

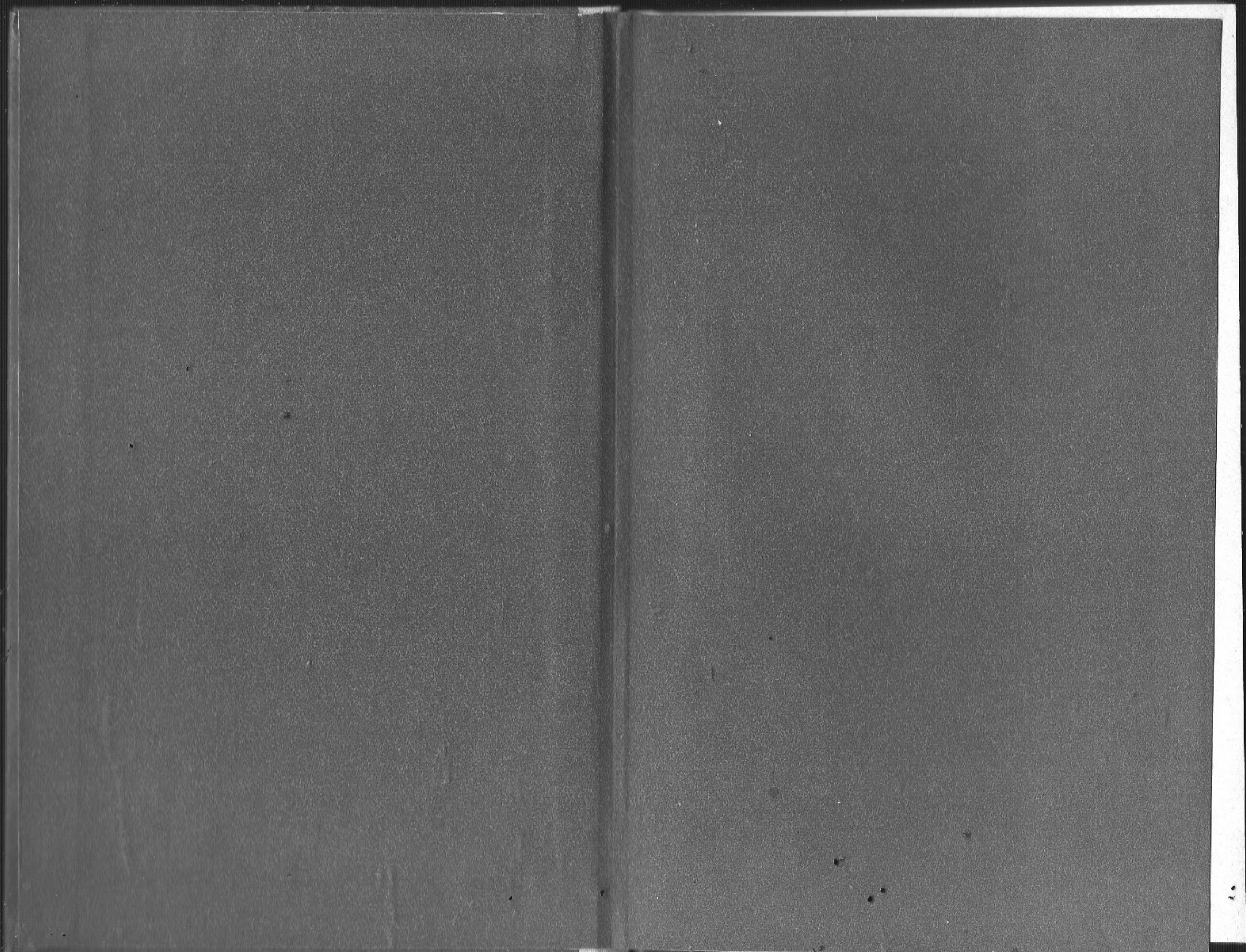

JAKUB KOLAS • TEELAHKMEIL II

JAKUB KOLAS

TEELAHKMEIL II

Jakub Kolas

TEELAHKMEIL

TRILOOGIA

KOLMAS RAAMAT

Valgevene keelest tõlkinud Olev Jõgi

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN
1977

N (Valgevene)
K 63

Tõlgitud raamatust:
Якуб Колас
НА РОСТАНИЯХ
Трылогія
Дзяржаўнае Вучэбна-педагагічнае
выдавецтва
Міністэрства Асветы БССР
Мінск 158

Kaas ja ümbris: Heino Kersna

Kolmas raamat

TEELAHKMEIL

K 70303—575
M901(16)—77 TL—6—54—77

© Tõlge eesti keelde ja järelsõna. Kirjastus «Eesti Raamat», 1977

Esimene osa

VERHAN

1

Rong liikus paigast ja veeres kiirust tõstes edasi, jättes endast maha pakse suitsusagarikke. Labanovitš seisatas vähekeseks, saates pilguga rongi, mis oli teda siia vaiksesse maanurka toonud, kus peab algama uus elu. Läbi pea käis mõte, et raudteekäänu taha kadunud rongist on saanud piir möödunu ja eelseisva vahel.

Vaevalt sai Labanovitš võtta oma kohvrid, et minna jaamahoonesse, kui tema juurde jooksis käbe keskmistes aastates mees, seljas lapitud hall vammus, mille alt paistis niisama kulunud kasukajupp. Talupoja hallid silmad peatusid hetkeks küsivalt Labanovitšil. Tema näoilme ja kogu olemine kõnelesid valmisolekust heale inimesele kasulik olla.

«Kas kaugele või?» küsis ta Labanovitšilt.

«Verhani,» vastas Labanovitš.

«Ah Verhani? Siis läki ühes: ma toimetan teid kähku päralt!» rõõmustas talumees. Nõusolekut ootamata haaras ta otsustavalt ühe kohvri koolmeistri käeotsast ja tahtis kätte saada teistki.

«Võtke üks, teise viin ise.»

Labanovitšil oli silmanähtavalt hea meel, et pole vaja pikalt küüti otsida — see asi polnud talle teel rahu andnud.

Nad läksid läbi jaamahoone ja jõudsid väheldasele hoo-vile, kus seisis mitmed laamitsad. Külamees sibas kärmesti oma ree juurde, lõi põhu kohvile, et oleks mõnusam

istuda, ja paigutas kohvrid ära. Siis korjas ta kähku heinad hobuse alt kokku, kohendas rakmeid, võttis ohjad, hüppas rekke, tõmbas põhu alt piitsa, keerutas seda sõidumõnuks ja hõikas:

«Nõõ, traavel!»

Kõik see oli tehtud nii kärmesti, et raske oli liigutusigi jälgida. Nähtavasti rahmeldas ta nõnda meelega, et sõitja ei saaks toibuda ja käest minema lipsata.

Hobusekõksil polnud erilist häda austavat traavlitiitlit õigustada. Ta ohkas nagu hobune ikka ja hakkas rege koos küüdilise, tema kohvrite ja oma peremehega pikkamisi rinnakust üles tirima.

«Pinnita ohje, muidu läheb veel lõhkuma!» hüüdis talle järele teine hobusemees, kel polnud õnnestunud küüdilist hankida.

Külamees vaatas kahjurõõmsa näoga üle öla.

«Oma ämma võid pinnitada!» vastas ta tõgajale.

Tõustes kord ühe, kord teise hange harjale ja lume sisse vajudes jõudis regi tasasele, enam-vähem sissesõidetud teele. Lahja hiirhalli hobune sai hoogu juurde, puristas ergalt ja laskis omatahtsi sörkigi.

«Tõsi jah: traavel mis traavel,» kiitis Labanovitš.

Koolmeister tahtis oma sõidutajaga jutu peale saada. Külamees pööras elavalt pea küüdilise poole. Ta pilk selgis, nagu polnud enam sünge ega murelik. Nähtavasti rõõmustas temagi võimalusest juttu ajada. Meeldis, et küüdiline hobust kiitis ja jutuotsa sobivalt üles võttis.

«Kes te's ka olete?» küsis külamees lahkelt.

«Koolmeister,» vastas Labanovitš.

«Ah koolmeister?» oli külamees nagu üllatatud ja tunistas Labanovitši veelgi ainitisemalt.

«Teate,» ütles ta siis, «ma juba arvasingi, et küllap see on uus koolmeister.»

«Miks te siis nõnda arvasite? Ja miks uus?»

Külamees vaatas koolmeistri otsa.

«Eks torganud sihuke mõte pähe. Sõidate Verhani, sealt aga, nagu kuulukse, viidavat üks koolmeister ära. Nojah, arvasin, küllap lähete tema asemele.»

«Ons siis Verhanis mitu koolmeistrit või?» küsis Labanovitš veidi imestunult.

«Kaks, kaks, koolihärra! Kool on suur, kaks hoonet teise päralt ja peale selle veel elukoht nende õpilaste tarvis, kes käivad teistest küladest.»

«Ah nii? See on mulle uudiseks.»

Labanovitš ei teadnud, kuidas sesse uudisesse suhtuda. Võib-olla on hea, aga võib-olla ka paha, kui ühes koolis on kaks koolmeistrit.

Jutt veeres edasi. Labanovitš sai teada, mitu versta on Verhani — neid tuli nimelt kaheksateist — ja kui palju Nitsõpar Kudrök — nii see talumees ennast nimetas — küüdi eest võtab. Nitsõpar Kudrök oli meeldiva olemisega inimene, sedavõrd meeldiva olemisega, et Labanovitš tegi mõttes otsuse visata talle veel üks rubla, ehk küll tal neid rublasid kuigi paljudest polnud — on ju kena, kui saad teisele kuidagi rõõmu teha, ehkki pisikest.

Tee tõusis kord künkale, kord laskus nõkku, tuues nähtavale üha uusi ja uusi maastikke. Siinne ümbrus oli hoopis teist moodi ja erines teravasti Polesje tasandikest, millega noore koolmeistri silm oli seal elatud aastate jooksul ära harjunud. Kuid lühike talvepäev oli vidune. Üleni valkjate pilvedega kaetud taevas vaatas vastu tuseselt ja külmalt; vajunud madalale lagendike kohale, muutis ta needki süngeks ning jättis neile lohutu üksluisuse pitsi. See kõik mõjus koolmeistri meeleolule. Ei rõõmustanud silma ei lähemad ega kaugemad talurahva eluasemedki, mis olid kas üksiktaludena või väheldaste küladena mööda lumelagendikke laiali pillatud. Süngelt vaatasid vastu majade õlgkatused paksude lumelademete all, taredes mustavad seinad ja talvekülmast valgeks võõbatud aknad; külm aga paistis inimeste eluasemeid veelgi madalamalt maadligi vajutavat. Siin-seal majade ümber kerkis puid. Nende raagus, paljaks rüüstatud kroonid paistsid skelettina, muutes kogu ümbruse veelgi lohutumaks. Labanovitš tundis südames igatsust Polesje järele, nende elupiltide järele, mis olid jäänud kaugale minevikku. Talle meenus Vöganõ kool, õpilased, tuttavad talumehed, kellega ta oli sõbraks saanud ja kellest nii ootamatult, isegi traagiliselt lahkunud. Õnnelikud asjaolud aitasid tal sellest eba-meeldivast loost välja rabelda, muidu aga oleks ähvardanud vangimaja või väljasaatmine. Ametivõimud ei teadnud ise ka, kuidas suhtuda Labanovitšisse selle petitsiooni pärast, mille ta oli kirjutanud. Mine tea, ehk oli see tõesti mõisa rüüstamise ära hoidnud. Ja koolmeister lasti lahti, talle loeti sõnad peale ja piirduti maa teise äärde uude kooli määramisega, öeldes: «Mine ja ära enam väärata.» Nii et sinna ta nüüd sõidabki. Huvitav, mis kool see võiks olla ja missugused inimesed teda uues kohas ees ootavad?

Vanadusest juba mustendavate hoonetega mõisast ja tema põlisest pargist mööda jõudnud, laskus tee viimast korda nõlvakust alla madalasse lepestikku kasvanud laia uhtorgu, keeras üle silla — siin voolas väheldane jõgi — ja ruttas mööda uhtoru teist kallast uuesti üles. Siin kõrgel ja päris laial tasasel alal oligi endale vaikse asupaiga leidnud Verhani küla.

Udishimulikult libises Labanovitši pilk temast üle. Küla oli üheainsa pika joruna oma poolteise kilomeetri peale venitatud. Tema ühes otsas, siin üsna lähedal, seisis kaks koolihoonet, nende vastas üle tänava oli veelgi suurem vallavalitsuse maja. Sellest veidi tagapool seisis lihtne, aga päris kena kirik, kõrged valged kased tiheda rõngana ümber.

«Siin võib kevadel isegi ilus olla,» käis Labanovitšil peast läbi.

Küüdimees Nitsõpar Kudrõk pööras hobuse vasakule ja peatus minuti või paari pärast koolimaja kõrge rõdutrepi ees.

Ikka veel reel istudes võttis Labanovitš taskust neli rubla: kolm, nagu oli kaup, ja üks püüdlikkuse eest pealekauba.

Nitsõpar võttis mütsi maha ja ütles koolmeistrile aitäh.

«Kui küüti tarvis, siis nimetage aga mulle. Ma elan küla teises otsas, preestrimajast järgmine.»

Koolimaja rõdul jätsid nad jumalaga.

Uks polnud lukus. Kitsas ja üsna pime vaheruum eraldas klassituba koolmeistri korterist. Labanovitš oli veidi imestunud, et oli nii vaikne ja polnud hingelistki. Ta pani kohvrid maha ja avas ise tasakesi klassitoa ukse. Klass oli tühi ja külm. Ammust ajast valgendamata seinad olid mitmel viisil ära rikutud. Paljudest kohtadest oli krohv maha taotud. Selle alt paistsid ristati seinte külge naelutatud valged krohvipeerud. Maakaardid rippusid kus ja kuidas juhtus. Euroopa kaart oli päris viltu ja tõlknes üht äärt pidi vastu pörandat, mis oli nagu armutult rõugeist uuristatud inimese nägu. Pörand oli kaetud paakunud mähkliku porikihiga, mida õpilaste viiskude küljes oli siia veetud nähtavasti juba sügisest saadik.

Labanovitš vangutas sõna lausumata laitvalt pead ja tuli klassist välja. Klassi ukse vastas oli teine, samuti lukustamata uks, mis viis koolmeistri korterisse. Labanovitš tegi

selle lahti, tõstis oma kohvrid sisse ja seisatas lävel. Laudvahesein jaotas korteri kaheks küllaltki ruumikaks toaks. Esitõa teises otsas, uksega vastastikku, seisis linata laud, nälisama armetu ja näotu nagu terve tuba. Laua peal ja laua all vedeles prahti, heeringapäid, leivakoorikuid ja pudelikorke. Laua taga nurgas seisis nukralt kaks tühja viinapudelit. Värvimata ja ammust ajast pesemata pörand oli üleni jälgi ja igasugu sodi täis.

«Kuhu ma küll sattunud olen?» küsis Labanovitš mõttes iseendalt.

Ta astus vaheseina juurde ja lükkas ust, see läks mürt-suga lahti. Labanovitš nägi laudvoodit, milles oli keegi pikali, kotirile üle pea tõmmatud. Ukse avamise kolin häiris lamaja und. Ta hakkas vähkrema, kotiriide alt ilmus must sagrais pea. Labanovitšile oli otsemaid selge, kellele see kuulub: voodis vedeles sinne koolmeister, kes kandis kõlavat, aadlimehele sobivat perekonnanime — Sretun-Surtšõk! See oli õpetajate seminari temast aasta varem lõpetanud.

Labanovitšil polnud aimugi, et ta on Sretun-Surtšõku asemele määratud ja sellega siin kokku saab. Viimane ajas oma unerähmas silmad lahti, jõllitas hämmastusega Labanovitši otsa, ja tundes ta ära, naeratas süüdlaslikult.

«Ah sind vedelvorsti!» hüüdis Labanovitš ülemealikult, haaras Sretun-Surtšõkul kaenla alt kinni, tiris ta pesast välja ning pani vibalikele jalgadele püsti.

Peremees ei tahtnud oma külalise ees kah kõnniks jääda, nii et läks maadluseks, kusjuures Sretun-Surtšõk oli ainult aluspesu väel, Labanovitš aga talveriietes. Külaline tegi peremehele osavasti tuule alla, keerutas teda ringi, siis pani talle jala taha ja paiskas teise voodisse.

«Mis sa ometi nii kaua maas vedeled? On aeg tõusta ja koolituba vabastada, sest ta kasvab sopaga umbseks,» rääkis Labanovitš.

«Eks sa kae, kus hüppas revident välja!» põlastas Sretun-Surtšõk vastu.

«Revident või mitte, aga selle kooli õpetaja olen nüüd mina!»

«Nonoh, oota ikka veel,» vaidles Sretun-Surtšõk vastu. «Kogukond saatis direksioonile sooviavalduse, et mind siia jäetaks.»

Labanovitš vaatas tema peale ja naeris:

«Oota, oota, õndsaks saad.» Ja küsis: «Miks siis siit ära viiakse? Sattusid mässajate kilda või?»

«Noh kuidas siis muidu!» uhkustas Sretun-Surtšök.

«Hästi, siis pane tähele, mis ma sulle ütlen, noormees: ära peta ennast tühjade lootustega, korja parem pisitasa oma seitse asja kokku ja hakka astuma. Või arvad sa, et ma sinu kooli tulla tahan? Oleks see minu teha, läheksin sinust ja sinu koolist kümne versta kauguselt mööda. Paraku on see kool nüüd minu.»

Sretun-Surtšök sai aru, et Labanovitš räägib tõtt.

«Tjah, kui õigust ütelda, siis eile sai juba lahkumisliigud tehtud. Kuid sissesoojendatud nurgast on siiski kahju ära minna.»

«Kellel meist poleks seda, sissesoojendatud nurka olnud?» küsis Labanovitš. «Egas midagi. Hakkame aga uusi sisse soojendama. Kuid ütle mulle, miks su kool nii raamas on? Pole nagu märgata, et sa teda soojendanud oleksid.»

«Revolutsioon, kulla mees,» ütles Sretun-Surtšök käega lüües. Ta hakkas oma pesast välja kobima ja ennast kasima.

Labanovitš vaatas tema peale ja muigas.

«Ah ütled, et revolutsioon?» küsis ta. «Tõsi jah, revolutsioon purustab ja pühib minema kõik, mis talle ette jääb, kuid see ei tähenda, et me peaksime elama sodis ja mustuses.»

Uks avanes. Tuppa astus kolmas noormees. Ta huultel punakate, pisut ülespoole rõngasse keeratud vurrude all mängles naeratus. See oli Verhani kooli teine õpetaja, ta ütles oma nime olevat Antsõpik. Ta rääkis pisut läbi nina. Rääkimisel jäi ta keel mõnikord suus nagu millegi taha kinni ja tegi mingit naksuvat häält. Inimesed on küll välja nuputanud, kuidas kirjas ligikaudselt edasi anda heli, millega inimene peatab hobust, kuid Ivan Antsõpiku keele naksutamist oleks hoopis raskem üles kirjutada.

«Lähedasi sõpru meist ei saa,» oli Labanovitši mulje esimesest tutvumisest Antsõpikuga. Jutuajamisel sai Labanovitš teada, et Antsõpik on pärast talvist vaheaega alustanud õppetööd kahe noorema grupiga. Sretun-Surtšöku õpilaste hulgas aga oldi kindlal arvamusel, et käesoleval aastal neist kedagi eksameiks ette ei panda.

Järgmisel päeval sõitis Sretun-Surtšök uude kooli.

Labanovitšile jäi hinge peale Antsõpiku jutt selle kohta, mida õpilaste hulgas räägitavat eksamitest. Ta otsustas järgmisel päeval õppetööga algust teha. Ta süda valutaski õpilaste pärast, kellel kooli lõpetamine seisis küsimärgi all. Ta ei tundnud neid ja tahtis neid näha. Kõigepealt aga oli vaja koolituba puhtaks teha, sopp välja rookida.

Koolitadi, madalat kasvu kuivetanud ja käbe eideke, oli uue koolmeistriga tutvunud juba samal päeval, kui see saabus. Ta vaatas uustulnuka esmalt salakesi väga teraselt ja mingi erilise uudishimuga üle. Eidekese ilme oli murelik, ta paistis olevat õnnetu. Nagu näha, oli tal kahju endisest koolmeistrist, kellega oli kolme aasta jooksul ära harjunud. Paraska-muti oli täiesti üksik, tal polnud ei meest ega perekonda ja ta nimetas ennast «tuulest saaduks». Ta ei teadnud, kes on ta isa. Ja ema, kes oli Paraska väljaspool abielu ilmale toonud, jättis ta orvuks, kui tüdruk polnud vanem kui viis aastat. Kogu oma elu oli Paraska elanud võõraste juures ja ses elus polnud midagi rõõmustavat. Ainult raske töö võõraste inimeste jaoks oli talle osaks langenud. Tööd ta armastas ja tegi hoolega, sest muidu ei oleks ta saanud elada.

Kohe, kui Sretun-Surtšök oli ära sõitnud, asus Paraska-muti tööle. Ta ladus ahju puid, tegi tule alla, käis luuaga mööda maja ning pühkis usinasti tuba.

«Nõnda kui maha istuvad, nii kohe öö läbi. Veetakse pori sisse, loobitakse toidujätiseid maha, sina aga oota, kunas nad ükskord majast välja saavad,» torises Paraska-muti pahaselt. Nähtavasti tahtis ta ennast uue koolmeistri ees õigustada.

«Aga meie sääraseid sigu enam uksest sisse ei lase, mutike,» ütles Labanovitš.

Paraska-muti pidas töös vahet ja sirutas selga. Kortsud ta kuivetanud sõõrikul näol kadusid. Ta naeris.

«Kes siis niimoodi ütleb, noorsand, need ju kõik kõrge-mat tõugu — vanemad härrad ja noored härrad,» ütles mutike, kuigi ta nähtavasti ka ise arvas, et need pole inimesed, vaid sead.

Labanovitš nihutas laua sinna, kus põrand pühitud, istus ja hakkas vaatama kooli päevikut, neid jaotusi, kuhu koolmeister üles kirjutab, mida õpilased koolipäeval igas tunnis on õppinud. Tähelepanelikult tutvus ta õpilaste nimekirjaga, mõnda nime silmitses kauemgi. Need lihtsalt huvi-

tasid koolmeistrit oma kõlaga, ta oleks tahtnud näha, mis inimene see on, kes kannab nii- ja niisugust nime. Kahes vanemas grupis, kelle õpetajaks pidi hakkama Labanovitš, oli kokku viiekümne õpilase ümber. Neist peaaegu kolmandik olid tüdrukud. Koolmeistril oli sellest hea meel, sest Polesjes ühes koolis polnud tal ühtegi tüdrukut olnud, teises aga ei teinud nende arv õpilaste hulgast kümnendikugi välja. Klassipäevikuga tutvumisest selgus, et õppekavast polnud täidetud pooltki, kuna üle poole aastast oli juba seljatanud.

«Noorsand, soendage ennast tule paistel, ma hakkan põrandat pesema,» ütles Paraska-muti, tõstes tooli ahju juurde.

Labanovitš võttis istet ahjusuu ees. Puud olid põlema läinud ja praksusid hubaselt. Tulest õhkus mõnusat sooja.

«Aga kuidas meil koolitoas põrand pestud saaks, mutike?»

«Eks ütelge Pilipile, käigu talitaja juures, tema peab naisi saatma. See olgu juba tema mure.»

«Kui teine talu, siis taargi teistsugune,» sõnas koolmeister ja palus mutikest kooliteener kutsuda.

Pilip oli keskealine kõhetu ja käbe mees, rääkis peenikese häälega, laskis tihti kädisevat naeru ja viis igal võimalikul juhtumil jutu kortlile viinale. Labanovitšile torakas silma, et inimesed, kellega ta siin oli kokku puutunud, olid kidurat kasvu, kõhnad ja kurnatud. Nähtavasti elas rahvas siin äärmiselt kehvasti.

«Noh, Pilip! Võta istet, tule sooja. Ajame juttu.»

Kooliteener tammus kohmetult ühel kohal, siis aga istus pakule, mille otsast Paraska-muti harilikult siibrit kinni pani. «Kui kasv napp, siis aitab pakk,» ütles ta siis, kui keegi seda pealt nägi.

«Pead siin ammu kooliteeneri ametit?» küsis Labanovitš.

«Vist jo neljas aasta käib,» vastas kooliteener.

«Kui suur palk on?»

«Häh, palk või asi,» heitis Pilip käega. «Ei löö ette kortli viinagi jaoks.»

«Mhmh, aga mis tööd sa teed?»

«Tööd, seda nii-ütelda jätkub: puud saagida, veed vedada, ahjud kütta ning koolituba koristada.»

«Kuid pole märgata, et koolituba oleks koristatud.»

«Muidugi pole koristatud,» möönis Pilip ja lisas: «Koolmeister viidi ära, siis jäi kõik toppama. Ja kui õigust

ütelda, siis korista või ära korista, ikka kantakse pori sisse.»

«Aga katsume nüüd õige ta ära koristada ja valvame selle järele, et koolituba oleks puhas. Ehk saame sellega kuidagi hakkama. Mis sa arvad?»

«Kui kõvasti arvata, siis ehk arvadki ära,» möönis kooliteener.

«Hüva, siis pane tähele: kõige esmalt tuleb ära pühkida ämblikuvõrgud, sest kärbsed ripuvad nendes veel möödunud aastast. Seejärel klassituba puhtaks pesta. Ja teha see ära täna. Mispärast klass pesemata on?»

«Ah, naised ajasid järjekorra segi ega saa enam miskil moel leppele. Kui kortel nina peale anda, küll neil siis jalad all oleksid.»

«Ah sina, nagu näen, oled maias viina viskama?» uudistas koolmeister.

«Kes siis selle peale maias pole?» vastas Pilip küsimusele küsimusega ja lisas: «Näh, seesamagi noorhärä, kes enne teid oli, kui keegi tema poole juhtus tulema, siis tema kohe minule ütlema, et: «Pilip, käi korraks monopolis.» Nojah, kui kästakse, siis tuleb ära käia. Mina olen karme käimaga ja käskus inimene. Toon viina ära. Joovad ega pea minugi suud seinapraoks. Hõikab noorhärä mind ja ütleb: «Viska üks klõmakas, Pilip.» Kuldne inimene oli, andku jumal talle tervist!» lõpetas kooliteener diplomaatiliselt.

«See on väga hea,» ütles Labanovitš, «et sa karme käimaga ja käskus inimene oled. Asu siis tööle, küll kortlitest räägime hiljem.»

Võõruses kõngutas Pilip endamisi pead ja mõtles:

«Ei, mehike, sellega head nahka ei tule!»

Ohates läks ta koolmeistri käsku täitma. Vastu õhtut, kui pimenema hakkas, oli koolituba koristatud: põrand pestud, pingid puhastatud ja küüritud, ämblikuvõrgud maha pühitud, maakaardidki olid saanud vajaliku väljanägemise ja pandud seintel sinna, kus nad olema peavad. Labanovitš saatis Paraska-muti salakesi monopoli, et tuua soru viina ehk terelinkut, nagu teda tollal kutsuti. Kui töö koolitoa korrastamisel oli valmis, ütles koolmeister naistele aitäh, kooliteener Pilipi aga kutsus oma tuppa. Valanud klaasi elutilgakest täis, ulatas ta selle kooliteenerile. See noogutas õpetajale pead, üteldes: «Olge terved!» ning jõi ruttamata ja mõnuga klaasi tühjaks. Ja kui elutilgake oli mööda sooni laiali valgunud, ütles ta veendunult:

«Jumala eest, noorhärä, teie olete targem kui see teine koolmeister oligi!»

4

Sama päeva õhtupoolikul, juba videvikus, hakkas kohisema tuul. Tihedalt langes peenikest tuhklund. Madalalt roomasid valkjad talvised pilved elutu maa kohal. Tuul tugevnes. Pihulume pöörastes ja pimeduses polnud enam maa ega taeva vahet. Möll läks lahti täie hooga. Pöörane muusika undas akende taga kõigest jõust. Seda pidi väga pingsalt kuulama, et eraldada üksikuid helisid, millest ta koosnes. Raagus puud kohisesid tumedalt, otsekui ängis. Pööraselt peksid vastu seinu aknaluugid, kaeblikult kriikusid hinged, mille peal nad seisisid. Kirikutornist kostis nõrgalt summutatud kellakõla. Tuul lõi justkui kella-meeksi tiladega vastu kella ääri, ja see kumin nagu oleks mingit häda, mingit ränka õnnetust kuulutanud. Maru tormas hoogude viisi nagu metsloom, kes raudpuurist lahti pääsenud, roobitses kõigest jõust majakatuseid, kihutades kohinal neist üle lumevooge. Tormi surve all nagisesid sarikad ja oigasid tumedalt seinad. Ja majanurkade tagused kitsad tänavasopid olid täis lakkamatut ulumist ning möirgamist, justkui oleks mööda maad liikunud mingi röögatu, kohutav ja halastamatu olevus ning pannud häälitsema kõik ta keeled. Ja mis haledat venivat laulu ajas korsten! Selle laulu taktis lõgises siiber, liikudes kohalt, halvasti suletud ahjuuks sealsamas aga lisas sellele oma paljuhäälese undamise. Midagi kaeblikku, midagi jubedat kuuldus sellest laulust, justkui oleks taga itketud kallist inimest tema kirstu juures.

Mida kurdab taga see tuisk? Võib-olla seda üldrahvalikku viha ja raevu, mis purskas tsaari-isevalitsuse ja mõisnike rõhumise vastu, seda plahvatust, mida praegu keisri ja «püha» kiriku poolt seadustatud karistussalkade, võllaste ja mahalaskmiste abil ülestõusnute verre uputatakse?

See kaeblik laul korstnas mõjutas Labanovitši meeleolu ja iseenesest läksid ta mõtted riigis valitsevale poliitilisele olukorrale. Enam ja enam tõstab pead must reaktsioon. Iga päevaga tõmbab tsaari-isevalitsuse kare käsi silmust rahva kaela ümber tugevamini koomale, et pigistada temast välja igavesti leegitsev vabadusiha, tahe võidelda oma inimõiguste eest. Juba ainult see fakt, mille tunnistajaks oli ta

olnud veel Polesjes ja mis talle oli tugevasti mällu sööbinud — rongi ilmunine pärast pikaajalist raudteelaste streiki —, oli kõigutanud tema usku revolutsiooni võidusse. Nüüd aga ei saanud kahelda, et võitluses rahva vastu oli peale jäänud isevalitsus. Selles veendumiseks jätkus, kui põgusaltki jälgida kroonikat ajakirjanduses, keisri käske ja igasugu tsirkulaare. Kõik selle, mis natukegi lõhnas vabaduse ja progressi järele, tallasid tsaarisaatradid halastamatult jalge alla. Lisaks tekkisid mustsajalised monarhistlikud organisatsioonid. Pinnale kerkisid niisugused tegelased nagu Dubrovin, Bulatsel, Gringmut, Puriškevitš ja teised inimjätised. Neile anti täielik vabadus nende inimvaenulikus tegevuses ning agitatsioonis keisri, trooni ja tsaari-isevalitsuse «põlistugede» eest.

Oues aga määrates lumetorm veel suurema jõuga. «Ega õpilased homme tulegi,» arvas Labanovitš. Ta heitis pilgu aknasse. Väljas oli pime. Tuisk hõljus läbipaistmatu palakana, kus kõik keerles ja pöörles, liikudes siia-sinna otsekui peapööritust tekitavat metsikut tantsu lüües.

«Kui õige läheks kirjutajale visiiti tegema?» mõtles Labanovitš. «Niikuinii tuleb see käik ette võtta — oli tekkinud juba niisugune traditsioon. Aeg aga läheb asjata kaotsi. Kuid kas maksab säärase metsiku ilmaga oma naabrit visiteerima minna? Tal võib veel ükski nii kõvasti lukus olla, et koputamise sisse ei pääse. Ja kes säärase mõluga nina välja pistabki?»

Ja siiski otsustas koolmeister kirjutajat külastada. Kuluks õige vaadata, mis väljas sünnib, ja ühtlasi saaks selle mure kaelast ära.

Paraska-muti vehkis mõlema käega vastu.

«Mis see'nd olgu, noorhärä, kuskohda te säärase hullu ilmaga lähete? Olete elust tüdinud või?»

«Ma lihtsalt tahan vaadata, kuidas lumi tuiskab,» vastas koolmeister.

Ta ei kuulnud Paraska-muti keeldu ja läks. Vaevalt sai ta õueukse lahti teha, kui tuul sellest nii tugeva jõuga kinni haaras, et koolmeister pidi jalad vastu toetama ja jõudu pingutama, et käepidet mitte lahti lasta ning koos uksega minema lennata. Tuul löötsus nii tugevasti, et ta suure tegemisega ukse kinni sai. Raske oli rõdul seistagi: vägisi tahtis tuul teda tõugata lumehange, mis oli juba kogunenud rõdu teise otsa, kus oli varjuke.

Krae ülal ja kühmu tõmbunud, astus Labanovitš rõdult alla. Lund oli tänaval napilt. Tuul kihutas seda justkui

mööda mingit renni, lihvides tänavat ja tehes ta libedaks. Tänav keskpaigas haaras tuul koolmeistri kaasa ja viis teda edasi. Labanovitš seadis selja vastu tuult, laskus kükki ja sõitis mõne sammu otsekui saaniga. Kirjutaja elukorter jäi pisut tahapoole. Tuul tõukas Labanovitši lumehange, kust ta leidis tuge ja peatus. Ta sõitles ennast, et oli olnud nii kergemeelne. Koolmeister pöördus tagasi, hakates minema vastu tuult. See pani hinge kinni ja peksis lund vastu nagu nagu piitsaga.

«Aga ikkagi ei jäta ma minemata!» sõnas Labanovitš iseendale ja suundus kirjutaja korteri poole.

Üleni lumega koos, nagu jahune mölder, heideldes tuulega, puhuti temale alla jäädes, puhuti temast tugevam olles komberdas koolmeister viimaks vallamaja rõdule. Hulk aega koputas ta uksele, kuid kedagi ei tulnud. «Nad kas ei kuule või arvavad, et keegi hulkur sisse tükib,» mõtles Labanovitš. Koputas veel kord — ei ühtki elumärki. Ta pidi juba tagasi minema, kuid äkitselt kolksatas riiv.

«Kes seal on?» küsiti seest.

«Teie naaber, koolmeister.»

Vallakasakas laskis koolmeistri sisse ja näitas, kus on kirjutaja korter. Labanovitš võttis mantli seljast, rapsis lume maha.

Kirjutaja Vassilkevitš istus toas, mis kuulus ainult temale ja kus ta armastas tihtigi üksinda viibida, ehkki mitte päris üksinda, sest tal oli harilikult seltsiks pudel viina, millega ta aeg-ajalt oma kirjutajakurku kastis.

«Rõõmustav, rõõmustav,» sõnas peremees, ehkki ta näo ilmes polnud mingit rõõmu. Kirjutaja oli keskealine mees, väljanägemiselt nagu professor — karm, tõsine ja isegi tige. Korralikult piiratud panthabe toonitas ta intelligentlikku välimust veel eriti.

«Kuidas te siis nii halva ilmaga?» küsis kirjutaja, tundmata vähimatki huvi koolmeistri isiku vastu.

«Kas paha ilm saab heale naabrile takistuseks olla?» küsis Labanovitš rõhutatud viisakuse ja varjatud pilkega. Kuid seegi ei läinud kirjutajale korda. Ta istus sünge näoga ja oli ei tea miks pahane.

«Mis põhjusel teid siia saadeti?» küsis kirjutaja järsku.

«Kedagi ometi peab saatma, et kool töötaks.»

«Töötaks,» kordas kirjutaja ja lisas: «Oleneb sellest, mis töötamine see on... Meie koolmeistrid nagu mehkeldavad liiga palju rahvaga, viivad teda õigelt teelt kõrvale,» jät-

kas ta tõredalt, vaadates koolmeistrile oma helesiniste, päris ilusate silmadega otsa.

Labanovitš ei jõudnud kirjutaja sõnade peale midagi ütelda, sest äkitselt küsis see suisa:

«Ehk olete teiegi nende killast?»

Labanovitš vaatas kirjutaja otsa. Kurjad sädemed mänglesid koolmeistri silmis, kuid ta talitses ennast ja ütles leebe naeratusega:

«Ma istusin kinni selle eest, et mehkeldasin rahvaga nagu teie ütlete. Kuid ametivõimud tegid asja selgeks ja lasksid mind lahti.»

Kirjutaja lõi pilgu lauale, kust veel paistsid mahalokutatud viina laigud. Ta ei pakkunud naabrile klaasi teedki. Ja alles pärastpoole sai Labanovitš teada, et ta pidavat iga noort meest oma isiklikuks vaenlaseks: kirjutaja Vassilkevitš ei usaldanud oma naist.

5

Tuisk möllas öö läbi ja terve päeva takkajärele. Justkui polnudki enam piiri tema pöörasel jõul, tema vihasel möirgamisel. Tänaval keerles lumi nagu ennegi. Ta varjas maju ja puid otsekui valge palakas. Ümberringi kõik aina undas, vappus, möirgas ja vingus. Koolmeistri elukorter oli külm. Tuul tungis läbi akna- ja seinapragude ning tuustis takistamatult mööda tube, nagu oleks tal selleks mingi voli. Vastu õhtut tuisk vaibus. Madalad pilved olid heldesti lund maa peale puistanud ja tõusid nüüd kõrgemale. Väljas läks valgemaks, ehkki lähenes juba õhtu. Ja alles nüüd võis näha, mida tuisk oli teinud. Tänaval, õuedel piki majaseinu ja aedade ääres olid kõrged lumemäed üpriski kunstipäraste äärekuurmike ja karniisidega, mida ei oskaks välja voolida kõige osavamgi kujur.

Kooliteener Pilip küttis mehe moodi ahje. Koolituba polnud ammugi kütta saanud, ta oli külm, iseäranis pärast säärast suurt tuult. Niipea kui oli enam-vähem valge, hakkasid õpilased vähehaaval kooli tulema, aga sel päeval ei tulnud kaugeltki mitte kõik. Naaberküladest ega üksiktaludest ei olnud kedagi: tee oli pärast tuisku veel lahti ajamata. Siiski tundis Labanovitš nagu moraalselt kergendust: ta armastas koolitööd ja sunnitud eemalolek sellest oli talle rusuvaks muutunud. Ehkki tal oli koolipraktikat juba päris rohkesti, oli esimene kohtumine õpilastega uues koolis ikkagi huvitav ja pisut erutavgi.

Õpilased istusid vaikselt, ei jooksnud ega hullanud nagu koolilaste komme. Nähtavasti huvitas neidki, kes on uus koolmeister, milline on tema iseloom ja kuidas ta neisse edaspidi suhtub.

Labanovitš läks klassi pisut hiljem, arvates, et õpilasi võib veel juurde tulla. Kui koolmeister sisse astus, tõusid lapsed ehmunult püsti, pööramata temalt silmi. Koolmeister teretas väga lahkesti ja ütles:

«Istuge!»

Harilikult algas koolipäev hommikupalvega. Sedapuhku kaldus koolmeister kehtivast korrast kõrvale.

«Hüva, kõigepealt tahaksin ma teiega tuttavaks saada,» ütles ta laua taha istudes.

Kõige käepärasem oli õpilastega tutvumiseks kasutada klassipäevikut, mis sisaldas iga kuu jaoks õpilaste nimestiku. Nende nimestike järgi kontrollisid koolmeistrid iga päev, kes õpilastest puuduvad ja kui korralikult nad koolis käivad.

Labanovitš hakkas nimekirja järgi välja hüüdma kolmanda grupi õpilasi. Kui õpilast kohal ei olnud, siis märkis ta selle tähega p, mis tähendas «puudus». Neid oli sel päeval suurem osa. Kui aga õpilane kohal oli, tõusis ta oma nime kuuldes püsti ja ütles: «Mina!» Koolmeister vaatas teda tähelepanelikult, et nägu paremini meelde jääks, seejärel küsitles lühidalt, kui vana ta on, mitmendat talve koolis käib, kui kaua on selles või teises grupis õppinud, mida teeb kodus, missugune õppeaine talle kõige enam meeldib. Kõik see küsitlemine toimus ühel ja samal eesmärgil — õpilasi paremini tundma õppida ja neid pisut ergutada, et nad käituksid julgemini ja vabamalt. Õpilastest, kellega Labanovitš tutvus, äratas ta tähelepanu Grõška Minitš. Oma nime kuuldes tõusis poiss viivitades ja häbelikult püsti, jäädes kühmutades ning pingist kinni hoides seisma. See oli valgevereline, kõhetu, pikk vilajas poiss. Ta nägu oli kohmetult naerukil. Minitš õppis teises grupis, kuid oli kasvu poolest koolis kõige pikem; nähtavasti oli tal selle pärast piinlik. Pealegi oli Minitšil veel kõnedefekt: ta pudistas. Ta oli neliteist aastat vana. Pärast lühidat kõnelust ja koolmeistri küsimustele vastamist, kusjuures need vastused olid arukad ning tõsised, palus Minitš arglikult kogeldes ennast kolmandasse gruppi viia.

«Mispärast eelmine koolmeister sind üle ei viinud?» küsis Labanovitš.

«Ma ei käinud korralikult koolis ja puudusin palju.»

«Miks sa puudusid? Miks sa korralikult koolis ei käinud?»

Minitš rääkis siis, et ta olla kodus ainuke tööjõuline inimene. Isa tal polevat. Ema olnud pikemat aega haige ja tema pidanud kõiksugu koduseid talitusi tegema. Nüüd aga olevat tal prii aega ja võivat täielikult kooliõppusele pühenduda.

Labanovitšil hakkas sellest nurgelisest, häbelikust ja nähtavasti taibukast poisist kahju. Juba tema palve tooniski oli inimlikku südamevalu.

«Hea siis küll, Minitš, ma viin sind kolmandasse klassi. Kui hoolas õppima oled, siis ma aitan sind. Ja eks pärast vaatame.»

Õnnelikuna istus Minitš maha ja heitis võitjapilgu oma kaasõpilaste poole.

Koolmeister tõmbas Minitši nime teisest grupist maha ja kandis ta kolmandasse gruppi.

Õpilastega tutvumine ja nendega kõnelemine nõudis tubli tunni. Seejärel kuulutati vaheaeg.

Esimese koolipäeva lõpetas Labanovitš hulga varem, kui oleks pidanud. See päev näitas, et ees seisab palju pingsat tööd, sest õpilased olid palju vahele jätnud ja koolikursuse halvasti omandanud. Kuid see ei lõõnud koolmeistrit rõõpast välja ega rikkunud ta head tuju. Asjaolu, et ta peab kantseldama ainult kaht gruppi, suurendas veelgi usku endasse ja tugevdas tahtmist täielikult tööle pühenduda. Lühikese ajaga, mis Labanovitš oli uues kohas viibinud, oli ta jõudnud esialgse mulje saada ja talle hakkas siin meeldima. Ka kool ja õpilased olid talle meeltnööda. Nüüd tundusid niihästi Verhani küla kui ka selle ümbruskond palju rõõmsama ja kodusema ilmega.

Labanovitš astus kooli rõdule. Vallamaja ees seisid mitmed reed. Aeg-ajalt läks uksest sisse inimesi, kel nähtavasti olid oma asjad ajada. Labanovitšile meenus hiljutine väike kirjutaja Vassiljeviti juurde ja selle tõre vastuvõtt. Heameelega oleks koolmeister läinud kuhugi küla ümbruskonda hulkuma. Kuid kaldus juba õhtusse ja lumi oli sügav. Ta lükkas oma jalutuskäigu sobivamale ajale. Terve õhtu istus ta kodus, üle pea süvenenud kooliasjadesse.

Muti suhtus uuesse käskijasse hellalt nagu oma ema. Mitu korda käis ta Labanovitši vaatamas. Heameelega rääkis ta ära, kuidas õpilased uue koolmeistri peale vaatavad ja mis nad temast räägivad. Seejärel aga valmistas muti temale erilise õhtueine. Ta kooris potitäie kartuleid. Kui kartulid olid keenud, tampis ta need pudruks, lisas

nisujahu ja kloppis paar muna juurde. Sellest pudrust tegi ta pirukaid ja praadis need panni peal ära. Niisuguseid pirukaid polnud koolmeister veel kunagi saanud, ta sõi suure isuga ja kiitis Paraska-muti kokakunsti. Muti lausa säras heameelest.

6

Mitmesuguste koolmeistrimurede hulgas oli küsimus vahekordadest nn. kohaliku külaintelligentsiga uutes oludes üsnagi tähtis. Möödunud aastate kogemustest ja otsesest kokkupuudetest teadis Labanovitš, mis see intelligents väärt on, ega leidnud selles «maa soolas» midagi, mis oleks teda tõmmanud. Kaardimäng, joomaõhtud, keelepeks, naisevõtmisjutud ja igasugu salajased plaanitegemised vallalise noormehega, et teda paari panna — see kõik on Labanovitšile juba tuttav ja vana lugu. Külaskäik kirjutaja Vassilkevitšile oli veelgi enam jahutanud koolmeistri tahtmist visiite jätkata. Aga neid tegemata oleks raske olnud. Juurdunud traditsioone ei saanud rikkuda ohuta sattuda renegaadi ja kahtlase inimese kuulsusse, iseäranis säärasel ajal, kus koolmeistrid olid saanud tuntuks oma mässulise mõtteviisi poolest.

Kõige tähtsam isik külas oli preester. Teda ignoreerida ei kõlvanud kuidagi, liiati kui koolmeister oli kirjutaja juures juba käinud. See oli preestri perekonnas teada ja kaudseid teid oli Labanovitši kõrvu kostnud, et kokkusaamist uue koolmeistriga preestri majas oodatavat. Seepärast on preestri pool vaja käia, tahad või mitte.

Lähemal laupäevaõhtul pärast kirikuteenistust seadis Labanovitš sammud küla teise otsa, kus keset laia, köögivilja- ja õunapuuaiaga külgnevat hoovi seisis kohaliku preestri Vladzimer Malevitši suur ja päris kena maja. Maja ees oli ruumikas katusealune rõdu ümmarguste sammastega. Sellest vasakule jäi veranda. Kevadel ja suvel soojade ilmadega pidas isa Vladzimer siin oma söömaaegu. Kogu ta majapidamine meenutas keskmise maaomaniku elamist. Praegu aga oli raske seda lähemalt üle vaadata ja vääriliselt hinnata: seda ei lasknud õhtune hämarus ning lumi, mis paksu kihina kattis elumaja ja eraldi seisvate majapidamishoonete katuseid. Suletud aknaluukide pragudest tungis läbi heledat valgust. Labanovitš astus kõrgest rõdutrepist üles ja koputas uksele. Vähe aja pärast oli

kuulda kergeid samme ja seejärel küsis naisterahvahääl päris ukse tagant:

«Kes seal on?»

«Uus koolmeister. Tulin preestri juurde visiidile.»

Uks avanen. Noor kõrget kasvu ja ilus naine astus eest kõrvale, laskis koolmeistri sisse ja ütles lahkelt naerata-des:

«Astuge sisse.»

Labanovitš vaatas arusaamatuses noore naise otsa — kes see on? Kas preestri tütar või teenija? Esiku laes rippus lamp. Mõlemal pool seisis riidenagid, need olid kuhjaga täis naiste- ja meesteriideid, muhve ja mütse.

«Ma vist tulin ebasobival ajal?» küsis Labanovitš kohmetult.

«Pole viga, pole viga,» ütles naine. «Võtke mantel ära.»

Ta võttis mantli oma kätte ja toppis selle nagides rippuvate riiete vahele.

Selgus, et see noor naine oli isa Vladzimeri peremamsel ja mitte ainult see: isa Vladzimer oli oma vana, heinasaona tüseda emandaga tülis, kuid nad kõik elasid koos, kusjuures kodused ülesanded ja funktsioonid olid omavahel ära jaotatud.

Sel ajal kui Labanovitš ennast korraldas, oli peremamsel juba jõudnud tema tulekust teatada. Lävest pisut komistades üle astunud, jäi koolmeister jahmunult seisma: söögitoas pika laua ümber istus oma paarkümmend mõlemast soost ja mitmes vanuses tundmatut inimest. Kuid Labanovitšile ei antud mahti pikalt vahtida. Ähmaseilt vilksatasid ta silmade eest ainult kaks kuju: kerekas habemik isa Vladzimer ja kirjutaja Vassilkevitš. Rohkem ei jõudnud külastaja oma kohmetuses midagi näha: ohinal jooksis tema juurde isa Vladzimeri vanem poeg Viktor, lüheldane ja rässakas noormees, umbes kakskümmend aastat vana. Viktor haaras uuel külalisel kõvasti kaela ümbert kinni ja hakkas teda suudlema nagu kõige paremat sõpra, keda pole näinud palju aastaid. Samal ajal seisis nende juures Viktari õde Dunja, kes tütarlapseeast juba väljas. Ta lükkas Viktari kõrvale ja väljendas niisama tormakalt oma tundeid, seejärel aga võttis koolmeistri käevangu ja viis ta külalistega tutvuma. Sealjuures ta ütles:

«Meil käib kõik lihtsalt, nagu sõprade vahel.»

«Siia, too ta siia!» kamandas isa Vladzimer.

Labanovitš läks tema juurde. Ja ei antud talle mahti sõnagi lausuda, sest preester ajas end pisut tagasi kalluta-

des käed laiali, kaisutas külalist ja musitas teda oma pehmete karvaste huultega otsekui lihavõttelaupäeva öösi. Isa Vladzimer haises viinast nagu viinakelder. Kõigi külaliste juurest läbi käia isa Vladzimer koolmeistrit ei lasknud.

«Istu siia,» näitas ta Labanovitšile platsi enda kõrval ja lisas külalistele: «Küll te pärast teda patsutate.»

Isa Vladzimeril oli oma sõnavara. Ta kasutas tihtipeale sääraseid sõnu, mis olid vastuolus mitte ainult püha kiriku statuudiga, vaid ka kõige algelisema tsensuuriga. Kirikus oli ta jumalateenistust pidades ikka nokastanud.

«Kas viina jood?» küsis ta Labanovitšilt.

«Vaimulike isikutega mekib viin mõnusasti. Ainult ei tea, missugune filosoof on seda ütelnud,» vastas Labanovitš.

«Täitsamees!» naeris isa Vladzimer. «Vaimulikud isikud on selle poolest kibedad käed.»

Ja oma sõnade kinnituseks põristas ta jämeda häälega:

Ülempreester — kui paha! —
lakkus kasuka maha,
siis ka küünalde vaha,
oh mis jõledus!

See kuplee lauldud, pöördus preester ootamatult Labanovitši poole:

«Näita mulle oma silmi!»

Koolmeistrile silma vaadanud, konstateeris preester:

«Silmad mis silmad! Aga kirjutaja räägib, et sinu silma-des hõõguvat revolutsioon.»

Kirjutaja hakkas oma toolil nihelema ja heitis vihase pilgu isa Vladzimeri poole.

«Ei kõlba preestril keelekandjaks hakata,» ütles ta.

Preester ainult pugistas naerda oma tihedasse habemesse ja ütles tasakesi Labanovitšile:

«Kui sul on keelatud kirjandust, too minu kätte. Ma peidan altari alla ja ükski tont ei saa kätte.»

Isa Vladzimer oli juba kõva auru all. Ta jäi äkki vait, tõmbus näost süngeks ja tõusis otsekohe püsti. Enam ühtki sõna lausumata astus ta tuikudes oma magamistoa poole. Ta lai turi õõtsus otsekui karul. Preestrit läks saatma pere-mansel. Majaisa lahkumisest ei teinud keegi välja, sest nii ei toiminud ta esimest korda. Külalised isegi ohkasid kergemalt. Ainult kirjutaja oli endiselt turris ja sünge. Üle laua tema vastas istus ta naine Hanna Grõgorjevna, kes kartis kellegi noormehe poole vaadata. Ta oli ilus naine,

plaut nagu ärtuemanda moodi. Kirjutaja valvas ta järele kogu aeg ja ükski naise liigutus ei jäänud tal kahe silma vahele. Varsti tõusis lauast temagi, ütles mõnele külalisele head aega, võttis oma naise, kui väga ka Dunja ei palunud teda siia jätta, ja läks koju. Kirjutaja järel tõusid ka teised vanemad külalised. Need olid ümbruskonna väikema-omanikud, kellega Labanovitš tuttavaks ei saanud ja keda ei kohanud ka pärastpoole. Piinlik ja ebamugav oli tal siin. Ta tahtis juba hakata koju minema, aga valgetverd nõbina Dunja, justkui oma ema, papiproua suust kukkunud, oli kategooriliselt selle vastu. Temale asusid appi ka Viktar ja Savka, tema noorem vend, peenikeste koibade ja pika ninaga noormees, kes ei sarnanenud ei preestri ega tema emandaga, ja preestriproua ise.

«Kuhu teil ruttu on?» ütles preestriemand. «Kas teil lapsed kodus nutavad või? Lahutage meelt, pidage lusti! Vaadake, kui palju tütarlapsi, reas justkui moonid peenral.»

Dunja tegi kõik mis tema võimuses, et luua lõbusat meeleolu ja tõmmata kaasa siin vähe tuntud uus koolmeistergi. Ohtule olid jäänud ainult noored. Nende hulgas oli üks iseenesest meeldiv tütarlaps, Veera Ižõtskaja, pärit vaesunud aadlisuguvõsast. Labanovitš jälgis teda silmanurgast. Neiu istus vaikselt ja tagasihoidlikult, jälgis kõike tähelepanelikult, mis siin tehti. Ta tumehallid, pisut vidukil silmad vaatasid mõtlikult kuhugi mujale, nagu oleks ta midagi meenutanud või vaimus viibinud kuskil mujal. «Mis viisil on tema siia sattunud?» mõtles Labanovitš. Ta teadis Blutskis üht sõiduvoorimeest, kel oli vürstitiitel ja kes kriitilistel juhtumitel sellega hooples. Dunja pani kähiseva grammofooni mängima ja käskis siis Viktarit laulda. Noormehel oli päris hea hää. Väga tundeliselt laulis ta süngel romanssi «Lahku, ära vaata, kao mu silmist sa». Romansi sõnad ja esitus avaldasid ängistavat mõju, selle põhjust ei leidnud Labanovitš kohe. Nii sõnad kui ka viis kajastasid tolleaegse ühiskonnaelu allakäiku, kus polnud enam mingeid tulevikuväljavaateid. See leidis rõhutamist sõnades: «Sind, su ilu müüakse, müüakse!» Noored, iseäranis tütarlapsed ja sealhulgas Ižõtskaja, kuulasid tähelepanelikult ja vahel ohkasid raskelt.

Labanovitš istus kramplikult ühel kohal ega tundnud mingit mõnu. Ta kinnine ja puine olek äratasid tähelepanu, see ei rääkinud tema kasuks.

Ohtu lõppes mängudega. Hakati mängima pandimängu.

Lepiti kokku, et see, kelle kord panti anda, peab omal valikul kedagi seltskonnast suudlema. Kui pandi andja on noormees, peab ta valima tütarlapse, ja ümberpöörduvalt. Mängu kõige huvitavam moment seisiski selles. Pandiandmise himulisi leidus rohkesti. Järg jõudis ka aadlipreili kätte. Kavala naeratusena astus ta ringi keskele. Luuravalt nagu kass libistas ta pilgu üle noormeeste ja astus Labanovitši ette. Koolmeister vaeseke langes verest ära, mille peale üheskoos naerdi ja käsi plaksutati. «Parem oleks suudelda nelja silma all,» mõtles Labanovitš, aga ei julenud seda välja ütelda.

Kui ta viimaks oli isa Vladzimeri maja künnise seljatanud, jätnud, pääsis ta suust kergendusohe. Veera Ižotskaja peale mõtles ta sageli, kuid kokku nad enam ei puutunud.

7

Koolitöö sai rööpasse ja hakkas edenema.

Pärast koole, kus oli olnud neli gruppi, tundus õppetöö kahe grupiga äärmiselt kerge. Nüüd võis ta kummalegi grupile poole rohkem tähelepanu pöörata. Paari nädala pärast oli tal vanemast grupist neliteist õpilast eksamiteks välja valitud: üheksa poissi ja viis tüdrukut. Eksamitele määratud poiste hulgas oli ka Minitš. Kui rõõmus ja uhke oli poiss selle üle! Ta oli väga hea peaga ja erakordselt hoolas. Ükskord tunnis märkas Labanovitš, et Minitšil seisavad silmad vaevalt lahti ja ta on ninapidi pingi peale vajumas. Poissi vaevast vastupandamatu uni. Viimaks jäigi Minitš magama. Koolmeister astus ligi ja puudutas teda õlast.

«Miks sa magad tunnis, Minitš?»

Minitš tõstis ehmunult pea. Üle ta suu libises kohmetu muie. Õpilased hakkasid naerma.

«Ma olin öö läbi ülal,» ütles Minitš oma tõnbi keelega.

«Miks sa siis ülal olid?» päris koolmeister.

«Ma õppisin ajalugu,» vastas Minitš.

«Kui palju sa selle ööga ära õppisid?»

«Võtsin kõik läbi.»

«Ja nüüd oskad ajalugu?» uuris koolmeister edasi.

«Oskan,» kinnitas Minitš julgelt.

Labanovitš oli üllatatud selgetest ja põhjalikest vastustest, mis õpilane terve rea tema küsimuste peale andis.

«Väga tubli,» kiitis koolmeister teda.

Minitš seisis püsti õnneliku ja uhkena. Kaasõpilastel hak-

kas piinlik, et nad olid oma seltsilise üle ilmaaegu ja põhjendamatuult naernud.

«Nüüd võid sina nende üle naerda,» ütles Labanovitš poisile ja lisas: «Pärast lõunat ära kooli tule, maga ennast välja.»

«Mul ongi juba uni läinud,» ütles õnnelik Minitš.

Terved päevad hommikust õhtuni kulutas Labanovitš koolitööks. See valmistas talle suurt moraalselt rahuldust: õpilased õppisid kõik jõudsalt ja hoolsasti, nad tegid silmanähtavaid edusamme. Kõige suurema tähelepanu osaliseks said need neliteist õpilast, keda ta eksamiteks ette valmistas. Kui päevad olid märksa pikemaks läinud ja ilm valgem, kutsus ta lõpetajad pärast klassitunde kokku ja võttis nad eraldi ette. Niihästi koolmeistrile endale kui ka tema õpilastele olid need kooliaja parimad hetked. Nüüd ei hoiatud enam nii palju korda nagu siis pidi hoidma, kui kõik lapsed koos olid. Siin läks Labanovitš tihtigi õppekava raamidest kaugemale. Ta tahtis oma kasvandikes võimalikult enam äratada uurivat vaimu, rohkem avada nende silmi maailma nägemiseks ja õpetada neid kriitiliselt suhtuma elusse, oma kohustustesse vahekordades kaasinimestega. Tavapärased ülesanded, etteütled, grammatika oma kaalamurdva jätt-tähega asendusid tihtigi ilukirjanduslike teoste lugemisega vene klassikast, suurmeeste elulugude tundmaõppimisega, ühe või teise teose eritlusega. Koolmeister püüdis nõnda rääkida või lugeda, et õpilased oleksid alati asjast huvitatud. Kui poistest paistis oma hea peaga silma Minitš, siis tüdrukutest oli samasugune Liida Muravskaja. Ta isa oli olnud telegrafist, ema oli ristitud juuditari. Liida ja tema noorem vend Kolja, kes samuti olid eksamitele määratud, elasid emaga krundikohal, kilomeetrit kuuks koolimajast. Nende isa oli kolme aasta eest surnud, kui Kolja oli üheksa ja Liida üksteist aastat vana. Venä ja öde said hästi läbi. Liida hoidis vennal silma peal ega lasknud tal koolis ülekäte minna, Kolja aga kuulas tema sõna. Üldse pidasid Liidast lugu mitte ainult ta kooliõed, vaid ka poisid. Tal oli loomupärast takti ja oskust ennast õpilaste seas üles pidada. Tunduvasti tõstsid ta autoriteeti andekus õppimises, samuti ilus nägu, iseloom ja kogu ta väljanägemine. Suuremad poisid hakkasid Liidat piiluma ja ühel neist, Dumitraškal, tärkas tema vastu esimene, talle endalegi veel ebamääraseks jääv armastus. See poisilik tundmuse arglik tärkamine paistis Labanovitšile kõrvalt paremini silma. Ükskord tegi ta isegi märkuse:

«Dumitraška! Vaata rohkem raamatusse ja vähem Liida peale!»

Dumitraška oli vahele jäänud ja tal hakkas häbi. Õpilased puhkesid naerma, mõned neist langetasid samuti silmad. Liida punastas. Pärastpoole arutas Labanovitš oma mõttes, talitas ta õigesti, kui Dumitraškale sellise märkuse tegi. Ega see vist küll viga ei olnud, kuid sealsamas lõi ta kahtlema, sest ka ta ise polnud Liida Muravskaja vastu ükskõikne.

Ootamatult lõi koolitöö sisseharjunud rööpast välja Ivan Antsõpik. Üles ärritatud ja endast ära, tuli ta ühel päeval Labanovitši juurde. Harilikult puutusid koolmeistrid harva kokku. Kummalgi oli oma elu ja omad huvid. Kui tunnid läbi, ei jäänud Antsõpik peaaegu kunagi koju. Teispool laia nõgu, milles kasvas lepestik ja voolas oja, seisis kingulpan Wansowski mõis. Mõisas elutses peremamsel. Sellel oli tütar, nimeks Hanna Karlavna. Selle Hanna Karlavna pool Ivan Antsõpik käiski. Täna aga oli ta sedavõrd endast ära, et keel erutusest palju sagedamini naksatas kui harilikult ja sõnad tulid suust suure vaevaga.

«Mis lahti on, Ivan?» küsis Labanovitš osavõtlikult.

Antsõpik jäi pisut rahulikumaks, ta keel hakkas naksuma harilikul viisil.

««Vaenlase tormid meist tuisuvad üle,»» vastas ta traagiliselt toonil.

Edasisest jutust selgus, et Hanna Karlavna peale on silma heitnud ka kohalik stanovoi. Talle ei meeldivat, et Antsõpik Hanna Karlavna pool käib, ja ta tahtvat koolmeistrit pisut nagu mässuliseks tembeldada. Sellest olevat Antsõpik kuulnud Hanna Karlavnalt ja tüdruku emalt. Pristavi ähvardus rõhus raske kivina Antsõpiku südant. Ainus võimalus ohust pääsemiseks oli mõneks ajaks siit kaduda. Aga kuidas kaduda ja kus kohta? Kuidas leida kadumiseks põhjus? Ja kõige tähtsam, mismoodi koolist ära minna?

«Kuid ehk on see tühi jutt?» rahustas teda Labanovitš. Antsõpiku keel hakkas jälle naksuma. Ta oli nii kindel, et pristavi poolt ähvardab teda hädaoht, et ei tahtnud midagi kuulda.

Labanovitš vaatas Antsõpiku otsa — mine tea, ehk ongi tõsi, kõik võib olla. Tal hakkas kolleegist kahju.

«Siis pane tähele,» õpetas Labanovitš teda. «Saada ükskõik mis moel iseendale telegramm, milles on öeldud: «Sõida viibimata, isa raskesti haige.» Ja ongi sul ärasõidu

ettekääne olemas. Oma õpilased aga jäta minu hoolde: ma annan neile tunde, kuni sa tagasi tuled.»

Antsõpiku ilme selgines: kolleegi nõuanne ja abi olid talle meeltmööda. Ülejärmisel päeval tuli ta jälle Labanovitši juurde. See vaatas teda ja ehmatas: Antsõpik oli süngi ja pilves. Ta nägi välja nii, nagu oleks teda tabanud õnnetus.

«Näe, tuligi telegramm,» lausus Antsõpik löödult.

Labanovitš võttis paberilehe ja luges: «Sõida ruttu, isa raskesti haige.»

«Mis sul siis häda on?» küsis ta.

Antsõpiku keel naksatas:

«Kuidas siis häda pole, kui isa haige?»

«Me ometi mõtlesime ju ise selle telegrammi välja, nari!»

Antsõpik jäi nukraks ja õnnetuks nagu ennegi.

«Mine tea, ehk on isa tööpoolest suremas,» ütles ta.

Nõnda jäigi Labanovitšile selgusetuks, kas Antsõpik mängis kometit või kohkus ta tööpoolest omaenda telegrammist.

Samal päeval sõitis Antsõpik ära, kuna tema õpilased koos laudadega kolisid Labanovitši klassi. Palju lapsi ja vähe ruumi oli nüüd koolitoas. Õhk täistuubitud klassis läks raskeks. Ust pidi pärani lahti hoidma. Õues oli tunda kevade lähenemist. Ükskord lendas avatud uksest klassi mingi pisike linnuke. Ta lendas läbi ruumi ja laskus aknalauale. Lapsed tormasid teda püüdma. Labanovitš karjus nende peale ega lubanud. Kui ta akna juurde tuli, nõrkas lind äkki ära ja vajus aknalauale losakile. Labanovitš võttis nõrkenud linnu ja viis ta värske õhu kätte. Vähe aja pärast lind toibus, kohendas ja sirutas tiibu ning tõusis vurinal koolmeistri peopesalt värskesse kevadõhku.

1906. aasta varakevadel käisid üle kogu Venemaa ettevalmistused esimese riigiduuma valimisteks. See duuma polnud küll esimene, vaid hoopis teine, sest esimest, Bulõgini duumat, ilmale ei sündinudki. Nii oligi see riigiduuma, Witte retsepti järgi valmis tehtud, esimene, sest ära ta siiski valiti. Tsaarivalitsus ja kogu ta politseilik isevalitsussüsteem pandi tööle. Kirjutati ja läkitati laiali «keisri käske», senati selgitusi ja mitmesuguseid kuberneride ning

kindralkuberneride ettekirjutusi. Kõigi nende eesmärk oli üks ja sama, sõnakuuleliku duuma valimine, et ta oma tegevusega kindlustaks revolutsiooni tõttu vankuma löönud tsaarikorda. Kui kuskil veel oli midagi eluhõngulist ja progressiivset, siis see hävitati, suruti põranda alla, saadeti kaugesse külma Siberisse. Tolleaegne ajalehekroonika tõi päev päeva kõrval jubedaid sõnumeid tsaari-isevalitsuse repressioonidest: välikohtutest, mahalaskmistest, vangipanemistest, sunnitööle saatmistest, ajalehtede ja ajakirjade sulgemisest. Kõigi nende repressioonide tõttu liikus tol ajal rahvasuus järgmine salmike:

Miks, Venemaa, sind saatust karistanud?
Sa oled nagu muiste Piileam:
su prohvetid on keeletumaks jäänud
ja eesliuine jutt on kõigest häälekam.

Kuid sealtsamast kroonikast selgus ühtlasi, et revolutsiooniliikumise jõud polnud relvi maha pannud: kord siin, kord seal, isegi sõjaväeosades puhkesid ülestõusud, streigid ei lõppenud. Kord ühes, kord teises linnas tapeti tsaarivõimu esindajaid alates kuberneridest ja lõpetades jaoskonnapolitseinike või kordnikega. Tuli ette pankade ja postiasutuste eksproprieerimist. Kuid selle peale vaatamata oli revolutsioon taandumas. Tõstis pead must reaktsioon. Sellises olukorras toimusid riigiduma valimised.

Missugune see duuma tuleb? Mida võib temalt oodata? Sellelaolised küsimused huvitasid paljusid. Valimiste käik näitas, et ülekaalu saab niinimetatud konstitutsiooniliste demokraatide ehk kadettide partei, mõõdukalt opositsiooniline mõisnike ja liberaalse kodanluse partei. Enamlased valimistest osa ei võtnud: nad kuulutasid riigidumale boikoti.

Kadetid oskasid puru silma puistata. Poliitikas kogemata inimesed olid nende poolt, arvasid neid tsarismiga kõvasti opositsioonis olevat ja panid neile suuri lootusi. Sellele aitas tunduval määral kaasa ka see asjaolu, et keiser ja tema lähikond vaatasid kadettidele viltu, sest oma arunappuses nad ei taibanud, et kadetid neile suurt viga teha ei kavatsegi, küll aga võiksid nende positsioone tugevdada. Seda ei mõistnud ka Verhani kirjutaja Vassil Vassilkevitš. Harvadel ja mitte kuigi pikkadel peaselguse hetkedel luges ta vürst Meštšerski mustasajalisi lendlehti, milles materdati kadette kui keisri ja Venemaa vaenlasi. Kirjutaja, kulnud valjult kortsus, luges ja manas koos vürs-

tiga kadette, kõngutades ise vihaselt pead. Säärastel puhkedel tuli ta harilikult rõdule ja võttis, ajaleht käes, pingil istet. Kevad oli sel aastal varajane ja soe. Vassilkevitšil oli meeldiv kogeda, et tänavatpidi möödaminevad inimesed teda teretasid ja arvatavasti mõtlesid, et küll nende valla-kirjutaja on ikka tark. Ja siis manas Vassilkevitš näole kõige tõsisema ilme. Ta ei pannud tähele, et tema naaber Labanovitš istus vaikselt omas toas ja hoidis kirjutajal ainult silma peal, jälgis tasakesi mulates iga tema liigutust, iga muutust näoilmes. Labanovitš teadis kirjutaja Vassilkevitši mustasajalist meelsust, teadis, kuidas ta vihkas kadette, rääkimata juba sotsiaaldemokraatidest või essee-ridest. Kuid passiivsest jälgimisest oli Labanovitšile vähetal oli isu kirjutajaga rääkida, teda kadettidega narritada.

Ükskord hiilis Labanovitš tasakesi läbi köögi õue, et kirjutaja aru ei saaks, et teda on jälgitud, läks suure ringiga tänavale ja seadis alles siis sammud vallamaja poole. Kirjutaja aga istus ikka endiselt ütle mata tõsise näoga, justkui oleksid tema otsustada oma aja kõige tähtsamad küsimused. Enne rõdu juurde jõudmist aeglustas Labanovitš sammu ja seisatas siis, nagu oleks ta juhuse kombel siin kirjutajaga kokku saanud, ning teretas teda ütle mata lahkesti:

«Tere õhtust, Vassil Mironavitš!»

Vassilkevitš tõstis silmad vürst Meštšerski lendlehelts ja vaatas Labanovitši poole. Kirjutaja silmavaates ei paistnud ei viisakat üllatust ega teeseldud rõõmu: Vassilkevitš vaatas oma naabrile nagu poisinolgile, kellega temal, valla-kirjutajal, ei kõlba tutvust pidada. Selle aja peale aga oli Labanovitš juba rõdul ja sirutas kirjutajale käe

«Mida head kuulukse, Vassil Mironavitš?»

«Mis siin, ikka kuulukse? Ise ju loete lehti.»

«Mis nüüd lehtedest,» vastas Labanovitš. «Igaüks ajab oma joru. Aga kuidas te selle peale vaatate, et kadetid valimistel võidu saavad?»

Kirjutaja silmades löid kiirgama tigidad tulukesed. Ta vaatas maha rõdu põrandale, siis Labanovitšile ja ütles südameallega:

«Saavad võidu? Oodake, oodake, küll saab ka kadettidele rauad suhu aetud ja Siberi rohumadele läkitatud.»

«Ei tea, mille eest neid sinna läkitada?» küsis Labanovitš. «Nemad ju isevalitsuslikule korrale Venemaal vastu ei hakka, nad tunnustavad monarhiat ja püha kirikut. Nõuavad mõnesuguseid reforme, seda küll. Aga kes prae-

gusel ajal reforme ei pooldaks? Ministrid pooldavad reforme, oktoobristid pooldavad reforme. Ka vürst Meštšerski tahab reforme. Mida aga nõuavad kadetid? Antagu maata ja vähese maaga talupoegadele maad, ja sedagi raha eest, et mõisnike huve ei riivataks, kaotatagu surmanuhtlus, amnesteeritagu need, kes poliitika pärast pagendatud ja vangis...

«Kurjategijad, mõrtsukad tulevad röövima, ausaid, majesteedile ustavaid inimesi tapma, ja neid veel amnesteerida, nende jaoks kaotada surmanuhtlus?!» pahvatas kirjutaja koguni püsti karates. «Oksa tuleks tõmmata need teie kadetid! Siberisse saata kuni viimseni!» lõpetas ta rae-vunult.

«Sai kirjutajale konnasilma peale astunud,» mõtles Labanovitš lõbuga, kuid valjusti ütles tõsiselt, isegi veidi puudutatult:

«Kust te võtate, Vassil Mironavitš, et need on minu kadetid? Sotsiaaldemokraadid ja esseerid,» rääkis koolmeister edasi, «ei salli samuti kadette, nii et käesoleval juhtumil, Vassil Mironavitš, seisate nendega ühel ja samal platvormil.»

Kirjutaja heitis Labanovitšile vaenuliku pilgu: teeb ta nalja, tõgab või räägib tõsiselt?

«Ei ole mul küüneväärtki tegemist nende reeturitega, usutaganejatega, saatana teenritega! Ja ma palun teid mulle sääraseid jõledusi mitte rääkida!» karjus kirjutaja, pingilt uuesti püsti karates.

Labanovitš tegi jahmunud näo, nagu oleks tal väga kahju, et on naabri säärasesse seisukorda viinud.

«Andke mulle andeks, Vassil Mironavitš, et teile meelehärmi valmistasin. Kuid ons siin asja vihastada või iseendal närve rikkuda? Kui õigust ütelda, Vassil Mironavitš, siis ju olete teie, jumala eest, isegi näo poolest nagu kadett: niisamasugune intelligentne välimus, niisamasugune väike habe. Nojah, võiks tõesti arvata, et olete kadett Šingarevi vend!»

Rohkem ei suutnud kirjutaja kuulda, ta kargas järsult püsti, tõmbas ägedalt ukse lahti, klõmmutas seda vihaga ja kadus oma eluruumidesse. Labanovitš jäi veel hetkeks istuma. «Ega ma pilli lõhki ei ajanud?» küsis ta endalt ja seadis pikkamisi sammud metsa poole, mis algas kohe kalmistu tagant.

Maa vabanes lumest, ojade ja jõgede suur kohisemine lõppes ning nad tõmbusid taas oma kallastesse. Teed ja rajad väljade vahel löid haljendama noorest lõhnast rohust. Salud ja metsad noorenesid. Tuhanded mitmesuguste hääldetega linnud täitsid õhu oma vilistamise, sädina ja lauluga. Kõikjal kihvas taastärkanud noor elu. Uus, iga kord ebamäärane ning imepärane avarus- ning vabadustunne pani inimeste südamed ärkama. Oleks tahtnud täieni ühte sulada selle taasärkanud eluga ja täisrinnu juua selle magusust.

Koopis teise ilmega oli nüüd ka Verhani ümbrus. See oli muutunud heiklamaks ja lõbusamaks, oli nagu rohkem avarust kui enne. Vallavalitsuse hoongte ja koolimaja vahel oli lai tee. Jättes paremat kätt maha kaharate kaskede rõngas seisva kiriku, läks see Verhani kalmistust mööda ja kadus sealsamas tihedasse metsa. See tee, kalmistu ja mets olid juba korduvalt Labanovitši tähelepanu koonnud ja endi poole meelitanud. Ja ükskord vabal tunnil kesel tahtiski ta jalutuskäigule minna, et ümbruskonna maastikku vaadata. Ta seadis sammud oma suletuses vaikiva ja targa metsa poole. Viimased hooned ja tarad nende ümber jäid seljataha. Vaikne külavainu koos põhjatu taeva laotuse ja ääretute väljadega võttis koolmeistri sõbralikult oma rüppe, ümbritses ta vaikuse ja rahuga. Veel mõned sammud edasi, ja ta seisatas, libistades pilgu üle kehvade Verhani talutarede. Taasärkanud ja noorenenud maa taustal paistsid nad veelgi rohkem viletsad ja lohakile jäetud. Paljude aastate eest tehtud õlgkatused olid sisse vajunud ja lagunened, neist paistsid kõdunenud roovlatid ja mustavad augud. Kahjutunne ja meelekibedus talupoegade pärast tekitas noores koolmeistris tulist viha. Ta teadis väga hästi, mispärast talupoegade majad on nii viletsad ja kehvad, mispärast on nende põllusilud nii ahtakesed ja halvasti haritud, miks kohalik rahvas nii armetu välja näeb. Ta oli vallavalitsusest järele pärinud, kui palju on Verhani vallas üldse maad ja kuidas see on elanike vahel jaotatud. Talumaid oli viis tuhat seitsesada nelikümmend tiiru, mõisate ja väiksemate pärisvalduste all aga oli kakskümmend seitse tuhat kolmsada viiskümmend tiiru. Need arvud ütlesid Labanovitšile mõndagi.

Koolmeister jalutas edasi, jõudis kalmistu kohale ja läks veel mõnikümmend sammu. Metsa poole viivalt laialt sis-

sesõidetud teelt pöördus ebamäärane, vaevalt märgatav rada kalmistu poole. Labanovitš läks kalmistule. Väheldane tasane metsalage oli põõsaid täis kasvanud ja siin uutega, seal hoopis vanadusest puretud puuristidega tikitud. Vaikne ja nukker oli see paik. Kurbi mõtteid tekitas mahajäetud ja üksildane kalmistu. Ainult väsimatud linnud häirisid seda hääletust ja rahu inimeste viimses puhkepaigas, kes olid ilmast ilma muretsenud ja ringi askeldanud. Aia asemel oli kalmistu ümber kunagi kaevatud kraavid küllalt kõrge valliga. Nüüd oli see vall madalaks vajunud, haljast rohtu, pajupõõsaid ja koerõispuid täis kasvanud.

Kui sügav vaikus siin valitses! Tundus, nagu oleksid juba kääpadki, need vihmadest uhutud mullakühmukesed, rohmakalt tahutud kiviplaadid luitunud hauakirjadega ja nukralt längu vajunud suuremad ning väiksemad ristid kaitsnud nende rahu, kes siia maetud. Labanovitš kõndis kalmistul ringi, seisatas haudade juures, kus veel võis lugeda lihtsaid hauakirju, kus olid näidatud kadunukeste nimed, millal sündinud ja surnud või lihtsalt, kui kaua oli mullas puhkaja ilmas elanud. Siin tuli ette ka selliseid nimesid, mida koolmeister tundis, nagu Dumitraška, Minitš, Baravõ, Kazenitš ja teised. Pole neil nüüd enam vaja ei maad, ei leiba ega riigiduumat, millele lihtsameelsed inimesed panid oma lootuse, et võib-olla teeb see nende elu väheke kergemaks. Koolmeistri südant pitsitas haledus niihästi kadunukeste kui ka nende vastu, kel veel mõni aeg maa peal elada ja kelle hulka kuulus ka ta ise. Talle meenus kuskilt pappide ajalehest loetud salmik kalmistutest ja surmast, mis kõik võrdseks teeb. Ses salmikus olid umbes järgmised read:

Siin kõrvu ülik kerjusega
ja kaltsud kuldbrokaadiga...

«Vale puha,» mõtles Labanovitš, «ülik püüab isegi pärast surma kerjusest parem olla ja ehitab endale lihtsate haudade asemel perekonnakabeleid. Või kui preestergi ära sureb, siis maetakse ta kirikuesisele või kuhugi eraldi, et ta ainult kerjusega kõrvuti ei satuks.»

Pikkamisi haudade vahel jalutades jõudis koolmeister kalmistu teise otsa, kus lopsakalt levisid ise kasvama hakanud põõsad ja luhtas noor rohi. Siin oli hüljatustunne ja vaikus veel sügavam.

«Siin on see paik, kuhu võib põgeneda kõige sekeldamise

est ja mediteerida elu üle, kõigi ta tõdede ja valede üle,» mõtles Labanovitš ja astus põõsaste vahele. Korruga tabas ta kõrv kaugemalt puhmastikust summutatud jutuhääli. Labanovitš seisatas ja jäi tahtmatult kuulatama. Sõnu oli raske üksiksest eraldada. Ebaselge armujutu vahele kostis tükati noore naise katkendlikku naeru ja mitte kuigi resoluutset protesteerimist. Mehe samuti katkevast häälest kolis erutust, palvet ja visa pealekääimist.

«Ma ometi armastan sind, armastan kõigest hingest!» kordas summutatud mehehääli kirglikult.

«Kõik te armastate, niikaua kui olete oma tahtmise saanud,» vastas naisehääli tõsiselt.

Naatsamas jäi jutukõmin vaikseks. Armastajad langesid teineteisse embrace ja hakkasid suudlema. Koolmeistri kõrvu jõudis ainult sügavaid ohkeid ja pikki, kange veeniva peenustavaid suudlusi. Labanovitš ei teadnud, mida edasi teha. Esimesel silmapilgul tundus talle, et kõige õigem oleks siit vaikselt ära minna, armunuile kuidagi märku andmata, et nende õrnutsemisel on tunnistaja. Aga kas nad võiksid olla? Kes on see noormees ja kes neiu? ... Kuid misjaoks oleks seda vaja teada? Mistarvis peaks elule ja noorusele põigiti teele ette astuma? Koolmeistrile meenusid viimased värsid Puškini elegiast «Kui viibin pühakoja pingis»:

Las seal, kus puhkan hua vilus,
uus elu ringmäng kārada
ja oma igaveses ilus
üksikõikne loodus sārada.*

Midagi paremat ehk polekski olnud võimalik välja mõelda, mis oleks täpsemini sobinud selle elulise juhtumiga siin kalmistul.

Labanovitš tahtis juba vaikselt eemalduda, märkamatu tagasi tõmbuda, et ta inimesi ei segaks. Kuid kõige tulise-
mal armuavalduse hetkel hakkas ta ei tea miks, kas kadu-
dusest või hoopiski õigustamata ulakusest valju häälega
laulma «Hõiska, Jesaja!» — sõnu laulust, mida lauldakse
kirikus laulatusel. Mispärast oleks Jesaja praegusel juhul
pidanud hõiskama, seda ei teadnud koolmeister isegi, kuid
noori armastajaid — võimalik, et nad noored polnudki,
näha ta neid ometi ei saanud — ehmatas ta koledasti. Ainult
korraks vilksatas naine Labanovitši pilgu eest läbi. Rätik

* A. Sanga tõlge. Tõlk.

näo ette tõmmatud, kadus ta nagu välg põõsastesse ja oligi silmist kadunud. Niisama kärmesti oli läinud ka kavalier, kes põgenes teise külge.

Varsti pärast lihavõtteid, veel lihavõttenädalal, sai Labanovitš rahvakoolide inspektorilt korralduse, et tal tuleb esitada tõend kohaliku kiriku vaimulikult selle kohta, et on pihil käinud ja «pühadest saladustest» osa saanud. Säärane korraldus oli juba iseenesest solvav: kellele see korda läheb, oled sa patune või puhas? Kellel, pagana pihta, seda ülemuste hoolitsust tarvis on? Nagu näha, ei ole ülemustel sinu vastu usaldust, hoiavad sul silma peal. Kehvem aga oli lugu selle poolest, et Labanovitš polnud pihil käinud ega «pühadest saladustest» osa saanud. Mida peaks ta inspektorile kirjutama? Teha nägu, justkui poleks ta säärast korraldust saanud, ja inspektorile vastamata jätta pole võimalik: inspektori kiri on vallamajast läbikäinud paberite raamatusse sisse kantud. Küll kirjutaja Vassilkevits selle eest hea seisnud on. Nii et vaikimisega läbi ajada ei saa. Mis teha? Pihtimise aeg oli möödas. Labanovitšil oli meele, kuidas ta viimati veel isa Mikalai juures pihil käis. See oli lihtsalt vormitäitmine. Nii preestril kui ka koolmeistril oli tookord piinlik, sest nad tundsid teineteist hästi. Isa Mikalai kattis Labanovitši epitrahheelioniga, preestripõllega. Analooģionil lebas kullatud rist. Mõne minuti preester vaikis, nähtavasti ainult selleks, et pihtimisprotsess pikem oleks.

«Oled patustanud?» küsis preester, kui oli veel pisut oodanud.

«Olen, isa Mikalai,» vastas Labanovitš ohates.

«Kõik me oleme patused, ainult jumal üksi on patust puhas,» ütles isa Mikalai ja lisas: «Kuid kahetsemine vabastab patust... Kas kahetsed pattu?»

«Kahetsen.»

Isa Mikalai vaikis veel veidike.

«Su patud on andeks antud... Suudle risti!»

Sellega oli pihitalitus läbi.

Kuidas aga välja keerutada praegusest olukorrast? Ja mis pärast nõuab inspektor äkki tõendit just sel ajal, kui koolmeistril pihil käimata?... Ahaa! Selle pirni on ju kirjutaja Vassilkevits talle pannud! Labanovitš hakkaski seda

arvamust tõeliseks faktiks pidama, ehkki selle kohta kindust polnud. Et tema, Labanovitš, pihile minemata jättis, sellest maailm hukka ei läinud ja revolutsiooni ei puhkenud, küll aga oli ta endale sekeldusi kaela tõmmanud. «Tuleb välja, et ei maksa kõrvale hülida oma kohustustest ei jumala ega inimeste vastu,» mõtles Labanovitš, iseenda üle pisut muiates. Ainus võimalus on pöörduda isa Vladzimeri poole, muud teed ei ole. Ja võtnud kaasa inspektori korralduse, kõmpis Labanovitš küla teise otsa, kus oli preestri maja.

Isa Vladzimer, peremansel, Viktor ja Savka istusid verandal laua ümber. Nad olid parajasti lõunat söönud. Peremansel hakkas kohe tühje taldrikuid ära koristama. Lõuale jäi ainult üsna suur klaasitäis viina.

«Jääd teha tühjaks,» lausus preester lahkesti teretades. Tal oli juba veidi kile peas.

«Tule teie juurde, isa Vladzimer, kui vaene patune, kes jannab kahetsemise järele,» ütles koolmeister pidulikult. Isa Vladzimerile mõnikord meeldis säärase kõrgstiil.

«Kui oled vaene patune, siis joo see klaas tühjaks!» vastas preester, ulatades koolmeistrile viinaklaasi.

Preestri käitumisest ja meeleolust tundis Labanovitš häid endeid.

«Teie terviseks, isa Vladzimer!» ütles ta, võttis klaasi ja kummutas selle ilma pikemata põhjani. Hetkeks jäi tal suugi ammuli. Hinge lõi kinni ja silmad pidid koobastest välja tulema: klaasis oli puhas piiritus.

«Oh-oh-oh!» sai koolmeister viimaks hääle suust, isa Vladzimer aga naeris ülemeelikult. Naer võttis ta kõhugi musta preestrikuue all pisut vappuma.

«Oeh, isa Vladzimer, oleksite mind ilma patukahetsuseta äärepealt teise ilma saatnud,» ütles Labanovitš silmi pühkides.

«Mis sul siis kahetseda on?» küsis preester.

Vastuse asemel võttis koolmeister taskust ettekirjutuse ja ulatas selle isa Vladzimerile. Viimane hakkas vaikides ja tõsise näoga lugema inspektori korraldust, milles kästi saata tõend, et koolmeister on pihil ja lauakirikus käinud. Labanovitš jälgis pisut rahutult preestri näoilmet. Korralduse läbi lugenud, vaatas isa Vladzimer ebamäärase muigega Labanovitši otsa.

«Oinas!» sõnas ta.

Preestri toonist ja põlglikust ilbest sai koolmeister aru, et selle «oinas» oli isa Vladzimer öelnud inspektori kohta.

«Vaata imet, muretseb teine sinu hinge päästmise eest rohkem kui mina!» ütles ta siis. Peale koolmeistri ja isa Vladzimeri polnud verandal enam kedagi.

«Oota siin, silmapilk olen tagasi,» ütles preester ja suundus otsustaval sammul oma eluruumidesse. Mõne minuti pärast tuli ta tagasi, käes paks raamat, pealtnäha nagu evangeelium, leht paberit, tindipott, sullepea ja kirikupitsat. Kõik need asjad pani ta käest, ladus vaikides lauale. Koolmeister vaatas arusaamatuses preestri peale, kuid see hoidus mõne aja Labanovitši poole vaatamast. Viimaks tõstis isa Vladzimer silmad. Üleannetu ja kaval muie libises üle ta pehmete huulte. Sõna lausumata lükkas ta koolmeistri ette kuldkirjadega raamatu, mis oli päris sarnane evangeeliumiga.

«Näh, vaata,» ütles isa Vladzimer, «sa arvasid vististi, et see on evangeelium? Kuid see on hoopis Puškini teoste köide!»

Preester vaikis hetke. Ta silmis mängles vallatu naer. Koolmeister vaatas teda ega suutnud kuidagi aru saada, mis tal mõttes on.

«Tuhande kaheksasaja üheksakümne neljandal aastal,» alustas isa Vladzimer, «pandi rahvas vannet andma uuele keisrile, praegu mitte päris õnnelikult valitsevale Nikolai II-le. Mõnel talumehel minu kogudusest jäi vanne andmata. Tulid teised siis minu juurde koju. Nii ja naa, ei jõunud, teate, majesteedile vannet anda. Kirikuriituse järgi võib vannutamist toimetada ka kodus — risti ja evangeeliumiga. Rist on papil alati rinnal, aga evangeeliumi parajasti kodus ei juhtunud olema. Oleks pidanud kirikusse minema, aga kirik küla teises otsas. Mis teha? Seesama Puškini köide mind olukorrast päästiski. Panin risti tema peale ja võtsin oma talumeestelt vande vastu!... Vahva, eks ole?»

Isa Vladzimer naeris valju häälega, siis lisas:

«Kõik see on ainult vormitäide.»

Ta istus laua taha, võttis paberilehe, asetas selle «Russkoje slovo» peale ja kirjutas koolmeistrile tõendi, mida inspektor sellelt nõudis, pani nime alla ning kinnitas allkirja ja kirikupitsseriga.

«No nii, ongi kõik kombes! Saada oma leivaisale, et ta süda rahule jääks.»

«Te olete hea ja tark inimene, isa Vladzimer! Annaks jumal rohkem teiesuguseid!»

Rahul ja rõõmus nagu ikka siis, kui ebameeldiv sekeldus

ning mure kaelaast ära, astus Labanovitš koolimaja poole. Vallamaja kohal saatis ta põlgliku pilgu kirjutaja korteri akendele ja ütles oma mõttes tema kohta:

«Ah sind igavest mustasajalist urgitsejat!»

11

Värssti tuli Minski kubermangu rahvakoolide direktsioonilt teade, et koolmeister koos õpilastega peab ilmuma Grabjonka kooli eksamele. Eksamikomisjoni esimeheks oli määratud üks lähema linnakooli õppejõude. Labanovitšil oli eksamiteest hea meel: mida varem ta koolitööst lahti saaks, seda parem. Isiklikult rõõmustas teda see asjaolu, et eksamitööd polnud määratud mitte rahvakoolide inspektor, vaid ja nõiameelne ametnikuköbi, vaid õppejõud, kes oma ajal oli samuti algkooliõpetaja olnud.

Selle päeva hommikul, millele olid eksamid määratud, vaatas Verhant koolimaja ette kahehobusevanker. Vankrikars oli suur ja tublisti põhku täis. Osa õpilasi ja koolmeistrid — Antsõpik ja Labanovitš — mahtusid sinna istuma. Nendega ühines veel isa Vladzimeri poeg Viktor, kes tahtis eksamite juures viibida, kuulata ja näha, kuidas õpilased ka oskavad. Labanovitšil oli tunne, et eksamile ei lähe mitte ainult õpilased, vaid ka tema ise. Oma kasvandike pärast ta ei muretsenud: nende ettevalmistus oli isegi rohkem kui hea.

Grabjonkasse tuli oma kaksteist versta. Esialgu läks tee valjade vahetel, siis aga jooksis üle Ussa jõe silla ja lõpuks liiguti läbi põlase metsa peaaegu kuni Grabjonkani välja.

Hommik oli vaikne, selge ja soe. Enne jõe äärde jõudmist ronisid kõik vankrilt maha, et seistada sillal, uudistada kahehobuselisel veskil ja veejuga, mis langes mitme sülla kõrguselt veskijärvest. Silla alla oli ehitatud lüüs, kust äärmiselt paljiparvi läbi lasti. Pärastpoole tegi Labanovitš sageli sila jalutuskäike. Oli huvitav vaadata, kuidas parve ninas seisv parvepoiss, pootshaak palgi sisse rammitud, hoidis täie jõuga sellest kinni. Kui parve nina lüüsis läbi tuli, langes ta peaaegu püstloodis voolust tekitatud süvamikku, ja siis vajus parvepoiss peaaegu rinnust saadik vette. Aga üsna ruttu paiskas kiire vool parve koos parvepoissiga jõe ühetasasele ja rahulikule pinnale.

«Sita võiks isegi kauemaks jääda, kui poleks eksameid,» ütles Labanovitš. «Läki tee, poisid!»

Ja teeliste salk tõttas edasi. Kүүdivanker seisis teispool silda ja ootas neid.

Tee läbi metsa jäi märkamatuks seljataha. Õpilased olid elevil. Ka koolmeister ise närvis pisut, kuid ei lasknud seda välja paista ja püüdis hoida oma kasvandike reibast tuju. Nendest kõige rahulikum ja mõtlikum oli Minitš. Nüüd see teda ei häirinud, et ta oma koolivendadest terve pea jagu pikem oli: poiss oli lusti täis, naljatas ja naeris. Õpilased liikusid nagu juhtus. Tüdrukud hoidsid oma ja poisid oma kampa. Kui keegi pisut maha jäi, pandi ta vankrile istuma.

Kahe vägeva müürina seisis mõlemal pool teed tihe põlismets. Meie teelised liikusid edasi jahedas videvuses. Umbes paari tunni pärast jõudis tee helkjale kurendikule, mida ääristas samuti tihe mets. See metsalagendik ja ka Grabjonka küla meenutasid Labanovitšile Hatovitšõ alevikku Polesjes, kui ta oma kolkast Tselšõnast esmakordselt sinna sõitis.

Ka Grabjonka koolimaja seisis küla teises otsas. Sinna suunduski Verhani, kүүdivanker, õpilased ja koolmeistrid riburada järel. Neid võttis vastu Grabjonka kooli õpetaja, juba aastates naine, võrdlemisi kuiv ja mitte eriti lahke inimene, «oma elupäevis pindunud», nagu tol ajal öeldi vanapoolsete vallaliste naiste kohta. Talle ei meeldinud Verhani koolmeistri vaba käitumine ja tema vahekord oma kasvandikega: selles polnud karmust, mis tõmbab piiri õpilaste ja õpetajate vahele. Veel jäigemaks muutus ta Labanovitši vastu siis, kui ta oma õpilased kaebama tulid, et Verhani koolmeister nimedeta maakaardi kokku rullinud ja raamatukapi taha toppinud — sealt aga polnud teda nii kerge kätte saada. Säärasele lubamatule teole kehtas Labanovitšit Minitš. Nimedeta maakaart ehmatas Verhani kooli õpilased ära: sellist kaarti polnud neil kunagi olnud. Minitš esines siis oma kaaslaste nimel ja ütles, et nimedeta maakaart on neile tundmatu ja võib neil maateaduse eksami ära rikkuda. Teiste koolide õpetajad kiitsid Labanovitši teo heaks ja sellega oli nimedeta maakaardi lugu lõpetatud. Kuid Grabjonka kooli õpetaja oli kogu elu oma Verhani naabri vastu vimma kandnud. See vaen suurenes veelgi, kui hakati Labanovitši õpilasi eksamineerima. Õpetajanna oli kindel, et suulistel eksamitel kõrbe see kool põhja koos õpetajaga. Ta oli juba aegsasti kõige soodsama positsiooni sisse võtnud, et eksameid jälgida. Ta enda õpilastel olid eksamid läbi. Ei saa ütelda, et nende ettevalmis-

tus oleks olnud vajalikul taemel. Heatahtlik eksamikomis-
jon istus, elav ja lõbus Štšarbatševitš, oli vahel pead
langutanud, mulanud ja lõpuks rahuldava hinde välja
pannud. Kui aga jõudis kätte Verhani kooli õpilaste eksa-
mineerimisejärg, asus Labanovitš oma kohale komisjonis.
Štšarbatševitš esitas mõned küsimused ja talle anti õigeid
ning täpsed vastused. Seejärel hakkas eksamineerima
Labanovitši. Tundes hästi oma õpilasi ja nende teadmiste
taseme, küttas koolmeister nad üle küsimustega, mis ulatu-
sid algselt õppekava raamest kaugelt üle. Eksamid läksid
elavalt ja huvitavalt. Õpilased olid terased ja kindlad vas-
tuseks. Komisjoni esimees kuulas huviga nii Labanovitši
kõnet kui ka õpilaste vastuseid. Ta näol mängles kogu
aeg heakskiitv näeratus. Kui kõigil Verhani kooli õpilas-
tel oli eksam läbi, surus Štšarbatševitš kõigi juuresolekul
Labanovitši kätt ja ütles:

«Esmakordselt oma eksamipraktika jooksul ma näen, et
õpilased on nii suurepäraselt ette valmistatud. Täna teid!»

Grabjonka kooli õpetaja säusis tigidalt kogu aeg,
kui Labanovitš oma õpilasi eksamineeris, ja susistas:
«Ho kui hekkie! Tahab ennast näidata!» Kuid fakt jäi
faktiks.

Hilja ohtul läks Verhani kool triumfiga eksamitelt koju.
Kõige paremini olid eksami sooritanud Minitš ja Liida
Muravakaja. Tüdruk magas nüüd vankril ja Ivan Antsõpik
valvas tema und.

Turševitšilt tuli kiri. Ta elas ja töötas oma endises koo-
lis. Ka temal oli õppetöö lõppenud ja eksamid seljataga.
Olejaanud kevad, terve suvi ja osalt sügiski jäid vabaks.
See oli koolivaheaeg, millal koolmeistrid võisid teha kõik,
mis anda kutsumine: jääda kooli juurde, sõita oma sugulaste-
sõprade poole või registreeruda kuhugi kursustele. See, et
oli palju aega vabaks jäi, oli külakoolmeistritele väga täh-
tus. Olid kõik võimalused iseseisvalt õppida, kui kellelgi
jätkus selleks tahtmist, jalgsi matkama minna või sõita
rongiga reisina, kui koolmeister oli kuidagi kopika kõrvale
pannud. Turševitš kirjutas, et tal olevat kavatsus õpetajate
instituuti astuda, ja kui Labanovitš suveks oma kooli
juurde jääb, siis sõidaks ta heameelega selleks ajaks sinna,
et instituuti astumiseks õppida. Pealegi olevat temal, Tur-

sevitšil, huvitav oma vana sõbraga kohtuda ja «mässajat» vaadata. Tursevitš teadis, mispärast Labanovitš Polesjest Verhani kooli toodi. Veel samal päeval saatis Labanovitš talle vastuse.

«Ma ei tea,» kirjutas Labanovitš muu hulgas, «kuidas suhtuda sellesse, et sa kavatsed õpetajate instituuti astuda. Isiklikult mind instituut eriti ei tõmba. Ma olen sellest sulle juba rääkinud: samasugune panetunud skolasitika, samasugune kroonuvärk nagu õpetajate seminariski. Vahe on ehk ainult selles, et instituudis sulle veel suuremas ulatuses kroonupatriotismi pähe taotakse. Selle ajaga, mis läheb instituudis õppimisele, jõutakse sind nii ära marineerida, et liha ja verrega inimesest midagi järele ei jää. Teine asi, kui õppida küpsuseksameiks, omandada küpsustunnistus ja astuda ülikooli. Seal on võrratult avaramad välja-vaated igakülgeks arenguks... Kuid eks iga taat kiidab oma taari nõnda, nagu oskab. Ei hakka sulle peale sundima oma arvamisi ja suhtumist õpetajate instituudisse, sest ma võin ka eksida, kuid jõuda tõe juurde ja leida õige tee elus ei ole nii kerge ega lihtne. Üks asi tundub mulle olevat õige ja selles ma ei kahtle — ei tohi eralduda rahvast, tuleb pühendada oma elu tema huvidele ja aidata tal vabaneda pahedest ning ülekohtust, mille kütkes ta on. Igal juhtumil teeks mulle rõõmu näha sind meie koolis oma kalli külalisena. Olgu tähendatud, et olen otsustanud terveks suveks siia jääda. Tahaksin mitut õpilast edasiõppimiseks ette valmistada. Sõida, hea sõber! Minu Paraskamutike hakkab sind kartulipirukatega poputama. Kirjuta, millal sõidad — tulen vastu. Sinu A. L.»

Labanovitš oli ütlemata rõõmus, et ta oma vana sõbraga jälle kohtub, aga selle soovist õpetajate instituuti astuda tundus, et nende teed lähevad lahku: Tursevitšit ahvatleb haridusala ametniku karjäär, sest suurem enamik külakoolmeisterid hakkas pärast õpetajate instituudi lõpetamist just ametnikeks.

Pärast koolitöö lõppu oli koolmeister vaba nagu lind oksal. Ilma kohustusteta ja kindla tegevuseta tundis ta isegi nagu veidike kahju sellest hingeomasest ja harjumuslikust, millega oli juba jõudnud koduneda. Et seda nukrat meeolu peletada, kavatses Labanovitš hakata hulkuma Verhani ümbruskonas, liiatigi et see polnud tal täielikult läbi uuritud. Selline ringiuitamine pakkus talle alati midagi uut ja erutavat, mis kutsus kuhugi määramatusse kaugusse. Oli meeldiv käia mööda uusi paikkondi, nau-

hida tekkimisel eettulevaid maastikke ning mõtiskleda mitmesugustest juhtumistest ja nähtustest ilmaelus.

Koolipühku läks Labanovitš küla teise külge. Lai sõidutee viis mööda nõlvakut üles ja kulges edasi mööda tasast läbi metsandikku, pakkudes avarat vaadet Verhanile, kaugetele künnapõldudele, metsasaludele ja kaharatele puudele, mis läbi õrna sinetava sonnu vaevalt ära paistsid. Aga ajalt ükalt rännumees seisatas, et imetleda kaugeid maastikke, pedajaid keset põldu ja inimeste eluasemeid. Kui kauged nad eemalt paistsid! Ent kõrvuti uute maastikutega imetlemisega tekkisid ka mitmesugused mõtted, kahtlused ja meeldivad, milliseid mõnikord tähelegi ei pane. Et ta ei ole tülil meelde Tursevitši kiri. Nüüd mõtles ta, mis juba teinud. Nähtavasti on Tursevitš ennem põhjamaad järele kaalunud, kui otsustas õpetajate instituuti astuda. Olgu kuidas on, aga ta ei ole paigale seisma jäänud. Ta on saanud õige võitluse, kuid fakt on see, et inimene liigub edasi. Aga mis siht on temal, Labanovitšil? See küsimus ahmatas teda äkitselt ja tuletas meelde terve hulga nähtusi ning juhtumisi, mis olid juba seljataga, hulga mõtteid, kellega koolmeistril oli nii või teisiti kokkupõrkeid olnud. Aga kuidas elada edasi, mida peale hakata? Ei saa omelt lõpmatuseni Verhanis hallitada. Peab midagi ette võtma, aga mida? Neile küsimustele Labanovitš vastata ei osanud ja ta sõda hakkas valutama. Kuid pikemaks ajaks rusutud meeleolul jääda ja kahelda ei olnud koolmeistri loomu järgi, ta püüdis ebameeldivaid mõtteid igati ära peletada, uskuda sellesse, mis ilmas on head. Selge oli talle see, et ei tohi taanduda oma positsioonilt võitluses taarikorra vastu. Tõsi küll, Verhani koolis olles ei ole ta oma võitluses midagi reaalselt ära teinud. Olukorrad on muutunud, peavad muutuma ka võitlusviisid. Just nende üle on tarvis mõelda. Ja Labanovitš mõtles. Elu ise oli näidanud, et jätkata võitlusteet omaette nokitsedes ei saa. On vaja tuhandete inimeste ükameelset, kindlaks määratud plaani järgi toimuvat tööd, mis oleks sihitud ühte punkti, selleks aga on vaja organisatsiooni, käesoleval juhtumil koolmeistrite organisatsiooni.

Labanovitš mõtted võtsid uue suuna. Talle tundus, et ta on nüüd leidnud õige tee: tuleb luua koolmeistrite revolutsiooniline organisatsioon ja pidada võitlust kindla programmi järgi.

Jõudnud paikkonna kõrgeimasse punkti, Labanovitš seisatas, et pisut ümber vaadata. Ja seal löid ta silmad hül-

gama: õrnast sinetusest kerkisid ähmaselt pilgu ette kauni, suurejoonelise lossi kontuurid! Kaugelt paistis see nagu vürst Radziwilli loss Njasvižis. Mis loss see küll on? Kelle oma? Labanovitš seisis hämmastunult, võlutult, siis hakkas sinnapoole minema, aga ei jõudnud minna kümnet sildagi, kui loss hakkas koost lagunema, oma imepärast kuju kaotama. Torni asemele jäi lopsakas kuusk, muu aga koosnes salkkonnast puudest ja mäekingust, mis seisis üksteisest päris kaugel... «Mis imeline kunstnik on kaugusi!» mõtles Labanovitš. Veel mitmeid kordi käis ta siin, otsis üles sama punkti, kust «loss» kätte paistis, ja iga kord tekkis illusioon uuesti.

13

Tuli kokku ja avati esimene riigiduuma. See sündis 1906. aasta aprilli lõpus. Suure põnevusega neelas Labanovitš ajalehti, milles duuma avamisest teatati. Oli huvitav teada saada, mida seal räägitakse, kuidas ta oma tööd alustab ja mida temalt oodata võib. Duumaliikmete ülekaaluka enamuse moodustasid kadetid. Nad olid oma suurest võidust päris joovastatud ja kuulutasid endid äärepealt et Venemaa päästjateks.

Duuma esimeheks valiti kadett professor Muromtsev. Tema esimesi sõnu, mis olid määratud duuma avamisel viibivatele tsaariametnikele, kordasid kadettide ajalehed palju päevi uhkusega. Et kas nüüd näete, kuidas räägivad rahvast äravalitud mehed tsaari-isevalitsuse esindajatega! Kuid Muromtsev tegi vaid niipalju, et käskis esimesel istungil eemaldada saalist politsei. Ta ütles: «Täidesaatev võim peab alluma seadusandlikule võimule!» Juba esimesel päeval, mis duuma töötas, tulid ilmsiks tema vastuolud tsaarivalitsusega. Lahkhelid suurenesid veelgi pärast seda, kui siseminister Makarov duumas poliitiliste meeleavalduste ja streikivate tööliste tulistamisega ühenduses deklareeris: «Nii on olnud ja nii ka jääb!» Pahempoolsete kohtadel kostsid ministri sõnadele vastuseks nõrdinud hääled: «Välja, mõrtsukas!» Minister ainult kahvatas, kuid tegi näo, nagu poleks midagi kuulnud. Ta lahkus duumast otsekui solgiga üle valatult, terve Venemaa poolt häbistatud.

«Täitsa hea!» arvas Labanovitš endamisi. Mõnikord tundus talle, et isegi säärasel riigiduumal on oma head küljed,

ei saanudki võib sealiki kuulda vaba mõtet või tabavat

Enamlaste heikelt valimistel tegi oma töö. Rahvas hakkas üha enam ja enam veenduma, et see duuma tähendab ühtlasi ühtlasi kodanuse ja isevalitsuse vahel. Enamlased mõtsid otse välja: maha vana võim, üksnes sel tingimusel võib valaduse kätte võtta.

Kadetid kaldusid silmanähtavalt keisri poole, aga vahetult isevalitsuse ja duuma vahel halvenesid ikkagi. Valitus sattus pühlikku olukorda: ta pidi kasutama repressioone sellesama duuma vastu, mille ta ise oli kokku kutsunud. See oli tegelikult kihutustöö isevalitsuse vastu.

«Peaks kirjutajat õrritama minema,» mõtles Labanovitš. Kuid ei olnud võimalik: kirjutaja jäi neil päevil metsikult ja müratses tundide kaupa. Raskeid aegu elas üle tema naine Vassilkevits. Oli kolm abilist: vanapoolne Hrõpatš, veel hullem loodik kui kirjutaja ise, ning kaks noort, Ivaš ja Liseitki. Kirjutaja oli endale pähe võtnud, et tema naine kaib salaja kohtumas Ivašiga, kes oli ilus poiss. Ükskord hilja õhtul kuulis koolmeister vallamajast müdinat ja karjumist. Ta läks rõdole. Kirjutaja aknad ja vallavalitsus olid pimedad, kuid tümin, karjumine ja kisa ei lakanud. Metak, ahastust täis hääli röökis läbilõikavalt:

«Üks lahti! Lukust lahti!»

Ja selle peale tagus keegi tumedalt vastu ust, otsekui lööks trummi. Väljas polnud hingelistki. «Mis see küll peaks tähendama?» sattus Labanovitš ärevusse. Ta jooksis oma rõdult alla, ületas tänava ja juba oligi vallamaja trepp.

«Üks lahti, madu!» kisendas seesama hääli.

«Mis teil seal on? Kes seal karjub?» küsis Labanovitš ja raputas ust. Silmapilguks jäi kõik vakka, siis aga vastati äärmiselt nõrdinud, nutuse häälega:

«Mina olen siin, Vassilkevits... Tule sisse, vend, hakka tunnistajaks.»

Üks avanex. Selle vahel seisis kirjutaja, ainult pesuväel. Pisike kahekopikane kirikuküünal heitis esikusse ähmast valgust.

«Mis siin lahti on?» küsis Labanovitš arusaamatuses. Kirjutaja võttis koolmeisteri käest kinni ja viis ta väikese kambri ukse taha.

«Näch, siin!» ütles ta tasakesi ja pistis äkki uuesti vastu ust prõmmima, röökides: «Tule välja, raibel!»

«Vassil Mironavitš, olete ikka mõistuse juures? Mis teil on?»

«Vend, ta on seal Ivašiga, ja uks lukus!» tänitas kirjutaja, siis aga lisas, pöördudes näoga koolmeistri poole: «Valva siin, vend, et nad plehku ei paneks, ma lähen kirvest tooma: lõhun ukse maha!»

Kirjutaja tegi liigutuse, et minna kirvest tooma, kuid lõi tuikuma, kaotas tasakaalu ja kukkus. Nüüd unustas ta ära, mida oli teha või kuhu minna kavatsenud: ta oli täis nagu tina. Labanovitš aitas tal ennast püsti upitada. Ta juba kahetses, et oli sellesse perekonnatülisse vahele seganud.

«Oled ennast täis tõmmanud nagu siga, vabandust,» ütles Labanovitš jämedalt, kirjutajat üles tirides. «Mine magama!» lisas ta, pigistades Vassilkevitšit õlgadest.

Kirjutaja hakkas nutma.

«Ka sina oled nende kambas!» ütles ta Labanovitšile kibedusega.

Lukustatud ukse tagant kostis Hanna Grõgorjevna häält.

«Kas tõesti on kirjutajal õigus?» mõtles Labanovitš ja kuulis järgmisi sõnu:

«Oh halastaja jumal! Mille eest mind nõnda karistatakse? Paremini oleksin ma võinud lapsena surra kui elada säärase jõletisega, säärase joodikuga. Armas jumal, millega ma olen sind vihastanud? Las ma suren ära või löö ta maha välguga, müriseva piksega. Mispärast piinab ta mind?!»

Ehk küll lakku täis, kuulis kirjutaja selle needmise siiski ära. Naine aga, kuuldes, et ta enam üksinda majas ei ole, oli pisut julgust kogunud ja hakkas kaeblema ning meest needma. Labanovitš veendus, et mingit Ivašši seal pole ja pole olnudki. Ta koputas kergelt uksele ja ütles:

«Hanna Grõgorjevna, tehke uks lahti ja tulge välja — igaveseks te ju sinna jääda ei saa.»

«See türann ju hakkab mind peksma ja piinama.»

«Ärge kartke, ei ta tee teile midagi.»

Kirjutaja ei nihkunud ukse eest sammugi, vaid seisis ja kuulas. Labanovitš surus ennast tema ja ukse vahele ning ütles veel kord:

«Tulge välja.»

Võti lukus krigises üks ja veel teine kord. Uks avanes. Hanna Grõgorjevna ei tulnud mitte kohe oma varjupaigast välja, ja tal oli õigus: kirjutaja hiilis lähemale ja võttis säärase poosi, et saaks kohe naise kallale karata. Ta tõmbus kõverasse nagu kass, kui see hakkab hiire peale hüp-

ma. Labanovitš haaras Vassilkevitšil kätest kinni ja tõusis tal need selja taha.

«Katsu sa mul, või viskan sind uksest välja!» ähvardas ta kirjutajat.

«Minu lipas vaheruumi pimedikku ja kadus.»

«Hüh, kirjutaja, lähme otsime Ivaši üles.»

Labanovitš tõmbas kirjutaja tuppa, kus Hanna Grõgorjevna oli püüratud. Nad ei leidnud mingeid jälgi, et Ivaš plehku seal olnud. Ivaš sõitis sel päeval talitajaga minna valda ja korjas maksuvõlgu.

Suur kevad oli käes. Kui kaunid olid hommikud päikesetõusul eel ja koidu aegu! Selge taevas oli laotanud oma põhjatu kupli üle virgunud maa, toetades ääred sõõrikule sõõripõrile. Puhtas värskes hommikuõhus kõlasid nähtamatute pilikeelte helinana löökete laul, atsakate varbaste sirsumine, hanede kaagatamine ja Verhani kukkede laulav kiremine.

Mõnuga pöönas vastu hommikut kirjutaja Vassilkevitš, keda peatais oli ära väsitanud. Pärast vahejuhtumit lukustatud ukse taga oli kirjutaja pisut mõistlikumaks jäänud. Ta sai aru, et ta käitumine oli rumal ja et ta on naise ees süüdi. Mitu päeva oli ta isegi selge peaga. Naine oli tema meelele tulnud oma vanemate juurde, kes elasid kaugel uksest talus. Varstigi tükis kirjutajale üksinduses igavus kallale, ta keeratas oma toa ukse lukku ja hakkas jälle puutlipõhja vaatama. Vahel istus ta liikumatult, vahel kõndis ühest nurgast teise ja kummutas aeg-ajalt ühe klaasitäie teise järel. Voodisse heitis ta kaugel pärast kookõnd ja uinus alles vastu hommikut, kui inimesed juba oma asemelt tõusid ja küla hakkas vähehaaval virguma. Mõnesuguste häälte hulgast, mis täitsid vaikset õhku, kostsid eriti välja Lukaš Levitšenko piitsaplaksud.

Lukaš Levitšenko, sünni poolt aadlisusest, oli tulnud siia Ukrainast ja jäänud Verhani kogukonna karjaseks. Alalist peavarju tal ei olnud. Ta käis järjekorras perest perre, nii iga päev. Kuhu ta ööseks jäi, sealt sai ka süüa. Ja hommikul, kui ta karja kokku koguma läks, igast perest üks lehm või kaks, pandi talle kaelkotti mooni. Iga pere naine püüdis, et ta teistest naistest maha ei jääks ja Lukaš teda kitsiduses ei süüdistaks. Ohtu, kui kari külas tagasi,

kolis Lukaš teise perre. Selleks, et niiviisi külale ring peale teha, läks oma poolteist kuud. Siis alustas ta perest perre rändamisega taas otsast peale. Küla poolt oli talle abiks kaks karjapoissi.

Külarahvas armastas Lukašit. Ta oli tubli karjane ja lõbusa meelega inimene. Ta kandis maani ulatuvat villast pikk-kuube, mis tulitas päikesest ja oli hoolsasti paigutatud. Hommiku varavalgega asus Lukaš ametisse, tõmbas pikk-kuue ülle, riputas moonakoti kaela ja võttis kunstkoppi valmistatud, lühikese tüseda varrega piitsa, mille pikkus oli oma kolm silda. Piitsakeel oli rasvanahariba ja raudrõnga abil varre külge kinnitatud, ta esimene ots oli just selleks punutud nõõrist, mis jäme nagu madu. Järk-järgult muutus see kõis peenemaks ja lõppes üsna peenikese, kümnetesse sõlmedesse seotud kanepinõõriga. Seda iseäralikku riistapuud oskas Lukaš Levtsenko suurepäraselt kasutada. Ta oli nii suur meister oma piitsa plaksutama, et oemalt võis arvata, nagu paugutaks keegi püstolit. Selle riista abil sundis Lukaš «sõraväge», nagu ta karja nime-
tas, oma sõna kuulma.

End korralikult valmis seadnud, läks Lukaš kõige äärmise pere juurde, kus alustas karja kokkuajamist. Ta rullis piitsa lahti, võttis sellise asendi, et oleks hõlpsam plaksutada ja valjemini hõigata, tõmbas kopsud õhku täis ja hüüdis venitamisi täiest kõrist:

«Kari välja-a-a!»

See ei olnud mitte lihtsalt hüüe ega tavaline hõikamine, ei — see oli omamoodi meloodia, muusika, mis valmistab naudingut eeskätt Lukašile endale kui artistile. Ja keegi teine ei osanud niimoodi «kari välja-a-a» karjuda nagu Lukaš Levtsenko, ehkki paljud teda järele aimata katsusid. Kui perenaised kuulsid Lukašit karja välja hõikavat, jooksid nad kähku õue, avasid laudavärvad ja lasksid lehmad välja. Lukaš avas jalgvärava ja lehm tuli tänavale. Et aga tal ära ei ununeks, et tema järele valvav silm ei väsi, plaksutas Lukaš piitsa. Kui lehm oli noor ja särtsu täis, lõi ta kepsakalt takka üles ja pani mööda tänavat jooksu, teised lehmad, härjavärsid ja mullikad tema järel. Kümme-konnan minuti pärast oli Lukaši sõravägi koos ja liikus müdinäal ning möögides pikaliselt ja tähtsalt mööda tänavat väljale. Senikaua kui Lukaš karjaga veel küla vahel oli, ei lakanud ta lojuste hirmutamiseks piitsa plaksutamast ja aeg-ajalt «kari välja-a-a!» karjumast, ehkki

poliiks enam vajadust põinud. Lukašile lihtsalt meeldis karjasehüü meloodia tema enda eestuses.

Ühel sellisel hommikul, kui Lukašil sõravägi koos oli, mõistis ta sellega koolist ja vallamajast. Ja siin tuli tal veel kord külast lahkumise puhul ise oma karjalaskehüü proovida. Ta jäi kesk tänavat valla- ja koolimaja vahel seisma, ajas pea kuklasse ja kisendas täie kaasaelanisega, venivalt ja joodeldava häälega: «Kari välja-a-a!» Ent veel enne seda, kui Lukaš oli vallamajast tükk maad eemal, oli tema lühikav hää kirjutaja magusast koiduunest ärganud.

«Kui tõugab, põrguline!» urahtas kirjutaja üles ärgates. «Kui on ikka kõri! Paiste peaks ta sul minema!»

Kuid kohe oli kõik taas vaikne. Kirjutajale hakkas jälle auku peale tükikima. Ja just sel hetkel kisendas Lukaš oma vagilastliku karjalaskehüü, seistes keset tänavat. Kirjutaja võpatas oma asemel nii tugevasti, nagu oleks teda naaskliga torgatud. Mis nurjatus — niimoodi kirjutaja korteri akende all lõuata! Mõtlemata sellele, mis nüüd teha, kargas ta voodist välja, ise paljajalu ja särgiväel. Tarinud valgemuustrilise päevateki ümber õlgade, sööstis kirjutaja nagu tšiger rõdule.

«Mis loogamine see siin olgu!» käratas ta Lukašile maruvihasealt. «Kisenda karjamaal, aga mitte vallavalitsuse akende all, et sa oma naba ära nikastaksid, põrguvaim!»

Ent kui kirjutaja rõdu peale jõudis, oli Lukaš oma karja järel kümme-konnan sammu sealt edasi liikunud. Nähes Vassilkevitsit rõdu peal pükkata, päevatekk ümber, Lukaš ainult muigas, olles rahul efektiga, mis kirjutaja nii marru ajas — teadku, mida tähendab Lukaši karjalaskehüü! Kirjutaja rüuskamise peale vastas ta heasüdamlikult:

«Annaks taevast kirjutajahärrale niisama kõva und nagu minu naba. Mis aga põrguvalmusse puutub, siis põrguvaim on tsaari kaim.»

Vassilkevits sapis Lukašile särtsuva pilgu ja kadus oma magamistuppa, päevatekk ikka veel üle õlgade. Abikarjased pillusid Lukaši poole, vahetasid pilke ja puhkesid naerma. Lukaš tegi neile silma ja plaksutas võidurõõmsalt piitsa.

Labanovitš oli juba siis ärganud, kui Lukaš küla teises otsas oli. Ta jäi kuulama, kuidas aadlimehest karjase hää lõlab. Viimane aga jõudis karjaga pikkamisi lähemale, hüüdis vahel «kari välja» ja plaksutas piitsa. Kui loomajalgade turme müdin hakkas kätte kostma, tõusis koolmeis-

ter voodist ja läks aknale, et lustilist karjast näha. Lukaš oli ükskord Labanovitšile vastu tulnud ja oma muretu meele, lustakuse ja laheda olekuga talle meeldima hakanud. Lukaš armastas napsitada ja oli klaasi viina eest ihu ja hingega sinu teenistuses. Oma viimase karjalaskehüüu ajal ta koolmeistrit ei märganud ega aimanud, et Labanovitš oli näinud kirjutaja viha ja raevutsemist ning ka teda jälgib. Vaevalt oli Vassilkevitš majja kadunud, kui Labanovitš avas akna ja hõikas Lukašit. Karjane jooksis tema juurde. Ta nägu oli täis kavalat naeru.

«Ohoo, Lukaš, küll aga sinul on hääl: justkui Jeeriku pasun! Isegi kirjutaja löid maast lahti.»

«Ei olnud mu hääl kirjutajale meele järgi,» vastas Lukaš naerdes.

«Ega sul maksa sellest hoolida. Säh, kakskümmend kopikat viinaraha, ja homme hommikul hüüa siinsamas jälle. Iga sinu karjalaskehüüu eest annan sulle kakskümmend kopikat.»

«Saab tehtud!» vastas Lukaš lõbusalt ja võttis kahekümnelise vastu.

Järgmisel hommikul seisis Lukaš jälle keset tänavat, seekord koolmeistri korterile lähemal, ja üürgas täiest kõrist:

«Kari välja-a-a!... Noorhärä, kari välja-a-a!» ja plaksutas mitu korda piitsaga otsekui püstoliga. Labanovitš jooksis aknale ja ulatas Lukašile lubatud kakskümmend kopikat. Nii kordus see mitu hommikut järjest. Kirjutaja, nagu näha, sai kokkuleppest aru ega tulnud enam rõdule.

Kord aastas, pühade apostlite Peetruse ja Pauluse päeval, oli Lukašil õigus teha kõik, mis ise tahtis: ta võis loomad välja ajada ja võis ka ajamata jätta. Selline oli Verhani küla komme. Kui aga Lukaš sel päeval tööle läks, annetati igast perest talle leiba, lihapoolist ja mune, mõned lisasid sellele veel paar kopikat. Muidugi käis Lukaš perest perre, kogus karja kokku ja võttis vastu vabatahtlikku loonust. Lojused külast välja ajanud, jättis Lukaš karja oma abiliste hoolde, ise aga hakkas kogutud kraami müütama, võttis päev läbi viina ja pakkus teistelegi, uitas mööda küla ja laulis laule. Ja inimesed andsid talle teed. Sel päeval oli Lukaš puutumatu isik.

Oma kolleegi Ivan Antsõpikuga puutus Labanovitš vahel kokku, ehk küll mitte kuigi sageli. Nad polnud veel kunagi ametitega südamest südamesse, nagu sõber sõbraga juttu ajanud. Antsõpik oli argipäevainimene, ta iseloom oli praktilist isadi. Kõik ta elufilosoofia ja -tarkus seisis selles, et tuleb rahulikult, vaikselt ja priskelt ära elada. Opetaja sihtaridust tal polnud. Ta oli lõpetanud mingi vähetuntud põhitöökooli, kuid see ei takistanud tal oma koolmeistri-õigusega ja oma haridusega uhkustamast. Kuid paha ta tegelikult kellegi vastu ei olnud. Tema peamine elujuhis oli ära puutu mind, siis mina ei puutu ka sind. Labanovitš alks tahtnud ametivennaga lähemalt tutvuda, vaadata, mis saladust ta hingest kannab. Kuid ei tulnud sobivat juhus. Antsõpik nagu oleks oma naabri kavatsust aimanud ja hoidus igasugu avameelsetest intiimjutuajamistest. Päeval polnud teda peaaegu kunagi kodus ja tagasi jõudis ta hilja. Ükskord videvikus aga tuli Antsõpik Labanovitši poole. Mingi viisil oli ta teada saanud, et Liida Muravskaja ema kavatsesvat koolmeistrite poole sõita ja neid endale sel puhul külla kutsuda, et Liida ja Kolja olid kooli lõpetanud.

«Ei, mis siis! Kui kutsub, siis läheme,» arvas Labanovitš. Oigupärast oli tal endalgi tahtmine külastada Liidakese ja Kolja, nii toredate laste ema.

Vahe aja pärast lisas Antsõpik keelt naksutades:

«Ka meie peame Antanina Mihhailavna midagi kaasa võtma.»

«Kui peame, siis peame,» möönis Labanovitš, «kuid ainult ei tea, mida viia ja kuidas, ja ülepea pole mul aimu, mis sorti naine ta on.»

Antsõpik elavnes. Ta keel nagu takerdus hetkeks millegi taha, kuid sealsamas naksatas ja tõi kuuldavale järgmised sõnad:

«Antanina Mihhailavna on lesk ja veel mitte vana, seda ei oleks. Teiseks, ta on Liidakese ema, ja Liidakese vastu ei ole minu kolleeg ükskõikne, nagu olen tähele pannud.»

Sealjuures piigutas Antsõpik kavalasti ja tähendusrikkalt silma, justkui oleksid kolleegi mõtted ja südameasjad talle päris selged. Labanovitš lõi silmad maha ja vastas otsakohe:

«Ei osanud kuidagi arvata, et sul nii terav tähelepane-

mine on... Kuid vahest ei ole ka teie ausus tema vastu ükskõikne?»

Antsõpik laskis need sõnad kõrvust mööda ja jätkas:

«Kolmandaks on ta ristitud juuditar ja neljandaks peab lugu kangemast kraamist.»

«Iseloomustus on täielik, portree on maalitud põhjalikult. Nähtavasti oled sa temaga mõnegi hea korra kangeamat kraami pruukinud,» naljatas Labanovitš.

«Olen pruukinud ja pruugin veelgi, pigem küll pruugime: reispassi muretseme kahepeale,» vastas Antsõpik.

«Einoh, olgu pealegi. Tehtud: nõnda on veelgi parem. Küsimust võib lahendamiseks pidada,» lõpetas Labanovitš ja vaatas tähelepanelikult Antsõpiku otsa.

«Ütle, Ivan, kuidas sa mõtled suve veeta ja mida kavatsed teha edaspidi? Kas oled algkoolile surmani truudust vandunud või on sul mingeid muid plaane?»

Aimates, et tuleb mingi tõsine kõnelus, löid Antsõpiku silmad pilkuma. Tõsised kõnelused talle ei istunud, ta arvas, et need võivad inimese rööpast välja lüüa.

«Mis ma selle üle ikka pead murrat,» vastas Antsõpik. «Ja mis seal murrat? Kui siin konutamine ära tüütab, sõidan isa-ema juurde, elan seal, teen luhas ja põllul tööd. Kui aga sellestki isu täis, siis mõtlen millestki muust. Kuid mis häda peaks olema ilmaasjata pead vaevata ja närve rikkuda? Minu juhtumise on niisugune: kui kõik vakka, siis ära sinagi oma nina kuhugi topi, kui aga hakatakse pinna peale käima, pane vaikselt hõlmad vöö vahele ja koli teise kohta.»

«Kes ja mille eest sulle pinna peale käib, kui sa vakka istud?» küsis Labanovitš.

«Eks ole õige seegi,» naksutas Antsõpik keelt. «Kuid leidub igasugu inimesi, kes ilma põhjusetagi sulle külge hakkavad. Ja ometigi on kõige parem õpetus see, et ära puutu midagi ja ära karda kedagi.»

«Eks sina ju istunud vakka paigal, kedagi ei puutunud, aga pristavit löid kartma ja tegid vehkat,» salvas Labanovitš.

Antsõpik lõi silmad maha, tahtis nagu vastu vaielda, kuid Labanovitš jätkas:

«Lõpuks on sul siiski õigus: sa ei talitanud oma õpetuse järgi, löid külge Hanna Karlavnale, kellele heitis ja heidab silma kuri stanovoipristav.»

Antsõpikule oli see juhtum olnud ebameeldiv, sestap ei tahtnud ta ka selle meenutamist.

«Kõike tuleb ilmas inimeste vahel ette,» Antsõpiku hääles ja sõnades kuuldus allaheltilikku varjundit.

«Ja sina pead vait olema, leppima säärase asjaloo äärmiselt absurdse ja ebaõiglusega?»

«Ja mis sest kasu, kui ma kisagi tõstaksin? Kes mind kuulab? Sina ju katsusid kisa tõsta, aga paigutati ümber. Et, veenike, üle oma naba ei hüppa!» lõpetas Antsõpik võimalikult toonil.

Labanovitšile sai selgeks, et Antsõpikuga kahasse piipu ei põleta ja et rääkida temaga koolmeistri osast ühiskondlikus elus, teadlikkuse äratamisest ei oleks mitte ainult tühi ajariik, vaid ka ohtlik asi. Kus on tagatis, et Antsõpik vabatahtlikult või sunnituks seda välja ei lüüa? Labanovitš ei teinud enam katsed oma kolleegi südamesse vaadata. See oli talle selge, tal polnud sellest enam sooja ega külma. Ta sõnas ainult:

«Jah, sul on õigus.»

Mõne päeva pärast tuli tööpoolest kooli Antanina Mihhailavna Labanovitš läks talle rõdule vastu.

«Arvatavasti olete Liida ja Kolja ema Antanina Mihhailavna?» küsis ta.

Antanina Mihhailavna naeratas ja Labanovitš märkas ta suus harvu, puseriti ja katkiseid hambaid.

«Olen, olen!» lausus tuli.

Nao poolest oli ta päris kena naine, mustade kulmude ja tumedate silmadega. Tõsi küll, silmad olid tal veidi lüüdnud ja punakad... «Kas tõesti Liidagi tema vanuselt astumoodi läheb?» küsis Labanovitš iseendalt ja viis võõra tupp. Senikaua kui ta ennast üles kohendas, nii nagu naistele meeldis, palus Labanovitš vabandust, ruttas kööki ja saatis Paraska-muti Antsõpikut kutsuma. Kuid seda polnudki vaja teha, sest saatsamas oli Antsõpik ka ise platsis. Ta oli üheskord kavalat kui peremees, palus külalise istuma, keerles tema ümber ja naksutas keelega mitmel häälel. Labanovitš vastas pealt ja tundis lihtsalt lõbu tema oskusest naistega ümber käia. «Vaata sind, võiksid ka ühiskondlikus tegevuses samasugune olla!» mõtles Labanovitš.

Sel ajal kui terane Antsõpik Antanina Mihhailavnat lobustas, valmistasid Labanovitš ja Paraska-muti suupisteid. Oli lõike juustu, pisut võid, vorsti ja hapukapsast. Paraska-muti lõikas liha suupiste kui ka munaroa jaoks. Kooliteener Pilip tõmbas pidulikult püetaskust pudeli viina.

«Mine tea, ehk langeb piisake Pilipigi keele peale,» ütles ta, ilma et oleks kellegi poole pöördunud.

Nii piduliku sündmuse puhul tõi Paraska-muti välja oma puhta laudlina ja laotas selle lauale. Asetas sinna ka taldrikud, noad ja kahvlid, mis nähtavasti kuskilt laenatud. Ta ei tahtnud, et ta peremees peaks külalise ees silmad maha lööma. Kui kõik valmis oli, istuti lauda. Paraska-muti suureks heameeleks oli söömaaeg üsna rikkalik. Labanovitš kui peremees valas viina välja ja tõstis klaasi külalise terviseks. Joodi. Pärast iga klaasitäit võttis Antanina Mihhailavna tüki leiba, tõstis selle enne haukamist nina ette, nuusutas ja alles seejärel pistis suhu ning sõi.

Nad istusid kaua aega. Mitu korda tõi Paraska-muti suupisteid juurde. Kaks korda käis kooliteener Pilip viina toomas, kusjuures «ka tema keele peale langes piisake». Labanovitš tundis pead kohisevat. Ta ootas, millal see sööming kord lõpeb, kuid külaline istus aga edasi, nagu poleks asigi, tühjendas koolmeistritega klaasi klaasi järel, nuusutas leiba peale ja sõi. Antsõpiku keel naksus palju rohkem kui ta norm oli. Tabanud momendi, pilgutas ta Labanovitšile silma, andes mõista, et tema, Antsõpik, tahab külalist laua alla joota. Ta kutsus Pilipi ja saatis selle veel kord viina tooma. Labanovitš tõmbus tasakesi oma kambrikku. Lahti riietumata heitis ta voodisse. Esiotsa jõudsid ta kõrvu üksikud sõnad ja klaasikõlksatused, Antsõpiku keelenaksamine ja Antanina Mihhailavna muretu naer. Ta tuli ärkvele siis, kui karja-Lukaš oma kuulsat piitsa plaksutas ja uljalt karjus: «Kari välja!»

Labanovitš tõusis voodist ja läks söögituppa. Antanina Mihhailavna istus südamerahuga laua taga. Ta justkui poleks viina suu sissegi võtnud. Kuid Antsõpik oli laua otsas põrandal pikali ja ta poos oli nii ilmekas, nagu võib olla ainult purujoobnud inimesel. Ristseliti ja nina püsti, tõmbas ta põhjast paksu. Antanina Mihhailavna naeris üle-meelikult, näidates Antsõpiku peale, ja ütles:

«Tahtis mind laua alla joota. Ma ometi nägin, kuidas ta teile silma tegi, ja aimasin ta plaanid ära. Me jõime täis täie vastu... Ma võin ükskõik kui palju juua, purju ma ei jää.»

Antanina Mihhailavna rääkis, kuidas ta oma kadunud meest joomises aidanud, kuidas ta joonud kõige suuremate joomakõridega, aga iialgi täis ei jäänud.

«Võib-olla sellepärast sa täis ei jäägi, et sa pärast klaasi kummutamist leivatükki nuusutad,» mõtles Labanovitš.

Huul kevadisel päeval sõitsid Antsõpik ja Labanovitš talu-tõuvaltsiga kolmest või neljast suitsust koosnevasse asundusse. Üks neist pisikohtadest oli pärast mehe surma Antanina Mihhailavna ja tema laste kätte läinud. Temale saidki Verhani koolmeistrid külla.

Verhanist sinna asundusse oli kuue versta ümber. Tee läks kogu aeg läbi väljade vahelt, kohati oli ta äärde istutatud kaski. Mõlemal pool paistsid maalilised lamedad künnad, vahelduvad metsatukad ja salud, kitsad haljad orud, hubased ja ahvatlevad. Madalate leppapõõsaste varjus voolas keerlev ojake, pöördudes vahetevahel lagedale ja astendades hõbedaselt päikeses. Rikkalikult ja heldesti oli kevad maad ehtinud, kattes ta roheline rohu, tõuviljapõõsaste ja rukkiga, mis hakkas juba noori päid looma; maa oli üle külvatud miljonite kirevate lilledega. Raske oli pöörata silmi maa kauniduselt, tema toredatelt ehetelt. Ja alles siis, kui vanker pöördus laialt sõiduteelt kitsale ja vahel sõidetud asundusteele, meenus Labanovitšile Antanina Mihhailavna, tema sõbralik naeratus ja puseriti hammastega suu. Ja ikkagi pole ta paha inimene, kui aga mõelda, kuidas ta Antsõpikust jagu sai, võib teda mõningal määral pidada isegi erakordseks naiseks.

Antsõpik püüdis juttu oma läbikukkumisest vältida, ja Labanovitš ei maininud seda samuti, et ametivenna autunnet mitte riivata.

Vanker pöördus talu poole. Pruuniks tõmbunud õlgkatusega ja lohakil talumajast jooksis välja Kolja ning tema järel ka pisut kohmetu ja häbelik Liida.

Kolja tõmbas kitsakesse, aga puhtasse õue viiva värava laiali lahti. Patsid ei rõõmustanud mitte niipalju koolmeistrite tulek kui see, et nende õuele oli ilmunud hobune. Hobused olid talis ilmas üle kõige.

Vaevalt oli vanker jõudnud peatuda, kui Kolja ükskaks kolm jooksis hobuse juurde ja hakkas teda lahti rakendama. Kõudmises Kuprei nägi, et Kolja oskab hobusega ladusalt hakkama saada. Ta ei keelanud poissi ja ainult kiris teda. Ja Kolja, ehkki pisike nagu päkapikk, tõmbas kasvasti rangirinnuse lahti ja võttis rauad suust. Ta pidas range ja suuraudu hobusele kõige vastumeelsemateks asjadeks. Hobuse eest ära võtnud, viis Kolja ta aia äärde ja istus selga.

«Külaonu, te võite siin olla, küll mina hobust toimetan, söödan ja joodan.»

«Täitsa tubli poiss!» kiitis küüdimees Kuprei.

Rohkem Kolja peaaegu nagu ei näidanudki, vaid talitas kogu aeg hobust, kitkus talle mahlakat rohtu. Niisugune hoolitsemine hobusele meeldis. Nähes oma käsutaja süles mahlakat rohtu, laskis ta moka ripakile ja ühnutas sõbralikult. Koljale oli see suur rõõm.

Liida teretas koolmeistreid ja palus neid viisakalt tuppa. Tal oli ühtaegu hea meel, kuid ka pisut häbi oma perenaiserolli pärast, millega ta polnud veel harjunud. Tüdruku palged löid erutusest õhetama ja see tegi ta eriti veetlevaks.

Lastega peaaegu üheaegselt ilmus madalale rõdule Antanina Mihhailavna. Ta hõikas külalistele eemalt tere nagu vana hea tuttav.

«Astuge aga sisse, astuge sisse! Liida, saada oma koolmeistreid, kutsu neid.»

Antanina Mihhailavna maja ei näinud välja kuigi ligimeelitav. Armuheitmatult oli aeg selle kallal oma tööd teinud, mille tõttu ta oli vana ja lagunenu. Siin-seal olid seinapalgid kunagi hoolikalt paigaldatud ja ühetasaseks sätitud vanikutest välja vajunud. Seinad ise olid nii väljast kui seest mustama tõmbunud, nõgised ja koitanud. Tilukesed rähmased aknasilmad laskis kitsilt valgust sisse, ehkki väljas kõik uppus kevadisse päikesse. Tuba ei erine nud millegagi vanaaegseist talutubadest, kus laed on madalal ja päratu ahi võtab enda alla veerandi põrandast. Üsna ruumikas võõrus eraldas tuba kambrikust, kus seisis kruupink kaabitsate ja hõövlitega ning maas olid hõöveldatud lauad ja lõhnavad männilaastud. Aeg-ajalt käisid naabrid — nad olid kõik mehe kaudu Antanina Mihhailavna hõimlased — siin oma tarbeks puutööd tegemas.

Labanovitš vaatas huviga toas ringi. Antanina Mihhailavna nagu oleks tema mõtteid taibanud ja ütles:

«Ära tahab laguneda minu maja. Ühtelugu mõtlen teda siit-sealt kohendada, aga raske on üksinda. Sugulased küll lubavad appi tulla, aga nagu öeldakse, lubaja kah hea mees.»

«Elada ju veel võib,» vastas Antsõpik. «Puhas, soe ja hubane. Ja kui veel Liidakese silmad säravad, siis läheb tuba päris valgeks.»

Liidal hakkas häbi. Ta ema lõi samuti silmad maha,

Antsõpik aga oli selline nagu peas, nagu oleks ta lausunud midagi ühemata labavat ja teravmeelset.

Samal ajal hakkas Antanina Mihhailavna toimetama ahiu soo ja laua ümber.

«Täna lähe ise, külalised,» ütles ta äkki, «kas istume sinu lauda või ehk lähme parem aeda pürnipuu alla.»

Kõik leidsid, et aias pürnipuu all on mõnusam ja lähedam.

Ja tõepoolest, paremat kohta oleks olnud raske leida: valus, päike, puhas õhk ja maja lähedal. Pürnipuu all seisid ühtne laud, jalad maa sisse löödud. Ühel ja teisel pool seisis laua pikkuses pingid, samuti madalate postide otsas, seisis kindlalt.

«Nüüd, vaata et paremat kohta sommerdamiseks pole ümber olemaski.» Labanovitšile oli see koht väga meelnenud.

Lausa asjata aega ei raisatud. Selgus, et Antanina Mihhailavna oli suurepärane perenaine. Mitmesuguseid, peamiselt talusaadustest valmistatud suupisteid oli laual rikkalikult ja kõik oli maitsvalt tehtud.

Labanovitš juttu puhudes möödus tund ja veel teinegi. Labanovitš leppis perenaisega lõplikult kokku, et ta hakkab ülepäeviti siin käima ja Liidale tunde andma, et tüdruk pääseks kuhugi õppeasutusse, kus valmistatakse ette kooliõpetajaid; sealjuures ta õpetamise eest tasu ei võta. Antsõpik kuulas seda kõike pealt ja kirjutas oma arusaamist mööda kõrva taha. Nüüd hoidus ta perenaisega klaas klaasi vastu joomast. Ei hoidunud aga Labanovitš. Ta juba tundis pead kohisevat. Nagu kiuste tegi Antanina Mihhailavna veel märkuse, et ta pitse põhjani ei joo. Ka Antsõpik tuli perenaisele appi ja kahekesi asusid nad Labanovitši kallale.

«Sõbrad, te ainult norite mu kallal või pilkate mind, et ma üldgi üsnasti pitse tühjendan,» vaidles Labanovitš vastu. «Kuidas on, Liidake, ütles, räägin ma õigust või mitte?»

Liida naeris, ei vastanud midagi ja ainult noogutas pead, millest võis aru saada nii või teisiti.

«Näete nüüd, Liidake, ütles, et te põhjani ei joo,» kasutas Antanina Mihhailavna naerdes ära tütre ebamäärase peanoogutuse.

«Kui nõnda, siis andke mulle teeklaasi!»

Antanina Mihhailavna ei koonerdanud ja andis teeklaasi.

«Palun valada.»

Antsõpik vaatas häämastusega, kuidas Labanovitš võttis teeklaasi täie viina ja jõi selle ühe sõõmuga põhjani.

«Valage teine täis,» ütles ta, «ma teile näitan, kuidas pitse põhjani ei jooda!»

Antanina Mihhailavna püüdis teda tagasi hoida, kuid joobnud inimese kangekaelsusega valas Labanovitš ise teist korda teeklaasi täis ja lõi sellele kohe põhja peale.

Ja sellest hetkest peale oli Labanovitši jaoks kõik pime öö ning ta mälu kadus täiesti. Ta ärkas südaöösi, lamades lõhnavatel hõövlilaastudel. Pea oli klaar ja enesetunne parem kui eal oli olnud. Kõike, mis oli tehtud enne kaht teeklaasitait viina, mäletas ta selgesti. Aga mismoodi ta oli siia kambrikku hõövlilaastude peale sattunud, see oli mõistatus. Labanovitš lamas ja mõtiskles. Maja teisest otsast kostis lärmi ja jalgade trampimist. Oli kuulda tamburiini häält ja viiuli vingutamist. Nähtavasti olid külalised õuest tuppa kolinud ja seal tantsuõhtu korraldanud. Labanovitšil hakkas oma teo pärast piinlik ja paha. Ja ega ta eluajaks siia hõövlilaastudele vedelema saa jääda. Õnneks tuli kambrikku Antanina Mihhailavna, küünal käes. Labanovitš rõõmustas ja tegi nalja:

«Antanina Mihhailavna, ma olen täiesti meelemärkusel ega mõtlegi surra. Küünalt pole mulle tarvis.»

«Siis on hästi, ma olin juba mures.»

Koolmeister palus Antsõpikule ja küüdimehele edasi ütelda, et varsti hakatakse koju sõitma.

Poole tunni pärast istus Labanovitš vankril ja hoidis Antsõpikut kinni, et see üle ääre ei lendaks. Selle talu kohal, kus elas Hanna Karlavna, hakkas Antsõpik äkki märuldama ja katsus vankrilt maha ronida. Labanovitš pidas teda kinni ega lasknud. Antsõpik aga lõugas täiest kõrist:

«Lase mind Hanna juurde!»

Küüdimees Kuprei andis hobusele piitsa. Kui nad olid talust eemale jõudnud, jäi Antsõpik vakka, pärast väljamagamist aga tuli kolleegi juurde ja tänas teda selle eest, et see polnud teda Hanna Karlavna juurde lasknud.

«Noh, Ivan, oleme tasa, me mõlemad jääme jänni,» ütles Labanovitš selle peale.

Need kaks klaasitait viina hakkasid Labanovitši hinge varjama nagu pind kuune all. Mispärast oli ta seda teinud? Kuid ta sellega tõestas? Ja mille poolest on ta parem kui muusik Hropatš või kirjutaja Vassilkevits? Ta muutus isegi otsa vastikaks. Kuid ainult etteheidetest oli vähe: ta tundis vajadust kolleegi ees südant puistata, tunnistada endast tahtejõuetuks poisikeseks.

Kui ta nõnda kahetsuses piinles, tuli tuppa Paraska-muti.

«Kõik tahate hommikust einet võtta, noorsand?» küsis mutike lahkelt. Ta oli uue koolmeistriga ära harjunud, armastas teda nagu oma poega ja ütles tihti peale, et ta oleval muusikas.

«Ma pole seda väärt, Paraska-muti, et mulle süüa anda.»

«Mispärast siis pole seda väärt?» sattus mutike ärevusse ja vaatas koolmeistri otsa.

«Mida midagi pole ma väärt, Paraska-muti, ei oska ma püü pidada: lõmbasin ennast eile külas täis nagu Hropatš.»

«Sõltetav ja külas käiakse, et viina juua ja lõbus olla. Eile kulaskaimine see on, kui inimene ennast raasike lõdvaks ei lasse? ... Olete tõesti nagu muusikas!» jõudis Paraska-muti oma mahedal viisil otsusele.

«Memmeke, sa ei tea, kuidas ma jöin.»

Labanovitš raskis midagi varjamata, kuidas ta järjest kaks teeklaasitait viina ära jõi ja mis temaga seepeale juhtus. Paraska-muti kuulas tähelepanelikult. Ta pani ühe kätt kottinuki teisele peopesale, toetas pea käe najale ja istus lõõgastult. Labanovitš arvas, et memmeke tunneb meelharu. Kui ta aga oli oma loo lõpetanud, ütles Paraska-muti üsna hea tujuga:

«Hjah, mis siis sellest ikka? Ärkasite üles, magasite välti, pea klaar, nii et tänu jumalale! Kui aga tihti niimoodi teha, siis on paha, ja nõnda teha pole tarvis.» Memmeke hää kolis pisut lahtvalt ja karmilt.

«Kuidas inimene üled sa, Paraska-muti!» ütles koolmeister. «Sul on hea süda sees ja arulik aru peas,» teravmeelises te.

Paraska-muti väärutas kavalalt pead.

«Muudkui istub ning istub mu muusikas ning viimaks mõtlebki midagi välja: «arulik aru!»»

Ja silmapilgu pärast lisas teisel toonil:

«Kuid mine tea, ehk ongi õigus, sest öeldakse ju ka «arutu aru!»»

«Näeh, või pole mul õigus? Sa oled ju filosoof, mem-meke.»

Paraska-muti hakkas naerma.

«Armas aeg, mis talle kah pähe ei tule! Pole säherdust sõna elu seeski kuulnud — pilusohv! See käib rohkem Pilipi kohta.»

Jutuaajamine Paraska-mutiga lõbustas koolmeistrit ja ta oli jälle heas tujus nagu ennegi. Need kaks klaasitäit viina kaotasid vähehaaval tähtsuse ja taandusid minevikku, ehkki püsisid eluaeg meeles.

Järgmisel hommikul vara, pidades meeles oma kokkulepet Antanina Mihhailavnaga Liida suhtes, võttis ta kepi ja hakkas astuma juba tuttavat teed asunduse poole.

Hea on üksipäini teed käia, iseäranis siis, kui ilm on sulle meelepärane ja süda rahulik, kui miski su hinge ei rõhu ega takista mõtisklemast selle üle, mida tahad, või täit voli andmast kõige kummalisematele ja tegelikkusekaugematele unistustele. Astud aga edasi ja rõõmustad selle üle, et sa ilmas elad, rõõmustad, et sul on silmad, millega imetleda laia maailma ning tema vaateid, ja kõrvad et kuulata elu mitmesuguseid hääli, tema vaibumatut muusikat. Rõõmustad taeva ja päikese üle, käharate pilvede üle, maheda tuule üle, inimeste üle, kes teel vastu tulevad.

Palju teid on maailmas, keegi pole neid loendanud. Palju teid on elus, mida mööda uitavad inimesed, et leida seda, mida nad arvavad oma õnneks. Ainult et mitte kõigile pole need teed lahti, vaid nad tuleb kätte võita — iseenda ja kannatava rahva jaoks.

Ning taas kerkisid mõtted, mis ikka sagedamini ja sagedamini Labanovitšile pähe tükkisid, nimelt mõtted koolmeistrite organisatsioonist, mis hakkaks ühisel jõul ja ühtse plaani järgi tegema rahva hulgas revolutsioonilist tööd. Meelde tulid pildid üsna lähedasest minevikust. Meenus Pinsk, Volga Androssova, esimene salakoosolek, kus tema, Labanovitš, rääkis külakoolmeistrite organisatsioonist. Ta meenutas ka Aless Sadovitšit ja Janka Tukat. Kas ei mõtelnud nemadki just sedasama, rääkides triumviraadist, alatisest ühendusepidamisest omavahel? Ettenähtamatute põhjuste ja sündmuste tõttu ei õnnestunud koolmeistrite salaorganisatsiooni ellukutsumiseni jõuda. Kuid selline mõte on jäänud hinge ja mitte ainult Labanovitšil — sellest on huvitatud tuhanded koolmeistrid, ega nad siis kõik

ole Antsõpikud või Sahhanjukid, kes revolutsioonilisest võitlusest kõrvale hoiavad ja eelistavad täissöönud inimese rahulikku elu.

«Tuleb Sadovitšile kirjutada,» otsustas Labanovitš. Ja ta hakkas läbi mõtlema kirja sisu, et keegi ei saaks sellest kiini hakata ja oleks Sadovitšile arusaadav. Parem oli kirja mitte vallamaja kaudu saata, vaid lasta ta otse postivaguni kasti. Kuid sel suvel tuleb revolutsioonilisele koolmeistrite organisatsioonile kindlasti alus panna. Sellist organisatsiooni Valgevenes ei ole, aga olema ta peab.

Selliste mõtetega kõmpis Labanovitš asunduse poole. Ja korraga tundis ta südames rahutust. Tabamatu alateadlik tunne hakkas teda häirima ja rikkus tuju. Ja alles siis, kui ta pöördus suurelt teelt vähesõidetud väljavaheteele, mis viis asunduse poole, sai asi talle selgeks: rahutuse põhjus oli Liida. Kas ta mitte ei rutanud, otsustades hakata tüdrukut linnakooli astumiseks ette valmistama? Milleks ta sidus ennast säärase kohustuse võtmisega? Kes teda Liidale õpetajaks kutsus, kui see oli algkooli lõpetanud?

Selleks aga oli isegi kaks põhjust: kena, pisut häbelik mustasilmne Liidake meeldis Labanovitšile, ehkki ta seda iseendalegi ei tahtnud tunnistada, inimestest rääkimata. Teiseks põhjuseks oli ülearune klaasitäis, mille ta kiusatusrohke pirnipuu all oli tühjendanud. Kogu õhkkond sel improviseeritud külapidusöömingul oli nii luuleline, mõnus kohin peas tõstis meeolelu, muutis südame ütle mata pehmeks, ja oma tuhinat kainelt hindamata võttiski ta ülepea kaela endale vastutava kohustuse. Ent nüüd, vaadates kõigile neile asjadele teistsuguse pilguga, tundis koolmeister, et juhuslik, kiiresti mööduv kihk oli ta õigelt teelt kõrvale viinud. Ja kes siis see Liida temale õieti on? Mis õigus on temal tütarlapse ellu tungida? Ja millest ta juhindub oma suhetes Liidaga? Erapooletust soovist teda abistada? Järje peale aidata? Ei, pole tarvis iseendale puru silma puistata. Oleks Liida samasugune puseriti hammastega nagu ta ema, siis vaevalt oleks Labanovitšile säherdune ülev tuhin peale tulnud.

Labanovitš kandus mõttes tulevikku, et kujutleda, misugune võiks olla Liida oma ema vanuselt. Aga samal ajal jooksis praegune Liida õuest Labanovitšile vastu. Elav, ülemeelik ja lusti täis, lõi ta kõik koolmeistri mõtted segi. Labanovitš nägi enda ees meeldivat alaealist tütarlast ja võttis teda säärasena, nagu ta oli — noor, kõiges oma ilus

õitsele puhkemas. Võrdlus Antanina Mihhailavnaga oli kohe peast kadunud.

Liida jooksis koolmeistrile vastu, teretas, võttis mõlema käega ta käsivarrest kinni, liibudes ta vastu usaldavalt nagu laps.

«Ma ootasid teid eile,» ütles ta.

Labanovitš vaatas talle silma. Vastuse asemel küsis ta ise:

«Liidade, ega sa mind ei naera ega pilka mu teo pärast?»

Liida kohmetus. Tal hakkas piinlik: kuidamoodi võiks tema koolmeistri üle naerda? Ja kunagi polnud ta koolmeistri suust sääraseid küsimusi kuulnud.

«Kuidas võiksin ma teid pilgata ja naerda?»

«Ma jõin ennast tookord nii täis, et meelemõistus kadus, ja sellepärast eile ei tulnud. Oli paha teie majas nagu näidata.»

«Seda ju keegi ei näinud,» vastas Liida.

Koolmeister hakkas naerma.

«Liidade, sa räägid nagu minu Paraska-muti. Ja sellepärast ma armastan teid — sind ja Paraska-mutit. Hüva, lähme siis ja hakkame tööle.»

Ja nad läksid Antanina Mihhailavna majja.

Lähenes suvi.

Labanovitši elus polnud toimunud mingeid suuremaid muutusi. Nüüd oli ta Verhani koolis üksipäini. Antsõpik oli salakesi jalga lasknud. Kuhu ta läks, seda Labanovitš ei teadnud. Ka Labanovitšil endal oli vaja lühemaks ajaks ära sõita. Ta saatis Sadovitšile kirja. See oli kirjutatud naljatavas toonis, ebamääraste lausete ja vihjetega. Oli tarvitatud sääraseid sõnu, mille tähendust tundsid ainult Sadovitš ja lähemad sõbrad. Vastus tuli õige kähku. Sadovitš kirjutas, et tema koolimaja olevat muutunud koolmeistrite laagriks, et tema juures elavat Janka Tukala, Aless Luškevitš Štšorsõ külje alt ja mõned kavatsevat veelgi tulla. «Juuli alguses, hiljemalt viiendaks,» kirjutas sõber, «pead siin olema sinagi — kindlasti, tingimata. Saab toime pandud suur ühine trall. Tont võtaks, tuleb ometi vähemalt üks kord aastas pidu pidada.» Labanovitš mõistis, mida tema omakandimees ja hea sõber tahab mõista anda. Tasapisi ja salamahti valmistas too ette tähtsat sündmust koolmeistrite elus. Labanovitš oli kindel, et ees

seisvad uued tähised. «Suure tralli» jaoks, millest Sadovitš teatas, mõttes Labanovitš kirjutada ettekande haridusloost algkoolides. Ta tahtis välja ütelda, missuguseid ülesandeid seavad tsaariametnikud algkooliõpetajate ette, samuti mis üldse on tsaari-Venemaa bürokraatlik-politsei-liku kooliõpetuse eesmärk ja mis tuleb sellele vastu seada.

Samal ajal käis Labanovitš ülepäeviti, vahel ka kahe päeva tagant Antanina Mihhailavna talus Liidale tunde andmas. Kuigi püüdlik õppimises Liida polnud. See-eest, mida enam aega läks, seda rohkem hakkas temas ärkama talusavastanud neiu.

Ühekord vaatas ta oma õpetajale säärase pilguga, nagu kehtitudrukule ei kõlba. Koolmeister seletab talle murdude liitmise reegleid, Liida kuulab, kuid murrud põgenevad ta eest kuhugi ära ega jää kuidagi pähe. Ise aga kuulab ta nagu vägagi tähelepanelikult, koolmeistrilt silmi pööramata. Tumedad silmad löövad iseäralikult sädelema, huultel tõmbuvad äkitselt muigele, Liida tabab iseennast naeratamast, tal hakkab häbi ja langetab ruttu pea õpikule. Kaharad tumepruunid juuksed langevad ta kätele, libisevad lauale laiali. Õpetaja katkestab seletamise — valutab tal pea või mis tal on?

«Mis sul on, Liida?» küsib koolmeister.

Liida tõstab pea, heidab tumedad lokid laubalt kõrvale. Silmad lakkavad säramast, huultele ilmub andekspaluv närvatus.

«Uni tikub peale,» vastab tüdruk kõhklevalt.

Koolmeister vaatab talle laitvalt otsa. Liidal hakkab piinlik. Ta näole langeb vari, nagu oleks ta tusane. Tüdruk lööb silmad maha, tõmbub endasse.

«Nii et ma seletasin murdude liitmise reegleid nii igavalt, et ajasin sulle une peale,» ütleb Labanovitš pisut solvunud häälega.

Liida vaikib ja ta pea langeb veel sügavamale. Ta mõtleb mingeid omi mõtteid, aga milliseid — raske ütelda. Mõne aja vaikib ka Labanovitš. Ta ei saa sugugi aru, miks Liida niimoodi käitub.

«Ehk on sul tervis paha?» küsib Labanovitš pärast lühikest vaikust. Liida ei vasta sõnagi. Koolmeister vaatab talle arusaamatuses otsa.

«Miks sa ei vasta, Liida?» pärib ta osavõtlikult edasi.

Liida ei lausu sõnakestki. Siis aga hüppab ta äkitselt püsti ja jookseb oma nurka linase eesriide taha.

«Mis pirtsutamine see siis olgu?» küsis Labanovitš ise-

endalt. Ta ei teadnud, mida nüüd teha: kas lõpetada tunnid üldse ja minna koju või siiski jälile jõuda, miks õpilane nii tujukalt käitub. Toas polnud peale tema ja Liida kedagi. Antanina Mihhailavna oli kodunt kuhugi ära läinud. Tundide ajal läks ta harilikult toast välja, et «loenguid» mitte segada. Liida aga oli eesriide taga oma pesasse pugenud ega andnud vähimatki elumärki.

«Liida!» hüüdis koolmeister valjusti.

Tüdruk ei vastanud.

«Ehk on ta seal viimati ära nõrkenud?» muutus Labanovitš rahutuks. Ta tõusis laua äärest ja läks tasakesi eesriide juurde. Seisis hetke ja nihutas siis selle hilju kõrvale. Eesriide taga oli päris hämar. Liida lamas voodis, nagu patja surutud, kerge hõlst vööst saadik üle.

Labanovitš kummardus tüdruku kohale ja kuulatas tema hingamist. Liida lamas vaikselt ja liikumatult, nagu polekski elus.

«Liida!» hõikas koolmeister teda veel kord.

Liida ei liigutanud ega teinud häält. Koolmeister pani käe tema pea peale, silitas juukseid.

«Liidade, mis viga on? Miks sa sõnagi ei ütle? On sul elu sees või polegi?»

Liida ei vastanud ka nüüd. Siis pistis koolmeister õrnalt käe oma tujuka õpilase tumeda pea alla ja kergitas seda väheke. Pea oli soe, nii et elus ta peab olema. Koolmeister laskus veelgi sügavamalt kummargile, tõstis pead kõrgemale ja suudles põsele, siis ka huulte. Alles nüüd tuli Liida täielikult mõistusele, vaatas koolmeistri otsa, hakkas naerma, siis häbenema ja ütles teravalt:

«Minge minema!»

«Säh sulle murrud!» lausus Labanovitš iseendale, eesriide tagant ära tulles.

Ta istus oma harilikule kohale laua taha niisuguse näoga, nagu poleks midagi iseäralikku juhtunud. Esialgu ei suutnudki ta oma teos ja tunnetes selgusele jõuda. Milleks küll oli tal tarvis nõnda teha? Ja mis tunne oleks tal siis olnud, kui Antanina Mihhailavna oleks teda eesriide tagant kätte saanud? Mis oleks tüdruku ema võinud arvata?

Hulgani keerles mõtteid ta peas, aga silme ees oli Liida nägu. Ja täiesti selgimata äratundmine kasvas tugevamaks kui kõik muu: niimoodi teha ei oleks tohtinud. Mingile kindlamale otsusele koolmeister ei jõudnud, sest Liida tuli välja. Tal oli häbi. Vältides koolmeistri poole vaatamist, et

nende pilgud ei kohtuks, istus tüdruk oma kohale. Ka koolmeister langetas silmad, kuid kogus ennast kohe.

«Kuule, Liida,» ütles ta kuivalt, et ettenähtamatut vahejuhtumit heaks teha. «Kui tahad õppida, siis õpi, aga oma tujut tuleb jätta. Kui sa aga õppida ei taha, siis ütle otse: seal juhtumil lõpetan ma siin käimise.»

Liida lõi verest välja. Nii järske sõnu polnud ta oodanud. Ta näost paistis nukrus ja valu. Ta langetas pea ja vaikis. Labanovitšil hakkas temast kahju, aga ta ei loobunud kuivast õpetajatoonist mitte kohe.

«Hah, mõtle ometi, Liida, millega sinu tujutsemine võib lõppeda!» Koolmeister märkas ka ise, et ta ajab totrusi suust välja, aga jätkas siiski, nagu alustatud: «Mis oleks ema ütelnud, kui ta oleks mind sinuga eesriide tagant kätte saanud!»

«Täitsa loll olen!» mõtles Labanovitš samal ajal ise.

Liida langetas veelgi sügavamalt pea ega vastanud midagi. Arvatavasti mõtles, et tema õpetaja pole praegu oma ameti kõrgusel.

«Kuidas sa siis arvad, Liidade,» võttis koolmeister juba lahkema tooni, «kas õpime edasi või lõpetame oma tunnid?»

Tasakesi, pead tõstmata ütles Liida:

«Tahan edasi õppida.»

«Hästi, see on juba teine jutt,» oli koolmeistril hea meel, et Liida kõnevõime tagasi sai ja rääkima hakkas. Sellega oli nagu tõmmatud piir juhtunu ja nende praeguse olukorra vahele.

«Kui õppida, siis õppida, Liida. Enam sa tujutseda ei mõtle?»

«Ei mõtle,» vastas Liida Labanovitšile otsa vaadates.

«Hüva, siis on kõik korras. Tänaõks lõpetame. Mine jalutama, mõtle kõige üle järele ja minu peale ära vimma kanna. Kõik, mis ma rääkisin murdude liitmise kohta, katku ise õpikust selgeks saada.»

Nad jätsid jumalaga.

Koolmeister seadis sammud kodu poole.

Ja ometigi on kasulik teel olla. Mida küll kõike ei saa teed käies mõeldud! Paar versta möödus mõtetega sellest, mis asunduses oli juhtunud. Mõtelnud selle vahejuhtumi üle siit ja seal kandist, ei mõistnud koolmeister ennast küll liiga rangelt hukka, aga tegi hoiatuse edaspidiseks.

Ja üha kärmemini liikus ta edasi, hoides kurssi Verhani poole.

Asunduse vahet vantsimine Labanovitšit eriti ei tõmmanud. See oli vastumeelne kohustus. Kõige halvem, et ta ise oli süüdi: kes teda palus neid tunde andmas käia? Kuid tagasi tõmbuda oli juba hilja. Kui käe adra külge oled pannud, siis ära vahi enam ringi. Kuid neil käikudel oli ka muusuguseid külgi: teel oli hea ettekannet läbi mõelda. Mõtted liikusid kergelt ja sujuvalt. Peas tekkis palju tabavaid ütlemissi. Mõnikord jäi koolmeister isegi seisma, võttis taskust märkmiku, vaatas ümber, kas pole üleasureid tunnistajaid, sest inimesed oleksid võinud tühi teab mis arvata, ja märkis teravmeelsed väljendid üles. Sellisel puhul oli tunne, et tarvitseb vaid laua taha istuda ja kõik hakkab niisama ladusalt ning vabalt paberile voolama, nagu liikusid ta mõtted teel. Tegelikult tuli välja teisiti. Ülesmääratud toredad laused ei suutnud taastada seda täielikku ja laialdast pilti, mis oli seisnud ta kujutluses, ja üksikult võetuna paistsid nad abitud nagu katkutanud varblased. Tuli meelde see imepärane loss, mis ükskord Verhani ümbruskonnas hulkudes talle kangastus: tarvitses vaid mõni samm sellelt kohalt kõrvale astuda, kust loss paistis, ja ta oli kadunud, olematuks hajunud nagu suits.

Teed käies tuli ette ka muud meeldivat. Juuni lõpul pahisesid siit läbi elustavad suvised vihmad, pärast seda aga läks ilm jälle ilusaks. Kõndides kasepuiestee varjus, silmas Labanovitš kena puravikku, rõõmustas selle nagu oma lapsepõlvesõbra üle, seisatas ja lõikas ta päris maa vastast kannalt maha. Hakkas ringi vaatama — samas lähedal kasvas veel kaks puravikku, noort ja tervet. Seened hoolega liivast puhtaks kaapinud, pani Labanovitš nad rätiku sisse ja jätkas oma saagiga teed.

Eespool päris tee ääres oli metsasalu, peamiselt kased. Oli ka üksikuid mände, juhtumisi kuuski ja isegi kadakapõõsaid. Labanovitš põikas teelt kõrvale ja läks metsa läbi vaatama. «Täitsa hea puravikukoht,» mõtles ta ja hakkas kirgliku seenelkäija õhinaga otsima kõige sobivamaid paiku, kuhu metsa oma puravikud oleks võinud peita. Polnud ta astunud sadat sammugi, kui jäi äkki seisma nagu soolasammas. Harva oli ta näinud üsna pisikesel maalapil nii suurt hulka puravikke. Seened seisid siin üksikult, seal paariti, mõnes kohas aga tervete kobaratena. Kõige põnevam aga oli see, et need ei olnud munarebukollased haava-

puravikud, vaid kõige paremad musta kübaraga puravikud, mis kasvavad ainult männikus.

Takk aega puravikke imetlenud, hakkas Labanovitš need korjama. Ta ei kiirustanud, vaid kükitas iga seene juurde maha, lõikas noaga kannal läbi, kaapis ära liiva ja mahu, mis oli kannal külge kleepunud. Seened aga olid noored, tihked, rasked, kübarad pealt mustad ja alt valged nagu lina. Neid nähes lihtsalt pidi rõõmustama. Nopitud ja kaabitud puravikud pani õnnelik seeneline puhtasse kasti hunnikusse. Neid sai kokku ligi sada. Sellel maalapil rohkem seeni ei olnud ja lähemais paigus ei puutunud silma ühtegi. Korvi koolmeistril ei olnud. Ta lõikas mõned kasevitsad, sidus need peenikesi otsi pidi kokku ja laskis tervelt kolm võru seeni täis. Selle saagiga läks ta asundusse.

Vastutulevad inimesed tunnistasid huviga seenevõrusid, mõned neist ei suutnud oma üllatust endale pidada ja väljendasid seda sõnadeski:

«Haa! Seeni kui merd! Ja nii vara juba! Kust te nad korjate?»

Koolmeister rääkis, kust, ta ei varjanud midagi. Selle aja peale, kui ta Antanina Mihhailavna juurde jõudis, olid juba mõned naised seenemetsa läinud. Ka Antanina Mihhailavna lõi kaht kätt kokku.

«Mis te nendega küll peale hakkate?» päris ta.

«Annan nad teile, Antanina Mihhailavna: tehke, mis tahate.»

«Hästi, siis tuleb meil täna peen eine...»

Antanina Mihhailavna võttis seened ja asus neid sortima, et neid omal viisil valmis teha. Ainuke, kelles tema õpetaja saak mingit vaimustust ei äratanud, oli Liida, ja Labanovitš oli sellest veidike puudutatud.

«Liida, kas sulle meeldib seenel käia?» küsis ta.

Liida naeratas süüdlase ilmel.

«Ma pole kunagi seeni korjanud. Mulle meeldib maasikad käia.»

«Oh sind küll, Liida!» ütles koolmeister lahvvalt ja ta silmad löid särava. Talle meenusid ta oma lapsepõlv ja seeneretked. Terve rida värvikaid pilte ja hetki möödus ta vaimusilma eest. Ta ei saanud teisiti, kui pidi sellest üldistest joontest rääkima.

«Minu meelest pole ilmas midagi etemat kui hulkuda üksipäini seenemetsas ja puravikke korjata. Nad on hiigla toredad. Nad nagu oleksid minu sõbrad, ainult rääkida ei

oska. Tõused hommikul vara, lähed, korv näpu otsas, metsa juba varem valmisvaadatud palumaadele. Metsa all on veel hämar, ootad, kuni kenasti valgeks läheb, et esimesena seenekohad läbi käia. Ja nii vaikne on seal, nii mõnus, et tahaks lausa laulu lüüa. Saad sa sellest aru, Liida?»

Liida ei saanud. Ta kuulas küll, aga mõtted olid mujal. Koolmeistri küsimus tuli talle ootamatult. Ta naeratas kohmetult, langetas pea ja ütles tasakesi:

«Nii vara pole ma ial tõusnud ja üksinda metsa minna ei julge.»

Tema vastus jahutas koolmeistri õhinat mälestusi rääkida. Nüüd polnud ta Liidale põrmugi pahane: poleks olnud vaja nii suurde vasikavaimustusse sattuda. Labanovitš pidas hetkeks vahet.

«See'p see asi ongi, Liida, et sa vara üles ei tõuse ja pole ao aegu metsas käinud... Nojah, hüva,» katkestas koolmeister oma jutu. «Asume asja juurde, kui mu õppekäik metsa nõnda äpardus,» lõpetas ta irooniliselt.

Nad töötasid tublisti kaks tundi, ehkki toas tüütute õppe-
raamatute taga istuda ja kärbseid kallalt ära vehkida polnud küll mingi lõbu, kui õues oli valge, roheline ja lahe. Kuid kõik läbivõetu oli vaja üle korrata. Koolmeister kavatses lähemal ajal Mikutsitšosse oma sõprade poole sõita ja püüdis Liidat järele aidata nii palju kui võimalik. Nad kordasid grammatikat, süntaksit, tegid grammatilist analüüsi, kirjutasid etteütusi ja lahendasid ülesandeid. Kui teadmistes oli konarusi, ei jätnud koolmeister enne, kui Liidal oli see või teine küsimus täiesti käes. Mõnikord langes tüdruk sellistel juhtumitel meeleheitesse.

«Ei tule mul kooliastumisest midagi välja,» ütles Liida. Tema häälest oli kuulda rahulolematust ja lootusetust.

«Nii ei maksa mõelda, Liida, sest kui sa endale pähe võtad, et ei tule midagi välja, siis ei tulegi. Asju tuleb võtta lõbusa meelega.»

Koolmeister seletas tüdrukule kannatlikult, kui sellel midagi päris kindlalt käes või selge ei olnud. Lõpuks, kui õpitu talle päris selgeks sai, läks tüdruku tuju paremaks.

«Noh, näed nüüd? Ei maksa raskuste ees käsi rüppe lasta,» ergutas koolmeister teda.

Üldse aga oli Liida nüüd tõsisem ja pidas ennast koolmeistri vastu ülal tagasihoidlikult, isegi nagu pisut jahe-
dalt. Pärast teatavat juhtumit linase eesriide taga ei tul-

nud ta enam Labanovitšile vastu ega läinud teda saatma, kui see asundusest Verhani poole hakkas minema.

«Noh, teeme vaheaja,» sõnas Labanovitš ja tõusis püsti. Liida jäi laua äärde istuma. Ta mõtles selle peale, et Labanovitš sõidab Mikutsitšosse. Millegipärast ta ei tahtnud, et koolmeister sinna sõidab. Kuid ta ei julenud seda ütelda.

«Miks sa nii mõttes oled, Liida?» küsis koolmeister.

Liida langetas veelgi sügavamalt pea.

«Mõisama, ei midagi.»

Seejärel tõstis ta pilgu koolmeistrile ja ütles tasakesi:

«Ärge parem sõitke Mikutsitšosse.»

Labanovitš tegi suured silmad.

«Mispärast?» küsis ta.

«Mõisama,» vastas Liida, «ei tea, aga ärge sõitke.»

Rahkema koolmeister Liidalt välja ei pigistanud. Tüdruk tõusis laua tagant ja lippas toast välja.

Selle aja peale oli Antanina Mihhailavna seened ära praadunud ja neile priskelt hapukoort peale pannud.

«Võtkem õige pisut kehakinnitust. Maitske minu praadi ja ütlege, kas ma köögitudrukuks kõlban.»

Ta laotas lauale valge lina, tõi taldrikud, külapärast süüslatet, siis väikese karahvini nalivkat ning seened.

Labanovitš pidi tunnistama, et nii maitsvaid seeni polnud ta kunagi saanud. Ka Liida kiitis seeni ja sõi isuga. Siis ta ütles:

«Lähem, kutsun Kolja, las teeb kah suu seks.»

Kui ta oli välja läinud, ütles Antanina Mihhailavna pisut viivitades:

«Olete mu Liidal pea segi ajanud...»

Nendes sõnades aimas koolmeister ka teisi, väljaütlemata sõnu: «Ja kui see on nii, siis ära teda maha jäta.»

Koolmeistril oli piinlik, aga siiski suutis ta mõne sõna kohmata:

«Laps alles. See läheb tal mööda.»

Verhani poole astudes oli koolmeistril rohkesti peamurdmist. Ja oma mõtted lõpetas ta ukraina lauluga:

Oi mu Grõtsja-poisu,
tantsust parem hoidu.

Koolimaja rõdul oli Labanovitšil vastas Paraska-muti. Toimekast ilmest ja tähendusrikkast naeratusest, mis mängles ta näol, sai koolmeister aru, et mutil on varuks mingi uudis. Kuid eideke ei tõtanud seda kuulutama, sest ta ei teadnud, kuidas see uudis vastu võetakse.

«Sa, muti, vist varjad minu eest midagi?» küsis koolmeister.

«Kes seda varjata saab, noorhärä,» vastas muti ja ütles häält tasandades:

«Teile tuli külaline!»

«Külaline? Kes see külaline on?» uudistas Labanovitš.

«Ei rääkinud, kes ta on, oma nime ei ütelnud.»

«Kus ta siis on?»

«Seal,» näitas eideke uksele, mis viis koolmeistri tuppa.

Kui nad nõnda rääkisid, hüüis tundmatu külaline ukse juurde ja keeras selle lukku. Labanovitš märkas seda alles siis, kui ta uksele koputas ja seejärel ka lükkas. Kuid uks ei avanenud ja keegi häält ei teinud.

«Magama jäänud või? Ja kes see küll on?» mõtles Labanovitš, seistes ukse taga. Ta koputas kõvemini. Tundmatu külaline hakkas sees sõrmega vastu ust trummeldama, põrutades maha terve meloodia: tra-ta-ta! tra-ta-ta! tra-ta-ta!

«Keegi lähematest sõpradest, aga kes?» mõistis Labanovitš. Ta tegi oma hääle hästi jämedaks, koputas veel kord ja küsis:

«Tare-tareke! Kes siin tarekeses elab?»

Ukse tagant vastati peenikese, samuti moonutatud häälega:

«Mina, piiksuja hiireke! Aga kes oled sina?»

«Mina olen mesikäpp,» vastas Labanovitš, «ja võin ukse maha murda.»

«Kas Tselšõna mesikäpp?» küsis külaline endiselt piiksuva häälega.

Ja samal hetkel käis Labanovitšil millegipärast peast läbi, kuidas nad olid Polesjes kohtunud Tursevitšiga. Labanovitš oli tookord sõpra niisamuti narritanud nagu külaline praegu teda.

«Ahaa!» hüüatas Labanovitš. «Mõistatus on lahendatud. Tee uks lahti, Maksim!»

Võti krigises lukus. Uks läks lahti. See oligi Tursevitš. Ta astus sammu tagasi, laskus kummargile, pani ühe käe

vastu põlve, näitas teisega Labanovitšile ja puhkes valjusti naerma.

«Et ootad mind oodata?» küsis ta.

Vastuse asemel sõöstis Labanovitš sõbra juurde ja kaenustas teda tugevasti.

«Mõtasin muidugi, kuid ainult mitte täna. Miks sa ometi ei kirjutanud, millal sõidad? Oleksin sulle vastugi tulnud.»

«Mina aga tahtsin sulle üllatuse valmistada, ootamatult kätte sadada,» vastas Tursevitš. «Kus sa siis hulkumas oled?»

«Kus ma käisin, seal mind praegu ei ole.»

«Kae, kus mul konspiraator! Noh, näita ennast, kuidas sa ka välja näed.»

Tursevitš võttis sõbral õlgadest kinni, pööras teda paremale ja vasakule, vaatas otse näkku.

«Kait küll, võib julgesti soldatiks panna,» lõpetas Tursevitš ülevaatuse.

«Parem hakata arestandiks kui tsaari teenriks,» vastas Labanovitš naljaga.

«Noh, see on mekiasi,» arvas Tursevitš. «Mis aga minusse puutub, siis ei tahaks ma hakata ei üheks ega teiseks.»

«Aga kui sinu ette seataks dilemma — soldatiks või arestandiks? Kumma sa valiksid?»

Tursevitš arvas, et sel küsimusel pole pinda all ja jättis vastamata.

«Ma ei taha hakata ei soldatiks ega arestandiks,» järeldas Labanovitš. «Aga mina, kulla kaim, elan nii, nagu koonkäänd ütleb: kerjakeppi ja vangisuppi ära põlga. Hüva, olgu pealegi,» tegi ta sellele jutule lõpu. «On hea meel, et tulid... Ütle, mis sa minu uuest kohast arvad?»

Tursevitš lõi heakskiitvalt pea kuklasse ja ütles:

«Hm! Hüva kohake, ausõna! Hoopis teine asi kui omal ajal meile Tselšõna: lahe olemine, maailm paistab kätte.»

«Mina aga mõtlen heameelega Tselšõna peale tagasi. Kui ma seda meenutan — ja meenutan sageli —, siis läheb meel nagu kurvaks, justkui oleksin sinna midagi kallist ära kaotanud — võib-olla sellepärast, et sinna jäi killuke mu südamest,» rääkis Labanovitš pisut nukral toonil.

«Teada puha, mida sa kaotasid, õigemini, keda kaotasid: Jadvisja,» naljatas Tursevitš, vaadates uurivalt sõbra otsa.

Labanovitš sattus väheke hämmeldusse. Juba sõna «Jadvisja» riivas valusasti südant ja terava pilguga Tursevitšil ei jäänud see märkamata.

«Noh, või on see vale?» hüüatas Tursevitš ikka endisel

naljatoonil, naeruga segi, kuid nähes, et oli riivanud Labanovitši südames valusat kohta, lisas juba tõsiselt: «Ei maksa, Andreika, minu peale pahandada ega viha kanda. Anna andeks, kui puudutasin sinu haiget kohta. Jadvisja on ju seda väärt, et mõnikord tema järele isegi õhata.»

Labanovitš oleks juba peaaegu ütelnud: «Niikaua kui mul elu on, ei unusta ma teda. Kuid ta kadus minu taevast ja pühkis jäljedki enda järelt.»

Tursevitšile ta ütles, võttes samuti naljatooni:

«Näha jah, et sa tema järele õhkad.»

«Noh, kus mina enam seda kinni püüan, mis koormalt langenud,» lõi Tursevitš käega. «Tahan veel koolipinki nühkida ja alles siis abielluda.»

«Hea küll, hea küll, vennas! Mälestused pärastiseks,» muutus Labanovitš toimekaks. «Oleksin tola, kui ma sinult ei küsiks, kas süüa tahad.»

Andmata sõbrale vastamiseks mahti, hõikas Labanovitš:

«Paraska-muti!»

Mutike tuli sisse ja heitis pilgu noortele koolmeistritele. Ta nägi, et neil teineteisest hea meel oli, ja tundis hinges kergendust.

«Tead, mis, muti-mutike,» rääkis Labanovitš temale, «küpseta meile kartulipirukaid: Maksim Justõnavitš» — Labanovitš osutas käega Tursevitši poole — «ei ole ialgi oma elus neid pirukaid sünnud ja isegi mitte silmaga näinud.»

Paraska-muti lõi näost kohe päris särava, Labanovitš aga jätkas:

«Säh, muti, kolm rubla. Saada Pilip monopoli, las toob pool toopi. Meil on ju külaline. Tuleb teda nõnda söötajoota, et meil endil ega teistel inimestel häbi ei oleks.»

Mutike naeratas sõbralikult ja läks uksest välja.

«Võrratu mutike,» sõnas Labanovitš.

Tursevitš arvas mõistlikult:

«Milleks sedamoodi õiendada? ... Andrei, mis sa jandad!»

«Ega siis iga päev pole sihukest asja. Mõtles, kui kaua me pole teineteist näinud. Kuidas siis selline sündmus tähistamata jääb?»

«Nojah, seda ma ütlesin niisama, suusoojaks,» naeris Tursevitš ja sakutas Labanovitšit õlust.

Sel ajal, kui Paraska-muti köögis sahmerdas, arutasid peremees ja külaline, kuidas end sobivalt ära majutada.

«Terve suvi on ees,» rääkis Labanovitš, «sina aga pead

hüppama hakkama, seame siis end nõnda sisse, nagu sinule parim ja mõnusam. Siin on üks tuba ja seal teine. Diivan ja voodi on olemas, võta, kumb meeldib. Söömine olgu vabatahtlik.»

Tursevitš laotas naljakalt käsi, väljendades otsekui imestust selle üle, mis luksust leidub sõbra korteris.

«Kui tore ja jõukas elu! Ei tea isegi, mille peal silma pühata ja mida valida,» naeris ta. Ja sellega ühenduses tuli tal meelde üks juhtum: «Keegi kehv mehike sattus kokku koolmeistriga ja palus, et see teda raha poolest toetaks. «Tustaksin teid isegi rõõmuga, aga kust peaks vaene külakoolmeister raha võtma?» — «Ah te olete külakoolmeistrid!» imestas mees. «Andke mulle andeks, ma ei teadnud.» Pistis käe tasku, tõmbas kolmerublalise välja ja ulatas koolmeistrile.»

«On see nüüd naeru või nuttu väärt?» küsis Labanovitš ja lisas: «Pigem juba naeru. Kuid see-eest on koolmeistri südametunnistus puhas: ei ole ta uräädnikusugune mõvel, poliitseipristav ega vallakirjutaja. Minu arust on külakoolmeister kõige puhtam ja kõige vagam inimene kaasa-Venemaal.»

«On kosutav kuulda selliseid arvamusi meie seisuse kohta,» katkestas teda Tursevitš. «Ja küllap asi nõnda ongi. Kuid ei tohi unustada ka seda asjaolu, et kui paned mõnele meie seast maitsva rammusa leivapätsi nina alla, kas siis temagi jalg ei väärata, mis sa arvad?»

Hüdamlikus jutuajamises, möödunud päevade ja tuttavate meenutamises läks aeg kiiresti. Paraska-muti valmistas suupoolist, kattis laua lumivalge linaga, tõi taldrikud, noad-kahvlid ja suure panni lõhnavate praeviilude ning munaroaga. Seejärel ilmusid lagedale ka mutikese kuulsad kartulipirukad.

«Noh, mis sa nüüd ütled Paraska-muti kohta?» küsis Labanovitš.

«Väga tubli on sinu muti,» kiitis Tursevitš.

«Ja vagajutt koolmeistrite vaesusest ei vasta päriselt toele,» ütles Labanovitš, osutades praeviile täis pannile, pooltoobisele viinapudelile ja kartulipirukatele. «Noh, kergitamä õige topsi: meie kokkusaamise, meie koolmeistrite vaesuse, meie puhtuse ja vagaduse terviseks!»

«Saab tehtud! Aamen!» toetas teda Tursevitš ja võttis klaasi.

Vanad sõbrad-semud Tursevitš ja Labanovitš paigutasid end korterisse ära nii hästi kui võimalik. Kõik oli neil ühine, kõik oli neil jaotatud ja kumbki ei seganud teist mitte sugugi. Võib-olla kergendas seda koolmeistrite vaesus, millest oli rääkinud Tursevitš, ja koolmeistrite «vagadus ja puhtus», mille terviseks oli klaasi tõstnud Labanovitš.

Nad mõlemad tõid oma vaimujõu ning iseloomu eripära kohaselt ohvrit sõpruse ja seltsimehelikkuse altarile — kui kõnelda kõrges stiilis. Oli hetki, millal kummalgi oli oma tee — üks läks sinna, teine tänna. Tursevitš võttis õpiku, tõmbus kuhugi vaiksesse nurgakesse ja valmistus hoolega instituuti astumiseks. Talle hakkas meeldima Verhani kalmistu, iseäranis pärast seda, kui Labanovitš rääkis tundmatust armastajapaarist, kes seal endale vaikselt pesakoha ja peidupaiga leidnud. Ka peremehel endal olid omad käimised, ta läks metsa seenele, ehkki sellist puutumatut kohta ja nii suurt hulka puravikke enam ei juhtunud leidma.

Mõnikord aga istusid sõbrad teineteise seltsis, ajasid juttu, vaidlesid, ei leidnud ühist keelt, kuid ei väljunud ka sõpruse piiridest. Sellele aitas ühtlasi kaasa seegi asjaolu, et sõbrad polnud kuigi kaua ühe katuse all elanud. Nad arvasid, et peaksid teineteist kõige vähemategi peensusteni tundma. Kuid üks ole teada lihtne rahvatarkus: kui tahad inimest tunda, pead temaga puuda soola ära sööma. Polnud meie sõbrad veel üht naelagi soola ära söönud, kui nende vahel hakkasid tekkima vaidlused, mis neid järjest enam teineteisest eemaldasid ja tõmbasid nende vahele piiri, mida polnud nii kerge ületada. Sellised vaidlused tekkisid harilikult riigiduuma, õigemini ütelda, poliitiliste küsimuste pärast. Oma poliitilistes eesmärkides ei läinud Tursevitš kaugemale kadettide parteist. See oli tema poliitiline ideaal.

«Oh, kui Venemaal vaid saavutataks see, mida seab oma poliitiliseks programmiks konstitutsioonilis-demokraatlik partei!» rääkis Tursevitš. «Ainuüksi juba see, et kadettide parteis on koos vene intelligentsi paremik — professorid, advokaadid, arstid, insenerid —, tähendab paljugi ja näitab rahva vabaduse parteid ennastki heast küljest.»

«Oletame, et kadetid viivad oma programmi läbi,» ütles Labanovitš vahele. «Mida rahvas sellest saaks?»

Kõigepealt, maata ja vähese maaga talupojad saaksid maad. Teiseks, isevalitsuslik kord saaks piiratud, see aga rahva suurema enamiku püüdmine. Ministrid ja kubernid peaksid vastutama riigiduuma ees. Ka meie, küla- ja linnameistrite olukord muutuks võrreldamatult paremaks. Ja kogu rahval oleksid suured poliitilised õigused. Kas sa load,» jätkas Tursevitš innuga, «milliseid ülesandeid seadma riigiduuma ette kadettide ajaleht «Russ»? Valimiste aegu kirjutati seal, et praegu valitava duuma ja rahva vabaduse partei peamine ülesanne duumas on olla piitsaks rahva viha käes. Kuritegelikud valitsuseliikmed minema kihutanud ja kohtu alla andnud, peab ta käsile võtma üksnes kõige pakilisemad abinõud ja seejärel kokku kutsuma üldise duuma laiematel alustel. Või on see meie oludes vahe programm?» küsis Tursevitš võitjailmel, lisades: «Olgu vaid jumal neile abimeheks, et nad selle ellu viiksid.»

«Kuid siamaani,» tähendas Labanovitš, «ei ole duuma ühtki tsarisatraapi kohtu alla andnud. Või ehk pole põhjust neid vastutusele võtta? Tuleb välja vastupidi: satraapid ise hakkavad duuma peale susistama. Mõne aja pärast ei jätku neile susistamisest, vaid nad hakkavad ka jalga-dega trampima ja võib-olla annavad talle veel vastu kukalt. Sa võtsid abiks ajalehe «Russ». Ma toon sulle sõnad teisest kadettide ajalehest. See kirjutas, et kadettide edu valimistel olevat «sfääride» tähelepanu äratanud ja neis «sfäärides», tähendab, satraapides, isegi rahutust tekitanud. Kuid seejärel olevat «sfäärid» toibunud, pisut ümber vaadanud, kuulatanud ja tulnud järeldusele, et kadettide edu valimistel ja kadetlik duumagi olevat tsarismile lihtsalt kasulikud... Las kadetid teevad pealegi kisa ja raputavad rusikad — kallale nad ometigi ei tule —, las nad kritiseerivad valitsust ja isegi ähvardavad mõnda ministrit. Midagi kolemat sellest ei ole, sest ministreid ei määrata ei kadetliku ega mingi muusuguse duuma poolt. Mulle tundub, et see kadettide leht — nimi on tal «Naša Žizn» — on tõele palju lähemal kui sinu «Russ».»

«Nii et sinu arvates pole sellel mingisugust tähtsust, et riigiduuma olemas on?» küsis Tursevitš pilves ilmel.

Labanovitš lõi silmad maha. Esimese hooga ei leidnud ta korralikku vastust. Oli tarvis võita pisut aega, et targemini vastata, ja ta alustas suure ringiga:

«Üks naisõpetaja, minu hea tuttav — ei tea, kus ta praegu asub ja mis temaga on — rääkis, kuidas keegi pätt

talt viinaraha küsinud. Kui õpetajanna siis teada tahtnud, kui palju tal tarvis läheb, siis vajutanud pätt sügavamõtteliselt sõrme vastu laupa ja ütelnud: «Esimest korda pean tegemist tegema säärase filosoofilise küsimusega!» Ja minulgi ei jää sinu küsimuse puhul muud üle kui korrata selle päti sõnu.»

Turševitš heitis põlglikult käega:

«Riigiduuma on tegelikkus, järelikult on tema olemasolu mõistlik nähtus.»

«Kulla mees, sa oled otsaga nii sügaval filosoofia padrikus, et enam välja ei pääsegi. Kõik, mis tegelikkuses olemas, on mõistlik!» kordas Labanovitš pilkavalt. «Isevalitsuslik kord on kah tegelikkuses olemas, niisiis ka mõistlik? Mistarvis siis sel juhtumil tema vastu võidelda? Sa hakkad langema sofistikkasse. Elu ja loodus ja kõik elunäh-tused ei ole rahu ja liikumatuse olekus. Juba igiammune kreeka filosoof ütles: «Kõik liigub ja muutub», kusjuures see ei toimu ilma võitluseta. Ja kõigel, millel on algus, sellel on ka ots. Seetap ma olengi nii kindel, et ka isevalitsusel koos topaka Nikolškaga tuleb ots, kuid mitte iseenesest, vaid kogu rahva revolutsioonilise ülestõusu tulemusel. Kuid kadetlik riigiduuma seejuures oma kätt külge ei pane: kadetlik duuma on piduriks, et rahvas ei saaks üles tõusta troonitud ja kroonitud hernehirmutise vastu. Ja sellepärast peab igaüks, kes rahvast armastab ja käib rahvaga ühte sammu, asuma halastamatu ja teadliku võitluse teele, ühtse plaani järgi võitlema troonil istuva puusliku ja tema abimeeste, sabarakkude ja suuvoodrite kukutamiseks. Arvatavasti on sulle selge, missuguse hinnangu ma riigiduumale annan.»

Turševitš laotas üllatatult ja arusaamatuses käsi, vaadates tunnistavalt oma endisele õpilasele ning nüüdsele sõbrale.

«Oh-oh-oo!» hüüatas ta. «Ei osanud sinu suust oodata sihukest... noh, kuidas sulle ütelda... kontseptsiooni... Kaugele oled omadega jõudnud!... Räägime selget juttu: ütle, mis parteisse sa kuulud?»

«Kui rääkida selget juttu, nagu sa toonitad, siis ütlen ma sulle: mitte ühtegi parteisse ma ei kuulu.»

«Kuidas siis nii?» küsis Turševitš.

«Ma ütlen, kuidas: mõnikord tundus mulle, et õiguse eest seisavad kadetid. Nojah, tead, «vene intelligentsi paremik», nagu sina neid atesteerid. Siis aga, kui olin kuulanud esseere, arvasin, et õigus on esseeridel ja olin valmis asuma,

nende seisukohtadele. Aga ma olen kuulnud ja kuulan ka sotsiaal-demokraate nagu meist igaüks, kes otsib tead. Nad räägivad kaalukat, põhjani minevat ja õiget juttu. Esseeride ja sotsiaaldemokraatide vahel on ka ühtsust: mõlemad püüavad kukutada isevalitsuslikku korda. Aga kellel on õigus, seda ma veel hästi ei tea. Kuid ma arvan, et elu ja edaspidine võitlus rahvavõimu eest aitab, kes on õigel teel ja kes eksib. Siis ma ühinen nendega, kes räägivad õigust.»

Turševitš vangutas laivalt pead.

«Oh Andrei, Andrei!» ütles ta murelikul toonil. «Revolutsiooni ajal sa juba said nina pihta ja üsnagi valusalt. Mängud mängitud, ja aitab, sest sa mängid tulega. Kuid vanasõna ütleb: kes vee ääres, saab märjaks, kes tule ääres, saab kõrvetada. Mina olen evolutsiooni poolt. Igal nähtusel maailmas on oma aeg. Laps ei saa üle öö täiskasvanud inimeseks. Milleks väevõimuga tungida ja segada nnast sündmuste arenemisse, kui need ei olene sinust? Kus mul inimekonna heategija, kihutasid rahva streikima, ülestõuse korraldama, mõisnikke rüüstama! Ja mis sellest välja tuli? Sa tead lugu koolilugemikust, kuidas poisike lilledel pungi, õienuppe lahti tegi, et nad peenral ennem otsema hakkaksid. Tegi nad lahti enneaegu ja lilled said otsa.»

«Mina aga räägin sulle teise jutu, kuidas isa poegi õpetas, et nad elaksid sõpruses ja üksmeeles. Kas mäletad, luuast? Kui luud oli kokku seotud, ei suutnud pojad teda katki murda, aga kui lahti võeti, oli ükshaaval kerge murda. Niisiis, kui rahvas saab teadlikuks oma huvidest ja oma jõust ning kindlalt ühte hoiab, siis pühib ta hõlpsasti pori oma kambrist välja: keisri, vürstid, krahvid ja igasugu muu sõnniku. Selle eest ma hakkangi võitlema. Evolutsiooniseadus on üks asi, aga on olemas ka revolutsiooniseadus. Üks ei tule toime ilma teiseta. Ja tead, mu kallid: õpetajate instituudis ei räägita sulle sellest mitte kui midagi.»

Pärast sääraseid vaidlusi tundsid sõbrad, et nende sõpruse on tekkinud suur mõra, et nende teed viivad üks sinna, teine tänna ja et mingid jutuajamised neid enam kokku ei liida. Turševitšil oli südamest kahju oma sõb-

rast, kes, nagu silmaga näha, on astunud ohtlikule teele ja on teadlikult valinud enda osaks kannatused, vangimaja ning ahelad. «Mida muud võikski säärasel teel ees oodata? Miks ta niimoodi teeb?» küsis Tursevitš üksinda jäädes iseendalt. Ja kas see on õige tee? Tema, Tursevitš, on kohustatud nooremata ja elus vähem kogenud sõpra hoia- tama ohu eest, mille äärel see seisab.

Ja Tursevitš võttis kindlasti nõuks Labanovitšiga sellest rääkida, küll mitte kohe praegu, sest vaidluste ägedus pol- nud veel jahtunud.

Labanovitš omakorda tundis kaasa Tursevitšile kui heale lapse- ja noorpõlvesõbrale. Ta vaimusilma ette kerkis Polesje, sõit Ljubašavasse, kuhu Tursevitš Tselšõna koolist oli läinud, nende jutuajamised ja vaidlused. Siis vaidle- mine neid teineteisest ei eemaldanud, vaid vastupidi, muu- tis sõpruse veelgi tugevamaks. Tal oli kahju Tursevitšist, keda rahuliku, priske leivatüki ja vaikse, muretu elu väikekodanlik tagaajamine oli nahka pannud. Sellise püüdmise poolest olid Antsõpik ja Tursevitš ühte moodi. Kuid ei Labanovitš ega Tursevitš ei näidanud välja neid varjatud tundeid teineteise vastu. Nad püüdsid nendest lihtsalt mitte rääkida, samuti seisukohtadest, millel nad praegu olid, justkui poleks nende vahel midagi iseäralikku juhtunud.

Tursevitš süvenes veel enam õppimisse, et astuda õpetaja- jate instituuti, Labanovitš hulkus ringi Verhani ümbrus- konnas. Veel kord käis ta selles kohas, kust võis näha vii- rastuvat lossi.

Sedaaegu aga lähenes ka päev Mikutsitšõsse sõitmiseks, kuhu külakoolmeistrid pidid illegaalselt kokku tulema. Seal tuleb arutamisele nende poliitilise tegevuse prog- ramm. Riigis aga oli tunda sündmuste lähenemist, mis ei töotanud midagi head. Nikolai II satraabid muutusid aina jultunumaks ja ajasid uhkelt pea selga. Duuma tema kadetliku enamuse näol ei nõudnud ju kuigi palju, kuid kõige väiksemaidki nõudmisi takistati, nad jäeti täitmata. Samal ajal aga läkitasid talupojad kõikjalt üle Venemaa märgukirju maa asjus, saatsid Peterburi oma esindajaid, nõudes, et maata ja vähese maaga talupoegadele maa and- mise küsimus viivitamatult lahendataks. Osa duuma depu- taate, peamiselt talurahva poolt valitud, tegi ettepaneku pöörduda duuma kõnetoolist kõigi talupoegade poole üles- kutsega abistada duumat võitluses tsaarivõimu vastu. Kadetlik enamuse polnud sellega nõus, ja kuidas ta oleks

saanudki olla, kui kadetid ise ju needsamad mõisnikud ja kadetliku intelligentsi esindajad olidki! Nad esitasid ministritele «arupärimisi» ja tegid kära. Ministrid aga kas- tasid vastuse hoopiski andmata või ähvardasid omalt poolt, ja nende ähvardamine mõjus juba rohkem. Visalt ütlesid jutud, et duuma saadetakse laiali. Samal ajal pandi ametisse uus siseminister Goremõkin. Polnud ta veel jõud- nudki olesti tegutsema hakata, kui juba oli tekkinud sal-

Armas sõber, ära looda
Goremõkinile sa:
nagu enne, hädapäevi
näeme nüüdki otsata.*

Samal ajal, kui riigiduumas kaaluti üleskutse kirjuta- mist rahvale, pöördus tsaari-Venemaa talupoegade poole ei keegi muu kui Goremõkin ise.

Kui talupoegadel oli veel lootust duuma abiga maad saada, siis Goremõkini läkitus — ta tegi selle ju valitsuse nimel — ei jätanud neist lootustest midagi järele. Goremõ- kin hoiatas talurahvast maa ülemäärase ihaldamise eest, seda ei maksvat ülepeakeela ning kõige lühema ajaga kätte puuda, sest talupojad — vaata imet! — ei teadvat nagu lapsed tihtipeale isegi, mida nad tahavad. Goremõkin sel- gitas rahvale, et keiser ja tema teenrid olla alati rahva eest hoolitsenud ja hoolitsevat edaspidigi, sest nad ei unus- tavat rahva huve. Kuid niisugust küsimust nagu maaküsi- mus ühel hoobil lahendada ei saavat, sest see olevat väga ja väga keeruline. Ja ei olevat vaja neid kisakõrisid uskuda, kes töötavad rahvale kullamägesid. Kõik tulevat omal ajal.

«See on nüüd reaalne ja tuntud poliitika,» mõtles Laba- novitš Goremõkini läkitust lugedes. «Kuid mismoodi rah- vas selle vastu võtab? Usust riigiduumasse, mis koolmeistri teadvuses oli veel hingitsenud, polnud nüüd enam jälgegi. Veel kindlamini veendus ta selles, et vaidluses Tursevit- čiga oli õigus temal, Labanovitšil. Ja sealsamas — kui mit- mendat puhku juba — meenus talle tahtmatult see seljan- dik, kust vinetavates kaugustes paistis nii kaunina lossi kangastus. Kas ei olnud lootus riigiduumale juba iseenesest samasugune illusioon nagu see olematu lossi?»

Goremõkini läkitus rahvale lõi Labanovitši tuju alla.

* Tõlkmatu sõnamäng: v. k. зоре мыкать 'hädapäevi, näguri- päevi nägema', горемыка 'hädavares'. Tõlk.

Eriti paha oli, et see tuli parajasti Mikutsitšosse sõidu eel. Musta tagurluse surve muutub aina tugevamaks. Kuidas mõjub see külakoolmeistrite koosolekule, osavõtjate meeleolule? Kas ei aja see võitluses karastamata seltsimeestele hirmu nahka, ei jahuta nende tulist tuhinat? Oleks olnud tungivalt vaja lähedase sõbraga südamest südamesse rääkida, vahetada temaga mõtteid.

Lähemat sõpra kui Tursevitš Labanovitšil ei olnud. Seda küll, riigiduuma ja poliitilise võitluse üle nad vaidlesid, nende vaated ei klappinud selles asjas sugugi. Kuid vaidlemine ei tähenda ometi tülitsemist, sõprust ei teinud see olematuks, ehk küll oli sellesse mõra löönud. Iga päev teatavail aegadel said sõbrad koolmeistri korteris kokku: need olid hommiku-, lõuna- ja õhtusöögi ajad ning hilised suveõhtud.

«Ehk on sul lusti minuga Šabuni teele jalutama tulla?» küsis Labanovitš varsti Tursevitšilt. Viimane võttis seda palvet nii, et sõber katsub nende üksmeelt ja endist sõprust taas jalule seada, sest see oli hiljutistest vaidlustest ikkagi rikutud.

«Ja mis tee see on, kui ta pealegi viib Šabuni?» küsis Tursevitš. Oli silmanähtav, et tal jalutuskäigu vastu midagi ei olnud.

Mingi kummalise assotsiatsiooni kaudu meenus Labanovitšile üks piibliepisood. Tursevitši küsimusele vastas ta naljatades:

«Enne kui minna mäejutlust pidama, paastus Kristus nelikümmend päeva ja nelikümmend ööd. Pärast seda läks ta kõrbesse palvetama. Seal tuli ta juurde kurat. Kurat hakkas Kristust kiusama. Ta viis Kristuse kõrge mäe otsa, näitas talle maailma kõiki kuningriike ja kõiki nende rikkusi. «Kõik selle annan ma sinule,» ütles kurat, «kui sa hakkad mind kummardama.» Mida Kristus kuradile vastas, seda sa tead — kummardada võib ainult jumalat — ja ta ajas kiusaja minema. Mina muidugi pole kurat ja sina pole Kristus, midagi ma sulle ei luba peale ühe asja: ma tahan sulle näidata looduse imet.»

Tursevitšile paistis asi kahtlane. Sõbra ebatavalises vastuses aimas ta vihjet mingile varjatud riukale, mida Labanovitš südames kandis.

«Aga mis on sellel tegemist kuradi ja Kristusega, mäejutluse ja kiusatusega?» küsis ta.

«Noh, tead, analoogia on küll väga kaugel: kurat viis Kristuse kõrge mäe otsa, mina aga tahan sind viia seljan-

ikkuks, kust ka näeb kaugele, ja näidata midagi kangastustandit.»

«Hahah, hüva, läki siis, vaatame järele, mis kangastus või looduse ime see on,» soostus Tursevitš. Ta tahtis kõnelda mõnda Verhani tänavat ja vaadata küla, mis oli tal veel korralikult nägemata.

Ei jõudnud nad veel sadat sammugi koolimaja juurest tulla, kui vastu juhtus abikirjutaja Hrõpatš. Hrõpatš oli nagu öökull: harva juhtus teda nägema päeva ajal. Ta ei olnud peaaegu kunagi kaine, vaid ikka kas kõva auru all või kenakesti nokastanud. Praegu oli ta ainult nokastanud. Kõlme sammu kauguselt tõmbas Hrõpatš soni peast ja tegi koolmeistritele galantse kummarduse. Ta oli juba vanem mees, madalat kasvu, ta pisikesed sinakashallid silmad vilksid nagu vargapoisil. Hallisegune, korralikult piiratud nähemetutt andis talle nurgaadvokaadi välimuse, ja see ta tegelikult oligi. Oma põhitöö kõrval, mida ta tegi abikirjutajana, kirjutas Hrõpatš mitmesuguseid palvekirju ja saabus, ja see tähendas tunduvat sissetulekut valla lakeerantse eelarvesse. Ta kirjutas aeg-ajalt ka kohalikes muusikaajalates ajalehtedes, esinedes «tõsivene inimese» seisukohtadelt.

«Mu sügavaim kummardus rahvavalgustajatele,» ütles Hrõpatš, surudes Labanovitši ja seejärel ka Tursevitši kätt. «Minu nimi on Hrõpatš,» ütles ta seejuures. «Noh, kuidas teie arvate? Mässuline duuma elab oma viimseid päevukest, uskuge mind! Kas olete lugenud minister Goremökini läkitust rahvale? Peaga mees, helge peaga! Eks ole?»

«Kuid minu arvates on teil, Mikodõm Paluektavitš, pea veel helgem kui Goremökinil,» arvas Labanovitš.

Hrõpatš sõrus mõlema käega tema kätt.

«Olge nüüd, olge nüüd ikka! Mina olen tema kahvatu vari! Kuidas saab mind võrrelda nii kõrges ametis seisva isikuga!»

Koolmeistrid astusid edasi. Hrõpatš võttis kursi vallamaja poole. Läks ja laulis poole häälega:

Oh sa Vene, püha Vene!

«Just sihuke sõnnik, sihukesed parasiidid ongi tsaaririiooni tugi,» ütles Labanovitš. «Kuid nina on tal hea: duuma saadetakse laiali.»

«Sulle ei peaks see kuigi palju korda minema,» arvas Tursevitš, «sa talle ju mingit tähtsust ei anna.»

«Asi pole duumas, vaid selles, et tsaari timukad koguvad jõudu. Kuid mulle tuli meelde üks luuletus, mis mulle väga meeldib:

Olgu küünlas käre,
olgu pilved paastus,
tulgu lund või vihma —
ikka aimub kevad!»

Päevaküsimuste üle mõtteid vahetades jõudsid nad seljandikul sinna punkti, kust oli paistnud loss. Labanovitš seisatas, sõnades: «Pea!», ja jäi vaatama teise külge. Kas polnud ta seisma jäänud õigel kohal või oli õhu läbipaistvus teine või ehk tuli see ka Labanovitši enda erutusest, kuid seekord ei sulanud «lossi» üksikud osad ühiseks tervikuks ega tekitanud oodatud kujutlust. Nõutult vaatas Labanovitš ühele ja teisele poole, astus sammu kaks edasi, siis tõmbus tagasi, pööramata pilku kaugusest, kuhu varem oli ilmynud «loss».

«Mis sul on?» küsis Tursevitš. «Tuli sul tuju kadrilli tantsida või?»

Labanovitš nagu poleks sõbra küsimust kuulnudki ega jätnud tammumist, liikudes kord edasi ja tõmbudes samas jälle tagasi.

«Käes! Selle koha pealt!» hüüatas Labanovitš rõõmsalt. «Tule ja vaata!» Ta nägi hästi «lossi» kontuure, torne ja ühe torni otsas kuplit. Tursevitš astus ligi ja hakkas vaatama seda kohta, mida sõber näitas.

«Ei näe ma midagi,» ütles ta.

«Vaata tükk aega: näe, seal, seal! Kas näed — tornid!»

«Oled ikka naljatilk!» naeris Tursevitš. «Hästi, näen. Puud seisavad erineval kaugusel, nende vahel küngad... Ons sul silmad segased või kujutlusvõime ülemäära elav?»

«Nii et vastuvõtuvõime on meil erinev,» ütles Labanovitš pettunult. «Mina aga tahtsin sulle ütelda: seal ta on, illusoorne loss! Kas ei ole samasugune illusioon ka riigiduumas? Ei kukkunud välja, efekt jäi ära. Palun vabandust... Kuidas küll sa seda ei näe, mis minul nii selgesti silma ees seisab?»

Hakk aega surus Tursevitš Labanovitši kätt.

«Ei maksa sul, Andreika, sinna pikemaks jääda. Muidu, kui sa oled vööras koolimajas üksipäini — kuidas sulle ütelda? — nagu kohedavõitu.»

Hinnuodi rääkides vaatas ta ainiti Labanovitšile otsa, nagu püüdes sõbra mõtteid ja meeleolu läbi näha. Tursevitš aimas, et revolutsioonilisest hoovusest innustunud noored koolmeistrid kavatsevad salaja midagi lubamatut teha. Sellest otsesõnu rääkida Tursevitš ei sõandanud ta kartis, et äkki hakkab sõber teda pidama taguraseks, inimeseks, kes revolutsiooni ei poolda. Hoides konservatiivse, ei hinganud Labanovitš isegi Tursevitšile, millega ta Mikutsitšosse sõidab — ta vaid tahtvat näha, kuidas elavad kodused, ema ja vennad-õed, ning sõpradega kokku saada.

«Sa vaatad minu peale nõnda, nagu läheksin ma rõõvina, kirves hõlma all, või hakkaksin sõitma Ameerikasse.»

«Kes sind uskudagi teab?» vastas Tursevitš naljatades. «Või sulle Polesje karukolkas vähe kõiksugu mõtteid võis pahe tulla!» Ta surus veel kord tugevasti Labanovitši kätt ja ütles tõsiselt:

«Aga ole siiski ettevaatlik... Andreika! Ma pean sinust palju ja, noh, austan sind — pikemaks ära sinna jää, sest minul on ilma sinuta igav.»

Paraska-muti kuulas hinge kinni pidades ukse tagant külalise ja peremehe juttu pealt. Kuuldes Labanovitšit toast välja tulevat, lipsas ta oma kambrikku ja piilus sealt uksepilu vahelt koridori, mis tema «muusikas» teeb. Labanovitš tuli tema tuppa.

«Noh, mutike, lähen siis jaama. Sõidan ära, kuid mitte kauemaks kui kaheks-kolmeks päevaks. Sina siis pea külalise eest muret. Head aega, Paraska-muti!»

Ta andis eidekesele kätt. Viimane oli nii liigutatud, et pisaradki veeresid mööda ta kuivetanud kortsus palgeid.

«Andku siis taevas teile õnnelikku reisi ja tervelt tagasi-tulemist.»

Ta tuli rõdule ja vaatas emaliku murega Labanovitšile järele, kui see paremale ära pöördus ja kadus seal majade taha, kus tee laskus alla orgu.

Mutike läks oma kambrikku, et veel kord «muusikat» näha, kui see seljandikule tõuseb. Eidekese aknast paist-

sid mäeseljandik ja mõis, millest tee mööda viis, hästi kätte. Labanovitši kuju ilmus lohist ja paistis seljandiku harjalt. Teekäija seisatas hetkeks ja vaatas tagasi. See rõõmustas Paraska-mutit väga. Ta oli nõidust teinud: kui tagasi vaatab, siis koolmeistriga teel midagi paha ei juhtu ja ta jõuab taas õnnelikult koju. Mutike ohkas kergemalt, tegi koolmeistri poole ristimärgi ja läks külalise peale mõteldes köögitalituse tegema.

Ärasõitmine, kas siis kaugemale või lähedale, erutas Labanovitši ikka, äratas temas magusnukraid mõtteid ja tundeid. Paik, kust ta lahkus ja millega oli juba harjunud, hakkas paistma teises valguses, teises värvingus, ja kõik, mida ennemalt nagu polnud märganudki, muutus kalliks ning südamearmsaks, nii et kahju oli seda maha jätta. Just nagu praegugi: meenus Verhani kalmistu, kitsuke teerada roheliste viljade vahel, mis viis Tumeli poole, seal aga voolas Ussa jõgi ja oli veski. Meenus ka seljandik, kus koolmeister oli mitmeid kordi lossi kangastust imetlenud. Viimane käik Tursevitšiga küll oodatud efekti ei tekitanud, kuid Labanovitš tundis siiski heameelt, mõeldes sellele lossile ja lagedale kohale, kus ta vinetavast kaugusest esile kerkis.

Sääraste mõtete ja meeleoludega jõudis Labanovitš Antanina Mihhailavna talu kohale. Pöördubki rada asunduse poole, see pole teest kaugemal kui pool versta. Kas käiks sealt läbi või mitte? Tulema hakates polnud Labanovitšil kavatsust neid külastada. Ja oleks sel mõtetki? Kõik, mis oli tarvis Liidale kui õpilasele ütelda, oli ta ütelnud. Kuid aega tal veel oli. Milleks konutada jaamas ja rongi oodata, kas poleks parem, kui põikaks sisse ja tuletaks Liidale veel kord meelde, mida peab tema äraolekul tegema? Teiselt poolt, kauaks ta küll ära ei sõida, aga kõike võib juhtuda. Vaimusilma ette kerkis Liidakese kuju. Mis selles halba oleks, kui ta mööda minnes tema poolt läbi astuks, et veel kord kõnelda eelseisvast õppimisest? Kuid samas meenusid Antanina Mihhailavna sõnad, et Liida ei ole oma õpetaja vastu ükskõikne. Ei, vist ei maksa minna. Ja samal ajal kui Labanovitš niimoodi arutas, kas talust läbi käia, astusid ta jalad juba iseenesest sinnapoole.

Antanina Mihhailavna õuel polnud näha hingelistki. Maja ette jõudes leidis Labanovitš ukse suure tabalukuga kinni olevat. See oli tema meelest samasuguse tähendusega, nagu oleks ukse kohal rippunud eriline silt: «Palume meie juures mitte käia.»

«Ja misjooks ma siia tuln?» küsis Labanovitš iseendalt ning hakkas varga moel mööda aiaääri, et mitte inimestele silma puutuda, jaama viiva tee poole minema. See iseennast tõhine vahejuhtum aga rikkus koolmeistri head tuju. Kõigepealt pidas ta tabalukku ukse ees halvaks märgiks. Asundusest mõned verstad eemale jõudnud, lakkas ta aga selle peale mõtlemast.

Õli ilus vaikne ilm. Päike oli juba ammu üle keskpäeva. Põuapõuasomp. Kaugel läänes hambuliste metsatukkade tagant ujusid välja päikesest verevaks värvitud pilvepöördused nagu vaskmäed. Kui kaunid ja suursugused paistisid nad seal maa ääre kohal, kerkides aina kõrgemale ja kõrgemale! Neis tupruvates rünkades, väänlevates hägustes piirjoontes peitus maa ja päikese võimas jõud, mis suures paisata rahulikele aasadele, metsadele ja orgudele vihmavooli ning vihmavalinguid. Vahel harva lehvinud lüpsidki valbus täielikult. Saabus suur vaikus. Mingi selgusetu hirmugi oli ses ebaharilikus vaikus.

Labanovitš ei suutnud pöörata silmi hiiglaslikelt pilvetaevadelt, andudes jäägitult maa ja taeva võludele. Kui juhtus tulema sobiv punkt, kust maastik laialt näha oli, läi ta selama ja imetles mitugi minutit silmale avanevaid vaateid.

Lähema künka taga, millest tee mööda viis, losutas silmapaistmatu raamas jaamahoone. Eemalt paistsid ainult mõned lala krooniga pärnad ja vahtrad jaama ühes otsas ja paar lagunenenud kaubavagunit teises. Mäekünkast mööda jõudnud, oli Labanovitš peaaegu juba jaamas. Niisama vaikne ja inimtühi oli siin nagu Polesje raudteejaamadeski, kust ta omal ajal rongile oli istunud... Kui ruttu möödub see! Ammuks see oli, kui Labanovitš esmakordselt siia saabus, et alustada teed talle tundmatusse Verhani külla! Ja nüüd on ta jällegi samas raudteejaamas. Tookord oli talv, nüüd aga suvi. Tookord ta ei teadnud, missugune on Verhani küla, ega osanud arvata, et kuue kuu pärast ta jalle samasse jaama tagasi tuleb, et alustada teed, mis on talle uus. Kõik need mõtted ja tunded vilksatasid ülimalt lühikese ajaga läbi Labanovitši teadvuse.

Jaamas küsis ta täpselt järele, millal tuleb Minski poole viiv reisirong ja millal piletikassa lahti tehakse. Oodata polnud enam kuigi kaua. Labanovitš otsis sobiva koha, kust võis näha rongi juba kaugelt, et jõuda piletit osta, aruamisel juhtumil aga võis peale istuda piletitagi — vaguni võib konduktoriga kergesti kaubale saada ja isegi väi-

kest viisi kokku hoida. Kõige tähtsam aga oli, et sellel kohalt paistsid hästi ära lähenevad äikesepilved. Ja äike lähenes pikkamööda, kuid järjekindlalt ja suure visadusega. Läänetaevas tõmbus tumedaks. Must pilvemüür muutus järjest paksemaks ja tihedamaks. Lühikese ajaga oli ümberringi kõik teist nägu läinud. Päike hakkas tuh-muma ja vajus aina sügavamalt pilvedesse. Hämarus laus- kus üle maa. Kord-korralt kõvemini, lähemalt ja võimsa- malt kostis kauge tume äikesemürin. Ja korraga eraldus- sest tumedast ühtlasest pilvemüürist pikk sinkjas sagar, tõmbus loogana kaardu, kattis poolest saadik taeva ja tor- mas kiiresti edasi. Kumeruse keskkohal kerkis just jaama kohale, ajades piksepilve kokkusurutud kämbuna enda- ees. Sähvatas välg, nagu oleks mingi hiiglaslik tulilind oma tiibu sirutanud, ja lahvatas valgust üle kogu pilve. Kuskil üsna lähedal kärgatas pikselöök. Tõusis jahe tuule- puhang. Rabinal hakkas langema jämedaid vihmapiisku, hulka harvu raheteri, justkui oleks keegi naljatamisi käpu- täie valgeid kivikesi sekka heitnud. Ja seejärel hakkas vihma valama nagu oavarrest. Kuni Labanovitš joostes jaamahoonesse jõudis, lõi vihm korralikult läbi. Piletikassa oli juba lahti. Pileti ära ostnud, läks koolmeis- ter akna alla, et nautida kõuevihma möllu. Saabus para- jasti ka rong, ujudes tihedast vihmavõrgust välja otsekui udu tagant. Labanovitš jooksis perroonile ja hüppas esi- messe reisivagunisse. Ta sai küll silmapilkselt läbimärjaks, kuid oli heas tujus ja rahul. Meenus isegi rahvauskumus: kui teele minnes vihm sind märjaks teeb, siis toob see kasu, tähendab head.

Vagunis oli reisijaid hõredalt. Mõni kupee oli isegi päris tühi. Labanovitš valis ühe neist endale. Mitu jaamavahet seisis ta püsti akna all, et vaadata maastikku. Sõitjatega tutvust soetada ja nendega juttu teha Labanovitš ei taht- nud. Palju rohkem huvitas teda maastik, mida võis näha aknast. Vihma valav äikesepilv liikus kaugemale, kusjuures hele päike pani ta valed, vihmast otsekui pestud hiiglas- likud rüngad helkima. Labanovitš laskis akna alla ja hin- gas sisse selget, äikesest puhastatud õhku.

Hea on olla teel, kui oled selle endale ise valinud!

Päike oli loojunud. Kui rong enne jaama, kus Labanovitš pidid maha minema, kiirust vähendas, laotas kerge õhtune hämarus tuhmi hallika vaiba üle madalamate maakohtade. Juba hulk aega enne rongi peatumist oli Labanovitš oma ümbruse ja mõtetega selle jaama juures. Kuidas nende asi- korda läheb? Kas poisid tulevad või ei tule? Kas nad vii- rad oma esimese salajase kongressi läbi või ei? Kas tal on- naski vastas või ei? Ta oli Sadovitšile kirjutanud, et- ta jõuab õhtul jõuab ta Stavbunõ jaama.

Aga kui üllatatud ja rõõmus oli mu väsimatu rännu- mes, nähes vagunist välja astudes tervet hulka tuttavaid- noori koolmeistreid, peaaegu et neid kõiki! Lärmaka trobi- koonana kogunesid nad Labanovitši ümber. Mõnd ta kae- tustas palavalt, teisel surus sõbra kombel kätt. Nad rää- ksid laia häälega, lagistasid kooris naerda nagu õnneli- kud noored kunagi, täites perrooni lärmi ja hõigetega. Nii- moolest nad endile sõitjate ning jaama ametimeeste tähe- tapanu. Noorte koolmeistrite hulgas oli Sadovitšil otsekui- peamine roll; oli platsis naljahammas Janka Tukala, väga- arvamus, kes oskas ikka tabava sõna ütelda ja sõpru- lahustada. Iseäranis paistis teiste hulgast silma tugev ja- sihvakas Aljaksei Aleška, kes oli oma kolleegidest terve- pea jao pikem. Opetajate seminaris oli Labanovitš ta- Põrnika-papiks ristitud. Aleška oli Labanovitšist ühe kur- susi ees, kuid see ei takistanud neid sõbrad olemast. Juba- seminaris oli Aleška endale väikesed vurrud kasvatanud. Need olid punakad. Ülespoole keeratud otste tõttu olid nad- nagu malpõrnika vurrud. Sellepärast oligi Labanovitš- sõbra Põrnika-papiks ristitud. Aleška polnud hüüdnime- pärast pahane ja teda hakatigi nõnda kutsuma. Põrnika- papi polnud veel oma elus — ta ei olnud küll veel kuigi- kaua elanud — kohanud meest, kes oleks jaksanud teda- pikalt panna.

«Kuidas küll sina sihuke mürakas oled?» küsisid nad- ükskord Aleškalt.

Ei tea, kas naljaks või tõsiselt, aga Põrnika-papi rääkis- aspeale, et tema esiisa olnud keegi tundmatu tragun. Ja- see juhtunud nõndaviisi. Seal lähikonnas, kus elasid- Aleška omaksed, asus krahv Butenev-Hrebtovitši mõis. See olnud veel enne pärisorjust. Inimesed mõisas olnud- kangus ja kidurad. Siis võtnudki üks krahvidest nõuks alus- panna uuele, tugevale inimesetõule. Kõik oma talumehed

viinud ta pikaks ajaks kuhugi kaugemale ära. Järele jäänud ainult naised. Butenev-Hrebtovitš palunud siis kuberneril, et see majutaks mõisasse eskadroni traguneid. Üks neist oligi see, kellest Aleška suguvõsa alguse sai.

Oli see nii või ei, mine võta kinni, ja kust peakski sääraseid salajasi intiimasju teadma. Võis öelda ainult niipalju, et Põrnika-papi oli oma tundmatu esiisa vääriline järeltulijä ja naiste asjus kibe käsi. Mis aga puutub Mikutsitš meestesse, siis nad löid Põrnika-papi sehkendamisele aina tuult takka, rääkides: «Mees nagu kaardiväelane! Mis kahju või paha sellest kah on, kui ta endast siia seda võist meist mälestuseks jätab, sest ka Mikutsitšõs hakkab rahvas kängu jääma.»

Rong ruttas edasi. Lõbusas tujus, rõõmus ja erutatud ühines Labanovitš noorte koolmeistrite salgaga, sulades nende hulka. Lärmaka ja käratseva trobimikuna — neid oli oma viisteist noormeest — suundusid nad järve poole, kust tee Mikutsitšõsse viis. Tubli kahe versta jooksul ei lakanud taltsutamatu lõõpimine, tõuklemine ja möll. Koolmeistrid polnud ise nüüd sugugi paremad kui nende õpilased, kelle üleannetust nad pidid tundide ajal tagasi hoidma. Suvel, kui õpetajad siia koolivaheajaga pidama tulid, oli kohalikel inimestel nendega korduvalt kokkupuuteid, kuid nii suurel hulgal polnud neid tulemas nähtud. Pealegi ei pannud koolmeistrid, joobunud oma noorusest, tervisest ja jõust, sellele mingit rõhku. Purjus nad küll polnud, kuid praegu tundus neile meri põlvini olevat.

«Hei kuulake!» hüüdis Janka Tukala sõpradele, püüdes neist üle karjuda. «Mis te hirnute nagu sälud! Parem teeme ühe laulu — teate, alevi mässumeeste kombel: «Uräadnikusi põle? Straasnikusi põle?»» Teinud kindlaks, et õhk on puhas, põrutasid nad täiest kõrist:

Troonil istub puuslik
nii kui õlenuustik!
Tsaar on see, tsaar on see,
õiget usku majesteet!

Janka Tukala mängis koorijuhti, ta vehkis kätega ja mõirgas täiel häälel laulda, ahvides järele alevi mässumehi. Koolmeistrid olid nii ülevas tujus, et laulu sõnad ning Janka Tukala tembutamine neile suurt lõbu valmistasid.

«Ei maksa nii kõvasti, poisid,» hoiatas Sadovitš. «Ja

... Janka, ära oma häälele voli anna, sest siin võivad kadakapõõsastel kah kõrvad olla.»

Ühel pool teed oli hõre männik, teisel pool kadakapõõsast ja kaugemal lepik. Sadovitši mõistlikust hoiatusest ei hoolinud keegi. Ainult Janka Tukala, keda Sadovitši märkusest ei puudutas, ütles:

«Mis tõsi, see tõsi. Juba üks Ibseni kangelane ütles: «Kui hakkad revolutsionääriks, siis ära uusi pükse jalga pane.»»

Koolmeistrid puhkesid nagu ühest suust naerma. Naeris ka Sadovitš ise, andes Janka Tukalale müksu kuklasse, ja ütles:

«Ah, keri kuradile!»

Ramal ajal laskus öö aina tihedamalt üle maa. Isegi läänetaevas, mis helendas hulk aega pärast päikese loojumist, hakkas tuhmuma ja mähkuma kergesse suveöö pimedusse. Kauguses löid siin-seal sädemetena vilkuma kauged tähed. Kui palju on meist igaüks nautinud neid üürikese suveöö vaateid! Neemeni-äärsest luhalt tõusis väheke jahedat rõsust. Umberringi valitses vaikus ja unine rahu. Iseenesest hakkis Labanovitšile meelde, kui palju kordi oli ta seda ööd käinud. Ammuks see oli, kui nad kohtusid jaamas Sadovitšiga, käisid Panjamonis, mängisid kaarte! Kuid praegu, koolmeistrite lärmakas kambas, oli raske mälestusesse süüvida, et üksikuist minevikupiltidest tekiks terve panoraam. Oleks tahtnud Sadovitšiga rääkida ka sellest, mille pärast koolmeistrid olid kokku tulnud. Kuid olukord ei sobinud selleks hoopiski ja käies polnud mõnus rääkida.

Enne älahta majadegruppi, kus oli ka vürst Radziwilli meeskond, võttis Põrnika-papi oma mahlaka bassihäälega ühes laulu:

Julgesti, vennad, nüüd tööle...

Äkki Sadovitš oli teinud märkuse, et oldagu ettevaatlikud, ei suutnud ka tema endast võitu saada ja laskis oma häälel koos Aleška bassiga kõmada. Omal ajal seminaris oli ta seisnud koos Põrnika-papiga klirosel ega tahtnud viimasest hääle jämeduselt alla jääda. Lauluga ühinesid kõik koolmeistrid. Suurem osa neist olid head koorilauljad ja heade hääletega. Juba esimestest helidest peale laul klappis, kõlades nagu ühest suust noorte mahlakate hääle vooamisena. Laul haaras ka lauljaid endid, tõstes veelgi nende tuju, mis oli juba ennegi ülev. Ta andis jõudu ja

meelekindlust võitluses kõige halva vastu, sotsiaalse üleskohtu vastu.

Tõusime rahvast, kus häda,
võimetu valguse püüd.
Vabadus, vennalik side
olgu me võitluse hüüd.

Innukalt laulsid koolmeistrid. Ja üks olnud see tõsi, nad ometi olid tõusnud rahvast, olid hooleta jäetud, rõhutatud töötavate inimeste pojad!

Seda laulu lauldes lähenesid koolmeistrid magnaadi, pan Radziwilli metskonna asukohale. Siit paremat ja vaskut kätt ning otse ees algasid otsatud metsad, hiiglasuured larakad niinimetatud vürstimaad. Ja kõik need ääretud maa- ning metsalaamakad kuuluvad üheleainsale iidsele poola vürsti perekonnale, Radziwillidele. Kas ei ole nad liiga kauaks Njasviži oma vürstilossi istuma jäänud? Sestap siis kõlas võitluslaul metskonna pargi väravate ees veelgi kõvemini ja nõudlikumalt. Nii mõnigi koolmeister, nende seas ka Labanovitš, oli arvamisel, et ka vajalikul viisil kokkuseatud laul puhastab teed rahva võiduka verise tsaari üle, tema satraapide ja magnaatide üle, kogu selle koorijate ja vägivallatsejate kampkonna üle.

Kogu tolleaegsete revolutsioonilaulude repertuaari laulsid koolmeistrid metskonnast möödumisel ja šlahtameeste eluaseme kohal ja metsa vahel maha nagu väljaõppinud laulukoor. Vahepeal aga oli tee jõudnud pehme sooviku äärde, millest üle oli ehitatud soosild. Mõlemal pool soovikut kasvas tiheda müürina mets. Kui mõnikord vaikselt suveööl soosilla otsas seisatada ja hõigata, siis hüpleb kaja kaua aega sooviku servi mööda, pörgates vastu metsamüüri, ja tuleb pärast pisut muutunud kujul jälle tagasi.

Sõmon Tšetšök, Sadovitš, Janka Tukala ja kõik Mikutšitšõ poisid teadsid, et sel paigal niisugune omadus on.

«Pidage, poisid,» seisatas Tukala. «Hõikame siin, kuulame, mida kaja meile vastab!»

Koolmeistrid seisatasid. Tšetšök, Sadovitš ja Tukala tõmbasid õhku kopsudesse ja hüüdsid kõik korraga:

«Kes ministriks pa-a-ara-a-as?»

Hääl hüples mööda sooviku serva, tuli tagasi ja kõik kuulsid:

«Va-a-a-r-a-as!»

«Kes räägib leiva-ast?»

«Teiva-ast!»

Tulek aega said koolmeistrid nalja, kuulates soo ja metsa hääleid sõpradele.

Kui nad Sadovitši kooli jõudsid, oli juba hiline öö.

Hilisele ajale vaatamata põles Sadovitši toas lamp. Siin oli ka hingelisi: Labanovitši hea sõber Mikola Raiski ja tema vähe tuttav Ivan Tadorök, kes oli lõpetanud teise klassi. Raiski oli jäänud siia peremehe ülesannetesse, et valmistada õhtueinet. See oli pikakasvuline elav noor-
mees, niisama sihvakas nagu Sadovitš, kuid hea ja südame-
liku loomuga. Ta kaelustas ja suudles Labanovitši torma-
kalt. Tadorök tatsas mööda tuba paljajalu, sest nii olevat
jääda lähedam, nagu ta ütles, ega teinud peaaegu väljagi
mõnast koolmeistrite kambast, kes täitsid kogu Sado-
vitši korteri. Vahetades aeg-ajalt ühe või teisega konksu-
sai repiike, võttis ta seinalt viiuli, istus kõvale, kulunud
pöstriga diivanile ja hakkas mingeid viise mängima.

Viiul ja poogna hoid, samuti mäng ise kõnelesid sellest, et Ivan Tadorök oli hea viiulimees. Labanovitš kuulas meelsasti pillilugusid, ainitine pilk sihitud viiuldaja veidi sügavasse näkku, mis oli pisut rõugearmiline, kulnud kort-
si ja huuled kõvasti kokku litsutud. Avar laup ja ovaalne,
terava lõuaga nägu kõnelesid sellest, et Ivan Tadorök oli
nõustavasti tähelepandavalt andekas inimene. Viiuldaja
mõelused meenutasid Labanovitšile midagi tuttavat. Kus-
ki oli ta samasugust nägu näinud, aga kus? Lõpuks tuli
talle meelde: Ivan Tadorökul oli midagi ühist saksa filo-
sofi-pessimisti Schopenhaueriga, ainult et viimane oli
vana, Tadorök aga Labanovitšiga üheealine.

Koolimajas Sadovitši korteris olid end sisse seadnud
Raiski, Janka Tukala ja Ivan Tadorök. Tukala kool asus
Mikutšitšõst umbes viisteist versta eemal, tema vanemad
aga ei elanud kuigi kaugel — versta kolm üle Neemeni.
Kuid Jankal oli juba säärane natuur, et täisväärtus-
liku inimesena tundis ta ennast ainult oma sõprade seas,
tundes lähedal nende õlga, millele võis toetuda, nähes
nende kätt, millest võis kinni hoida ja teelt eksimata edasi
astuda.

Aeg oli juba üsna hiline. Sadovitš kui siinse kooli pere-
mees ja kui inimene, kes oli kokkutuleku juhatamise
endale võtnud, ehkki teda keegi polnud selleks valinud,

hakkas kõnet pidama. Seejuures võttis ta asjakohase poosi, ajas rinna ette ja tegi tõsise näo.

«Seltsimehed!» algas ta madala häälega. «Me oleme siia tulnud, kes jala, kes sõites, tähtsa asja pärast. Kõik ausad ja eesrindlikud inimesed Venemaal astuvad organiseeritud võitlusse kurjuse ja ülekohtu vastu...»

«Ja seda kutsutakse tsaari-isevalitsuseks,» torkas Ivan Tadorõk vahele, lüües kõneleja mõtted segi.

«Ei maksa munal targem olla kui kana,» ütles Sadovitš naljatades, aga ühtlasi päris karmilt. «Mis on vaja ütelda, seda ütlen ma ise. Ära unusta, Ivan, et me pole tulnud siia kometit tegema.»

«Ega ma kometi tegemiseks rääkinudki,» ajas Tadorõk oma. Sadovitš aga jättis teise vaheletorke tähele panemata.

«Ei tohi, poisid, unustada sedagi, et me peame olema väga ja väga ettevaatlikud. Ja see pole hirm politseivõimude ees — seda nõuavad asja huvid. Igaks juhuks ma panin valve välja. Seltsimehed, meie ülesanne on väga austav ja suure tähtsusega. Täna me sellest lähemalt rääkima ei hakka: me arutame seda homme, ja mitte kooliseinte vahel, kus isegi koid võivad meid pealt kuulata, vaid lahtise taeva all. Homme kell kaksteist me tuleme kokku Prõstankas, see on Ljadinõ lähedal. Sinna tulla väikeste gruppide kaupa, et silma ei torkaks ja kahtlust ei ärataks.»

«Õigesti arvatud, bassipõristaja,» toetas Sadovitšit Vladzik Salvessev. Vladzikul oli r-tähe hääldamises kõnedefekt ja seepärast kõlas sõna «arvatud» temal nagu «arlvatud».

«Nõnda et homme, poisid!» rääkis Sadovitš edasi. «Kuid praegu kobige tagakambritesse ja heinavirnadele. Pole keelatud ka tüdrukuisse minna.»

Seda öeldes riivas Sadovitš pilguga Põrnika-papit. Viimane ainult muigas ja nokutas Sadovitši poole kavalalt pead: teada puha, mis mungaelu sa ise elad!

«Koolimajja jäävad peavarjuta hädavaresed: Andrei, Mikola Raiski, Ivan ning Janka — tegelikult küll üksipuha, kas Janka või Ivan,» lisas Aless Sadovitš nagu naljatoonil.

«Suur jumal, mis ärarääkimata tarkuse sa teada andsid, Aless!» pidi Tadorõk jälle vahele torkama.

Sadovitš vaatas Tadorõku poole, väärutas pead ja ütles:

«Todar leidis nooriku, pistis pöske kooriku.»

«Nojah, ja siis?» küsis Tadorõk.

Nagu näha, oli ta sõjakas tujus.

«Hüva, jääme siis homseni!» ütlesid koolmeistrid ja hak-

kasid pisttasa lalali valguma, üks sinna, teine tänna. Koolmeistrid läksid peremees ja tema «peavarjuta» külalised, Sadovitš, Raiski, Tadorõk ja Tukala.

«Ega midagi, poisid! Istuge lauda. Suuremat pakkuda pole,» rääkis peremees.

«Aga raasike nosimist siiski leidub,» ütles Raiski ja hakkas «Akulja»

õhkele ilmus lai, matsakas ja punapõsine Akulja, ujudes välja köögist.

«Tuu lagedale, Akulja, mis olemas,» andis Raiski talle käsu.

Nätsama sõnatult, nagu ta oli tulnud, kadus Akulja kambri ukse taha. Ivan Tadorõk ajas huuled torru, pungi- ja silmi ja hüüatas tehtud imestusega Raiskile:

«Oho-o-e! Eks siis näe, mis nosimist sealt tuuakse!»

Ja sealsamas tuligi masajalgne Akulja — ta oli kooliteenija ning ühtlasi köögis perenaine —, tuues viis mitmest sõrmit taldrikut, niisama palju kokkukeeratavaid kahvleid ja paar liibakat nuga. Kõik selle kraami ladus ta vanamuulisele lauale, ilma et oleks seda millegagi katnud. Sadovitšil laudlinu ei olnud — ta pidas neid tarbetuks kodanlikeks uhkuseks. Seejärel ilmus lauale veel üks taldrik parajate pekitükkidega, siis veel omatehtud puust kauss leivaga, pannitais munarooga ja ilmatu suur savivaagen hakudeks siilutud ning hapupiimaga ülevalatud redist. Seda oli tublisti pool ämbritäit.

Tadorõk ei jaksanud suud pidada.

«Võid maha kärvata, Mikola, aga ära enam kööginda, sest midagi paremat sa valmis ei tee,» ütles ta Raiskile. Viimane aga ei lausunud sõnagi, läks raamatukapi juurde, tõmbas koolitoimikute tagant välja kvardi viina ja pani selle pidulikult lauale.

«See on kingiks minu kehva kukru arvel,» ütles ta. «Joo selle terviseks, nagu ütles Tarass Bulba, et me vap-
ralt võitleksime.»

Koolmeistrid läksid elevile ja hääled paisusid, sulades kokku korratuks sumina, millest oli raske üksikuid sõnu eraldada.

«See on alles «raasike nosimist!»» ütles Tadorõk lõbusalt.

«Olgu kiidetud Raiski, Bacchuse tubli poeg!»

«Andku issand sulle õnne, head elamist ja nabani särki!»

«Ela aga ela, Raiski, niikaua kuni ise ütled, et aitab!»

Igaüks kiitis Raiski redise ja peaasjalikult kvardi viina

eest, nii kuidas keegi oskas ja suutis. Kui aga olid tõstetud klaasid tema terviseks, ütles Raiski:

«Noh, poisid, nüüd sööge nii, et midagi üle ei jääks, sest pärast teid ei taha seadki.»

«Hästi öeldud!» naeris Tadorök, Janka Tukala aga kinnitas:

«Ära muretse, Mikola, kõik saab kesse keeratud, sinu redisestki jääb ainult mälestus.»

Lauas istumine venis kaugelt üle südaöö. Oli rohkesti elurõõmsat naeru, naljatamist, lusti. Lõpuks läks jutt sellele üritusele, mille pärast koolmeistrid olid mitmelt poolt üle maa siia kokku tulnud. Labanovitši küsimuse peale teatas Sadovitš, et üldse on saabunud kaheksateist külakoolmeistrit ja et homme, õieti juba täna, tuleb neid Koidanava kandist veel kolm. Võib arvata, et Panjamonist tulevad ka Tarass Ivanovitš Šoroki ja Bazõl Traitsanski. Kuid kahele viimasele ei maksa siiski kuigi palju loota, sest nad on perekonnainimesed. Sõnades nad küll pooldavad revolutsiooni, kuid vaevalt on nõus sellest osa võtma.

«Igal juhtumil, poisid,» ütles Sadovitš, «homme paneme aluse Valgevenemaa rahvakoolmeistrite organisatsioonile. Võitluses vihatud tsarismi vastu saame meie organiseeritud revolutsioonilise liikumise pioneerideks,» lõpetas Sadovitš pisut retooriliselt, aga õhinaga.

Juba ammu oli valgeks läinud. Külalised hakkasid ärkama tavaline elu.

«Ega meie omegi raatsi magama minna?» küsis Labanovitš ja tegi ettepaneku käia Neemeni ääres, «et maha pesta mineviku patud ja omandada uue Aadama kest», nagu papid ütlevad.

Nii ei saanudki nad sel ööl silma kinni. Ja meelde jäi see öö Labanovitšile kogu eluajaks.

Akulja oli koolmeistritele kähku hommikueine valmistanud, tõsi küll, mitte nii küllusliku nagu õhtusöök. Just samal ajal avanes selle toa uks, kus koolmeistrid einetasid. Üle läve astus Nitšõpar Jankavets, tema selja taga olid Pjatruss Gulik ja Sõmon Lapatkevitš. Nad olid parajasti jaamast tulnud.

«Head isu!» tervitas Jankavets peremeest ja tema külalisi valju piduliku häälega.

Sadovitš ja tema järel külalised tõusid laua tagant püsti, lausudes saabujaid lärmakalt ja panid nad siis lauda ümber.

Koolmeistritest näljavareste hulgas oli Nitšõpar Jankavets kõige jõukam mees. Jaapani sõja ajal oli ta läinud rahatahtlikuna Kaug-Itta ja teeninud intendantuuris. Ta oli näinud igal pool enda ümber kõige jultunumat altkäetööd. Intendantuuriametnike kamp oli temalegi üsna üsnagu pakkunud, kuid Jankavets pidas ebaeetiliseks oma üsnagu varastada ja alles päris sõja lõpul, kui kõik oli juba üppi lendamas, võttis raasike «teeraha». Muidu aga oli Nitšõpar vahva poiss, elav ja hakkaja. Vahel armastas ta pummeldada. Sestap siingi, niipea kui oli lauda istunud, ta tõusis sellest üle libistanud, andis ta Sadovitšile käsu, et kutsugu Akulja. Nitšõpar ulatas sellele rublalise.

«Tuu pool kvarti ja pealevõtmist, kas või särjesabagi. Ja nagu ölitatud välk... Noh, kuidas lugu on, isevalitsuse raputajad?» pöördus ta koolmeistrite poole.

«Saab pandud rappuma!» lõi Tadorök ägedalt oma lokkis pea püsti.

«Aga sa ise, Nitšõpar, kas sina ei kavatse teda raputada?» küsis Labanovitš.

«Hakkas Mikita mamsliga mehkeldama — siis tõmba aga takka, mis ümbervahtimist seal enam,» kuulutas Nitšõpar resoluutselt.

Vaikne arglik Sõmon Lapatkevitš oli ainuke, kes kartlikult arvas:

«Isevalitsus ei ole kukepea. Vaadake ette, raputatakse veel meidki.» Seda üteldes kohendas Lapatkevitš ninal näpitsprille, mis andsid talle üsnagi tähtsa ilme.

«Ega sa omegi arva, et sind selle eest titulaarnõunikuks tehakse, et sa isevalitsusele vastu hakkad?» kähvas Janka Tukala Lapatkevitšile.

Nagu ühest suust puhkesid koolmeistrid naerma. Nad olid sageli laulnud Nitšõparilt kuulnud laulu titulaarnõunikust:

See oli üks titulaarnõunik,
kes kindrali tütreka käis.
Ta rääkis: «Mu süda lööb sulle,»
kuid neiu: «Sust isu on täis.»

«Ega siis midagi, poisid,» ütles Sadovitš pärast hommikueinet, «hakkame vähehaaval astuma.»

«Hakkame astuma jah!» haaras Tadorök sõnast kinni. «Vabas õhus mõnusam olla.»

«Kas sa ikka ütlesid papale-mammale jumalaga?» küsis Janka Tukala Lapatkevitšilt. Kõigile torkas silma, et Lapatkevitš ja Gulik olid närvilised ja nähtavasti kahetsevad, et olid tulnud külakoolmeistrite illegaalsest kogunemisest osa võtma. Kuid taganeda polnud kuhugi ja oma hirmu tunnistada kah ei lustinud.

Koolmeistrid jagunesid kahte gruppi. Ühe eesotsas oli Sadovitš, teist pidi viima Labanovitš. Nad tundsid hästi maastikku ja kõiki vaevalt silmahakkavaidki teeradu, mis Prõtanka poole viisid. Kumbki grupp läks ise teed. Sadovitš suundus Neemeni kaldale, et külast mööda pääseda, pöörduda siis vasakule ja seejärel metsa. Suvel käisid koolmeistrid sageli jõe ääres hulkumas ja keegi ei pannud seda tähele. Labanovitš pöördus oma grupiga kohe põldude vahele, et peenraid kaudu metsa äärde jõuda. Temaga kaasas olid Tukala, Gulik ja Lapatkevitš.

«Tuiame jumal teab kus ja milleks,» virises Sõmon Lapatkevitš, ukerdades mööda põllupeenraid. «Ja üldse, kogu see värk heaga ei lõpe.»

«Värdi, ära värise, varsti tuleb kevade,» katsus Tukala tema tuju tõsta. «Ja ei kannata ma niisugusel heledal, rõõmsal päeval, et inimene soiub nagu väljakannatamatus hambavalus. Kui ei meeldi, siis kobi koormalt maha ja ära rohkem taha.»

«Õigus, Janka!» kiitis Labanovitš Tukalale järele ja ütles siis tõsiselt: «Me ei tui, vaid liigume kindla sihi poole, et keisrile tulist teha, kas mõistad?»

«Selle ajaga, kui me keisrile tulist jõuame teha, laseb ta meid Siberis kärvata,» ütles Pjatruss Gulik seepeale.

«Siis on asjalugu järgmine, poisid,» ütles Labanovitš seisatades. «Kui nii, siis pöörake parem otsad ümber. Vägisi teid keegi ei sunni. Näete, seal on Mikutsitšõ küla ja seal tee, mis jaama viib. Minge sinna, kust tulite. Hakake «tõsivene inimesteks», laulge «Jumal, keisrit kaitse sa», õnnitlege vallakirjutajat ja politsepristavit nimepäeva puhul, lugege kirikus «apostlit», suudolge papil kätt ja tehke pulmi papitütardega...»

«Nonoh! Mis sa nüüd nii põlema lähed,» hakkas rääkima Pjatruss Gulik. «Me ainult tahtsime teid — noh, meie... eestvedajaid... proovile panna. Tead, kulla Andrei, vana-sõnagi ütleb, et üheksa korda mööda, üks kord lõika. Miks siis meiegi ei tohiks mööda? Ja kas sa tõesti arvad, et me midagi ei taipa ja et meile miski asi korda ei lähe? Kuid

me tule vigadest ja rumaluste tegemisest hoidumiseks kõik tarvilikud kombel läbi kaaluda.»

«Õnnetigi kuulen ma häält, mis on inimlik!» hüüdis Labanovitš. «Mu kallis sõber! Selle jaoks me ju kokku tulemegi. Me peame endid läbi katsuma, missugused me oleme ja kes me oleme. Kas me oleme vesi soos, millel pole voolamist, või oleme lätteoja, elav ja värsk, niisugune oja, mis roiskunud soovee maha jätab ning ruttab üle puhta kollase liiva aina edasi ja edasi.»

«Pidage, poisid! Kas näete?» hüüatas Lapatkevitš tasa, häälel häälega, langedes põllupeenra äärde vaopõhja lähedusse.

Labanovitš vaatas sinnapoole, kuhu näitas Lapatkevitši viitav käsi. Rukki vahelt, mööda järgmist põllupeenart, lahenesid üle viljapeade kõikudes kaks mütsi.

«Politsei!» suutis Gulik vaevalt oma kahvatuid huuli liigutada.

Kõik ehmusid pisut ja tõmbusid kühmu.

Labanovitš lükkas viljapead laiali ja hakkas hoolega vaatama. Mõne aja pärast ta nägu selgines.

«Ah sind vägimeest küll!» ütles Andrei pilkavalt Lapatkevitšile. «Mis sa enam hirmust värised, aja selg sirgu, pühi silmad puhtaks ja vaata.»

Koolmeistrid tõstsid veidike pead ja vaatasid.

«Mütsid ei kuulu ju ametimeestele, tärnid ei läigi. Nii ei pole see mingi politsei!» rääkis Labanovitš naerdes edasi. «Lähme vastu. See on arvatavasti mõni Mikutsitšõ mees, aga võib-olla ka keegi meie kolleegidest, kes peab paremaks koosoleku kohast kaugemale, vastupidisesse suunda minna.» Andrei heitis tähendusriikka pilgu Lapatkevitšile.

«Ma arvan, et tuleb nende juurde minna ja kindlaks teha, kes nad on ja mis nad käivad,» arvas Tukala. «Siis me vähemalt teame ja oskame määrata oma käitumislüüsi, kui aga midagi on, hoiatame teisi seltsimehi.»

Samal ajal hakkasid tundmatute meeste mütsid jälle rukki vahelt vilkuma, sedapuhku aga oli näha, et teekäijad suundusid teise külge.

«Hei!» hõikas Labanovitš. «Hei, kes seal on? Oodake!» Mütsid peatusid.

«Mis sul ärus on!» kahmas Lapatkevitš tal käest kinni. «Kui äkki on nuhid?»

«Beda parem,» ütles Andrei. «Me näitame, et meil pole kedagi karta, vaid lihtsalt jalutame põldude vahel.»

Koolmeistrid ja tundmatud mehed liikusid üksteisele lähemale ja olid varsti näost näkku koos.

Labanovitš tundis võõrad ära. Need olid tõesti Mikulsišõ külast, Miron Šuska ja Ljavon Ratkevitš. Labanovitš teadis mõlemat hästi, sest nad olid kodukandi mehed.

Sadovitš aja Šuska ja Ratkevitšiga tihtipeale juttu, õpetas neid väiksel poliitikas orienteeruma. «See on meie tugi, ilma rahvata meie asjas suurt nalja ei tee,» oli Sadovitš Andreile ütelnud.

Labanovitš teretas vastutulijaid ja ütles:

«Mis siis külamehed niisugusel ajal mööda põldu patseerivad?»

Ratkevitš muigas kavalalt.

«Sai õite vaatamas käidud, kas ei saaks õhtuvilus kuskilt vürsti heina niita.»

«Meil ju aega priipärast,» rääkis Šuska kibedusega. «Lõikuseks on yaravõitu, heina teha, kui tahakski, siin kuskilt pole — terve luht on vürsti oma. Hamba alla pole samuti midagi panna — leib otsas. Eks siis käimegi priimeestena ringi: pole tööd kätel ega hammastel.»

Kibe tõde, mis neis sõnades oli, lõi Labanovitšile südamesse.

«Ei jää see igavesti nõnda,» hakkas ta vastutulnud külameestele ägedalt rääkima. «Ainult et meil, töötavatel inimestel, tuleb tihedamalt ühte hoida, et ühisel jõul kaitsta oma huvisid, võidelda oma õiguste eest. Ja siis, kui nii kaugel oleme, langeb troonilt salvitud puuslik ja jooksevad laiali ka vähemad ebajumalad. Siis lähevad nii põllud kui ka karjamaad talupoegade kätte, kes suudavad neid ise harida, nendega toime tulla. Siis pole teil tarvis salamahti mõisametsast lapikesi niitmas käia, siis hakkate omaenda põllul töötama.»

Lapatkevitš sikutas Labanovitšit märkamatuult varrukast.

«Ei maksa koolmeistril muretseda,» ütles Šuska, vaadates oma selgete silmadega puhtsüdamlikult Lapatkevitši otsa, «meie jutuajamisest ei tule midagi paha. Halvad kõrvad sellest ei kuule. Ja kui ma mõnele räägingi, siis samasugusele näljarotile nagu ma ise. See mõistab mind, sest tahab ka ise parema järje peale saada.»

Labanovitš vaatas võidurõõmsalt sõprade hulgas ringi.

Ratkevitši huultele ilmus kaval muie nagu ennegi.

«Kui koolmeistrid jalutama tahtsid minna, siis mõnusat jalutamist,» ütles ta. «Aga võib-olla tuleb jalutades isu ka

...rääkida — rääkige aga julgesti. Me luusime siin juba ringi — kui midagi on, küll anname märku. Ega see mõisametsa hein meil nii kangesti hinge peal ole,» lõpetas Ratkevitš.

Uutamatust kokkusaamisest ja toetusest elevil, tänasid koolmeistrid oma vabatahtlikku valvet ja liikusid edasi.

Labanovitš mõistis nüüd, et kõnelused, mida tema ja Sadovitš olid külameestega pidanud, olid olnud asja eest. «Tühid, bassipõristaja!» kiitis ta mõttes Sadovitšit. «Tõepoolest on nad meie tugi.»

Juttu ajades ja vaieldes jõuti Prõstankasse. Jõe ääres asus juba terve hulk koolmeistreid. Lärmakalt tervitasid nad Labanovitši gruppi. Kohe ilmus metsast ka Sadovitš oma kaaslastega. Kõik nad läksid Neemeni kõrgele maalile kaldale, kus võis maha istuda või haljal rohul lihtsalt pikutada.

Üldse oli kokkutulnuid kakskümmend üks. Need olid suurel määral mehed kahekümne kahest kahekümne viie eluaastani. Nitsõpar Jankavets oli ainuke, kes lähenes kolmekümnele. Mõnel olid vurrudki alles vaevalt tärganud. See aga oli ühel täishabe ees. See oli Adam Milevski. Ta oli endale kasvatanud pika punase habeme, mis keskelt maha aetud nagu ministritel keiser Aleksander II ajal. Koolmeistrid lõõpisid ja nokkisid Milevski habeme kallal, aga viimane ei teinud sellest väljagi, naeris ka ise ja selgitas, et ta kandvat habet «poose pärast». Riides polnud koolmeistrid küll mitte kuigi jõukalt, aga siiski linlikult ja mõned mängisid isegi moemeest. Nad kandsid musti ja valgeid laia sõõriku põhja ning sametise rummuga suvemütse. Tõsi küll, mõned koolmeistrid olid ka palja peaga ja ilma kuueta, ainult päevasärgi väel.

Kui jutt ja kära oli veidi vaibunud, pöördus Sadovitš koolmeistrite poole:

«Beltsimehed! Asugem siis asja juurde, mille pärast me siia ütelda siia kokku oleme tulnudki.»

«Kui me oleme kokku tulnud selleks, et igaveseks lahti saada «vana Aadama» kestast,» arvas Ivan Tadorõk, «siis lahme kõigepealt Neemenisse suprema, meie koosolek aga pole jänas, et ta metsa jookseks. Asume tähtsa ülesande juurde puhta südametunnistusega ja puhta kerega.»

«Küll sina oskad mul alati supi ära rikkuda!» pahandas Sadovitš Tadorõkuga. «Peame koosoleku ära — palju aega see ei võta — ja küll sa siis jõuad oma «vana Aadamat» maha pesta. Kuidas rahvas arvab?» küsis ta koolmeistritelt.

«Kõigepealt koosolek, siis suprema!» kärsid kõik, sealhulgas ka Lapatkevitš ja Gulik. Oli ilmne, et viimased tahtsid võimalikult ruttu selle ohtliku koosoleku kaelaast ära saada, eks siis näe.

«Kui nii, siis asugem asja juurde,» kuulutas Sadovitš pidulikult. «Seltsimehed!» jätkas ta. «Nagu maailmas kõikjal sellistel puhkudel kombeks, tuleb meil valida koosoleku juhataja ning kirjatöimetaja. Keda valime juhatajaks? Ma teen ettepaneku valida Nitsõpar Jankavets.»

«Kelle käes kepp, see olgu kapral,» hüüdis Nitsõpar. «Hakka sina juhutama... Poisid! Ma panen ette valida Sadovitš: ta on säärase asjade peale mihkel.»

Koolmeistrite hulgas tõusis kära. Ühed hüüdsid Nitsõpari, teised Sadovitši nime. Koosoleku juhatajaks valiti Sadovitš ja kirjatöimetajaks Raiski.

Koosolekut juhutama hakates oli Sadovitš kohe nagu teine mees. Ta näoilme muutus kindlaks, silmavaade valjuks, rind tõugati veel enam ette ja häälekõlgi oli teistsugune.

«Seltsimehed! Tänane koosolek on meie koolmeistrielus äärmiselt tähtis sündmus,» alustas ta. «Me elame ajal, kus kõik Venemaa parimad inimesed pühendavad oma tahte ja energia võitluseks tsarismi vastu, üheõiguslikkuse ja rahva vabaduse eest. Mingid karistused keisri sabarakkude poolt ei suuda võitlust seisma panna. Keisri troon on lõhnutud vankuma...»

«Kuid keiser pole troonilt kukkunud,» torkas Tadorõk vahele.

«Just meie peamegi ta kukutama!» ütles kõneleja ähvardavalt. «Meie püha kohus on rahval silmad avada. Meie kohus rahva ees on luua revolutsiooniline õpetajate liit, ühineda Ülevenemaalise Õpetajate Liiduga ja asuda ühisel jõul, ühtse programmi järgi võitluse rahva vabastamiseks tsaari-isevalitsuse ikkest, maa eest ja vabaduse eest.»

Sadovitš kõneles kaunis pikalt ja päris ladusalt. Nii mõnigi kuulaja, sealhulgas ka Labanovitš, mõtles: «Küll on bassipõristaja hea kõnemees!», tundes südamesopis tema ilukõne-oskuse pärast kadedust.

«Meie kohus on organiseerida juba täna tsarismivastane õpetajate võitlusliit,» lõpetas Sadovitš oma kõne. «Niisiis arutame asja läbi. Kes soovib sõna?»

«Mis siin ikka arutada ja seletada,» raputas oma pikka lakka Nitsõpar Jankavets. «Asi on selge: selline organisat-

on vajalik!» Oma sõnavõtu lõpetas ta järsu käeliigutusega.

«Muidugi vajalik!» toetasid teda teised. Isegi Gulik ja Lapatkevitš muutusid nüüd pisut sõjakaks.

«See on olnud minu ja meie kõigi arvamine,» ütles Sadovitš lõpetuseks. «Meil, sõbrad, on tarvis kirja panna otsus.»

«Miseugune see otsus on?» küsis Lapatkevitš.

«Miseugune,» vastas Sadovitš, «et 9. juulil 1906. aastal, me tahendab täna, meie, allakirjutanud, otsustasime: 1) asutada Õpetajate Liit, 2) teha endale ülesandeks võidelda isevalitsusliku korra vastu... Lähemalt arutame selle läbi kodus ja paneme kirja, sest siin pole meil ei paberit ega tinti,» katkestas Sadovitš ise oma jutu.

«As siis käia!» lõi Lapatkevitš käega.

Sellise oli koolmeistrite koosolek Prõstankas lõppenud, teinast osavõtjad aga kiskusid endid paljaks nagu pangandid ja läksid Neemenisse «vana Aadamat» maha pesema.

Labanovitš oli koosolekut teisiti kujutlenud. Ta oli arvanud, et üritus tuleb pidulikum ja tähtsam. Aga kukkus välja hoopis lihtsamalt. Ta ei saanud isegi ettekannet pidada, mille kallal oli pikalt pead vaevanud. Ühesõnaga, lüü puudu asjakohasest tõsidusest. See aga oli sellest, et koolmeistrite hulgas polnud inimesi, kes oleksid tegelikkuks revolutsioonilise kooli läbi teinud.

Prõstankast kõiki ettevaatusabinõusid tarvitusele võttes jagasi tulnud, läksid koolmeistrid üks sinna, teine tänna, kuid pidid õhtul otsuse läbiarutamiseks ja allakirjutamiseks jälle koolimajja kogunema. Sadovitši, Raiski ja Tukala ülesandeks jäi kirjutada koolmeistrite koosoleku protokoll ja lõplikult sõnastada otsus.

Otsusesse võeti neli punkti:

1) 9. juuli 1906. aasta koosoleku otsuse põhjal luua Õpetajate Liit.

2) Liidu põhieesmärgiks on võidelda isevalitsusliku korra vastu, propageerides rahva hulgas revolutsiooni mõtet ja levitades revolutsioonilist kirjandust. Õpetajate Liidu iga uue liikme kohustuseks on luua kohalikke revolutsioonilisi rakukesi, et võita Liidule võimalikult rohkem liikmeid.

3) Uuel Õpetajate Liidul ühineda Ülevenemaalise Õpetajate Liiduga ja astuda temaga tihedasse sidemisse.

4) Liidu asjatalituseks valitakse kolmeliikmeline büroo koosseisus: Sadovitš, Raiski ja Tukala.»

Videviku kamul tulid koolmeistrid koolimajja, et protokoll kinnitada. Sedapuhku oli Sadovitši valvsus veelgi suurem: tänaval ja küla teises otsas seisis valve, ehkki kõik oli vaik ja vaga. Protokoll võeti vastu Ivan Tadorõku parandusega otsuse teise punkti juurde: sõnade «isevalitsusliku korra vastu» asemel «isevalitsusliku režiimi vastu», mis Tadorõku arust vähendavat vastutust sissekukkumise korral.

«Noh, vennad, õnnitlen!» ütles Sadovitš liigutatult. See revolutsioonilise meeleoluväljenduse akt oli talle väga südamesse läinud, mille eest Labanovitš omas mõttes teda kõrgelt hindas. «Lubage minul kui koosoleku ja meie büroo juhatajal esimesena alla kirjutada,» lisas ta.

Ja Sadovitš pani esimesena oma nime protokollile alla. Janka Tukala ei saanud teisiti kui pidi jälle lõõpima.

«Braavo, bassipõristaja!» kiitis ta Sadovitši. «See on hea märk, et ükski muna ei tahtnud targem olla kui kana... Noh,» pöördus ta koolmeistrite poole, «kel on koolmeisterdamisest villand ja kes tahab kroonu putru süüa — kirjutagu alla!»

Nali meeldis koolmeistritele. See polnudki õieti nali, vaid pigem väljakutse, mille ees keegi ei tahtnud ennast viletsamaks tunnustada. Laua ümber, mille peal oli protokoll, kogunes tihedalt mehi: igaüks tahtis näidata, et ta kroonu putru ei pelga. Puudus ainult kolm allkirja: Guliku, Lapatkevitsi ja Põrnika-papi oma. Neid polnud sel ajal seal ja seda ei pandud tähelegi — küll tulevad ja kirjutavad.

Sündmus oli niivõrd tähtis, et koolmeistrid korraldasid sõpradevahelise pidusöögi: jõid viina ja võtsid peale traditsioonilist redisesalatit, mis hapupiimaga tehtud. Nad laulsid ka mõne laulu: sellest, kuidas «tsaar kohkus, ilmus manifest — surnuile vabadus, elavaile arest» ja «Titulaar-nõunikku».

Alles vastu keskööd hakkasid koolmeistrid laiali minema. Sadovitši korterisse jäid peremees ise, Raiski, Tadorõk, Jankavets, Labanovitš ja Tukala. Tuba jäi hulga vaiksemaks. Raiski kui sekretär pani koosoleku protokollile lauale, vaatas selle läbi, luges üle allkirjad ja tegi eraldi paberilehele mingeid märkmeid. Tukala oli kingad jalast ära võtnud ja tatsas raamatukapi ees, vahetades aeg-ajalt

üht või teisega mõne naljatava sõna. Sadovitš kõndis Jankavetsiga toas edasi-tagasi, rääkides tasakesi millegi üle. Tadorõk oli lahtise akna alla istunud ja mängis viiulil improvisatsioon, olles täielikult neile andunud.

Labanovitš istus Raiski vastas kulunud sohval ja kuulas viiuli haalitamist Ivan Tadorõku andekates kätes. Selle viiuli voogaid kuhugi mitte väga pimedas suveöö põhjatuks. Ta kuulas ja mõtiskles. Tundus, nagu oleks see olnud ammu, kui ta Verhanist teele asus. Ajataju oli kadunud, sest valgusid laiali harjumuslikud piirid, mis piiravad üht momenti teisest. Ammuks see oli, kui ta tuli Verhanist, käles läbi ka asundusest... Keegi teda seal ei ootanud, misjaoks ta üldse sinna läks?... Ja alles nüüd sai ta aru, et oli juba teist ööd magamata. Tuli meelde, et tahtis on ettekanne, mis koosolekul kasutamata jäi. Kui aga loeks selle nüüd Sadovitši korterisse jäänud poistele ette?... Ei, tema jaoks on aeg möödas! Miks ta mööda läks?... Ah, kui palju raiskab inimene asjata oma jõudu, oma energiat!

Ja siis juhtus midagi päris ootamatut. Toa uks paisati suure hooga lahti ja virutati vastu seinu, nii et krohv varises. Nagu issand Seebaot pimedast pilvest tormas tuppa Panjamon'i uraadnik Kabjak, kõrget kasvu, kuivetanud ja halli habemega mees. Käratades: «Mitte üks samm!» oli ta nagu valk laua juures. Veel üks hetk, ja protokoll oligi vana põrgulise — uraadniku käes! Samal hetkel astus tähtsast nagu võidukas väepealik lahtisest uksest sisse politseipristav ja tema järel politseistrasnikud. Kõik see sündis nii ootamatult, et koolmeistrid olid päris juhmistunud, nagu valgust rabatud. Tadorõk laskis viiuli koos poognaga alla vajuda ja seisis, kahvatu nagu surnu. Raiski kargas püst ja jäi liikumatult vahtima: protokoll oli rännanud kõige nurjatumatesse kätesse! Tukala toetus seljaga vastu seppi, Labanovitš jäigi sohvale istuma, nii nagu ta oli seal istunud: sisse kukkusime, vahele jäime, ja veel nii lollakalt! Sadovitš tahtis kõõgiaknast välja hüpata. Akna all seisis politseistrasnik ja sundis teda kabalöögiga tagasi. Arvutatud ja vihane, käratas Sadovitš pristavile:

«Miks te lubate oma strasnikutel peksta?»

Pristav vastas rahulikult, isegi lahkelt toonil omakorda küsimusega:

«Aga kes teid käskis aknast välja tükkida?»

Kõige kindlameelsem ja rahulikum oli Nitsõpar Jankavets. Ta küsis pristavilt:

«Ütelge, teile antakse vististi ametikõrgendust?»
Pristav, alles noor ja üsnagi lihtsameelne mees, kehtas õlgu.

«Võimalik küll,» ütles ta ja andis uräädnikule käsu: «Teostada läbiotsimisel!»

Uräädnik ja kaks strasnikut läksid kapi juurde, milles olid kooliraamatud ja mitmesugused dokumendid. Sadovitš ei olnud kantseleiasjanduses kuigi korralik, mis muutis läbiotsimist toimetava uräädniku ja strasnikute ülesande keerukamaks.

Labanovitš istus ikka endiselt sohval. Ta mõtles ainult ühele asjale: kuidas hävitada ettekanne, et see ei satuks politsei kätte? See ettekanne oli hädaohtlik asitõend mitte ainult Labanovitši enda, vaid kõigi teistegi vastu, kes koolmeistrite kokkutulekust osa võtsid. Vahepeal olid koolmeistrid esimesest kohkumis- ning jahmatushetkest üle saanud ja neile tuli taas elu sisse. Tadorõk võttis viiuli ja hakkas mängima kirikuhümni. «Kui suur on Siionis su jumal» viisi. Janka Tukala oli kapi juurest ära tulnud, sest seal tuhnisid uräädnik ja strasnikud, hakkas laulma tundmatu autori laulu läbiotsimise kohta:

Naiskursisti padja sopist
leiti poolik puudritopsik.
Üliõpilase korkast
leiti klaasike kastorkat.
Ehkki pole dünamiit,
plahvatus võib tulla siit!

Nitšõpar Jankavets, kulnud kortsus, kõndis järsul sammul mööda tuba. Sadovitš istus sohvale Labanovitši kõrval. Pristav seisis ukse veeres ja luges koosoleku protokoll. Pristavi juures oli kaks politseistrasnikut. Tabanud sobiva momendi, tõmbas Labanovitš salakesi ettekande taskust välja, pani oma selja taha sohvale ja kiskus selle leht-lehelt hiljakesi tillukesteks tükkideks.

Nagu maruhoog prahvatas uksest sisse Põrnika-papi. Hinge tõmmanud ja heitnud pilgu üle kõigi siinviibijate, politseinike ja oma sõprade, kõmistas ta:

«Hädavaevaga pressisin end rahvasummast läbi. Kuid ikka inimesi kokku jooksnud!»

Ta vaatas pristavile ja ütles, nähes selle käes protokoll: «Andke protokoll siia!»

Pristav sattus hämmeldusse ja küsis:

«Misjaoks teile?»

Põrnika-papi kuulutas uljalt:

«Mina pole veel alla kirjutanud!»

Pristav andiski protokoll. Põrnika-papi istus laua taha, võttis sulepea, kastis sule tindipotti ja kirjutas selgesti, üheki konksudega, oma nime alla. Seejärel ulatas ta protokoll pristavile rüütellikult tagasi.

Samal ajal jooksis väljast sisse erutatud strasnik ja andis pristavile midagi kõrva. Ka pristav sattus ärevusse, kuid ootas natuke, seejärel libistas pilgu üle koolmeistrite ja too ning andis märku läbiotsimine lõpetada. Janka Tukala otsis nobedasti välja tühjad viinapudelid ja pani need lauale.

«Harra pristav,» pöördus ta pristavi poole, «kas te ei võtaks kaasa ka need «asitõendid» meie mässumeelsuse kohta?»

Puudes vältida oma visiidi muutumist kometiks, tegi pristav koolmeistritele tervitusvõtte, tõstes käe mütsi juurde, ja lahkus koos uräädniku ning strasnikutega koolimajast.

Põrnika-papi pilgutas sõpradele silma.

«Nii et pidigi pristav varvast viskama.»

Ja täitsa tõsi: politsei sissetungist polnud möödunud viit minutitki, kui koolimaja ümber hakkas kogunema küla-mehi. Neid oli siin juba üle saja, kuid rahvasumm kasvas ja kasvas.

Kui politseinikud pristaviga eesotsas rõdule ilmusid, hüüdis Ratkevitš meeste hulgast:

«Kuidas on, viskasite nooda sisse või?»

Ja keegi lisas:

«Püüdsid hurdad jänkut, aga minema lipsas.»

Pristavi kiirustamine polnud ilmaaegne. Teda kohutas külarahva suur hulk ja nende vaenulik hoiak politsei suhtes. Pidi pikad jäljed tegema, enne kui jõuti läbiotsimine lõpetada ja kedagi vangi viia.

«Oleks nad vaid katsunud vangi viia — me oleksime neile veel näidanud!» kinnitasid külamehed sõjakalt.

«Poisid!» pöördus Sadovitš koolmeistrite poole. «On vaja rahvale kõnelda!»

«On jah vaja, tingimata on vaja,» toetas Andrei tuliselt

seda ettepanekut ja tema järel tegi seda ka suurem enamik koolmeistreid.

«Aga kes kõneleb?» küsis Sadovitš.

«Sina oled siin otsaline, eks sina pead ka kõnelema!» kuuldus üksmeelset arvamist.

«Sinul, vennas, läheb kõnepidamine nagu lepsi reega,» õhutas Sadovitšit Janka Tukala.

Otsustati, et kõneleb Sadovitš. Koolmeistrid läksid rõdule. Terve kitsas kooliõu oli külamehi täis.

«Tähelepanu, seltsimehed!» hüüdis Sadovitš valjusti.

Rahvasumm jäi vakka, hakkas liikuma ja koondus tihedamini rõdu ette.

«Seltsimehed, vennad, kodurahvas!» võttis Sadovitš kohe oma kõne alguses kõrged toonid. «Teie silma all leidis aset sündmus, mis meile, koolmeistritele, ei ole kuigi meeldiv. See oleks meile olnud veelgi ebameeldivam, kui teie, kallid vennad, ei oleks õigeaegselt kohale jõudnud. Ja kui me praegu seisame siin rõdul teie ees veel vabadena, siis ainult selletõttu, et teie meile appi tulite. Politsei lõi värisema ja laskis varvast. Tõsi küll, pristavi kätte sattus meie koolmeistrite koosoleku protokoll, kus meie allkirjad all, ja see on väga paha ning ohtlik.»

«Miks te siis meile märku ei andnud? Me oleksime nende kõristki protokollile välja kiskunud!» kostis Miron Šuska kõmisev hääl.

«Kõik tuli nii äkki ja ootamatult,» rääkis Sadovitš tasemini. «Meil oli ka valve välja pandud, kuid võtsime ta maha; rahunesime liiga vara. Kuid, seltsimehed, niikaua kui meile on elu antud, ei pane me abitult tiibu kokku, vaid võitleme edasi — meie priiuse eest, maa eest, meie inimõiguste eest. Tõde ja õigus ei ole ilma pealt kadunud — nemad jäävad võitjaks. Revolutsiooniline liikumine ei lõpe. Meie kõrvu kostavad, ja ikka valjemini, võitlejate-revolutsionääride hääled põranda alt, pimedatest Siberi sunnitöökaevandustest, inimeste suust, kes on pidanud oma kodumaalt lahkuma, kuid ei ole katkestanud püha sidet temaga. Üha kõvemini kõlab üle maa priiuse hääl, üleskutse astuda võitlusse tsaari-isevalitsuse vastu. Ja see hääl ütleb teile: Vaesed ja viletsad! Kõigi maade proletaarlased, ühinege! Ühendage oma jõud! Meie tugevus on ju meie ütehoidmises — kõik ühe eest ja üks kõigi eest! Tsaari-isevalitsus rõõmustab, et ta on revolutsiooni lämmatanud. Meie aga tuleme talle meelde: vanatudi kah

hõõmustas, kui pika paastu mööda sai, aga mais maeti teine maita alla.

«Elagu ja ärugu rauegu võitlus töötava rahva õnne eest! Elagu revolutsioon!»

Koolmeistrid ja nende järel ka Mikutsitšõ talupojad hakkasid laulma:

Julgesti, vennad, nüüd tööle!

Alles kui oli juba valgeks minemas, läks külaharvas vähehaaval oma kodudesse laiali. Mõne aja pärast ilmusid välja ka Lapatkevitš ja Gulik. Nad tegid näo, nagu oleks neil ütlemata kahju, et nad ei jõudnud protokollile alla kirjutada.

Koolmeistrid olid rusutud meeleolus, iseäranis Sadovitš ja need, kes olid tema poole ööseks jäänud. Kuidas küll nad sihukese prohmakaga hakkama said! Võtsid valve maha just siis, kui teda oli kõige enam vaja. Lasksid protokollile politsei kätte sattuda. Said võtta Raiski ja Labanovitši: miks nad protokollile puruks ei kiskunud, kui uräädnik seda haarama tormas? Ja veel rohkem peapesu sai Põrnika-papi. Kui pristav protokollile tema kätte andis, mis oleks tal mahanud see tähtis dokument tükkideks rebida!

«Kahju, et meid kohal ei olnud!» ütles Lapatkevitš sügava meelepahaga.

Nitsõpar Jankavets saatis temale ja Gulikule vihase pilgu. Tal oli väheke piinlik, et oli kaasa toonud säärased julgurid, kes oskasid protokollile allakirjutamisest kõrvale hoiduda ja nüüd pruukisid veel suudki. Nitsõpar ahvardas neid:

«Kirjutan veel pristavile, et ta ka teie nimed protokollile alla paneks!» Ja rääkis edasi, raputades oma juuksepartist. «Äh, kurat võtku! Miks ei taibanud ma pristavile viiskümmend viis rubla pihku pista! Oleks protokollile tagasi andnud, siis oleks võinud ära hävitada. Asi see oleks olnud uus kirjutada!»

Kõigi nende süüdistuste ja tagantjärele tarkuste kohta ütles Labanovitš:

«Juutidel on niisugune vanasõna: «Annaks jumal, et minu lapsel kohe niipalju tarkust oleks kui maamatsil tagantjärele.»»

Labistanud pilgu üle toa, kus praegu oli kõik segi pööratud ja sodi täis, üle lahtise kapi ning raamatu- ja paberilaude selle ümber, üle tühjade viinapudelite patarei ja

oma ettekande tükkide laua ning sohva all, tuli Labanovitšile meelde lause, mida ta omal ajal sessamas koolis olles etteütlemise järgi kirjutnud, ja ta kordas seda valjusti:

«Kus pidu käis, seal kirst on nüüd...» Oh poisid, poisid! jätkas ta meelekibedusega. «Kõige kergem on süüdlasi otsida. Kuid mis tulu sellest on? Ja sina, Aless,» pööras ta Sadovitši poole, «ära oma südametunnistust koorma! Hobusel on neli jalga, aga temagi komistab. Mäletad, kuidas oli Gogolil öeldud? «Kargas küll kinni, tiris — ja katkes...» Mis parata? Nutt hädas ei aita, aga töö tahab tegemist. Terve elu on meil ees, poisid! Isegi Nikolai II, kui ta oli sõjas nahutada saanud, laskis oma soldatite jaoks medali lüüa ja kirjutas selle peale, õieti mitte küll tema, vaid teised kirjutasid: «Ülendagu teid jumal omal ajal!» Kuid meie peaksime graveerima medali ja sellele kirjutama: «Ülendagem ka iseendid omal ajal!» Nõnda siis, poisid, ei tohi nina norgu lasta. Vaatame asjadele kainelt — meid aetakse koolidest minema kui mässajaid. Kuid elada saab mujalgi kui koolides. Antakse kohtu alla — eks siis andku!»

«Õigus, vana,» toetas Labanovitšit Vladzik Salvessev ja alustas sealsamas laulu:

Vaenlase tormid meist tuisuvad üle...

Nagu ühest suust hakkasid ka teised koolmeistrid laulma. Nad laulsid kaasaalamisega, vaimustatult. Langevad tuju tõusis jälle. Ja tõepoolest, mis elu see olekski, kui ta voolaks pikkamisi, ühetasaselt, ilma vähimategi järskude käändudeta?

Saabus uue päeva hommik. Lähenes aeg, millal tuli Mikutsitšõ koolimaja jumalaga jätta. Kuid mehed ei saanud vastu panna kiusatusele Neemenis suplemas käia. Kõik tundsid vajadust ennast värskendada, virgutada unetu ööga närvetanud ja väsinud keha, loputada roidumusest punetavaid silmi.

Labanovitš, Nitsõpar, Gulik ja Lapatkevitš hakkasid astuma jaama poole, et sõita oma elukohta. Neid tulid saatma Sadovitš, Tadorõk, Tukala, Raiski, Vladzik Salvessev ja Põrnika-papi.

Päike paistis juba läbi kuuselatvade ja suvise päeva kuumus hakkas endast märku andma, kui koolmeistrid jõudsid sooviku äärde, kus kaja oli öösel nii selgesti ja kõlavalt edasi kandunud. Kõik koolmeistrid olid raske öö ja neid

olnud õnnetuse mõju all. Meeleolu oli rusutud ka uudise pärast, mida nad täna olid kuulnud, nimelt et riigiduumasid lalali saadetud. Südamed olid rahutud. Hingepõhja tarkas veel salajane kartus, et politsei võib ümberlastada ja hakata mässulisest koosolekust osavõtjaid kinni panema. Seetap ei lähenenud koolmeistrid jaamale sugugi mitte nii lärmakalt ja ülevas tujus, nagu nad üleeile olid Mikutsitšõsse läinud. Rongi minekuni jäi veel hulk jaamas ringiluuksimise asemel, mis oli isegi ohtlik, kui koolmeistrid metsa, kõrgele kingule sooveerel, et seal puhata ja pisutki oma olukorra üle aru pidada. Nitsõpar Jankavets vaikis kogu aeg, ta haudus mingit mõtet, aga ei pidanud vajalikuks seda sõpradega jagada.

«Kuidas arvate, poisid, mis meiega nüüd tehakse?» küsis Vladzik Salvessev.

See küsimus oli kõigil peas. Ainult Põrnika-papi heitis nende varju rohelisele samblale pikali ja vajus silmapilk sügavasse unne.

«Seda teavad ainult ametivõimud,» vastas Raiski.

«Võib-olla määratakse meid parematesse koolidesse, et me enam ei mässaks,» lõõpis Janka Tukala.

«Kui kainelt mõtelda ja tõele julgesti näkku vaadata,» hakkas Labanovitš, «siis kõigepealt, mu kallid sõbrakesed, kas nadala või mõne päeva pärast lastakse kõik protokolli allakirjutajad koolmeistriametist lahti ja antakse tööandjale kohtu alla. Politsei ja kõik ametivõimud eesotsas kuberneriga võtavad meie koosoleku suhtes väga range hoiaku. Mis lugu see olgu, et Valgevenes, tsaari-impeeriumi ääremaal, juhtub sääraseid asju! Määrata nii krõbe karistus, et teised õppust võtaksid.»

«Oraakel, ära kuuluta nii kurje asju!» katkestas Labanovitš Tadorõk.

«Aga ta ettekuulutus on tõsi,» möönis Sadovitš. «Meie, mina, Mikola ja Janka kui bürooliikmed ei pääse karistusest ühelgi juhtumil. Eeskätt mina, sest koosolek toimus minu koolis. Sest politsei vaatab juba ammu minu peale vilgu.»

«Kui kohtu alla antakse, siis kuulatakse meid ka üle,» arvas praktiline Vladzik. «Ja seepärast peame ennem hakku leppima, kuidas ülekuulamisel käituda, mida rääkida, millest vaikida ja mida üldse eitada, et ei antaks vastuvõetavaid tunnistusi.»

«Mina peaksid advokaadiks hakkama,» kiitis Janka Vladzikut ja lisas: «Minu rumala arusaamise järgi peame

raiuma, et meil mingit mässu ega streiki kavatsusel ei olnud. Tulime kokku selleks, et korraldada väikest olengut, ja olengul võtsime viina. Seda tõendavad viis kvardist tühja pudelit. Viinastanud inimesel aga on meri põlvini. Ja otsustasimegi siis ajavaimu mõjul asutada Õpetajate Liidu.»

«Arukalt räägitud,» arvas Ivan Tadorõk. «Võib-olla küll nii hulluks ei lähegi, aga kui läheb, siis ei ole su mõte tööpoolest mitte paha. Ja teate mis, poisid? Me tegime väga hästi, et parandasime sõnad «võidelda tsaristliku korra vastu» sõnadeks «võidelda tsaristliku režiimi vastu.»

«Äh!» heitis Nitsõpar käega. «Kõnekäänd ütleb kah, et kas see Gavrola nüüd suri ära või lõppes vistriku käte. Siin samasugune asi. Kord või režiim — üks kama kõik.»

«No ei, vabanda, kulla mees!» vaidles Tadorõk vastu. «Kord on iseasi ja režiim iseasi. Kord on süsteem, poliitiline suund, midagi üldist, aga režiim on ainult osa üldisest, midagi spetsiaalset.»

«Mina pole talmudist iial olnud ja sääraestest peensusdest ei hooli. Ja kohtu-uuri ja ei tee vahet, kas on öeldud «tsaristlik kord» või «tsaristlik režiim,» vastas Nitsõpar.

«Siiski «režiim» mõnevõrra pehmemendab protokollis leiduva otsuse teist ja meile kõige hädaohtlikumat punkti,» oli Labanovitš Tadorõku poolt. «Kuid üldiselt võttes näitab ta, et me oleme mässajad. Nojah, olgu peale! . . . Teate mis, poisid,» tegi Labanovitš teist juttu, «terve kambaga jaama minna ei maksa. Paremini lähme tasapisi laiali. Minu rong läheb pool tundi varem kui teie oma,» pöördus ta Jankavetsi, Lapatkevitsi ja Guliku poole. «Ma lähen paremini üksipäini, võtan pileti ja sõidan ära, alles seejärel tulete teie. Tõsi küll, Lapatkevitsil ja Gulikul pole midagi karta, sest nad on süütud nagu jumala tallekesed: nende allkirju protokollis all ei ole.»

«Jumala tallekestel» polnud päris mõnus seda kuulda, kuid südamepõhjas nad rõõmustasid, et olid sest supist puhtalt välja tulnud.

Koolmeistrid olid Labanovitšiga päri. Põrnika-papi üles aratanud, läksid nad Labanovitšiga koos peaaegu järve äärde, kust jaam oli juba lähedal, ja jätsid siis sõbraga jumalaga. Nitsõpar Jankavets jaama ei läinudki. Ta võttis Sadovitši käevangu ja ütles:

«Tead, bassipõristaja, lähme õige jala Panjamoni.»

Jankavetsil oli teel tekkinud oma plaan. Kui nad Sadovitšiga kahekesi jäid, ütles Nitsõpar:

«Haga see värk ei lõpe. Sinu lood aga on veel kehvedad kui teistel. Sa oled juba ammu politsei silmis kahtlane ja õnnetused vaatavad sulle väga viltu. Politseile on teada ka lendlehed, mida te olete Mikutsitšõ ümbruskonnas levitanud. Ja see, et meid tabati sinu koolist, suurendab sinu vastutuskooormat veelgi. Tead, mis mõte mulle tuli: teeme meie saared Ameerikasse. Raha mul sugupärast on, agendi, kõhaga võimalik kaubale saada, me leiame. See muretseb nende passid ja me rändame sinna, kus õhk puhas, võttes kõik sinu koolmeistrite kongressi eest endile, millest teadame ka politseile.»

Sadovitš oli ägeda loomuga poiss. Kuid temagi lõi veidi kõhklema.

«Tunt seda teab. Pole kunagi selle peale mõtelnud,» hüppas ta.

«Eks siis mõtle. Tuulelgi on laial lagedal parem kui kõrgel tarade taga.»

Sadovitš vaikis pisut, mõtles, siis aga ütles otsustavalt ja innustusega:

«Tehtud! Kus kurat pole kündnud, sinna ta ka ei külva! Meie vähemalt ilmaga näha.»

Nad holdsid oma kokkulepet valjult saladuses. Ja alles pärast kuu pärast, juba välismaalt, saatsid nad oma lähedastele sõpradele teate emigreerimise kohta.

Labanovitš oli jälle üksinda. Esimestel minutitel tundis ta kahju sõpradest, kellest oli äsja lahkunud. Kõige rohkem oli puudus Janka Tukalast ja Aless Sadovitšist. Neli aastat olid nad käinud õpetajate seminaris kui ühekanidimehed ja parimad sõbrad. Palju mälestusi ja millestki rikkumata elamusi pakkus neile minevik. Sellele võis praegu ainult heameelega tagasi mõelda.

Janka Tukala saatis Labanovitši kuni raudtee äärde. Sinna nad seisatasid. Janka tahtis minna oma kooli, et igaks juhuks raamatud ja brošüürid läbi vaadata. Ja seejärel tulevat ta tagasi Mikutsitšõsse Sadovitši või isa-ema poole.

«Noh, Andreika,» ütles Janka pidulikult, hoides sõbra kätt, «olgu sinuga püha mäe õnnistus!»

«Huvasti, Janka! Ära noruta, vennas, ja ära sea selga tuule järgi, kui see sinu peale puhub, vaid kõnni vastu

tuult — nõnda räägib sulle Verhani Zarathustra. Kirjuta mulle, minu kirjadest aga ei pea sa mitte puudust tundma.»

Jaamas oli rahvast hõredalt. Labanovitš võttis pileti ja laskis pilgul vaksalis ringi käia. Midagi hädaohtlikku siniga perroonil talle silma ei puutunud. Kuid vanasõna ütleb: varga peas müts põleb. Rongi tulekuni jäi veel kahekümne minuti ümber. Labanovitš läks einelauda ja võttis pudeli õlut suupistega. Leidnud vaikselt nurgakese, istus ta laua äärde. Ta rüüpas ühe klaasi ja veel teise. Kaks magamata ööd olid teda ära väsitanud. Ta polnud selle aja jooksul ühtki korda saanud pikali heita. Joodud pudel õlut pani pea kohisema. Teda vallutas magusalt nukker meeleolu. Mõtted läksid oma emale, vendadele, õdedele, onu Martale. Ta oli kavatsenud neidki vaatamas käia. Aga kohe olek lõppes nii, et oli raske kodukoldel nägu näidata. Mis ta nüüd kodus ütleb? Arvatavasti oli seal juba praegu teada, et nende Andrei Mikutsitšos käis, teatakse, kuidas see värk lõppes. Temast saadakse aru, võib-olla tõmmatakse nina pisut vingu, aga riidlema ei hakata.

Juba vagunis istudes mõtles Labanovitš ka Janka Tukaale kui viimasele niidikesele, mis teda siinsete radade ja sõpradega ühendas. Kus on Janka praegu? Vantsib kuskil üksipäini oma Jatšõnka poole ja arvatavasti tunneb üksildust, hirmu ja ärevust teadmata sündmuste ees, mida toovad eelseisvad päevad... Kuidas oleks veel kord tahtnud vaadata oma arukale sõbrale silma, suruda kätt ja ütelda:

«Pea vastu, Janka! Ära lase nina norgu! Astu vapralt vastu homsele päevale!»

Natuke enne lõunat jõudis Labanovitš oma jaama. Juhtus olema ka küüdimees, kuid koolmeister ei tahtnud rublat raisata, sest oli teadmata, mis homme päev toob, ja hakkas jala kodu poole vantsima. Ta läks teist teed, mida kaudu Verhan hulga lähemal oli ja mis Antanina Mihhailavna talust mööda ei läinud. Ta tahtis võimalikult pea oma koolimajja jõuda ja puhkama heita, sest juba kolmandat ööpäeva polnud ta silma kinni saanud, olles kogu aeg jalul. Väsimus oli nii suur, et ei suutnud isegi mõtteid koondada, kõike läbi kaaluda, mis viimase kolme päevaga juhtunud.

Viimaks jõudiski tee lõpule. Seal ongi koolimaja ja vallavalitsus selle vastas. Küll võib kirjutaja Vassilkevitsšil hea meel olla, kui oma talumatu naabri sissekukkumisest kuulda saab!

«Õnne minu reisimees tagasi!» oli Paraska-muti rõõmsalt koolmeistril vastas. «Noh, sõidud sõidetud?»

«Sõidud sõidetud, käigud käidud — olengi tagasi.»

«Hojah, jumalale tänu!»

Paraska-muti läks kööki süüa vaatama. Tursevitš oli kodus, ta istus laua taga, õpperaamatute kuhjad ümberhoos. Ta hüppas hoogsalt püsti, tervitas sõpra suure lähemaga, raputas tugevasti tal kätt.

«Oled ilmutanud ennast?» küsis ta tulijalt kirikuslaavist, silmitses teda tunnistavalt ja lisas: «Ei tea miks, vennike, aga oled näost ära!»

«Mu südamesõber, oh inime nõder! Andku jumal, et sa leiad nõnda koju ei peaks tulema nagu mina!»

Tursevitš pidulik poos oli äkitselt kadunud. Ta silmitses veel kord Labanovitšit, otsekui tahaks ära näha tema varjatud mõtteid, ja küsis juba teisel toonil:

«Mis siis juhtus?»

Labanovitš rääkis vähimagi põiklemiseta, otsekoheselt ja puhtsüdamlikult ära kõik, mis Mikutsitšos oli juhtunud.

Tursevitš istus ja kuulas, endal nagu pilves. Ta südas oli raske. Omas mõttes ta noori koolmeistreid ei kiitnud, kuid ei lausunud sellest sõnagi. Kui Labanovitš oli oma süngevõitu loo lõpetanud, kõngutas Tursevitš masendatult pead.

«Tja-ah!» venitas ta. «Asjad, kulla mees, on... hm! rahalavõitu!»

Tuppa tuli Paraska-muti, kes kattis käbedasti laua. Tema ilmutamisel jäid koolmeistrid vaik, kuid eideke märkas kohe, et «muusikas» on toonud pahu uudiseid, aga ei pidanud praegu külalise kuuldes kombekaks pärima hakata. Mutike läks välja ja tuli kohe tagasi, pannes lauale leiba ja sülti. Ta teadis, mis koolmeistrile heameelt valmistab.

«Ole sa, muti, süldi eest tänatud!» ütles Labanovitš sõnna asudes.

Paraska-muti riivas teda pilguga ja ohkas.

«Eks siis laske hea maitsta!» Ja läks toast välja.

Tursevitš oli juba söönud. Ta istus, vaikis ja mõtles millegi üle.

«Hüva, egas midagi, vennas,» ütles Labanovitš, kui oli söömise lõpetanud. «Lähem viskan pikali. Nii nagu ma too-kord läksin, nõnda ei olegi ma silma kinni saanud. Magan välja, hommik on õhtust targem.» Ta vaatas Tursevitši otsa ja lisas: «On kasak volilt väljas möllanud, nüüd on ka hingetõmmet vaja.»

Tursevitš muisutas huultega ja kõngutas kahetsevalt pead.

«Nüüd on möllamised möllatud!... Oeh, Andrei!... Nojah, mis seal enam parata.»

Labanovitš seisatas tagakambri uksel ja ütles:

«Veski käib, tustjaid tuleb.»

«Võib-olla tustjaid, võib-olla lustjaid,» arvas Tursevitš.

«Aga mida need lustjad tähendavad?» küsis Labanovitš ja vastas ise: «Nad tähendavad kõike, mis on meile väärt ja vastumeelt. Ütleme, meid aetakse hundipassiga koolist minema, võib-olla antakse kohtu alla ja pannakse vangi või saadetakse välja, ja siis on meie lustid läbi. Aga kas sääraseid vähe on? Ja kas miljonid lihtsad inimesed ei ole nagu lustjad tsaari satraapide, mõisnike ja tuhandete teiste nõõrijate kanna all?... Kuid praegu pole mulle ilmas midagi kallimat kui uni.»

Labanovitš istus voodiveerele, võttis saapad ja pintsaku maha, pani pea padjale ja uinus silmapilkselt.

Tursevitš jäi laua äärde üksinda. Ta meelerahu oli rikutud. Tal oli sõbrast kahju. Kõige halvem aga oli see, et inimene ise oli oma õnnetuses süüdi. Mismoodi saaks teda aidata? Ja mida ta sellega tõestas? Ükskord juba sai hoiatuse, kuid asjata: vähimatki õppust ta sellest ei võtnud. Ja ise veel suurustab, nagu oleks teab mis vägiteoga hakkama saanud... Ah, kulla mees, elu ära elada on midagi muud kui üle põllu minna!

Mitu korda kõndis Tursevitš vaikselt toas edasi-tagasi. Ta vaatas vargsi tagakambrisse. Labanovitš lamas rahulikult paremal küljel, padi vastu õlga. Ta magas nii sügavasti, et peaaegu polnud hingamistki märgata. Tursevitš kummardus sõbra kohale. «Nüüd oled sa õnnelik, sest et sa millegi pärast pead ei vaeva,» mõtles ta eemaldudes.

Seal tekkis Tursevitšil uus mõte, tõrjudes tagaplaanile kõik muu: kas on hea, kui ta nüüd poliitilises mõttes ohtliku koolmeistri majja jääb? Võib-olla heidab see asjaolu temale, Tursevitšile, varju? Ja otsekui tema kaalutluste toetuseks meenusid ütlused: «Kellega sa läbi käid, sellelt ka külge jääb», «Ütle, kes on su sõbrad, ja ma ütlen, kes oled sa ise».

Veelgi suurem rahutus valdas Tursevitši meeli. Nüüd taandus Labanovitš tema mõtetes tagaplaanile. Õpiku kaasa võtnud, läks Tursevitš majast välja, et vabas õhus veel kõik läbi kaaluda ning jõuda mingile kindlale otsusele.

Õigust ütelda, arutas Tursevitš, on tal kõik, mis programmeeritud ette nähtud, ammugi läbi tudeeritud, sest ega siis tal mõte instituuti astuda täna tulnud. Ja aegagi polnud veel palju jäänud. Selle aja peale, mis ta oma koolist läbi rahi ja kodused ning kooliasjad ära korraldab, on varsti ka päev, kus tuleb asuda teele Vilnosse eksameid tegema. Ja eks tule sealgi varem kohal olla.

Tursevitši mõtted liikusid ses sihis, et pikemaks siia jätta pole mingit vajadust. Sellisele otsusele ta jõudiski.

Vastu ohtut tuli Tursevitš jalutamast tagasi. Ta arvas, et sõber, kelle juurest ta kavatses hirmu pärast minema minna, on juba ärganud ja nad räägivad oma asjus suud puhtaks. Kuid Labanovitš polnud ülal, ta magas ikka endises asendis. Ta ei ärganud ka öösel ega teisel hommikul. Alles pärast lõunat, umbes samal ajal, kui oli voodisse hüpanud, tegi Labanovitš silmad lahti.

«Ja mina juba arvasin, kulla vennas, et sa oled unetõppe jäänud,» ütles Tursevitš.

«See-eest pole ma elu sees ennast paremini välja maganud,» vastas Labanovitš. Pisut vaikinud, tähendas ta: «Mina tea, ehk polekski paha, kui, ütleme, aastaks magama minna ja üldsegi mitte ärgata.»

Tursevitš vaatas tema otsa ja ütles raskesti ohates:

«Aastast jääb ehk vähekski.»

Iga olukorramuutus, olgu siis hea või paha, lööb inimese harjumuslikust tasakaalust välja. Teda valdavad uued tunded, uued mõtted ja meeleolud — olenevalt sellest, missugusele teele inimene nii- või teistsuguste asjaolude tavaliselt asub. Nii oli nüüd ka Labanovitšiga. Tõsi küll, temal ei olnud praegu mingit kindlamat teed, ta oli vaid sattunud teelahkmele, olles nii või teisiti kindlaskujunenud elurööpast välja löödud. Kuigi suurt meelehärmi selline olukord talle ei valmistanud. Vastupidi, see ebamäärasus oli omamoodi meeldivgi: oleks ju huvitav teada, millega asi lõpeb. Koolmeistriametist lahtilaskmine teda ei kohutanud, sest ta oli selle mõttega juba harjunud, nii et see ei tuleks talle ootamatult. Kuidas aga tema elu edaspidi läheb, mis juhtub temaga järgmistel päevadel, mismoodi hakkavad temale vaatama kõik tuttavad ja sõbrad, kui ta teenis- tusest ilma jääb, selles on küsimus. Niikaua kui käed-jalad

liiguvad ja jõud-tervis käes, niikaua ta hätta ei jää. Ühtegi tööd ta ei karda, maast-madalast tööga harjunud... Ülepea ootab ees palju sündmusi, mida praegu aimatagi ei oska. Tähtis on ainult olla elav inimene, elada ja võidelda.

Järgmisel päeval pärast seda, kui Labanovitš ärkas, seisis juba koolimaja rõdu ees küüdimees Nitsõpar Kudrõku vanker, seesama, millega teda esimest korda Verhani toodi. Labanovitš aimas, miks ta sõber ja külaline nii pakilt-palavalt tahtis ära sõita, kuid vaikis sellest: milleks teisele meelehärmi valmistada? Tursevitš omakorda püüdis ärasõidu tegelikku põhjust varjata ja laskis välja paista, nagu tahaks ta nii kole kangesti veel Verhanis olla, aga mis sa teed ära: peab sõitma! Ta maksis üsna heldel käel Paraskamutile teenimise eest. Mutike aga oli torssis ja tujutu. Ta oli juba oma «muusika» mingisugustest ebameeldivustest kuulnud ja tal oli kahju, et koolmeister säärasel ajal üksinda jäetakse.

«Noh, mu kallis Andrei,» surus Tursevitš Labanovitši kätt ja kaelustas teda, «jää terveks, naeratagu sulle õnn! Võib-olla läheb veel kõik hästi... Ära võta seda ebameeldivat juhtumit südamesse, ole tugev! Kui aga vaja, siis ega minagi sind unusta.»

«Aitäh, sõber, heade sõnade eest. Olgu sinu tee helge, soovin igati edu!»

Sõbrad kaelustasid teineteist ja suudlesid. Tursevitšil valgusid isegi pisarad silma. Labanovitš saatis ta küüdivankri juurde. Tursevitš istus vankrisse, võttis mütsi peast ja lehvitas sõbrale. Vanker hakkas liikuma.

Kirjutaja Vassilkevitš oli kardina serva kõrvale nihutanud ja vaatas oma toast salakesi pealt, kuidas sõbrad jumalaga jätsid. Sellest, mis naabriga oli juhtunud, ta veel ei teadnud. Kuid kirjutajal oli hea meel sellestki, et vihatud riigiduuma oli lakanud olemast, ja arvatavasti see Labanovitšile kuigi palju rõõmu ei valmistanud.

Labanovitš seisis nii kaua rõdul, kuni küüdivanker tänavanurga taha kadus, ja läks siis tagasi oma tuppa. Nõnda siis on ta ümber jälle üksindus, võib-olla sügavam kui eal enne. Süda oli raske. Tursevitši ärasõit suurendas ta nukrust veelgi. Ei nad niipea enam kohtu, ja kui kohtuvadki, siis ei ole sellest enam samasugust rõõmu nagu harilikult nende kokkusaamistel. Nende teed lähevad üksteisest sinna teine tänna — nii otseses kui kaudses mõttes.

«Jälle on mu muusikas üksinda,» haletses mutike tuppastudes ja katkestas Labanovitši mõtted.

«Häle viga, Paraska-muti, üksinda me siia ilma tuleme ja üksinda me siit ka läheme.»

«Ma mis jutt see'nd olgu: lähme ilmast ära! Las lähevad ära kurjad inimesed, aga teil pole muud kui elage edasi ja mitte üksinda, vaid nägusa naisukesega!»

«Kui sa heitis mutike Labanovitšile kelmika pilgu.

«Ja ongi hea, et naist pole, üks mure vähem.»

«Kõigest pärast siis nõndamoodi?» jäi Paraska-muti umbusklikuks, kuid sattus segadusse ja küsis siis: «Ütelge, noorherra, mis teiega juhtus? Ma nagu ei taipu. See noorsand, kes ära sõitis, ütles, et paha asi oli sinu koolmeistriga. Ja teie räägitegi nõnda, et ma ka ise seda näen.»

«Midagi koledat ei juhtunud. Ootame natuke, ja kõik saab selgeks,» vastas Labanovitš. «Oli siin enne mind koolmeister, see viidi teise kooli. Võidakse viia mindki. Võidakse ka päriselt lahti lasta.»

«Eidekese kitsukesele kortsus näole laskus vari.

«Ei viida kuskile ja ka lahti ei lasta,» protesteeris ta. «Ja ei tohi sedamoodi rääkida!»

«Tuleb asi nii ja teisiti läbi kaaluda, Paraska-muti, ja rahkem mõelda halva lõpu peale, et see halb ei tuleks mitte ootamatult.»

«Ah! Ajab jumal teab mida suust välja! Parem lähen ja panen sulle kaarte: nemad näitavad mulle ikka, mis tõsi on.»

Ta läks oma kambrikku, võttis voodikoti alt paki mängukaarte, vanu nagu ta isegi, istus voodi ette väikese laua sisse taburetile, segas kaardid omal viisil ära ja hakkas neid aeglaselt laduma kaheksasse tihisse, kolm kaarti ühekesse. Kui kaardid olid niiviisi laiali laotud — neil oli paljepool allapidi —, pööras Paraska-muti tihid samas järjekorras ümber, nagu ta oli need ladunud. Igal kaardikolmikul oli oma tähendus: «kodu jaoks», «saatuse jaoks», «sõbrade jaoks», «sõpruse jaoks» jne. Kaardi ümber pööratud silmitses Paraska-muti seda väga keskendunult. Esimeses hunnikus oli keskel padaäss, ühel pool ruutuühheksa ja teisel ristisoldat, see tähendab Labanovitš. Mutike väärutas rahulolematult pead: nende kaartide ühtesattumine ei olnud koolmeistrile soodus, see tähendas kurbi mõtteid, pahandusi ja rasket muret. Midagi head koolmeistrile ei olnud ka teises ja kolmandas tihis, samuti järgmistes. Kord kukkis vahele keegi kuri ja kaval meesterahvas, kord õel naine, kord tuli kurb teereis. Mutike jäi päris norgu. Ta lõi kaardid kokku, segas neid päris põhjalikult ja hakkas

uuesti laduma. Kuid ka seekord ei kuulutanud kaardid Labanovitšile midagi head. Eideke aga ei tahtnud sellega leppida. Mitu ja mitu korda ladus ta kaardid välja ning rahunes alles siis, kui ennustused muutusid paremaks.

Kui Paraska-muti koolmeistri toa uksele ilmus, oli ta juba rõõmsama näoga.

«Noh, eks ma teile ütelnud, et kõik läheb kenasti!» ütles ta. «Tulge õige siia ja vaadake, mis kaardid näitavad.»

«Kuid see ettekuulutamine käis sul millegipärast kogu kaua,» ütles Labanovitš.

Mutike muigas kavalasti.

«Sellepärast, et ma tahtsin teile kõige paremat ette kuulutada.»

Labanovitš sai küll aru, miks mutike oli nii kaua kaarte pannud, kuid ei ütelnud seda välja. Mutike oli ju nii väga tahtnud, et kõik lõpeks koolmeistrile hästi!

«Mis siis kaardid mulle kuulutavad?» küsis ta, et mutikest mitte solvata, sest see oli tema vastu ju nii heatahtlik olnud.

«Eks tulge siia ja vaadake ise.»

«Mina ei taipa ju kaartidest tuhkagi.»

«Küll ma siis räägin, mis kaardid näitavad.»

Mutike seadis kaheksa kaarditihi kolme ritta: kahte ritta kolm kolmikut ja kolmandasse kaks.

«Näeh, nüüd on kõik selge nagu peopesal,» hakkas mutike seletama ja ütles, näidates esimesele kolmele kaardile:

«Kõrgelt kroonumehelt tulevad teile väga head sõnumid, mida te oodatagi ei oska.»

«Kas kõrge kroonumees on see või?» küsis Labanovitš, näidates sõrmega ruutukuningale, mis oli esimeses tihis.

Paraska-muti vaatas etteheitvalt koolmeistri otsa.

«Niimoodi näitavad kaardid,» ütles ta. «Ja ei maksa pillgata ühtigi, sest oma õnne võite ära peletada.»

«Oh mutike, ega ma pilkagi, kuid mulle teeb nalja, et sihuke kuigard nagu ruutukuningas on kõrge kroonumees.»

«Ei tea, miks ep või ta kõrge olla? Igaüks võib kõrges ametis olla, kui tal elus õnne on ja jumal aitab... Olenevalt sellest, kes ja mis on teda kõrgele tõstnud.»

«Sa oled ju päris mõttetark, mutike! Täiesti õige: kellel elus õnne, see magab ka viiskudega villavakas. Kahju ainult, et sa kaartidesse usud.»

Mutike oleks esimese hooga pahandanudki, sest talle

ilmus, et koolmeister tõgab. Kuid ta hoidis ennast vaos, alles vaid etteheitvalt:

«Nahh, kui te kaartidesse ep usu, siis maksa neid panna!»

«Kallis Paraska-mutike!» rääkis koolmeister tuliselt. «Kas ma usun või ei usu, see ei puutu siia. Kõige tähtsam on see, et mul on huvitav kuulata, iseäranis kui kaardipanija ise on nii kuldne ja nupukas inimene nagu sina, Paraska-mutike.»

Mutikesel olid kõik relvad käest võetud ja Labanovitš jättis veel:

«Aga kui ma ruutukuninga üle naersin, siis selle peale sain kaega lüüa — punase habemega kuigard, nagu sünge mees! Ma ainult mõtlesin, et kes kõrgetest kroonumeestest võiks olla nagu ruutukuningas. Ja vastasin iseendale: see on meie rahvakoolide direktor, suure habemega riigimees Akaronka. Ja tõepoolest on ta ruutukuninga moodi: mõlemad habemikud, mõlemad kongus ninaga, mõlemal meen ilme. Ja ühtekokku on mõlemad lollid.»

Paraska-muti ei suutnud oma koolmeistri naljatustele ja lõbususele vastu panna ja puhkes ka ise naerma. Siis aga oli lõbus meeleolu äkki kadunud ja ta ütles tõsiselt:

«Näete, et te nalja teete ja mullegi naeru peale ajasite, just see on see hea märk, et teiega midagi paha ei juhtu.»

Ja otseselt Paraska-muti sõnade ning ettekuulutuse kinnituseks toodi järgmisel päeval vallamajast Labanovitšile ametlik kiri. Ümbrik oli üsna suur. Labanovitš võttis ümbrikuat välja paberi, milles Minski kubermangu rahvakoolide direktori Akaronka allkirjaga avaldati Verhani koolmeistrile Labanovitšile tänu eeskujuliku töö eest õpilaste ettevalmistamisel eksameiks.

Pärast Mikutsitšõst tagasitulekut mõtles Labanovitš tihugi Antanina Mihhailavna talu, Antanina Mihhailavna enda ja oma õpilase Liidakese peale. Tuleb igatahes nende pool kaia ja järeldamise asi nii või teisiti ühele poole viia. Nüüd aga on olukorrad sootuks muutunud: kui mitte täna, siis homme iastakse tema, Labanovitš, koolist lahti. Selles ei kahelnud ta raasugi. Ka rahvakoolide direktori tänuavaldus siin ei aita. Nähtavasti ei olnud politsei informatsioon koolmeistrite šalakoosolekust Mikutsitšõs veel kõr-

gete ülemuste kõrvu jõudnud. Iga kord, kui Labanovitš neile kõrgetele ülemustele mõtles, tuli meelde Paraskamuti kaardipanemine, kuna ruutukuningas oma süngel näoga tõi silma ette rahvakoolide direktori Akaronka. Et tea, kuidas ema ja tütar siis koolmeistrile vaatama hakkavad, kui nad teada saavad, et ta ametist lahti on?

Kolmandal päeval pärast Mikutsitsõst tagasitulekut hakkas Labanovitš astuma nii hästi tuttavat teed asunduse poole. Jõudnud selle metsasalu kohale, kust ta kunagi oli puravikke leidnud, pöördus koolmeister teelt kõrvale, hulkus mööda metsa ja istus siis siledalt saetud tammekannule. Metsas oli nii mõnus ja nii vaikne, et isegi kogu eba-meeldiv juhtum tagaplaanile nihkus. Ja Labanovitš oligi juba olukorraga harjunud — mis oli, on nüüd minevik. Elada aga tuleb tänases ja homses päevas. Kuid mis siis edasi saab? Hea küll, koolist lastakse lahti. Kuhu siis minna ja mida peale hakata? Pea oli igasugu mõtteid täis. Labanovitš tuli metsasalust välja. «Mis neile ütelda ja kuidas ütelda?» küsis ta iseendalt.

Seal ongi koht, kus suurelt teelt Antanina Mihhailavna talu poole pööratakse. Labanovitš läks põldude vahetale, kuhu oli külvatud rukist ja tõuvilja. Mõlemal pool kitsast, vähe sõidetud teed, mitmesuguste rohtude ja lillede seas kasvas lopsakalt ja oli juba valmimas lõhnav köömen — paljudeski talutoitudes kasutatav maitseaine. See kitsuke rada, teeveerne rohi ja lilled, ka see lõhnav köömen meenutasid Labanovitšile praegu juba päris kauget lapsepõlve, kui ta käis mööda samasuguseid teeradu kas emaga või üksipäini, süda vaba vähimaistki muredest... Oh õnnelikke kadunud aegu!

Liidake oli millegipärast kindel, et koolmeister täna neile tuleb. Ka unenägu, mida ta oli täna öösi näinud, nagu külanaised teadsid seletada, tähendas külalist. Nimelt nägi ta unes, et mingi kole põrnikas tonksis vastu aknaruutu, et sisse lennata ja Liidakest hammustada. Kui unenägu põrnikast tõesti tähendab Labanovitši tulekut, siis ei ole Liidake põrnika peale sugugi pahane, sest kes veel võiks temale külla tulla kui mitte koolmeister? Ühtki teist ta külaliseks ei pea. Viimaseil päevil oli Liida üksinda õpikute taga istudes palju oma koolmeistrile mõtelnud. Ta ei oleks ka ise osanud ütelda, mismoodi ja mida ta Labanovitšist mõtles. Ta lihtsalt püsis vaimusilma ees, korra lahke ja hea, teise tõsine ja nagu pisut kurigi. Ei läinud meelest ka juhtum, kui ta vargsi, hiilides oli tulnud Liidakese juurde linase

linase taha, kuidas oli õpilase kohale kummardunud, ja arutanud, ons sellel hing sees või on ta äraagi läinud.

Juba mitu korda oli Liida õue jooksnud, otsinud säärase paiga, kust nende talu poole tulev tee haru hästi silma paistis, ja vaadanud, ehk koolmeister äkki tulebki. Ja mitte millegipärast, et ta oleks koolmeistrit nii kangesti näha tahtnud — nii arvas ta omas mõttes —, vaid muidu niisama: ta kardis ta ometi peab tulema. Ja ikkagi piilus Liida tee ääres vahtides ka enda ümber, sest kogu aeg oli tal tunne, et inimesed teavad, mispärast ta sinna poole vahib ja keda ta silmad otsivad. Ja kui ta tõepoolest silmas koolmeistrit tuttavat kogu, hakkas süda tugevamini põksuma. Oleks tahtnud nagu ennemaltki talle vastu lipata. Kuid ei, seda ta ei tee, sest mis arvab siis ema ja ütlevad teised inimesed! Ta tuli kepseldes tuppa nagu kitsetall. Hea, et ema seal ei olnud — muidu oleks see tema elevilolekut tähele pannud. Kõige parem, kui ta istub laua taha, süveneb kooliraamatuisse ega pane kedagi tähele. Ta võttis sahtlist õpikud, avas neist ühe ja hakkas lugema — ainult silmadega küll. Kui keegi oleks küsinud, mida ta loeb, siis oleks tal vastus võlgu jäänud. Tähti ta lihtsalt ei seletanud, sest mõtted olid hoopis millegi muu juures. Õnneks sai ta selles ise aru ja märkas alles nüüd, et ta oli avanud maateaduse õpiku. Hüva, üks kama kõik, maateadus kah tarvilik on. Vaadates raamatusse mõtles ta, kui kaugel võiks koolmeister praegu olla... Jääb nagu kauaks... Einoh, mis siis! Kui ei tule, siis võib ka üldse tulemata jääda.

Seal aga kolksatas õueuks ja siis kuulis Liida võõrusest hõltsat jalaastumist. Veel hetk, ja see, keda ta oli oodanud, astus üle toaläve.

«Oh mis tubli tüdruk on minu Liidake!» ütles Labanovitš, seisatades ukse ees. «Ei pane kooliraamatuid käest lasta. Noh, tere päevast, Liidake!»

Koolmeister tuli laua juurde ja teretas Liidat kättepidi.

«Aga mina juba teadsin, et te täna tulete,» ütles Liida. Ta pidi juba rääkima põrnikast, mida oli täna öösel unes näinud, kuid sai sõnasabast kinni, sest ei sobinud koolmeistrit põrnikaga ühele pulgale seada. Äkki paneb koolmeister pahakski.

«Kust ja mismoodi sa siis võisid teada, et ma täna tulen?»

Liida hakkas häbenema, ta lõi silmad maha, siis aga vaatas koolmeistrit otsa.

«Teadsin aga jah, ja kõik,» vastas ta ilma pikema seletusega.

«Hüva, aga kas sa eile ka arvasid, et ma tulen?» uuris Labanovitš. «Misjaoks ma küll teda pinnin?» käis tal samas peast läbi.

Jälle lõi Liida silmad maha.

«Arvasin või ei arvanud, aga ei oodanud,» tunnistas ta koolmeistrile silma vaadates.

«Ja siiski on ta kullatükk!» mõtles Labanovitš.

Tuppa astus Antanina Mihhailavna. Ta huultel mänglev lahke naeratus, mille tõttu avanes katkiste hammastega suu, andis tunnistust sellest, et Antanina Mihhailavnal oli koolmeistri nägemisest hea meel, sest too polnud juba nädal aega siin käinud. Ta surus lahkesti koolmeistri kätt. Ta tumedates silmades lõi mänglema sõbralik sära. Sel hetkel oli ta iluski. Antanina Mihhailavna istus laua äärde järile.

«Meie siin hakkasime juba teie järele igatsema,» alustas ta juttu.

Liidal hakkas pisut piinlik ja ta langetas pea. Nähtavasti ta kartis, et ema nende intiimsetest kõnelustest äkki midagi välja räägib.

«Kuidas siis teie ka oma sõidud sõitsite?» küsis Antanina Mihhailavna.

Küsimus oli päris lihtne, aga vastata polnudki nii kerge, sest selle taga oli palju sündmusi, suur tükk elu.

«Selles see asi ongi, kuidas oma sõidud sõidetakse,» vastas Labanovitš pärast lühidat vaikust. Tal oli vaja pisut aega võita. Siia tulles oli ta küll läbi mõelnud, kuidas Antanina Mihhailavna ja Liidaga rääkida, aga nende juuresolekul ei kõlvanud valmismõeldud laused enam. Antanina Mihhailavna tabas koolmeistri sõnadest tooni, nagu oleks temaga teel mingi pahandus juhtunud.

«Rääkige parem juba kõik ära,» ütles Antanina Mihhailavna murelikult. Liida ootas samuti vastust.

«Sõitsin nii, et ilmselt sõitsin maha oma Verhani kooli ja ka oma koolmeistriameti,» ütles Labanovitš.

Antanina Mihhailavna ja Liida jutt oli korruga läbi lõgatud.

«Kuidas peab teist aru saama?» küsis Antanina Mihhailavna hämmeldunult. «Heidate lihtsalt nalja või? Kuidas on võimalik, et sõitsite maha nii kooli kui ka koolmeistriameti?»

«Nojah, kukkus sedamoodi välja,» vastas Labanovitš. Ta

... tahtnud kõik südameelt ära rääkida, kuid sai ennast pidama: sääraates asjades pole ettevaatus iial kurjast. «Noored koolmeistrid,» rääkis Labanovitš edasi, «sime ammu kavatsenud kokku tulla ja arutada omi asju, aga mis me peaksime tegema... Nojah, ja lihtsalt selleks, et üksteist jälle näha ja pisut lusti pidada.»

«Kas te siis tänini ei teadnud, mis koolmeistrid peavad tegema?» küsis Antanina Mihhailavna irooniliselt.

«Teadsime, aga mitte kõike.»

«Mitte midagi ei taipa,» kehtis Antanina Mihhailavna ärgu. «Nojah, rääkige edasi.»

«Ega edasi polegi palju rääkida. Nähtavasti oli keegi politseile teatanud, et Mikutsitšõ külla on kokku tulnud terve hulk koolmeistreid, aga misjaoks? Igaühel on ju need mässutont silma ees. Ja öösel tegi meile visiidi politseipristav uraadnikute ja politseistrasnikutega. Kirjutati meie nimed üles. Tjah, õigust ütelda polnud seda vajagi, sest me ise kirjutasime alla... Tegelikult oleks meid pidanud vahistama. Mine tea, politsei oleks seda teinudki, kuid rahvas jooksis kokku.» Labanovitš mõtles pisut, kas juba ta midagi niisugust rääkinud, mida poleks maksnud jätta. «Nojah, oligi kõik,» lõpetas ta oma napi jutustuse.

Antanina Mihhailavna oli märgatavalt süngeks tõmbunud. Liida istus langetatud päi. Tükk aega ei lausunud ema ja tatar sõnagi. Vaikis ka külaline.

«Ja mis siis nüüd teist saab?» küsis Antanina Mihhailavna.

«Kõik võib olla: võivad ametist lahti lasta, võivad kinni panna ja kohtu alla anda.»

Antanina Mihhailavna väärutas laivalt pead.

«Ja mis häda oli teil endale pahandust kaela tõmmata?» küsis ta.

«Ma ometi ütlesin teile, et ärge sõitke,» lausus Liida tasakesi, pead tõstmata.

«Ah,» ohkas Labanovitš, «kui teaksid, kus maha kukud, sinna laotaksid endale õlgi alla... Elusalt ju mulda ei marta. Ja midagi hirmsat ma siin ei näe. Ons vähe inimesi, kes istuvad vangimajades ja pagenduses? Aga võib-olla midagi ei tulegi.»

Et juttu mujale juhtida, võttis ta välja ja näitas rahva-koolide direktsioonilt saadud paberit — tänuavaldust, hea töö eest õpilaste ettevalmistamisel eksameiks.

«Oleks ju kena, kui see hästi lõpeks,» arvas Antanina Mihhailavna umbusklikult ja ohkas raskesti.

«Alati tuleb loota kõige paremat, aga ühtlasi ei maksa ka liiga muretu olla,» lisas Labanovitš.

Asunduse piiridest välja jõudnud, ohkas Labanovitš kergemalt. Kuid ühtlasi oli säärane tunne, nagu oleks ta midagi kaotanud, nagu oleks tal millestki puudus. Olgupoolest ei olnud hiljutisest sõidust Mikutsitšosse kuigi mõnus rääkida. Pidi ta ju keerutama ning kavaldama, et oleks kõigest räägitud ja samas ka üht-teist maha vaiktud. Nii pidi koolmeister toimima enesesäilitamistungi ajal, sest ta oli kindel, et nii või teisiti tuleb tal tegemist teha ametivõimudega ja anda seletust pristavi poolt konfiskeeritud protokollide kohta, võib-olla ka vastata kohtu-uurija küsimustele. Seda ei tohi unustada, selleks peab aegsasti valmis olema. Kõige sellega ühenduses ei läinud meeleatkõnelus Antanina Mihhailavna ja Liidaga, see, millise meeleolu äsjane kõnelus neile oli tekitanud. Selge pilt, et nad koolmeistrit kuigi suure rõõmuga oma majas enam ei näe. Ja kui teda koolist peaks lahti lastama, võib nende majaks isegi lukku jääda. Aga olgu kuidas tahes — Labanovitš otsustas kindlalt Liida järeleaitamise lõpule viia, või kui mitte, siis ainult sellepärast, et ta jalad enam vabalt maa peal käia ei saa.

Suvi oli parajasti lõppemas. Olid möödunud heina- ja lõkuskuu öised äikesed, olid laulnud oma kõmisevad laulud suvele. Põllud jäid iga päevaga lagedamaks. Inimesed koristavad juba hiliseid tõuvilju. Kõpses tatar. Ääretud legendid nagu oleksid äkki ahenenud, nad kandsid endis mingit ebamäärast, sõnul väljendamatut kurbust. Oli vaikinud paljuhäälnud lindude laul. Ainult ühtehoidvad vilkad kuldnokad, kel pojad üles kasvatatud, olid kogunenud hõlglasuurteks parvedeks ja lendasid põldude kohal, lüües vahel tihedasse musta troppi ja pudenedes vahel õhus läbi paistva võrguna laiali. Vanad kuldnokad harjutasid nähtavasti noori lendama, et enne ärarõnnu algust tugevdada nende tiibu. Sedasama tegid ka kured. Vahel nad kogunesid luhakuivendikel kokku ja kõndisid tervete rodudena pikkamisi ja kaua või seisis liikumatult paigal otsekui mingit nõu pidades, vahel aga tõusid kõrgele taevasse ja keer-

... kaua-kaua pilvede all, et proovida oma tiibade tugevust. Oh vabad linnud, kes küll ei kadestaks teie kergeid tiibu! ... Oli lõppemas suvi, raugemas loodus, tuhinguis heledate päikesekiirte sädelevad tuled. Vakataavad puugused koos metsade ja kaugete sinetavate salude ning hõlkatulega mattusid õrna, sooja vinesse nagu nukrusekir-

... Olid vaikseks jäänud ka Verhani külatagused. Isegi kirjutaja Vassilkevitš, nagu Labanovitš märkas, oli nüüd talinud ja vaikseks jäänud. Naine oli ta juurde tagasi tulnud. Kirjutaja oli just selleks tema järelgi käinud ja palunud tagasi tulla. Enam ta viina ei joonud ega märatsenud. Vaib-olla olid kirjutaja eluviisid muutunud ka selle tõttu, et varsti pidi tulema vallavalitsuse revideerimine, nagu ta oli ametivõilema kantseleis tuttavatelt kuulnud.

Kuidas tahes, aga kirjutaja oli nagu hoopis teine mees, kui Labanovitš tema poole sisse astus, et allkirja vastu ametlikku kirja vastu võtta.

Tahtsa näoga istus Vassilkevitš kantseleis pika, sinise kahevarga kaetud laua taga, mille peale oli kuhjatud mitmeid erinevaid toimikuid. Vassil Mironavitš oli näost nagu pisut ära jäänud — see ei olnud enam nii tursunud nagu pärast pikaajalist ja agarat Bacchuse kummardamist harilikult. Tahes kantselei uksele koolmeistrit, kergitas kirjutaja oma natuke oma toolilt ja ulatas naabrile käe nagu hea sõber või sõbergi. Osutades käega iseenda vastas laua otsas seisvale toolile, ütles ta lahkesti:

«Palun võtke istet.»

«Tanan, Vassil Mironavitš!» noogutas Labanovitš kirjutajale.

«Noh, kuidas elate? Mis teie pool head?» päris kirjutaja heatahtlikult.

«Mia, ime on küll juhtunud, mees on nüüd nagu sula või? Ehk ei mul vedanud?» mõtles Labanovitš ja hoidis kõrva ees.

«Ei midagi, väiksest-vaiksest, Vassil Mironavitš. Tanan teie healepanu eest,» vastas ta.

«Võib-olla on teie koolil vallavalitsusele mingeid nõudmisi?» jätkas kirjutaja endiselt heatahtlikul toonil küsitlust.

Labanovitš kehtas õlgu, andes sellega mõista, et mingid nõudmised koolil ei ole — ei kirjutajale ega ka vallale.

«Mis kohustused vallal kooli vastu on, neid täidetakse,» vastas koolmeister.

«Noh, siis on hästi, väga rõõmustav, et teil ja teie kooli valla käest midagi saamata jäänud ei ole,» ütles kirjutaja Sellega lõpetas ta eeltseremoonia ja asus asja juurde.

«Andke andeks, Andrei Pjatrovitš, et ma teid tülitasin pean teile üle andma ametliku kirja, sest mulle on tehtud korraldus anda see kätte allkirja vastu. Siin ta on. Palun alla kirjutada, et olete kätte saanud.»

Kirjutaja pani ümbriku lauale. Labanovitš andis sissetulnud kirjade raamatusse allkirja.

Nagu näha, kibeles kirjutaja uudishimust, et mis kiri see on, mille peab allkirja vastu kätte andma. Võib-olla ta isegi teadis, millest kirjas jutt, nüüd aga tegi koolmeistri pilamiseks ainult niisuguse näo, nagu ei teaks.

«Arvatavasti esitab direksioon teid autasustamiseks?» ei suutnud kirjutaja ennast pidada. Koolmeister tabas selles küsimuses pilget.

«Mille eest peaks mind autasustama? Olen ma mikaad vangitud või?»

«Kuidas mille eest?» ütles kirjutaja selle peale rahulikult. «Teil oli ju tänuavaldus eeskujuliku töö eest õpilaste ettevalmistamisel eksameiks.»

«Nojah, paljugi mis oli: siis oli see aeg, aga nüüd on teine. Oli, ütleme, riigiduum, aga nüüd teda ei ole. Ühenduses sellega võib ka võimudel teistsugune meelevõtte olla... Kuid et mitte pimesi kobada, vaatame, mis sinu kirjas on.»

Labanovitš avas ruttamata ümbriku ja laskis pilgul üle masinakirjateksti libiseda. Tekst oli lühike, ainult mõni rida:

«Verhani kooli õpetajale sellele ja sellele.

Minski Kubermangu Rahvakoolide Direksiooni Pedagoogiline Nõukogu otsustas — vallandada Teid Verhani rahvakooli õpetaja kohalt alates käesoleva, 1906. aasta 1. septembrist.»

Teatele olid isiklikult alla kirjutanud direktor, riiginõunik Akaronka ja asjaajaja Davidzik oma konksudega. Kui koolmeister luges, jälgis kirjutaja üksisilmi tema näo ilmet. Kuid Labanovitši näos ei liikunud ükski lihas. Koolmeister lõi veel kord silma üle plangi. Kõik oli omal kohal kolm tähte R.H.M. — Rahvahariduse Ministeerium, Akaronka ja Davidziku allkirjad ning pitser allkirjadest madalamal.

Labanovitš ulatas paberi kirjutajale.

«Olge lahked.»

Kirjutaja luges teate läbi, heitis koolmeistrile häämasust pilgu ja vaatas tükk aega vaikides temale silma.

«Teid vallandakse koolmeistriametist?» küsis ta tasakesi ja venitades, siis luges veel kord paberi läbi.

«Nojah, säh sulle autasustamiseks esitamist,» ütles koolmeister kibestunud toonil.

«Ma kuulge — mille eest ometigi?»

Võib-olla olid kirjutajal ülemuste ees omadki patud, nii et ta oli päris jahmunud teatest, et koolmeister on koolist lahti lastud. Igatahes ei olnud Vassilkevitsi hääles raasugi meelust ega mõnitust, see teade tuli temale ootamatult.

«Mis selle põhjuseks on?» päris kirjutaja edasi. «Siin ei ole öeldud, mis põhjusel.»

«Arvatavasti tuletatakse mulle mu varasemaid patte meelde,» vastas Labanovitš. Koolmeistrite konverentsist oskumist ei pidanud ta vajalikuks.

Kirjutaja juurest lahkunud, läks Labanovitš koolimajja, mis nüüd polnud enam tema koolimaja.

Kodus, omas toas, luges Labanovitš direksiooni kurja teate veel kord läbi. Nüüd ta veendus, et kujutlus vältimatult sündmusest on üks asi, aga see sündmus ise, kui ta aset leidnud faktiks saab, on hoopis teine asi... Nõnda siis on ta ametist lahti, tal ei ole tööd. Ja mingeid illusioonegi enam ei ole! On tõmmatud piir, mis eraldab teda senisest ja millest üle astuda ei saa.

Koolmeister vaatas toas ümber. See on ta korter, pigem kui endine korter, söögituba ja ühtlasi kabinet kolme aknaga, teispool vaheseina aga ühe aknaga magamistuba. Juba üle poole aasta oli Labanovitš selles korteris elanud, kuid polnud teda õieti märganudki, nüüd aga paistis see talle uues valguses ja kogu oma kehvast täiuslikkuses, mis ameti oli kallis. Hulgani keerles mõtteid ja mälestusi koolmeistri peas. Millegipärast meenus päev, kui ta esmakordselt sisse tuli, nägi lohakil ja raamas koolimaja, voodis vedelat Sretun-Surtšöki, tuli meelde kohtumine temaga. Meenus ka siiasõit, küüdimees Kudrõku-taat ja pöörane torm, kui tuul aknaluke raevukalt vastu seinu pekis. Nagu ilmammu oleks see olnud, justkui kauge unenägu, mis on jõudnud mälu tuhmudagi. Mõne lühikese hetkega käis mõtetest läbi kõik, mis oli ühenduses kool-

meistriametiga, kõik elujärgud, mis nelja aastaga läbi tehtud: Tselšõna, Võganõ. Kõik see oli seljataha jäänud, kaugusse taandunud.

Hiljakesi avas ukse Paraska-muti. Nähes Labanovitši sügavas mõttes, jäi ta seisma ega astunud üle läve, siis aga tõmbus vaikselt tagasi, et mitte häirida koolmeistrit tema mõtetes. See aga ei märganudki, kuidas mutike tuli ja kuidas ta ukse taha kadus.

Ta tuli vähe aja pärast uuesti, kui kuulis toast samme. Koolmeister võttis ta lahkesti vastu, peletades näolt nurruse.

«Astu sisse, Paraska-muti! Pole me enam ammugi juttu ajanud ega kaarte pannud. Võta istet, muti: suuremat sõpra kui sina pole mul siin kedagi.»

Paraska-muti ohkas raskelt ja istus laudsohvale laua ääres.

«Miks sa nii tujust ära oled, muti?»

«Kui teil meel haige on, siis on ka minul meel haige,» vastas muti.

«Millest sa arvad, et mul meel haige on?»

«Eks ma teie näost näe, kullake. Ma tean, et teil on süda raske, aga te ei räägi sellest. Varem te polnud niisugune,» ohkas mutike. «Praegu te heidate nalja ja naerate, aga teie süda ep naera ühtigi, ei heida ka nalja. Või ma siis seda ei näe!»

«Oh, mutike, küll sa näed palju, aga palju on sulle ka teadmata.»

Mutike ei pannud nagu tähelegi, mis koolmeister rääkis. Ta istus sügavasti langetatud päi, heietades omi mõtteid. Korraga tõstis ta silmad koolmeistrile ja küsis suisa:

«Rääkige õigust noorhärä, mis pahandus teil oli.»

Koolmeistrile tuli see küsimus ootamatult. Ta jäi vaatama mutikese murelikku näkku, mis nii pisike ja kortadest küntud.

«Küll sa oled hea südamega, Paraska-muti. Ma näen, et sul on minust kahju otsekui omaenda emal. Aga mind haletseda ei maksa. Kõik minu pahandus, nagu sa ütled, on selles pisikeses paberilipakas.» Labanovitš näitas rahvaskoolide direktsoonilt tulnud paberit. ««Kõrged kroonumehed» lahutavad mind sinust ja sellest koolist, Paraska-muti. Kas mäletad, kuidas sa mulle kaarte panid? «Kõrge kroonumees» saatis algul mulle tänuavalduse, et olen koolis hästi lapsi õpetanud, nüüd aga ütleb, et kasi minema.»

Mutike vaatas tardunult Labanovitši otsa. Paistis, et

koolmeistri sõnade mõte tema arusaamiseni ei jõudnud. Kuid ta aitas neis kibedat tõtt.

«Kuidas siis sedamoodi?» tõusis nüüd mutikese ärevus. «Kas see on nõnda karmid ollakse ja nõnda karistatakse? Mis paha te tegite?»

«Just selles see konks ongi, mutike, et mis paha on, seda mõistab üks nii, teine teisiti. Ühed, nurjasöödikud, arvavad pahaks seda, kui lihtsad, vaesed, maksude, nälja ja muuhetuga maharõhutud inimesed ei taha sellega leppida ja nauavad õigust, olles valmis ebaõiglase korra vastu võitlema.»

«Oh noorhärä, pole nemad seda korda teinud ega pole ma ka nende lõhkuda,» vastas mutike lootusetul toonil.

«Kuid mis õpetaja mina teile olen, noorhärä. Te olete kindugi targem kui mina, aga nüüdap te hakkasite ületõhusale korrale vastu ning võeti kätte ja öeldi teile ameti.» Ta langetas sügavalt pea ja hakkas põllenurgaga silmi puhkima.

Labanovitš astus Paraska-muti juurde ja patsutas teda kergelt õlale.

«Ära nuta ja ära kurvasta, mutike. Me veel vaatame, kas kellest üle on. Me veel võitleme. Kuid sina, muti, elad sedamoodi edasi nagu ikka.»

Mutike kuivatas põllenurgaga äranutetud silmi ja nina ning tõmbus sõna lausumata tagakambrisse, et seal oma «mõistlikust» taga nutta. Aga võib-olla tahtis ta üksinduses haarte panna, et teada saada, mis tulevik koolmeistrile toob. Samal ajal võttis Labanovitš nõuks preestri juurde minna.

Isa Vladzimer istus aias lehtmajakeses. Seal olid ka Viktor ja keegi tundmatu noormees, päevitanud ja lihaseline, otsakui kivist raiutud. Lehtla ees oli ümmargune laud ja selle ümber laiad pingid. Labanovitš mõõtis neid pilguga. Tal tuli pähe üleannetu mõte, et kui hüppaks üle laua ja pingide. «Teen proovi,» sõnas ta iseendale ja kedagi terehõimata võttis hoogu ning hüppaski üle.

«Vaadake, millega tema hakkama ei saa!» ütles isa Vladzimer kiitvalt ja lisas: «Sinus pesitseb ju lausa kurivaim!»

«Braavo, braavo, koolmeister! Kõvasti üle sülla kargas!» kiitis Viktor.

Tõmmu noormees ainult muigas ja avaldas oma arvamist ühesõnaliselt:

«Tubli!»

Labanovitš sai temaga tuttavaks. Ta nimi oli Djatšenko. Ta oli Viktorile kui oma sõbrale külla sõitnud. Kuid oli veel teinegi põhjus. Djatšenko oli ühes Dnepri-äärse Ukraina linnas olnud esseeride võitlussalga ülem. Politsei oli tema jälile saanud ja otsis teda taga. Et politsei eksitusse viia, otsustas Djatšenko kokkuleppel oma sõpradega toime panna enesetapmiskometi. Ühes tollases ajalehes ilmus umbes järgmise sisuga sõnum:

«K. linna lähedalt Dnepri kõrgelt kaldalt leiti tundmatu mehe kiri. See mees nimetas ennast Jevgeni Djatšenkoka. Kirjas oli lugeda: «Kõigest on kõrini. Ei näe mingit mõtet kauem vedada koormat, mida nimetatakse eluks. Oma surmas ei süüdistata ma kedagi. Emake Dnepr, võta vastu oma põhjatusse rüppe oma õnnetu poeg.»

Kirjutanud säärase kirja, sõitis Djatšenko Verhani Viktori juurde ja elatus isa Vladzimeri heldusest.

Isa Vladzimer oli parajalt vintis ja heas tujus.

«Mis sul on, et nõnda kargama oled hakanud? Millest need vasikavigurid?» küsis ta Labanovitšilt.

«Äh, isa Vladzimer, karatakse mitte ainult rõõmust, vaid ka kurvastusest,» vastas koolmeister.

«Kuulsin, kuulsin, sõbrake... Ah teid küll, ei vaata küllalt endale jalge ette, eks siis komistategi,» haletas preester Labanovitšit ja tema näol kõiki ennatuid noori inimesi. Siis küsis: «Mis sa siis nüüd peale hakkad?»

«Pean pisut aru, vaatan ringi.»

«Häta see mees ei jää!» mühatas Djatšenko veendunult.

«Tead, mis ma sulle ütlen,» jätkas preester poolteed tõsiselt, poolteed naljatamisi. «Hakka papiks. Siiasamasse minu kogudusse võid jäädaagi. Hakkame kahekesi jumalat kiitma ja kopikat jahtima, ja pole meile vaja keda kura-ditki.»

«Jumalat teenima olen ma kehv vend,» vastas Labanovitš naljatades.

«Väga head pole tarviski. Ülearu vagaks ei maksa hakata, sest mis ülearu, see ei kõlba sigadelegi, kuid ka liiga palju kõlvatusi pole tarvis teha, vaid ikka tasapisi ja keskelt läbi. Aga olgu, kuidas soovid,» lõpetas preester, läkäega, tõusis ja kadus oma kiriklakambreisse.

«Te peate ühenduse looma tõsiste revolutsionääride parteiga ja hakkama partei liikmeks,» ütles Labanovitšile Djatšenko. «Partei võib teid paljuski abistada. Tal on side meid, tema kaudu võib töödki leida.»

«Ja missugusesse parteisse te soovitate mul minna?» küsis Labanovitš.

«Revolutsionääride parteisse. See partei vajab rohkem talurahva huvisid kui ükski teine.»

Labanovitš muigas.

«Kehv on see kosjamoor, kes ei kiida oma pruuti. Einoh, mis siis. Vaatame ja kuulame, mis ja kuidas. Aga heade meede eest aitäh.»

Labanovitš oli juba harjunud mõttega, et ta on kooli lahkunud lahtiraiutud laast ja et leiba peab hankima mingil moel viisil. Kuid pead ta norgu ei lasknud. Mis jutt see on, et see suures laias maailmas ei leidu mingit hakkamist inimesele, niikaua kui ta on prii mees ja mitte millegagi vajadud! Julgust oli talle andnud ka Djatšenko, kes soovitas lähedalt ühendusse astuda revolutsionääride parteiga, kust võib leida tuge. Küsimus oli ainult selles, missugune partei valida, et see kõik sinu nõudmised täielikult rahuldaks. Sellest aga järgnes, et enne kui ennast ühe või teise parteiga siduda, tuleb vastavat parteid hästi tundma saada, et tee oleks õigesti valitud. Esialgu aga on tähtis, et sa paigale tammuma ei jääks, mingil juhul allamäge ei hüppaks, vaid rühksid edasi, elule vastu, sinna ära eksimata. Elus aga juhtub mõndagi, elus on palju igasugu raskusi, mille kaudu avaneb tundmatu ja seninägematu maailm.

Viiimasel ajal armastas Labanovitš ilma kindla eesmärgita ringi uidata. Seda kommet õhutas ta sõber Janka Fukala. Täna sai Labanovitš temalt kirja. Janka oli samuti koduseistriametist lahti lastud, kuid temagi ei kurtnud ja vastas erksalt tulevikku. Ta saatis kirjas järgmise luuletuse:

Oh mõistmatu, reisikepp võta!
Kus jäänud ta? Uus kutsub ränd!
Kas astud keset linnamüha
või kõrbest läbi matk viib sind —
sa kõikjal austat, mis on püha,
ja ole ikka vaba lind.

See salmik vastas noorte koolmeistrite meeleolule ja haaran neid oma romantilise ähmaga.

Kuid lähenes ka sügis. Mägede taga polnud septembert, mil õpetajad pärast suvevaheaega kogunevad oma koolidesse otsekui rändlinnud äralennu eel. Ainult temal, Labanovitšil on lennutee suletud. Oli aeg mõelda kooli üleandmisele kas vallale või otse oma järglasele, kes võis kohale jõuda iga päev, kuna endal tuleb minna, kuhu jalad viivad.

Kui Labanovitš tagasi jõudis oma lühikeselt matkalt Verhani ümbrusse, kohtas ta Ivan Antsõpikut. See oli suve jooksul näost roosatama lõõnud, päevitanud ja priipõlves pisut ossigi kogunud. Ta väikesed punakad vurrud olid pikemaks veninud ja ta silitas neid tihtilugu sõrmedega. Selle näoehte tõttu oli Antsõpik Labanovitši meelest just kui Gogoli viinapõletaja: vurrud olid niisugused, et jättis mulje, nagu hoiaks nende kandja hiirt hammaste vahel. Antsõpiku olemisest paistis, et ta on iseendaga, oma eluga ja oma tulevikuplaanidega rahul. Ta juba teadis, mis hoop oli kolleegi tabanud.

«Täitsa õigel ajal tuli teine kohale: pole sekeldamist kooli üleandmisega!» mõtles Labanovitš rõõmuga.

Nukra näoga ja osavõtlikul toonil, nii nagu säärasel korral sünnis, ütles Antsõpik:

«Kurvad uudised, pahad lood, Andrei.»

Antsõpik mõtles Labanovitši vallandamist.

«Mis siis lahti on, Ivan?» tegi Labanovitš näo, nagu ta ei teaks.

«Minuga pole midagi lahti,» naksutas Antsõpik keelt. «Vastupidi, mind määrati parema kooli peale, Klinkisse. Aga sina... oled kah supi kokku keetnud, vennas. Ai-ai-ai!» vangutas Antsõpik etteheitvalt, kuid osavõtlikult pead. «Kellele siis õigus jäi?» küsis ta võidumehe ilmel ja lisas: «Astla vastu üles lüüa ei maksa kellelgi. Pole tarvis midagi puutuda ja kedagi karta. Istu vaikselt-vagusalt, ära tühja tülitse.»

«Tead, Ivan, sa valmistasid mulle põhjaliku pettumuse, ma arvasin ju, et sa siia jääd, siis ma annaksin kooli sulle üle, et poleks tarvis igasugu inimestega jamada... Nojah, kui aga nii, siis olgu pealegi. Soovin sulle, et sa uues kohas politseipristaviga vastuollu ei satuks. Mis aga õigusesse puutub, siis kanapoegi loetakse sügisel.»

Antsõpik tõmbas ninaga ja naksutas keelt.

«Ei tea, mis asju sa lugeda mõtled?» küsis ta pilkavalt.

Antsõpik oli väga enesekindel, ta tundis praegu ennast ilmselt üle koolist minema aetud Labanovitšist.

Kuid läksid lahku. Ja mitte ial ei puutunud edaspidi enam midagi Labanovitši kõrvu.

Hakkas kui kool oli veel üle andmata, tundis Labanovitš jalge all mingit juriidilist pinda, tal oli seaduslik õigus sinna majja jääda. Niipea aga, kui kool üle antud, ei ole sul enam jalgealust, ehkki illusoorset. Sellepärast lükkas ta üheandmist edasi kuni kõige viimase momendini. Pisut hoidis teda siin kinni ka Liida, sest tüdruku astumine uude kooli oli ju vaja ühele poole viia. Samuti ei oleks tahtnud temast lahkuda, sest Labanovitš oli temaga harjunud ja tahtis olla et rohkemgi kui harjunud, ehk ta küll tõrkus seda iseendale tunnistamast. Pealegi ei tahtnud ta ennast jätta ega loonud Liida suhtes mingeid pettekujutlusi, teades, et kui ta ära sõidab, ei kohtu nad Liidaga enam ialgi. Ja mis mõtet sel olekski? Liida on alles kauniks õieks puhkemas, armsast süütust plikast sirgub varsti noor neiu, kes ei taha võib-olla pärast tema, peavarjuta hulkuri peale vaadatagi. Polnud kuigi mõnus sellest mõelda. Kuid ikkagi mõis Liida tema silme ees.

Juba mitu päeva polnud ta oma õpilast vaatamas käinud. Hoidis seal aga ei teagi veel, et ta pole enam Verhani koolmeister ja üldsegi mitte koolmeister. Kuid seda ei saa salajas hoida. Ja mis mõtet sel olekski?

Koolmeister võttis kepi, oma teekäikude kaaslase, ja astus Antanina Mihhailavna talu poole. Võib-olla jääb see viimaseks käiguks sinna.

Lõbusalt ja muretult mängis Liida oma õuel; ta ajas kassipoega, kui kätte sai, siis vajutas vastu põske, rääkis talle midagi hellitavalt ja suudles. Väike kiisuke, niipea kui tüdruk ta lahti laskis, ajas saba sirgu ja pani jooksu. Siis ruttas Liida jälle teda püüdma. Kassipoeg liuges alalati alla ja putkas teispoole aeda. Kergelt nagu lihtsasti hüppas Liida üle aia, et kavalat kiisukest kätte saada.

Labanovitš jäi nurga varju peitu, kust teda näha polnud, ja vaatas muiates pealt, kuidas Liida vallatu kassipojaga hultas. Mitte kunagi polnud ta näinud, et tüdruk oleks nõnda elav, nõnda lusti täis, kergejalgne, osav ja lapselikult muretu, mitte kunagi ei tundunud ta Labanovitšile nii armas ja veetlev. Mitu minutit nautis ta Liidakese hullumist, seisis liikumatult, et tüdruk ei märkaks, kuidas teda vaadatakse ja vaadates temast rõõmu tuntakse. Kiisuke oli hullumisest nähtavasti tüdinud, ta tormas nagu nool, selg hakkas ja saba püsti, maha poole ning kadus rõdu alla. Ja

Liida arvas samuti, et sest naljast aitab ja et tal on tähtsamatki teha. Muretu ja üleannetu ilme oli ta näolt täiesti kadunud. Järsku oli toimunud muutus, ta oli tõsine nagu küps naine, kellel on hulga tähtsamaid toimetusi kui kassipojaga hullamine. Ta heitis otsmikult tagasi tumedad kassitanpruunid juuksesalgud, tihedad ja lainelised, ning vaatas teevaru poole, mis raudteejaama viivalt suurelt vankriteelt nende talu poole tuli. Siitkaudu käis tavaliselt Labanovitš. Liida pidi vaatama vastu päikest, seepärast pani ta käe varjuks ette, et silmi katta. Labanovitš oli sellest väga liigutatud: võib-olla otsivad Liida silmad teda? Kuid Labanovitšit teel ei olnud: ta seisis siinsamas, päris ligidal, ja nägi seda kõike pealt, jäädes ise märkamatuks.

Aeglasel sammul nagu täiskasvanud naine läks Liida nüüd maja poole, kus kassipoeg oli rõdu alla pugunud. Labanovitš seisis veel mõne minuti, tuli siis hoone ümber läbi, mille varju ta oli ennast peitnud, ja astus ruttamata õuele.

Antanina Mihhailavna ja Liida olid toas. Nad võtsid Labanovitši vastu rõõmuga ja külalislahkelt.

«Rääkige, mis head kuulukse,» ütles Antanina Mihhailavna.

«Kuidas teile ütelda... Head pole midagi,» vastas Labanovitš. «Aga see kõik on kõõmes. Kui vaid midagi hullemat ei tuleks.»

«Rääkige aga kõik ära,» käis Antanina Mihhailavna peale.

«Mis siin ikka nii palju rääkida: mulle anti koolist hundi-pass, ja asi sellega. Ja nüüd võin ütelda: «Puupaljas ma, lehtkerge, kõigi silmis liigne,» lisas ta, kasutades lauset, mida tema endine õpetaja oli omal ajal algkoolis korranud.

«Teid lasti koolmeistriametist lahti?» küsis Antanina Mihhailavna veel kord jahmunult. Ta hääls kõlas isegi haletsevalt ja osavõtlikult. «Ja mis siis teist nüüd saab?»

«Mis saamist seal ikka? Võtan oma seitse asja — varanatukest on mul ju vähe — ja lähen laia ilma õnne otsima. Kuskilt tuleb peavarju leida. On selline kõnekäänd, et ainult Stsjapan on pan mis pan, kui tasku tühi, ei silmi ta pühi,» vastas koolmeister südikalt.

Tükk aega valitses toas vaikus, justkui poleks siin kedagi. Mis tunne oli Liidal, seda Labanovitš ei teadnud. Paistis, nagu oleks see kõik talle vähe korda läinud. Vaikuse katkestas Antanina Mihhailavna.

«Hea küll, aga mis siis minu Liidast saab?» küsis ta ja lisas: «Olete teda omadega sassi ajanud.»

Antanina Mihhailavna sõnad tungisid valusalt Labanovitši hinge. Mismoodi oli ta Liidakese omadega sassi ajanud? Kas sellega, et tahtis teda järje peale aidata? Ta ju ei peitnud tüdrukut, kullamägesid ei lubanud.

«Liidaga jäävad asjad sedamoodi,» ütles Labanovitš. «Täna kirjutame palvekirja Minski linnakooli direktrissile. Täna kahe nädala pärast algavad eksamid. Liida sõidab sinna ja teeb eksamid ära. Selle kooli jaoks on tal ettevalmistust rohkem kui vaja.»

«Siis lähe ma eksameid tegema,» hakkas Liida jonnima.

«Mispärast?» küsis Labanovitš.

Liida vastas:

«Ma ei taha kooli astuda. Parema hakkab telegrafistik.»

Nahtavasti oli ta sellest emaga rääkinud, aga võib-olla oli just ema talle säärase mõtte pähe pannud. Kuid palvekirja Liida siiski kirjutas.

Jumalagajätul, Antanina Mihhailavna majast ja asundusest lahkumisel, küsis Labanovitš Liidalt:

«Armas Liidake, kui ma sulle kirja saadan, kas sa siis mulle kirjutad?»

Liida lõi silmad maha.

«Ehk kirjutan,» sõnas ta tasakesi, seejärel aga küsis äsja: «Millest ma kirjutan? Ja milleks?»

Nende jumalagajätt oli üsna kuiv.

«Poleks mind lahti lastud, ei ta siis oleks mulle nõnda öelnud,» mõtles Labanovitš Verhani poole kõmpides. Siis lausus ta iseendale: «Tänapäev annan kooli kirjutajale üle. Pole enam mingit mõtet siia jääda.»

«Mis siis enam?» mõtles Labanovitš. «Minu viimased tunnikesed siin. Kool on üle antud, ja nüüd olen ma siin võõras. Kriips on alla tõmmatud. Nüüd olen ma prii lind, pikka kuni tiivad veel kärpimata.» Meenusid värsid Melnik (Jakubovitši) luuletusest:

Kesk väljade kollendust, norguvat vilja,
kus konarlik peenar nii ahas näib,
suus ohked ja häda, pimedas hilja
hall maatappees priiuses käib.

Samasuguse «maatamehena priiuses» tundis ennast ka tagandatud Verhani koolmeister.

Kõik need päevad liikus Paraska-muti ringi löödud näoga, tihtilugu ta nuttis. Kui ta aga kuulis kooli üleandmisest, ei olnud ta kurvastusel otsa, sest ei olnud enam vähimatki lootust, et koolmeister võiks ehk jääda.

«Mutike, sa nutad minu pärast nõnda, nagu oleksin ma surnud, aga ma ju elan, olen elus inimene.»

«Oeh, mu kullake!» pühkis Paraska-muti pisaraid. «Mul on ju teist kahju. Poleks vist omaenda pojastki nii kahju kui teist.»

«Hea inimene oled sa, kuldne inimene oled sa, Paraska-muti, ja ma pean sind meeles kui poeg. Ole nüüd jälle rõõmus ja ära nuta taga elusat inimest.»

Kuid mutike hakkas veelgi kibedamalt nutma ja küsis silmi kuivatades:

«Millal te's mõtlete meid maha jätta?»

«Ega ma kauaks nüüd enam siia jääda ei saa. Seesama kirjutaja, kellele ma kooli üle andsin, võib ütelda, et oled ametist lahti lastud ja kooli üle andnud — ole lahke ja tee plats puhtaks. Nii et tuleb kraam kokku panna ja minna laia maailma. Kuid maailm on suur, ruumi on seal palju.»

Paraska-muti ohkas raskesti ja läks toast välja. Ei kärsinud istuma jääda ka Labanovitš. Enne oma kolmandalt ja viimselt koolmeistrikohalt lahkumist tahtis ta veel kord läbi käia kõik teed ja rajad, kus ta oli vabadel hetkedel mitmeidki kordi ringi uidanud. Sellised matkad olid talle palju rõõmu ja rahuolu valmistanud, mitmedki paigad Verhani ümbruses olid saanud talle südameomaseks ja kalliks. Ikka jälle olid nad seisnud Labanovitši silma ees, nad jäävad sinna edaspidigi, kutsudes teda kõige kallimate sõpradena. Nendega peab jumalaga jätma, kuidas siis teistsiti.

Labanovitš võttis kepi ja astus kõrgele rõdule. Pikemalt arutamata ja kindla plaanita pöördus ta vasakule, laiale tee, mis viis mööda vallamajast ning kirikust haljaste kaskede keskel, ja suundus vaikselt mõtiskelus metsa poole. Kui keegi oleks sel hetkel temalt küsinud, mille üle ta mõtiskleb, oleks ta arvatavasti vastuse võlgu jättnud. Kui ta jälle meelt märkas, leidis ta ennast kalmistult. Kodunt välja tulles oli ta küll tahtnud jumalaga jätta Verhani ümbrusega, aga sugugi polnud ta kavatsenud tulla siia.

«Kuidas ma küll siia sattusin ja milleks?» pani Labanovitš ka ise imeks. «Mis mind kalmistule tõi? Kalmistu

symboliseerib ju inimese olemasolu lõppu. Lõpp on lihtne, aga mitmesuguse tähendusega sõna: mõnikord valmistab see inimesele rõõmu, teinekord aga omandab lõpp traagilise iseloomu.»

Eks temal endalgi, Labanovitšil, ole nüüd käes koolmeistriameti ja Verhanis viibimise lõpp. Kuid talle meenus ammune juhtum kalmistul, kokkusattumine tundmatute inimestega, mehe ja naisega. Nagu hiljem selgus, olid need abikirjutaja Lapitski ja kirjutaja naise õde, kes pärast seda siit kähku ära sõitis.

Kalmistu oli vaikne, inimtühi ja nukker. Pikkamisi kõndis Labanovitš tuttavat teed mööda juba tuntud mullavalli poole. Koolmeistrile meelde jäänud puhmastik oli kaotanud lopsaka haljuse, oma nooruse ilu. Siin-seal hilpnud põõsastel koltunud lehti, närbunud rohul vedeles neid palju. Lähenev sügis oli vajutanud nukruspitseri kõigele, ükski kuhu vaata. Isegi rahutu tuul tuhis nukralt, hoides maadligi, otsekui tahaks kuulata selle lõpmatuid laule. Ah neid laule, maa igiammuseid laule! Millal hakatakse neid laulma lõbusalt, rõõmsates toonides?

Labanovitš seisatas ja vaatas haudade vahel ringi — otsekui selleks, et nad alatiseks meelde jääksid. Kõdunenud, vastu maad langes puuristid, hallid samblatordid nende küljes, maa sisse vajunud hauaplaadid — kui maha jäetud, unustatud ja hooletuses siin kõik oli, kui vilets ja leinuline! Koolmeistrit haaras nii suur nukrus ja ängistus, et ei suutnud pikemalt kalmistule jääda. Ta hakkas tagasi tee poole minema, vaadates veel kord üle öla.

«Ega ma vist seda paika enam iial ei näe. Nojah, hüvasti!» sosistas ta mõttes lahkumissõnu.

Kalmistult pöördus Labanovitš metsa poole. Ruttamata hakkas ta minema piki metsaveert Tumeli suunas, kus oli veepais ja vana kahekorruseline jahuveski. See paik meeldis Labanovitšile väga, tihtigi oli ta vabal ajal siin jalutamas käinud. Pärale jõudes jäi ta seisma. Terve rodu mälestusi ründas teda. Meenus hommik, kui ta varavalges oma õpilastega üle veskitammi sõitis, et eksamitele minna. Teispool tammi kadus tee üsna varsti metsa vahele. Välude veertel kasvav kasenoorendik oli tookord vaevalt jõudnud värsked lõhnavad lehed välja ajada, muutes metsa nõiduslikult kauniks. Siis oli tunne, nagu oleks põline, sünge mets ennast mähkinud õrna, läbipaistvasse loori, mille päike ja maa olid kudunud tuhandeid ja tuhandeid piki metsaserva kasvavate kaskede ning põõsaste rõõskadest

kahvaturhelistest lehtedest, et ehtida iseennast nende kevadeandidega ning varjata oma sünget nägu. Tookord olid koolmeistril olnud hoopis teised mõtted ja teistsugune meeleolu, nüüd aga tuli ta siia juba sügise hakul, et viimast korda näha kõiki paiku ja nendele hüvasti ütelda.

Vana veski oli nagu välja surnud. Polnud tema ees ei inimesi ega hobusevankreid. Ei pöörelnud ka päratu suur, paljudest põidadest koosnev vesiratas, mis veski ja kogu ta rohmaka jahvatamisvärgi käima pani. Ainult kuskilt nähtamatust pilust tungis läbi kitsas veejuga, rikkudes oma ühetoonilise sulinaga vakatava hoone rahu. Paisu alt voolas jõgi rahulikult edasi, viies ära selle jao vett, mis ehitajaist talle määratud. Siinsamas veskist allpool pöördus jõgi kauni käänakuga algul vasakule ja voolas siis lagendiku suunas, pugedes üle vee kummarduvate vanade remmelgate rippuvate okste varju ja kadudes seejärel hoopiski silmist. Niihästi see jõgi kui ka jändrikud remmelgad selle kaldail toonitasid veelgi enam, kui sügav rahu ja vaikus valitses siin, vanapäolise Valgevenemaa ühes kõrvalises, vähetuntud hubases nurgakeses.

Hulk aega ei pööranud Labanovitš pilku jõelt. Vaimusilma ette tõusid teised, niisama kodused ja südameomased maastikud, mida ta oli ju korduvalt näinud. Ja kui palju on veel maastikuvaateid, mida ta pole kordagi näinud! Kui palju on neis ligimeelitavat ja südant rahustavat ilu! On aeg astuma hakata, sõber, on aeg! Raja endale tee ellu, vaatamata tõketele, avar ja selge tee, kus silmapiirid ning kaugused lõpmatud, ja kutsu rahvaski sellele avarale tee!

Kogu meeletusk, mille mõju all Labanovitš veel nüüd sama oli, lahtus nagu hommikune udu palava suvepäeva ees. Ta tundis tõusvat erksust ja värsket jõudu, tahet võidelda oma koha eest elus, kõigi heade inimeste eest, kes vintsutatud saatuse ülekohtust ja kõiksugu hädadest, mis tõkestavad nende teed. Mis sinagi siis muretsed? Ja kelle peale sa loodad? ... Olgu siis teiega õnn, kes te siia jääte, mu kallid remmelgad, ja sina, igirahutu jõgi! Mujalt leian niisama keni kohti nagu teiegi.

Viimast korda vaatas Labanovitš üle ümbruskonna. Ta pilk peatus ka mäeseljakuks, kust ta esmakordselt oli näinud lossi kangastust, üheksainsaks pikaks kirjuks roduks venitatud külal, viletsatel aedadel lohakile jäetud majade ümber, isa Vladzimeri eluasemel, küla teises otsas asuval kirikul, mille lähikonnas olid ka vallavalitsus ning kooli-

maja. Seal ta siis on, Verhani küla kõige ümbruskonnaga on talle terveni näha ...

Seesama külataat nimega Nitšõpar Kudrõk, kes talvel oli Labanovitši siia sõidutanud, viis ta nüüd raudteejaama tagasi, kaasas needsamad kaks väheldast kohvrit, mille sisse oli pakitud koolmeistri kogu kehv kraaminatuke. Veel seisis Labanovitši silma ees Paraska-muti äranutetud nägu, samuti ta ise, nii südamluk ja hea, nii pisikene, kuivetu ja kortsus. Meenus ka ärasõit Tselšõnast, meenus Jadvisja, kelle pärast ta oligi oma esimeselt koolmeistrikohalt lahkunud, turjakas külataat Raman ja tema jutt Jašuki mäest.

«Üks peatükk on läbi loetud ja raamat pannakse kinni,» oli Labanovitš Tselšõnast lahkudes mõtelnud. Nüüd on loetud ka teine peatükk, aga raamat pole kaugelki veel läbi.

Teine osa

RISTTEEDEL

Kunagi, kaugeil nooruspäevil, ahvatles mind lai maailm, tema loendamatud kumisevad teed, avarad ja ahtakesed, sirged ja kõverad, millest mõlemal pool paistavad siit-sealt tihedad lõhmused, sihvakad paplid, käharad põliskuused. Mind võlusid ebamäärased kaugused, mõtlikult valkivad ja targad oma kinkude, orgude ja allikatega, oma kitsaste metsatriipudega silmapiiril, kus maa ja taevad otsekui kokku sulavad. Ja kõik mähitud läbipaistvasse sinakasse uduloori.

Mis on selle uduvinetuse taga? Missugused sündmused, missugused inimesed ootavad mind rännuteil? Millistest paikkondadest läbi lähevad need teed ja kuhu nad viivad?

Ei midagi põnevamat olnud mul siis ilma peal, kui kergitada seda vinetavat loori ja heita pilk selle taha. Seal — nii ma arvasin — leian ma vastused kõigile oma küsimustele, saan tundma elu saladusi. Elu aga on nii keeruline, temas on nii palju ootamatusi ja järske käänakuid, et kogemusteta noormehel oli raske kõigis tema mitmekesisistes nähtustes orienteeruda, hinnata neid nii, nagu nad väärt olid. Sestap oligi nii palju rõõmu sellest, kui aina edasi ja edasi minna, et tundma õppida tundmatut, näha seninägematut.

Palju aastaid on möödunud sellest ajast. Paljusid teid on möötnud mu jalad. Mitmesuguste inimestega olen ma oma ränduripõlves kokku puutunud. Paljudki neist on saanud mulle lähedasiks ja kalleiks, kuid paljudest ma täna ei

hooli. Ka mina ise olen selle ajaga ära väsinud ja tunnen järjest enam ning tugevamini maa ürgset, vastupandamatut külgetõmbejõudu.

Ent lakkamatult mühisevad tuhatkeelsed elulained, silma ees seisavad ikka endiselt otsatud, veel enamgi kutsuvad kaugused.

Uued avarad teed on läinud lahti meie rahvaste ees. Ja ei raage väsimatu iha heita pilk homsete päevade eesriide taha.

Olge helged ja rõõmuküllased, inimkonna tulevased päevad!

1

Minskit ja Bresti ühendava raudtee ääres, jaamale üsna lähedal kõrge tumeda metsa kõrvalises sopis pesitses metsavahi eluase. See kuulus vürst Radziwilli metskon-nale. Pika aja jooksul olid hooned mustendama löönud, vanaks jäänud ja längu vajunud. Ja mis hooned need olidki! Madal ja poolpime, rähmaste akende ja pehkinud rõduga maja seisis näoga raudtee poole. Raudtee läks siit küll päris lähedalt läbi, aga ära ei paistnud: ta jäi kõrge valli taha, mis männinoorendikku ja sarapuupõõsaid täis kasvanud. Vana lohkulangenud õlgkatusega rehi hoidis päris vastu metsa serva — justnagu selleks, et leida varju külma ja tuulte eest, mis olid talle juba ohtlikud. Pime laudakoomits, samuti aegadest räsitud, hoidus haledalt maadligi. Majadest ühel ja teisel pool oli lapike lagedat. Omal ajal oli siin olnud tõrvaahi. Sellest olid järel ainult saviahju rusud, kus tõrvakärsakuid kuumutati, ja väikse-mad tõrvased kännutükid. Veel praegugi lõi siin ninna tõkati- ja tärpentinilõhna. Metsavahikoht aga oli pärinud siit nime — Tõrvaahju. Siin oli praegu metsavahiks Andrei Labanovitši vend Vladzimer. Juba maast-madalast olid vennad hästi läbi saanud. Vahel oli neil kokkusaamisi ka mehepõlves, kui nende teed olid lahku läinud, ja need kokkusaamised olid lahked ning sõbralikud. Kuuldes, et Andrei on koolmeistriametist lahti lastud ja praegu tööta, väljendas Vladzimer oma osavõtlikkust ja küsis siis:

«Mida sa's nüüd mõtled peale hakata, vennas?»

«Eks vaatan pisut ringi, kuulan maad. Pean ühe ja tei-sega nõu, mis, kus ja kuidas — ehk juhtub midagi leidma.» Vennad vaikisid.

«Ole kindel, ega ometi koolis tee su ees püsti läinud,» arvas Vladzimer. «Ja sihukesti nagu sina on praegu kõik kohad täis aeg on niisugune — inimesed on hakanud õigust leidma, aga kroonuülematele pole õigus nina järgi.»

«Nii see on,» sõnas Andrei.

Vladzimer viis ilma pikemata jutu mujale.

«Sõnitsa kui endale peavarju ja tööd leiad, koli minu juurde. Kõrvaline nurk. Sa oled üksik, mulle tülinat ei tee. Suurt toredust küll pole, aga kuidagi ajame läbi.»

Andrei tänas venda südamest ja andis nõusoleku jääda.

Pärast seda, kui Labanovitš oli Verhanist ära tulnud ja oma koduste poole läks, ei saanud ta lahti tundeist, et inimesed vaatavad ta peale teise pilguga ja tunnevad südame-põhjas isegi kahjurõõmu, et ta on ametist lahti, ilma tööta, ühesõnaga, kodutu hulkur!

Labanovitš asus oma venna juurde Tõrvaahjule.

Põlnud üle nädalagi sellest, kui ta oma kodukanti tuli. Esimestel päevadel kandis ta südames ja mõttes nii suurt tuskat, nagu oleks tal lein raske kaotuse pärast. Eelmistel aastatel olid kõik koolmeistrid, sealhulgas ka tema ise, sel ajal juba oma koolides ja hakkasid õppetööga pihta. Pise-mad lapsed, kes kodustest töödest vabad, täitsid klassitube oma heledate kilgetega. Mis tore aeg see oli! Puutusid vahetult kokku mudilastega, kes kasvavad pärast suureks, astuvad ellu, hakates käima kas oma isade teed või leides uusi, lähedamaid ja õnnelikumaid teid. Eks ole ju huvitav tutvustada neid kooliga, koolikorraga, õpetada lugema ja kirjutama, raamatutarkusest osa saama, rääkida nendega nii, et sinu sõna jõuaks laste arusaamisse ja südamesse!

Selgelt, otsekui ilmsi mõõdusid Labanovitši vaimusilma sest koolielu pildid ja koolid, kus ta oma lühikese kool-meistrikarjääri jooksul oli saanud olla. Tselšõna, selle ümbrus, inimesed ja kõik, mis seal läbi elatud ning läbi tuhtud. Ja lõpmata kallis mälestus Jadvisjast kerkis uuesti elavana meelde nagu Polesje laanekuru imepärane lill, nagu korvamatu kaotus. Meenus ka Vöganõ kool, lai madalmik Pina jõe taga, kõrgesse tihedasse roostikku kas-vanud, ja Pinski linn, mis väga hästi kätte paistis, kui minna kooliõuest alla jõe äärde. Otsekui mingi saar pära-tul soistest rooväljadest vaagnal kerkis sealt maalilisena iidne linn, ääretu Polesje tähtsaim keskus.

Veel elavamalt ja selgemini nägi ta kujutlustes Verhani, sest ainult mõned päevad olid möödunud sealt lahkumisest. Meenusid ka Antapina Mihhailavna väike maja ja Lii-

dake... Tore tüdruk, lahtise peaga, rõõmsameelne, lapselikult üleannetu. Kas ta läheb linnakooli eksamitele? Misugune saatus ootab teda ees? Kas ta saadab Labanovitšile kirja?

Labanovitš oli andnud talle oma aadressi. Muide oli postkontor siit hulga lähemal kui Mikutsitšõst. Väga võimalik, et seal ootab kiri ka mõnelt sõbralt, samasuguselt koolist hundipassi saanud hädavareselt ja ilmahulguselt nagu Labanovitš isegi.

Siis säärase pööraku oli teinud ta elu! Mis elu? Kodutu elu, vaakumine maa ja taeva vahel. Loota pole kellelegi. Kindel võid olla ainult iseendale, kuskilt abi oodata ei maksa... Ei, mis sa räägid! Vend Vladzimer on teda juba aidanud, õiendas Labanovitš iseennast. Kuid teised inimesed? Kas siis maailm headest inimestest tühi on? Ja sellepärast, seni kui sa veel vaba oled, seni kui jalg astub — mine edasi! Astu edasi üle teedetud maa, üle kündmata väljade, aja sisse uued rajad. Pea ainult meeles, et sa õigelt teelt kõrvale ei astuks. Aga kus see õige tee on? See on tee, mida käib mahasurutud, rõhutud rahvas, kes hellitab lootusi tõest ja õigusest ning kes oma jõudu ja võimalusi mööda selle eest võitleb, rahvas, kelle elu-unistuseks on inimõigused ja maa, mille kroonu, mõisnikud, kirik ning kloostrid on temalt röövunud. Palju on sel teel auke ja uuranguid, igasugu takistusi ja hädasid. Kui sa aga oled aus ja teadlik inimene ning sinu ette kerkib raskusi, siis katsu nad läbi mõistusega ja tunneta südamega, ära löö kohkuma, ära tagane tõest ja ära iialgi, mitte mingil tingimusel ühine nendega, kes rahvast alavääristavad ja teda mõnitavad. Ära anna järele mingeile kiusatustele või lubadustele, millega tahetakse rahvale kahju teha.

Niisugused mõtted ja õilsad kavatsused olid nüüd kodutul Labanovitšil. Neist mõtteist leidis ta tuge iseendale ja otsatu rõhumise ikkes ägavatele lihtsatele inimestele. Elus aga ei saabu sündmused neid teid ja sel viisil, nagu meie tahaksime. Uues elus oli algamas kevadine vetepuhkemine, kuid veed ei tõusnud üle kallaste — nad olid külmadest kammitsetud. Kuid ammuihaldatud kevad oli ootamas kogu rahvast.

Tõrvaahju lähedalt, metsavahikoha ja raudtee vahelt läks läbi metsatee. Majast edasi, enne raudteeülesõitu, jagunes ta kaheks: üks haru läks üle raudtee, teine aga pöördus vasakule, minnes läbi põliste kuuskede varjust, üle puujuurikate, läbi aukude ja tõkatmustade veelommitatud. Siin oli hämar ja röske, oli palju uurakuid ja veehüppe, mis peaaegu kunagi ära ei kuivanud. Metsa vahelt läbi jõudis tee Pimedatele raismikele ja pöördus siit paremale, minnes vürst Radziwilli metskonna poole. Praeguste Pimedate raismike kohal oli veel päris hiljuti kõrge, tihe hämar laas. Järk-järgult on ääretud metsalahmakad täiesti maha raiutud. Kaupmehed on esmajärgulise metsamaterjali välismaale parvetanud, kuna rahad on läinud vürsti kassasse ja metsatöösturite taskusse. Ümberkaudsete talude talupojad puhastasid laastatud metsalangid ära. Nad ladusid mahajäetud puumaterjali riitadesse ja virnadesse, oksad ning praht aga rändas lihtsalt tulle. Raismik juuriti üles ja külvati rukki või tõuvilja alla. Kolmandik aastat läks metskonnale, ikka samale vürst Radziwillile.

Praegu olid raielangid uuesti metsakasvuks jäetud. Kuigi teda siia ei külvanud, ainult tuul. Ilmatu laial lagedat raismikul, mida vägeva müürina piiras vana mets, palstsid rohu seest suured, palju sajandeid siin seisnud puude kannud, siin-seal kerkisid taeva poole sihvakad künused ja männid. Need olid meelega püsti jäetud, et nad lagedat raatmaad seemendaksid ja kasvaks noor mets. Need nimetatigi seemnemändideks. Mahajäetud raismikud kasvavad aja jooksul puunoorendikku täis: haabu, kaski, mänd, kuuski ja igasugu muidki puid. Noor uue metsa sisse jäi esialgu paksu rohu ja metsalilled alla, aga ta sirguv nuureks ja lammatas nõrgemad taimed ära.

Tuhjus ja vaikus laotus üle Pimedate raismike. Kõige sügavamad olid raama jäetud, peaaegu läbipääsamatud jäärakud ja nõod, täis oksarisu ja lõigatud suurte puude madanevaid latvu. Poolkõdunenud kändude ja punaka kuiva rohu tõttu, mis laia ringina ümbritses Pimedaid raismikke, palstis see jäätmaa lopsaka põlise metsamüüri keskel veelgi süngem.

Hoopis teistsugune oli paikkond, mis jäi selle tee äärde, mis üle raudtee läks. Mõlemat kätt laiusid sõbralikud helkjad väljad ja liivakingud, millel kasvasid maadligi, aga paria lopsakad kadakapõõsad ja laiad männijässid. Pilk jäi

peatuma kitsastele orgudele kinkude vahel. Väikesed metsatukad ja kauged, sügisesse uduvinesse mähitud lehtpuusalud — see kõik oli Labanovitšile uus ja ennenagematu.

Üsna tee ääres kõrge kivimüüri taga seisis mõia aia viljapuudaiaga, mis kuulus kellelegi vähetuntud maaomanikule Stepanovile, tsaari sõjaväelasele, kas polkovnikule või kindralile. Stepanov ise ega tema järeltulijad polnud siin kunagi elanud. Mõis aga äratas tähelepanu, iseäranis tema kas silma aed, mis paistis mingi kauni oasina. Sihvakate paplid seisisid nagu vahisõdurid reas, moodustades piki näljapüüri kõrge ahelikku. Imelik paistis ainult see, kuidas said nii vägevad paplid ja imeilus aed siin lahjal liivamaal kasvada ning nii suurde jõusse minna. Ja samas turgatsid Labanovitšile jälle pähe ta võrdlemisi hiljutised mõtted Mikutsitšost, see, kuidas ta käis oma Neemeni-äärses kodukandis ja unistas pinnase ümbermuutmisest.

«Ehk polnudki need mõtted nii valed?» arutas Labanovitš. «Must rammus soomuld tuleks kanda talupoegade liivastele põmulappidele, et tõsta viljakust. Kuid mis tulu sellest oleks, kui suurem osa maad, mis pealegi kõige viljakandvam, on mõisnike käes! Kas poleks lihtsam mõisnikud minema kihutada, maa nendelt ära võtta ja anda neile, kes tema peal tööd teevad? Katset selleks tehti, aga kõik läks tühja. Tuleb välja, et see pagana kõlupea Nikolai II istub veel kindlalt troonil, ehkki see troon kõvasti vankuma läheb. Kui palju valati verd! Kui palju inimesi on saadetud sunnitud tööle ja pagendusse, kui palju istub neid vangikongideel! Ja pole võimatu, et ka tema enda, Labanovitši kandidatuur on ühte neisse tsaari-isevalitsuse puhkekodusse saatmiseks üles seatud. «Kuid mis ei läinud korda täna, see läheb korda homme,» kordas Labanovitš onu Martsini kõnekäändu. «Rahvas usub, et ees on paremad päevad. Tulebki siis elada selle sisse uskudes, ehkki niikaua kui kevadet ootad, võtab külm ära.»

Veel kord saatis ta pilgu mõisahäärberile, suurejooneliselt sihvakate paplite rivile, lopsakale aiale. Valendav looss paistis kaugemalt, läbi laiade õunapuude ja teiste puude okste. Põhja ning ida poolt olid aed ja härrastemaja küngastega varjatud, nii et kogu krunt jäi lõunapäikese soojadele kiirtele avatuks.

Astunud veel mõned sammud, jõudis Labanovitš kõvasti suletud raudväravate juurde, mis seisis härrastemajaga täpselt kohakuti. Siit oli maja hästi näha. Kõiki tunnuseid

peetud polnud väravaid ammu lahti tehtud ja mingeid härrastemaa polnud ei ühte ega teise külge, ei sisse ega välja suutnud. Jalgvärav aga oli lahti. Sissetallatud teerada oli sile. Nähtavasti käisid inimesed seda kaudu sees, et mitte ästa või küsida.

Labanovitš andis jalgväravale väikese müksu. See läks kergesti lahti. Siinsamas lähedal õunapuude vahel oli õunakuuritaoline lehtmaja, mõisaaia valvuri peastaap. Kuurikult aiapuudelt olid viljad juba maha võetud ja ainult hilistel sortidel kenitlesid ahvatlevalt suured punased õunad — otsekui selleks, et möödakäijat ligi meelida. Labanovitš seisis väheke jalgvärava ees ja astus siis lähemalt lehtmajakese poole. Seal ei olnud kedagi. Ühes nurgas oli maas tallatud põhku, vammus üle visatud, külm valvuri magamisase. Lehtmajakese teises seinas õlgede peal olid õunad, kellegi hoolsa käe läbi ära sorditud ja laotatud kolme hunnikusse: paremad, keskmised ja kehvemad. Labanovitš torkas silma, et mees, kes siin elab, on korraarmastaja ega raiska ilmaaegu mõisahärra leiba.

Ei jõudnud Labanovitš valvuri kehvast kambrikeses veel korralikult ringigi vaadata, kui puude vahelt juba ilmuski asjataoline ise. See oli siledaks põetud halli peaga ja lopsakate hallide vurrudega mees, vanas ja kulunud möödujate sajandi soldatimundris. Käte vahel kandis ta samasugust vana soldatimütsi, mis oli õunu täis. Valvuril oli selles olu jahipüss. See kõik muutis ta olemise kuidagi pere-meelikumaks, enesekindlamaks.

Labanovitš võttis aupaklikult mütsi peast ja teretas lahkesti. Akki tuli tal tuju vana kroonumehe kulul nalja heita, riietamata selle autunnet.

«Andke andeks: äkki olete teie selle mõisa omanik?»

Vana kroonumees mõõtis Labanovitši valju pilguga pealtalt jalatallani: kas ta lõmpsib või peab tõepoolest peremeheks?

«Kust see sulle pähe tuli, et ma siin peremees olen?» küsis soldat.

«Teil on härrandlik väljanägemine, mille järgi võib peremehekski pidada, liiati kui siinse majapidamise omanik, nagu olen kuulnud, on sõjaväelane.»

Vana soldat muutus silmanähtavalt sõbralikumaks.

«Ei, kulla mees, sa eksid: tema kõrgeausus polkovnik Stepanov elab Peterburis, mina olen ainult tema kõrgeaususe usaldusalune... Seltsis sai sõditud türklaste vastu, seetõttu sai terve sõjaväeteenistus läbi tehtud. Ja pärast

sedagi pole me teineteisest lahku läinud. Väärt mees lõpetas vana soldat. Ta tahtis veel midagi lisada, kuid natavasti pidas ebakohaseks laskuda kõnelusse tundmatu inimesega, kes võib veel tont teab mis streiki olla.

«Kui palju polkovnik teile teenistuse eest maksab?»

«Mis ta mulle maksab, sellest minu elamiseks aitab, põikles soldat otsesest vastusest kõrvale ja küsis ise Labanovitšilt:

«Mis mees sa siis ise oled?»

«Lihtsalt teekäija. Nägin, et siin on aed, ja mõtlesin iseendas: lähen õige sisse, ehk kukub mõni õun sülle. Ja siis sattusin kokku teiega, ustava — ja nagu kõigest näha aruka mehega.»

«Kuidas ta kukub — raha eest või muidu?» küsis soldat.

«Võiks ju ostagi.»

«Siis on teine asi!»

Vahva soldat viis Labanovitši õunapuu alla, mille otsast rippusid suured punased õunad, ja noppis sellelt kõige küpsema ning kõige suurema.

«Säh, sõber, võta. Ja pea meeles, et mina olen tema kõrgeaususe usaldusalune.»

Labanovitš tänas. Nii suurt õuna polnud ta veel nälnudki. Ta ütles soldatile head aega ja läks oma teed.

3

Võib-olla, kallid sõbrad, hakkab teil igav, kui me nii pikalt peatume Labanovitši teekonnal ja vaatleme temaga ühes neid maastikke ning paiku, mis ammuilma on teie silma eest läbi käinud, sest need on ju vanad teed ja tuttavad maastikud. Kui ma aga tänapäev veel kord seal liigutsin, ei tunneks minagi neid teeradu, neid paiku ega maastikuvaateid, mis kerkisid mu silmade ette poolesaja aasta eest. Kõik on põhjalikult muutunud, minevikku vajunud ja püsinud vaid mälus, mälestustena kaugeist nooruspäevist. Minul endal aga on nii meeldiy neid veel kord meenutada ja vähemalt mõtteski läbi elada samu tundeid. Minevik ja tänapäev aga on omavahel tugevasti seotud.

Polkovnik Stepanovi mõis, paplid ja aed olid jäänud seljataha. Labanovitš rühkis künkaharjale, mis oli Tõrvaahjult Stavbunõsse viival teel kõige kõrgem. Vasakut kätt jäi väike metsasumerik, valgusküllane ja läbipaistev nagu õhuke kerge riie. Tee tõusis läbi kollase tuiskliiva järsult

üles. Hammustades viimaseid suutäisi ütle mata magu — punasest õunast, mille vana aiavalvur oli andnud, jõudis Labanovitš mäekingi kõrgeimasse punkti. Teekäija mõni ette ilmus lai vahelduv maastik, mida piiras ainult ühtlane taevaskõrgus. See oli nii ootamatu, nii kaunis ja ühtlasi nii hõlpsalt, et rännumees tahes-tahtmata pidi seisatama.

Uued maastikud! ... Ei, uued nad pole; uus on ainult see, et nad paistavad nüüd teisest küljest ja teisest vaatepunktist. Nii on ka inimesega, kui sa teda uuest küljest tundma saad.

Heitnud pilgu üle kogu paikkonna, hakkas Labanovitš mõtlema selle üksikuid, kõige tuttavamaid objekte. Eks seal raudteejaam kõigi oma ehitustega — vaksal, depoo, raudteetäht, mis kallaste äärtest kõrget luga ja kalduvaid tihedalt täis kasvanud. Paremal jahuveski ja kütustöö tee. Kui palju kära oli sellel teel olnud alles paar hüljuti, suvel, mil koolmeistrid lärmaka huljana Labanovitši koolimaja poole sammusid, et arutada poliitika-koostööd ja rajada koolmeistrite revolutsioonilise organisatsiooni tuumik... Ja kui õnnetu oli olnud kõige selle loomine!

Ei, Mikutsitšõ tee praegu pilku ei köida. Tihe männik ja kaskastik ühelt ja lepavõsa teiselt poolt varjasid ta ära. Tee kadus silmist enne maanteed, millest mõlemal pool seisis kordadeks jäänud kased otsekui vanad eidekesed. Labanovitš pööras pilgu jaamahoonest paremale. Kõrgel mäekingul seisis räsajas, hästi ehitatud ja võib-olla isegi ilus jahuveski, üksik ja nagu ära unustatud. Harva oli Labanovitš selle tuuliku tiibu keerlemas näinud ja sellepärast jättis ta nukra mulje otsekui mahajäetud ehitus. Vaadates ümbrust, nägi Labanovitš Stavbunõ alevi valge kiriku kõrgeid torne. Alev ise ja teine, kollane kirik jäid järgmise maastiku taha. Kuid hästi paistis kätte Panjamoni oma maastikukonnaga, ehkki see alev oli oma poolteist versta Stavbunõst edasi, teisel pool Neemenit. Loodest varjas Panjamoni Sinjavi vabrik, olles kitsaks ribaks ahenenud ja teisest otsast üles kergitatud otsekui noore kehkenpüksi ühtlane vurruots. Vasakult, alevile lähemalt, paistis range ümbrusega lubjakivimägi. Seda kutsuti Rästamäeks — Panjamoni elaniku Drazdovski* nime järgi, kes mäe oli rentinud ja sellest lupja põletas.

Kõige kõrgemad ehitused Panjamonis olid vene kirik,

* Valgevene sõnast *дрэзд* 'rastas'. (Tõlk.)

katoliku kirik ja sünagoog. Vene ja katoliku kirik seisid kesk alevit kõige kõrgemas kohas, sünagoog aga lõunas kaugemal majade taga. Kui Labanovitš veel lapsena Panjamoni katoliku kirikut esimest korda kaugelt nägi, meenutas see hoone väikesele Andreile suurt istuvat kassi, kes nina ülespidi. Säärasel kujul oli esimene mulje silmanägemel jäänud. Olid meeles ka väike ojake, mis voolas välja lubjakivimäe alt, laiade okstega remmelgad selle kaldal, Haimi sepikoda oja ääres ja Haim ise, osav ja tuulesepp, must habe ees. Meenusid ka vana jahuveski, mida järv selle kõrval, lepistik järve kaldal, mis tihedalt künnivareste pesi täis, vareste lakkamatu kraaksumine.

Labanovitš vaatab sennapoole. Eks seal olegi lepistik künnivarestest räistatud puudesalk! Ja kaugemal, pool vasakul, tõttab ikka endine vanaaegne postmaantee Panjamoni tasandikult kõrgemale seljandikule, suundudes Njaviži poole. Kased, mida sealpool Panjamoni tükk maad ei olnud, seisavad taas mõlemal pool maanteed kaunilt ridade tikk, paistes ähmaselt kauguse sinetavatest voogudest. Kui tuttavad on kõik need vaated ja kui tugevasti ühendavad nad sind õnneliku, kordumatu lapsepõlvega!

«Väga võimalik, et kunagi tuleb aeg,» mõtles Labanovitš. «kus ma isegi oma praegust kodutu ilmahulguse põlve rõumuga meenutan ja seda taga igatsen!»

Ta hakkas jälle minema, laskudes sügavasse kitsasse orgu kahe seljandiku vahel. Valge kiriku kõrged tornid tuuleveski ja Panjamoni alev jäid teise mäeseljaku varju. Kui Labanovitš oli sellest mööda jõudnud, ilmus kohe ta pilgu ette terve Stavbunõ alev oma kirikutega, kivimajadega ja väljakuga, kus tavaliselt peeti lärmakaid, rahvarikkaid laatu. Alevi keskele viis kitsas liivane tänav, mille mõlemas küljes lõmitasid alevikehvistu vanad majalobudikud ning sepikoda, kus alati seisis mitmed taluvankrid ja kostis kõlisevaid haamrilööke. Mida alevisüdamele lähemale, seda sagedamini oli näha jõukate elanike korralikke, maitsekalt ehitatud elamuid, aknaluugid värvitud, ülemised piirlauad nikerdatud ja kõrged rõdud kenasti kaunistatud. Pisut edasi tulid mitut sorti poed, kus müüdi mitmesugust värki, alates tõkatist ja lambiõlist ning lõpetades nõelte ja niidiga.

Tänav oli algul kitsuke ja tagasihoidlik, kuid mida kaugemale edasi, seda enam omandas ta päris linnatäna ilme. Ta viis laiale prügitatud platsile kesk alevit, möödu des valge kiriku lähedalt, mis jäi temast vasakule. Täna

siin olid turupäev ja plats oli peaaegu tühi; paistsid ainult mõned üksikud taluvankrid, kaks-kolm kaubanaist, kes kinnistlikult konutasid rohmakate laudade taga niisama laudade palatite all nagu nad isegi, ja platsil söödavat sööda ringihulkuvad kitsed. Neist kõige hakkajamad jäid sõnnik vankrite kõrvale, ajasid end tagajalgadele püsti ja kippusid vankrikeredest heina, teised aga seisis hobuste ees ja aitasid neil krompsutada maitsvat vikki või karpaspead.

Jätunud platsi ja vallavalitsuse seljataha, astus Labanovitš postkontori trepist üles. Postkontor oli vallamajaga üht kõrvalt. Üsna ruumikas tuba oli madala laudpaneeliga ja sellest ülalpool traatvõrega kaheks ebavõrdseks osaks jaotatud: postiruumiks ja inimeste tarvis jäetud eesruumiks. Teispool võret laua taga istus postkontori ülem, kuskaline mees, kel oli lühike ja laia otsaga nina nagu kassil. Sealsamas askeldas ülema abi, Labanovitšile tuttav väikestverd noormees, keda ta silmade pärast kutsuti Halli-
tšuks. See oli vähe kooliskäinud kroonuametnik, kes tah-
tis jätta haritud inimese muljet, püüdis teravmeelitseda ja
asja teha, kuid ilma suurema menuta. Võre taga seisis
müüri kappi, mis sisaldasid postitoimikuid, -dokumente ja
mitmesugust kirjavahetust. Traatvõre sisse olid tehtud väi-
kased laugid, kust võeti vastu tähtsaadetisi, müüdi marke,
sai välja kirju ja postipakke.

Eesruumis kohmitsesid mõned inimesed. Labanovitšile
hakkas silma keegi vana eideke. Hädise ilmega pöördus ta
tagasi ühe, kord teise postilise poole, aga kõik katsusid tast
saada nagu tüütust kärbselt. Eidekesel aga oli vaja
vaid seda, et keegi loeks talle ette postiga tulnud kirja. Ta
pöördus ka Labanovitši poole. Eidekese palvet ei saanud
ajumata jätta. Tõmbunud vaiksesse nurgakesse, luges
Labanovitš tasakesi, ainult eidele kuuldavalt, talle kirja
alla. Eideke kuulas ja nuttis, ehkki kiri nutuks põhjust ei
sõlunud.

Tabanud sobiva hetke, hõikas Labanovitš Hallitusele:

«Tere päevast, Ivan Pavlavitš!»

Ivan Pavlavitš tõstis pilgu paksude tursunud laugude
alt. Nagu näha, oli ta öö veetnud lõbusas seltskonnas.

«Ahaa!» elavnes ta Labanovitši nähes. «Tere päevast,
tere päevast, pedagoogikast ärastatud pedagoog!»

Ivan Pavlavitš jagas ise lõbusa naeruga kiitust oma
teravmeelsusele ja tabavatele sõnadele.

«Palun vaadake, ehk on mulle nõudmiseni kirju.»

«Saab vaadatud.»

Ivan Pavlavitš lappas kirjapaki läbi.

«Ei ole!» ütles ta ja lisas pilkavalt: «Küll kirjutavad Arvatavasti kaunitarilt, kui nõudmiseni?»

Labanovitš oli pettunud, justkui oleks talle sellega ühe kohut tehtud, et kirju ei olnud, iseäranis aga üht — laldalt.

«Kuspoole siis nüüd peaks minema?» küsis Labanovitš mõttes iseendalt, leides ennast taas seltsamalt peaaegu inimtühjalt platsilt. Vaadates Neemeni kaldale viiva tänava poole, nägi ta seal inimkogu, mis oli väga Janka Tukala moodi. Mees kõndis mõttesse vajunult ja pea maas. Labanovitš vaatas hoolikamalt: jah, oligi Janka Tukala! Labanovitš hiilis tasakesi Jankale järele ja hakkas mõne sammuga vahemaad tema kannul käima. Oma mõtetega ametis, ei märganud Tukala midagi.

«Kh-hmm! Kh-hmm!» kõhatas Labanovitš.

Janka vaatas tagasi. Esialgu paistis ta silmist ehmatust, siis aga lõi ta nagu päiksena hiilgama.

«Andreil! Oh sa viimane sunnik!» hüüatas Janka rõõmsalt.

Sõbrad söötsid teineteise juurde ja kaelustasid tugevasti.

«Oh sa kaim, las ma suudlen sinu teekannu!» Janka nina oli nagu teekannu tila.

«Läki sinna!» osutas Janka peaga Neemeni poole.

Nad läksid lagedale kohale, kus kedagi ei olnud, ja jäid seisma korralikult laotud palgivirna juurde.

4

«Istume õige siia,» ütles Janka, näidates käega ümmargustele männipalkidele.

Enne kui istuda, heitis Janka umbuskliku pilgu alevi suunas ja sihtis ettepoolegi.

«Ehee, Janka-poiss, sa oled nagu pelglikuks ja umbusklikuks läinud,» sõnas Labanovitš, hakates teise käega tugevasti sõbra ümbert kinni.

Janka Tukala vastas naljatamisi evangeeliumi stiilis:

«Vaadake, te ei pea mitte hädaohu sees käima!»

Siis tegi ta tõsise näo ja ütles vaiksemalt:

«Tuleb olla ettevaatlik, vennas: meie kõik, lahtilastud koolmeistrid, kes me tahtsime hakata võitlema keisri vastu,

meie ametivõimude silmis kõvasti kahtlased ja meid on pandud salajase politseivalve alla. Kas on selge, armuline Janka?»

«Kuidas see saakski segane olla,» vastas Labanovitš rahulikult, ehkki Janka sõnad teda suurde ärevusse viisid. Seda oligi oodata, kuid see on ainult edasiste repressioonide sissejuhatus. Ei seda asja niisama jäeta,» lisas Labanovitš ja küsis: «Aga kust sa tead, et me politsei valve all oleme?»

Janka vaatas kavalal ilmel Andrei otsa, tõstis sõrme üles ja ütles:

«Oho, vennike, see on peenike poliitika! Tuleb välja, et meie vaenlaste leeris on meil ka poolehoidjaid.»

«Mis jutt see on?» imestas Labanovitš.

«Pea ainult keel hammaste taga: see uudis on pärit uraadniku majast, sellesama halli kõrendi ja hirmutise maast, kes esimesena tormas meie protokolli haarama, kui pristav strasnikutega harappi tegi.»

«Jaa, see on juba ütlemlata huvitav. Ons see hirmutis inimesti meie poolehoidja?»

«Mitte tema ise, vaid tema tütar Aksana!»

«Imetabaseid asju räägid sa, Janka! Ja kuidas peaksin ma nüüd uskuma, et tütarlapsed sinu järele keelt ei alpsa!» naljatas Labanovitš.

«Nooh, see ei tähenda veel midagi. Asi pole minus, vaid selles, et uraadniku tütar pooldab meid, pooldab seda liikumist, mille pärast meile koolist hundipass anti.»

«Vaata aga vaata! Kummalised lood, Jan-poiss! Ja mis-sugused uudised!» lausus selle peale Labanovitš imestuse ja huviga. «Kuidas see Aksana on ka, kena tüdruk või?»

«Mekiasi,» sõnas Janka ükskõikselt. Oli näha, et ta tahab sõbra huvi üles kruvida ega andnud selle küsimusele ühest vastust.

«No ütle ometi,» käis Labanovitš peale.

Janka vastas ikka endisel toonil:

«Kellele meeldib papp, kellele papi emand, kellele papi tütar.»

«Ja kellele uraadniku oma,» nokkis Labanovitš Jankat. Janka puhkes lõbusalt naerma.

«Küll sa aga oled tüütu,» ütles ta. «Olgu siis pealegi. Küll näed teda ka ise. Ja kui sa nii kangesti teada tahad, siis ütlen: üsna aitaja tüdruk, ruugete juustega, sale, sihvakat kasvu, valge näoga, nina pikavõitu, aga nägu ei riku. Põskedel tiisikusepuna. Noh, oled nüüd rahul?»

«Kui ma oleksin maalikunstnik, siis ma joonistaksin sinu sõnade järgi tema portree: nii hea ja põhjaliku kirjelduse andsid sa Aksana kohta,» naljatas Labanovitš, pilgutades sõbrale silma.

«Oeh, vennike!» heitis Janka käega. «Ei ole meist nüüd kavalere ega peigmehi: kes meiesuguste kodutute ilmahulguste peale enam vaatab!»

«Noh, nõnda ei maksaks sul rääkida,» vaidles Labanovitš vastu, «mõne kopka maksame meigi. Esiteks: me oleme noored. Me oleme terved, armastame elu ja hoiame temast tugevasti kinni. Teiseks, meie ees paistavad uued teed, olgu pealegi et umbmäärased, rasked ja ebakindlad. Ja sestap olgu tervitatud meie ilmahulguste elu!»

«Ma tunnen ennast alati hästi, kui mul on tugi ja on sõber, kellele võib kõik südamest ära rääkida, saada jõudu, kui tuju nullis. Seepärast olen nüüdki rõõmus, et kohtasin sind, sest olingi juba veidike ära hapnenud.»

«Kus sa praegu elad? Millega ja kuidamoodi oma pead toidad?»

«Võib ütelda, et ma elan maa ja taeva vahel. Olen teel Jatšonkast Stavbunõsse. Kindlat peavarju mul esialgu veel ei ole. Käin ja vahin maha, õigemini iseenda jalge ette: mul on kogu aeg tunne, et pean leidma tuhat seitsesada nelikümmend rubla ja viiskümmend neli kopikat. Ei vähem ega rohkem!»

Labanovitš pahvatas naerma ja sakutas sõpra õlast.

«Ära naera midagi, jumala eest, ma arvan, et leian tuhat seitsesada nelikümmend rubla.»

«Aga mispärast veel viiskümmend neli kopikat?»

«Ah, tühi seda teab, silme ees nad mul ühtelugu on: poolerublaline hõberaha, Nikolka kahe kaikaga peal, vasest kolmekopikaline ja üks kopka! Ja ei kao ega kao mul silme eest... Aga võib-olla hakkab peast jauraks minema?» küsis Janka iseendalt, samas aga lisas: «Ei, arust on mul raske ära minna, sest kuigi palju mul seda ju pole.»

«Hee, Janka, ei oska sa iseennast hinnata: aru on sul rohkem kui ühe inimese jagu.»

«Ei mina tea midagi,» vastas Janka, «eks sina kõrvalt vaadates näe paremini. Kui oidu on, siis tänu taevataadile!» Labanovitš juhtis jutu teisale.

«Mis me siin palgivirna otsas ikka konutame: parem astume kuhugi sisse ja ajame juttu, nii nagu meie olukord nõuab.»

Janka hüppas palgilt püsti, valmis minema kas või maailma otsa, ja deklameeris:

Oh kasak, mind kallista,
ükskõik kuhu vii mind sa!

«Oho! Kae, kui nutikas teine — muudkui vii teda! Aga võib-olla armuline härra viib mind? Sina oled ju peopere-
mees ja sinsete paikade elanik,» ütles Labanovitš.

«Oli hobu, aga maha kärvas,» tunnistas Janka lõõdult, aga sai korraga taas julgust, tõstis parema käe ja hüüdis: «Vest ei ole meil püssirohi lõppenud — läki Schwarzi juurde! Kui on pidu, siis olgu: kopika eest kalja!»

Sõbrad olid jällegi heas ja ülemeelikus tujus. Nad ei mõelnud isegi sellele, et on salajase politseivalve all, unustasid Aksana, kellelt Janka oli seda kuulnud. Astudes mööda kõrvalisi tänavaid Schwarzi trahteri poole, tuli Janka meelde suure paastu laul seminarist:

Ava uks mulle patukahetsusse, oh eluandja,
sest su pühitsetud templi poole kisendab mu hing...

Nad hakkasid kahekesi seda kiriklikku teksti ümber tegema, sobitades seda Schwarzi trahteriga. Tuli välja nii:

Ava uks mulle oma kotta, oh Schwarzi-esäke,
sest su pühitsetud trahteri poole kisendab mu hing.
Mull' väga elu saada, kasinat meelt,
ja oma heldusest lase maitsta lunastavat kõhuõnnistust.

«Vahva, ausõna, vahva!» kiitis Janka vaimustatult.

Sõbrad jäid oma loominguliste saavutustega rahule. Nad laulsid poole häälega seda ümbertehtud laulu. Kui keegi neile vastu tuli ja kirikulaulu viisi kuulis, langes neile heakskiitev pilk kui jumalakartlikele noortele mees-
tele.

«Nojah, ongi meil uus amet käes!» naeris Janka Tukala.

«Mis sina's arvad? Teeme terve eeskavataie sääraseid laule valmis ja hakkame käima mööda kirikupühasid. Istume kirikuesisele maha ja anname kontserte, inimesed aga pole kitsid lauljaile kopikaid viskama.»

Sõpradel oli lõbu ja nalja laialt. Samasuguses tujus astusid nad üle Schwarzi pelgupaiga läve. See polnud neile tundmatu. Schwarz, küpseis aastais käbe mehike, võttis alati rõõmuga kundesid vastu, eriti sääraseid nagu kool-
meistrid. Schwarz oli nende sekeldusest ühe kõrvaga kuul-

nud, aga mis see temale korda läks. Kui tulid, siis palustas pisut teenistust.

Körts haises viinast, heeringaist ja tökatist, siin oli veel niisugust lehka, mida ei oska kindlaks määrata ka kõige asjatundlikum nina. Põrand oli üleni rökane, märgi viilu- ja saapajälgi täis.

«Tere päevast, Schwarzi-esäke!» tervitasid külalised peremeest.

Schwarz tõstis neile oma mustad silmad ja naeratas.

«Tere päevast! Aga mis asi see Schwarzi-esäke on?» küsis ta.

«See tähendab, et tere päevast, isa Schwarz!»

«Hoo, siis on hästi!»

Körtsimehele nähtavasti meeldis, et teda nõnda hüüti. Ta kutsus kunded tahapoole, puhtasse, aga tuulutamata tuppa. Kunded aga polnud nõudlikud — nad jäid toaga täiesti rahule, nagu ka körtsimehe enda külalislahkusega.

«Mida siis käsitate serveerida, mida juua, mida süüa?»

Kunded vaatasid teineteisele otsa. Nende meelest kõlasid Schwarzi sõnad pisut irooniliselt, ehkki viimasel seda mõtleski polnud.

«Mida siis ikka?» küsis ka Janka. «Andke alustuseks pudel õlut näo peale ja marineeritud heeringat. Emand Schwarz on suur meister heeringaid marineerima.»

Schwarz naeris meelitatult.

«Nojah, hüva!» ütles ta ja kadus ukse taha.

Endised koolmeistrid vahetasid tähendusrikka pilgu.

«Näed nüüd, Janka,» ütles Labanovitš, «aga sina rääkisid äsja, et me tühjagi ei maksa. Kuid Schwarz peab meist lugu. See aga tähendab, sõbruke, et me midagi väärt oleme.»

«Ega Schwarz tea, et meil tuul taskus,» arvas Janka.

«Kas siis meie taskud juba nii tühjaks jäänud on?» vaidles Labanovitš vastu. «Kes see oli, kes nüüdsama ütles, et veel ei ole meil püssirohi lõppenud? Ja sinu tuhat seitse sada nelikümmend rubla viiskümmend neli kopikat?»

«Oleksin ma teadnud, poleks oma varandusest päiksnud...»

Sellel nende jutt katkes. Uksele ilmus Schwarzi teenijatüdruk kandikuga, millel oli õlu ja suupisted. Tüdruku kannul tuli sisse ka Schwarz ise.

«Olge lahked, siin on õlu, siin heeringas ja leib. Leiva eest Schwarz raha ei võta,» ütles körtsimees ja sammus pildulikult välja.

Külalised istusid ja lasksid toidul hea maitsta. Varsti tulid marineeritud heeringast muud järel kui pea ja lahust. Nad tellisid veel paar õlut ja paar heeringat. Koolmeistrite tuju aina tõusis. Nüüd ei kartnud nad mingeid kaheldusi, mis tundmatu tulevik võib tuua. Schwarziga rääkisid nad priskelt arve ja surusid lahkumisel tugevasti kätt.

Minnes koos sõbraga Tõrvaahju poole, rääkis Janka meid haritlastest, kellega ta olevat tutvust teinud ja keda olevat Stavbunõs võrdlemisi palju. Talle olevat lubatud suuretseda korralikku teenistust omal erialal. Neist haritlastest võib kõigepealt nimetada hambaarsti Mira Saveljovnat. Päril arenenud inimene on ka noor juuksur Mitelson. Leidub ka üliõpilasi, kellelt võib saada häid raamatuid. Kõik need haritlased tunnevad lahtilastud koolmeistritele andamist kaasa ja on valmis neid abistama kuidas iganes võimalik.

5

Tõrvaahju sai mõneks ajaks kahe südamesõbra Labanovitši ja Tukala peastaabiks. Väheldane kitsuke võõrus jaotati metsavahi maja kaheks toaks; neist puhtama oli Vladimir andnud oma venna Andrei kasutada.

Üksildasemat ja vaiksemat kohta kui siin oli raske leida. Kuid üksildusest ja vaikusest hoolimata ei olnud kindel, et siia ei ulatu ebasoovitava inimese silm, iseäranis nüüd, kus koolmeistrid olid politsei valve all. Seda sõbrad ei unustanud ega hoidnud metsavahi majas midagi «mässu-»-like, mida politsei eeskirjad keelasid. Mitmesugune keelatud kirjandus — brošüürid, lendlehed, üleskutsed — oli neil peidetud paksu pimedasse metsa. Kirjandust tõi Janka salamahti alevist, kus ta oli revolutsiooniliselt meelestatud noorte abiga leidnud eluaseme ja väikese teenistuse.

Sõbrad said tihti kokku, kas siis alevis, Janka pisikeses toapugerikus, või siinsamas Tõrvaahjul. Seltsis oli segasem, pealegi tekkis rohkesti küsimusi, mis nõudsid lahendamist. Selleks sobis Tõrvaahju paremini, mistõttu sõbrad kohtusidki enamasti siin. Millest kõigest nad pikkadel sügisõhtutel ja -öödel siin vaikselt toas ei rääkinud! Kõige enamalt oli vaja kokku leppida selles, mida rääkida ülekuulamisel — mitte ainult neil, vaid kõigil vallandatud kool-

meistreil. Et ülekuulamisest ei pääse, selles sõbrad ei kahelnud.

Juba siis, kui koolmeistrite koosoleku protokoll politsei kätte langes, oli keegi osavõtjaist avaldanud mõtet, et kui ametivõimudega tuleb ebameeldiv jutuajamine, siis rääkida, raiuda üht ja sedasama, et koosolek oli juhuslik ja et neil ei olnud mingeid revolutsioonilisi eesmärke. Selle variandi võtsidki isehakanud juristid Janka ja Andrei ülekuulamise puhuks aluseks. Kuid asi nõudis igat kanni läbiarutamist, et kõik paistaks usutavam.

Sõbrad hakkavad harjutamisega pihta. Kord võtab neist üks endale kohtu-uuriija osa, kord teine. Kõige esmalt esineb sellena Janka. Ta toimetab ülekuulamist vastavalt kõigile juurateaduse kommetele. Pärast mõningaid trafaretsid küsimusi, nagu: mis ees- ja isanimi, mis perekonnanimi, kui vana, kas on olnud kohtu all või ei ole, asub «uuriija» esitama asjasse endasse puutuvaid küsimusi. «Ülekuulata», Labanovitš, lähtub oma vastustes sellest, milles nad olid kokku leppinud. «Uuriija» esitab küsimuse:

«Te väidate, et te ei kavatsenud korraldada illegaalseid koolmeistrite kongressi ja et teil ei olnud mässulisi, kurtgelikke eesmärke. Kuidas aga sobivad teie väited sellega, mis on kirjutatud siin, ses jõledas protokollis, mis kannab ka teie allkirja?»

«Uuriija» vaatab valjul pilgul «ülekuulata» otsa.

Labanovitš teeb üpris süütu näo.

«Ma ei teadnud, mis on protokollis kirjutatud, härra kohtu-uuriija», vastab ta.

«Uuriija» kehitab õlgu. Ta huuled kõverduvad tigedast muigest.

«Kuidas te ometi alla kirjutasite, kui te ei teadnud?» küsib «uuriija». «Aga kui protokollis oleks seisnud, et käesolevaga ma kohustun pistma pea silmusesse ja laskma ennast üles puua? Kas te ka siis oleksite alla kirjutanud?» pinnib ta edasi.

«Ülekuulata» vastab haleda häälega:

«Loomulikult, isegi niisugusele protokollile oleksin ma alla kirjutanud, ilma et oleksin seda lugenud ja teadnud, millest temast räägitakse.»

«Küll on tore lugu!» hüüatab «uuriija». Ta muigab jälle mürgiselt otsekui pärisuuriija. «Selgitage lähemalt, ma ei mõista teid,» pöördub ta «ülekuulata» poole.

«Ülekuulata» lööb süü- ja piinlikkustundest silmad maha ning vaikib hetke.

«Härra kohtu-uuriija, joobnud inimesel on meri põlvini,» ütleb ta loodult ja lisab: «Ja üksmeele tähe all, nagu öeldes, tõmbas mustlane end oksa.»

Janka ei suutnud rollis püsida ja puhkes laginal naerma. «Kas tead,» ütles ta, «ega ei kukugi kehvasti välja, jamaa eest!»

«Ja sina, peab tõele au andma, esitasid konksuga küsimusi,» kiidab Andrei Janka uurijatalenti.

Teistigi ei saanud, sõbrad pidid ju teineteisele rolli hea väljapildamise eest kiitust jagama. Kuid see oli vaid algus. Hea algus aga on pool võitu. Tuleb juurdlust jätkata. Seda-ahku hakkab «kohtu-uuriijaks» Labanovitš, nii et osad vahetuvad.

Kõigepealt korduvad samad sissejuhatavad küsimused ja siis asutakse asja juurde.

«Teie jutust tuleb välja, nagu oleksite protokollile alla kirjutanud teadmata, mis selles räägitakse, ainult sellepärast, et olite joobnud ega andnud endale aru, mida teete. Kas ma mõistsin teid õigesti?» küsib «uuriija» Labanovitš «ülekuulata» Janka Tukulalt.

«Jah,» kinnitab Janka südilt.

«Kas te end nii purju jõite ja mis puhul?»

Janka kogub mõtteid, manades ette patukahetseja näo.

«Me jõime koolivendade-vahelisel olengul, esialgu, nagu öeldakse, looduse rüpes küla lähedal, pärast aga võtsime Mikutsitšõ koolimajas oma kolleegi Sadovitši elukorteris sisse.»

«Järelikult oli sääraseks joominguks mingi reaalne põhjus. Ja nüüd ütelge ära, mis põhjus see oli.»

«Ülekuulata» nämmutab algul pisut ja siis teeb suu lahti.

«Peamine põhjus, härra kohtu-uuriija, oli see, et isegi meesõnustel külakoolmeistritel on mõnikord isu viina võtta, liiatigi kui nii suur seltskond koos.»

«See on tõsi, seltskond oli suur, isegi liiga suur koolivendade-vahelise olengu pidamiseks, nagu te tõendate,» torkab «uuriija» irooniliselt.

«Ülekuulata» ei pane seda torget pahaks ja jätkab oma seletust:

«Mikutsitšõ küla, härra kohtu-uuriija, on selle poolest kuulus, et sealt on pärit palju koolmeistreid. Nii et selles ei ole midagi imelikku, et suvel neid palju tuleb oma kodukülla vanemaid vaatama.»

«Aga siin oli koolmeistreid ka mujalt?» pressib «uurija» oma vaimus edasi.

«Neid oli vähe, härra kohtu-uuri ja pealegi olid need kõik Mikutsitšost pärit koolmeistrite head sõbrad, kooli vennad.»

«No aga teie — olete kah Mikutsitšost?» küsib «uurija».

«Ma olen sealt lähedalt. Minu külast on sinna kahe versta ümber. Suviti olen kogu aeg olnud sõprade pool Mikutsitšos.»

«Nii et seal on lõbus olla?» torkab «uurija» irooniliselt vahele.

«Me moodustasime seal koolimajas, Sadovitši korteris, koolmeistrite ringi ja valmistusime küpsuseksamiteks,» annab Janka selgitust.

«Oma «küpsust» te näitasite selle mässulise resolutsiooniga,» lõikab «ülekuulaja» halastamatult, siis aga muudab järsult tooni. «Jätame parem pimesiku mängimise,» ütleb ta karmilt. «Fakt on fakt ja dokument jääb dokumendiks.» «Ülekuulaja» tõstab üles paberilehe, mis peab tähendama «dokumenti», ja jätkab juba rahulikumalt: «Tunnistage üles, kes kirjutas selle räpase dokumendi teksti!»

Ja lisab pärast lühikest vaikust:

«Pidage meeles, et kuritöö puhtsüdamlik omaksvõtmine ja oma süü põiklematu ülestunnistamine vähendab õiglase karistuse määra.»

«Ülekuulata» algul vaikib, siis aga vastab viisakalt:

«Mul pole midagi üles tunnistada, sest ma ei tea, kes protokoll kirjutab, ega tea ka seda, millest temal on kirjutatud.»

«Ei maksa lolli mängida!» käratab «ülekuulaja». «Rääkige tõtt: kes kirjutas protokoll?»

«Kui tahate tõtt teada, siis ma ütlen: protokoll kirjutab viinajumal Bacchus!» vastab «ülekuulata» samuti pisut ärritatult.

Sõbrad ei kannata seda kometit enam välja ning puhkevad laginal naerma.

«Võtku sind see ja teine! Vaegasid mind nii ära, et pea aurab otsas,» ütleb Janka ja kuivatab taskurätiga laupa.

«Kuidas paistab, Jan? Minu arust ei kukkunud pahasti välja. Kui me ühtain seesugust «jumalikku komöödiat» mängime, siis, ausõna, ei ole viga!»

«Tee on sisse aetud!» arwab ka Janka elevalt. «Jääb ainult mõningaid üksikasju lihvida. Võib-olla «ülekuu-»

«... kas sina või mina — vahel oma küsimustes ja «ülekuulata» oma vastustes ei olnud päris ehtne.»

«Aga mis sa arvad, võib-olla tuleks Bacchus ära jätta, sest mõi aga välja ütelda pisut teisiti?» arutas Labanovitš kahtlevalt.

«Aga pole täpselt terminoloogias, kulla mees, peaaegu, et «ülekuulata» oleks õigesti ja igakülgsest kindlaks määratud. Mis üle selle, see nõuab loomulikult silumist ja täpsust.»

«Põhimõtteliselt ma Bacchuse vastu ei ole, võib-olla, Janka, on see meie parim leid. Tuhanded inimesed on süü teinud Bacchusele veeretanud ja see on neid tihti aidanud. Ehk teeb ta meiega heaks midagi?»

Sõbrad asuvad «ülekuulamisele» ja viimastele otsustustele lõplikku vormi andma. Jääb vaid kõigile Mikutsitšost toimunud koolmeistrite kongressist osavõtjale teatada, et kõik vallandatud koolmeistrid laulaksid üht ja sama laulu mingit eelnevalt läbimõeldud kavatsust ei olnud. Kerkis teine küsimus: kuidas sõpradele ülekuulamise puhul sellest käitumisliinist teatada? Vaid üks vastus oli võimalik: ainult suuliselt ja salaja.

Lõpuks ütles Labanovitš:

«Pea vastu, Janka, meid ootab tundmatu saatus. Pead me lõpu ei lase.»

«Ei lase!...» haaras Janka sõnast. «Me veel näitame, mis maksavad «kustunud küünlad ja sankülotid» — hoidke alt jommid, vaenerahvas möllab!»

Pärast seda, kui koolmeistrid olid koolidest hundipassi saanud, hakkasid nad endid «kustunud küünaldeks» kutsuma, mis tähendab inimesi, kes on elu prügimäele heidetud.

6

Mõni päev pärast ülekuulamiseproovi astus Labanovitš tuppa ta vend.

«Kool hakkab sulle koitma, vennas,» ütles Vladzimer heatuuliselt. Ta huultel mängles kaval muie.

Labanovitš arvas, et vend tahab teda narritada — küllap on teisel mingi nali varuks.

«Kuspoole sa sihid, Vladzik? Mis kooli mul enam saab olla?» küsis Andrei umbusklikult.

«Üks pisikene kool, siinsamas Tõrvaahjul!»

«Mitte ei taipa, mis sa ütelda tahad,» tunnistas Andrei Vladzimer jätkas:

«Asi oleneb nüüd sinust — kui sa oled nõus õpetajaks hakkama, siis tuleb ka õpilasi — kolm rubla kuus nina pealt!»

«Oleks ju kena, kui neid oleks, aga kust neid võtta?»

Nüüd avas Vladzimer kaardid. Kui mõned lapsevanemad naaberküladest olid kuulnud, et siinsamas nende külje all on koolmeister, siis palunud nad Vladzimerit, et ta ven naga läbi räägiks, kas see ei hakkaks nende poiste õpetajaks. Neid Stavbunõsse viia oleks kaugevõitu, pealegi tuleks veel toanurk otsida, selle eest maksta ja toiduvärki järele saata. Nii aga oleks mõnusam: kaks-kolm versta Tõrvaahju vahet käia on ju kergem kui sõita kümnekond versta alevisse.

«Nii et kuidas sa selle peale vaatad?» küsis Vladzimer.

«Hakkaksin meelsasti koolmeisterdama — teha pole mul niikuinii midagi. Kui palju õpilasi kokku saaks?»

«Seitse-kaheksa jõmpsikat, võib-olla rohkemgi.»

«Einoh, siis on hästi. Ainult ei tea, kuidas klassituba sisse seada.»

«Selle pärast ei maksa muretseda,» ütles Vladzimer.

Veel mõni päev, ja «kool» oli täiesti valmis ootamatult tema õpilasteks saanud lapsi vastu võtma. Oli meisterdatud lihtne pikk laud, selle mõlemasse külge pandi pingid ja teise otsa taburet «professori» kateedriks.

Niimoodi avatigi Labanovitši rõõmuks ja külarahva, üheksa õpilase vanemate heameeleks Tõrvaahjul «kool».

Ehkki Labanovitš polnud praegu koolmeistrina sugugi täieõiguslik, sest kooliülemused polnud teda ametisse pannud, tundis ta suurt meelehead, kui metsavahi majja ilmua üheksa erineva pikkusega ja teadmistega poissi. Poolest päevast piisas, et õpilaste ettevalmistuse astmes selgusele jõuda. Neist kõige vanem, Todar Bjarvenski, oli juba ligi kuueteistkümnepäevane. See oli suur poisiloikam. Ta oli mitu talve koolis käinud, aga pikkade vaheaegadega. Kooliprogrammist ta küll üht-teist teadis, aga kirjaoskust polnud tal kuigi palju. Teda huvitasid juba rohkem tüdrukud kui raamatud. Kuid elu sundis kooliski käima, et vähemalt algkoolikursuse ulatuses eksam õiendada. Koolis, pisikeste kätatsevate jõmpsikate seas, oli Bjarvenskil pisut piinlik. Sellepärast hakkas ta suure heameelega käima vaikselt Tõrvaahjul Labanovitši juures. Ka rääkimine oli Todari

isearalik: kui tegusõnal oli lõpp aü, siis ütles ta oü: *broü, araü — aroü, baranavaü — baranavoü jne.**

Kõik teised õpilased olid üksteist kuni kolmteist aastat vana. Nad olid samuti korrapäratult koolis käinud, tunnustatud puudunud ja tundsid õppeaineid kooliprogrammi piires halvasti. Pärast tutvumist jagas Labanovitš nad kolme gruppi, igas grupis kolm õpilast: vanem grupp, kuhu kuulusid Todar Bjarvenski, Jakim Prakopik ja Pavl-
ju Oluša, keskmine grupp ja kõige nõrgemate grupp.

Labanovitš kui koolmeister-entusiast süvenes jäägitult appetoosse oma väheste õpilastega. Kõigepealt oli tarvis need varustada vajalikul hulgal kirjutustarvete, õpperaamatute ja muu koolitööks vajalikuga. Kõik need asjad hanti tani koolmeistri enda püüdmisele tema kasvandike väikese rahatagavara abil, sest neil oli süttinud siiras taht-
mine oppida.

Hommikust õhtuni küürutasid õpilased ja õpetaja laua taga, olles kord ninapidi raamatus, kord vihikus, vahel aga, kui lahendati ülesandeid, tõsteti sügavamõtteliselt silmad lakke. Siin ei olnud tunnikava nagu harilikel koolides. Vahesaagu tehti tarvidust mööda ega hoolitud sellest, kui palju aega ühe või teise õppeainega tundideks kulus.

Isatekkeline kool Tõrvaahjul nõudis Labanovitšilt palju aega, kuid ta ei hoolinud sellest sugugi, sest see oli elav ja katteharjunud tegevus.

Janka Tukala tundis sõbra üle südamest rõõmu.

«Oh sa poiss!» rääkis ta naljatades. «Ega meiesuguseid ikka palja käega ei püüta: meie oleme visad nagu koirohi ja elame niikaua, kui juured maast välja kiskumata!»

Et sõpra koolitöös mitte segada, piiras ta ka oma külas-
kaike Tõrvaahjule. Kuid ei möödunud ainsatki nädalat, ilma et nad poleks lühemalt või pikemalt kokku saanud ja rääkinud mitmesugustest asjadest ning küsimustest. See oli juba muutunud vajaduseks, nad ei saanud kauemaks isineteisest eemale jääda. Ja millestki rääkida oli alati. Elades alevis ja puutudes kokku alevi intelligentsiga, oli Janka mõnesugusel määral kursis mitmesuguste poliiti-
liste vooludega, kuid ei sattunud neist ühestki vai-
mustusse, seisis neist kõrval, vaatas pealt ja pani kõike tähele, mida räägiti, et siis seda omaenda peaga vaagida, lasta oma mõtetest läbi käia. Vahel ta isegi naeris alevi

* Valgevene sõnad *бpaü* 'võttis' *apaü* 'kündis' *баранавая* 'äes-
tas'. Tolk.

väikekodanlike parteiidrite üle, selle üle, kui julged mehed nad olevat.

Janka rääkis:

«Kes koera saba kergitab, kui ta ise ei kergita. Kõik nad tahavad mind oma kampa tõmmata. Mina kuulan ja mulla tulevad meelde alevi poodnikud, kes püüavad ostjat oma poodi meelitada, et talle kaupa müüa ja selle pealt teenida. Igamees seletab, nii et suu vahul, et ainult see partei seisvat tõe eest, kuhu tema ise kuulub. Aga kes seda tõe näinud on? Kus ta on ja missugune ta on? Kui õigust öelda, siis mina teda ei näe. Mäletad, kuidas me uut testamenti tuupisime: Pilatus küsis Kristuselt, mis on tõde. Ja vastus jäigi saamata.»

«Ets kae, kuspoole sina asja käänad, Janka!» oli Labanovitš pisut imestunud. «Sa tükid ju sihukestesse padrikutesse, kulla mees, et enam välja ei oskagi tulla.»

«No olgu, aga mis see tõde siis on?» ei jätnud Janka.

«Kui Kristus ei suutnud vastata Pilatuse küsimusele, mis on tõde, siis las mina ütlen sulle. Tõde, tead, on see, mille sisse sa nii kindlalt usud, et paned uskuma ka teisi.»

«Hm!» vangutas Janka pead. «Konkse täis ja ebamäärane! Tse dilo treba razžuvatõ,* nagu ütlevad ukrainlased.»

«Meie häda on selles, Janka, et me pole karastust saanud; meie haridus on selleks liiga puudulik, et õigesti läheneda mitmesugustele poliitilistele parteidele ja kriitiliselt suhtuda nende programmidesse.»

«Neist ei saa vanatont ise kah aru,» ütles Janka. «Kuulad üht hea suuvärgiga kõnemeest ja sulle tundub, et ta räägib tõtt. Samas kuulad aga teist, veelgi parema suuvärgiga ilukõnelejat, kes esimese ümber lükkab ja tõendab oma vaadete õigsust, ja tuleb välja, et tõtt räägib hoopis see teine... Ehk ongi asi nii, et selline kõikumine tuleb vähesest haridusest,» möönis Janka, kuid vaidles samas endale vastu: «Ei, tead, põhjus pole hariduses! Võtame kadetid — nad on ju väga haritud mehed. Puhja professorid, advokaadid, ajalehtede ja ajakirjade toimetajad. Kas siis tõepoolest peaks käima nende jälgedes ja tunnistama, et nemad räägivad tõtt?»

«Pole need kadetid seda väärt, et neist kõnelda isegi sin, meie Tõrvaahjul,» arvas Labanovitš põlglikult. «Asi on selles, et kadetid on monarhistid, ehkki pisut teistsuguse värvinguga kui, ütleme, oktoobristid või muud samataolised

* See asi tuleb läbi mõelda (ukr. k.). Tõlk.

parteid. Kui nad seisavad monarhia eest, olgu see milles tahes, siis ei maksa nad hallitanud kopikatki.»

«Mia tõsi, see tõsi,» kiitis Janka sõbrale järele. «Suurem osa parteisid aga on ühes punktis ühel ja samal seisukohal: nad kõnelevad, et keiser tuleb kukutada. Kui aga see nii on, siis olen ma nõus nendega selles asjas ühte jalga käima ning võtan neilt omaks kõik, mis aitab lähendada keisri ja tsarvitsusliku korra langemist. Sel juhtumil olen ma nagu meeslane, kes korjab mett kord ühest, kord teisest õiest, et aga meespuu oleks täis. Siin need õied ongi!»

Janka tõmbas põuest pusara rullikeeratud lendlehti.

«Kiigepealt,» ütles Janka, «tuleb nad metsa viia ja meie varakaasti peita.»

Labanovitš võttis lendlehed.

«Ja sa ei karda neid kaasas kanda?» küsis ta silma pilgutades.

Janka naeris.

«Jumal inimest maha ei jäta ja siga ära ei söö. Kui aga sa näha, et mind kinni peetakse ja läbi otsima hakatakse, siis ütlen, et olengi parajasti teel politseisse — leidsin keelatud kirjandust!»

«Kes sind niimoodi usub!»

«Pühja kah! Oled ostja või mitte, aga tingida võib ikka,» vastas Janka endiselt lõõpival toonil.

«See on kah õige. Aga kas sa neid «õisi» korjates ka mõtlead, et nende seas võib olla mürgiseidki?»

«Ei, algu pole sellepärast pead vaevanud. Mina, tead, lämin põhimõttel: mis jumal andnud, tuleb kotti pista. Igaüks saab paras hetk, küll vaatame nad läbi ja siis lahutame umbrohu nisust. Umbrohi saab põletatud ja puhas nisu salvestesse pandud, nagu õpetab Kristus.»

«Evangeliiumitarkused on sul küll hästi käes,» naljatas Labanovitš.

«Võib olla rumalata, aga mitte jumalata.»

«Ja kui jumal meie poolt, siis kas või murrumätta alla,» ütles Labanovitš sõbraga samal toonil, vihjates keelatud kirjanduse salapeidupaigale, mis oli metsas vana murdu-
nud kuuse juurte all.

Sõbrad mõistsid teineteist hästi ja seadsid sammud metsa salapeidupaiga poole.

Peaegu iga laupäeva õhtupoolikul, kui Labanovitš oli oma õpilased koju saatnud, tuli Janka Tukala Tõrvaahjule sõpra vaatama. Janka armastas vaikust ja rahu, mis valitses kõrvalises metsanurgas, kus Labanovitš oma kooli pidas. Nende kokkusaamised olid alati oodatud, täis lõbu ja nalja. Peaegu iga kord sõpra vaatama tulles avaldas Janka vaimustust, et sellel oli nii hubane ja üksildane peatuspaik.

«Siin, tead, võid olla nagu vanajumala selja taga ja ühtki politseinikulõusta sa ei näe. Just nagu paradiis!»

Harilikult tõi Janka nii- ja naasuguseid uudiseid, alavist hangitud huvitavaid raamatuid, kuuldusi Venemaal valitseva poliitilise olukorra kohta, teateid, kui edumeelsed mehed — nende nimesid ei nimetatud — kavatsesid ajalehti või ajakirju välja anda. Räägiti, et tehtavat eeltoodid valgevene ajalehe asutamiseks, mille taolist veel õieti kunagi pole olnud. Kõik need uudised valmistasid sõpradele meeldivat elevust ja pakkusid rohkesti kõneainet. Tihtipeale aeti juttu üle südaöö, millal sõbrad juba lamasid kõvas talupojakoikus ühise teki all. Mõnikord muutus jutt tavaliseks fantaseerimiseks, naljaviskamiseks, mõeldi välja võimatuid olukordi, mis täis teravmeelsust ja nalja. Sõbrad lagistasid südamest naerda, nii nagu nad ammugi enam polnud naernud. Seepärast ütles Janka ükskord:

«Ma pole elu sees nii suure lõbuga naernud kui nüüd, millal olen koolist lahti ja hundi kombel mööda inimtühje teid hulgun.»

«See ongi hea, Janka,» kiitis Labanovitš. «Naer on teraviseks, ega pead maksa longu lasta.»

«Kuid vaata ette, pill tuleb pika ilu peale.»

«Kui peakski niisugune aeg tulema, mis siis ikka parata. Eks siis ajame pilli. Õeldakse, et pisarad puhastavad inimest.»

«Parem võiksid pilli ajada meie vaenlased,» arvas Janka.

Kui sõpradel pärast sääraseid õhtuid ja öömajakordi tuli aeg lahku minna, jäi Janka märkamatuks vaiksemaks, tõmbus endasse, kogu ta lõbus tuju oli kadunud.

«Miks sa norutad, mu sõbrukene?» küsis Labanovitš.

Janka ärkas nagu unest, tõstis sõbrale oma hallid mõttekülmad silmad.

«Mis mul ikka norutada,» vastas ta. «Naist pole, lapsed

ei nuta, kodugi pole. Ma olen vaba nagu tuul taeva all. Mis ma's peaksin norutama?»

«Et vennas, ära sa luiska! Räägi tõtt, mis sa luiskad!»

Janka võttis näitleja poosi ja ütles traagilisel toonil:

«Tõde võib inimese tappa, kui ta õigel ajal ei saa avaldada!»

«Kas sulle seda ütles?»

«Selle lause ma lugesin Arthur Schnitzlerist,» vastas Janka ja lisas juba loomuliku häälega: «Küll mõned oskavad huvitavaid mõtteid väljendada. Mispärast nad minu poole ei tule?»

«Kui sa võtaksid endale ülesandeks sääraseid ütlemissi ja sõprade kokku seada, võib-olla ei kukukski nad halvemini välja kui Schnitzleril.»

«Tõtt seda teab! Kui õige prooviks!» möönis Janka juba paremas tujus.

Ta muutus veelgi üleemeelikumaks, kui Labanovitšil äkki tuli tahtmine minna kahekesi Stavbunõ alevisse.

«See on juba mehejutt! Miks ei peaks me minema?» oli Janka jalapealt nõus. «Võib-olla ma sellepärast norutsingi, nagu sa ütled, et mul on käes aeg sinust lahkuda,» tunnistas ta. «Ehk on postkontoris sulle kirjugi,» meelitas ta sõpra.

Labanovitšil olid ka endal kirjad meeles, kuid sõbrale ta ütles:

«Kui sind pole, on ka minul üksinda igav.»

Nad panid end riidesse ja väljusid metsavahi majast.

«Ma viin sind uut teed mööda, kustkaudu sa pole veel kunagi käinud. See on küll natuke pikem, kuid see-eest saad uusi paiku,» ütles Labanovitš, pöördudes raudteetööliste juurest vasakule.

«Egas midagi, läheb lahti!» vastas Janka. «Mulle meeldib kõik, mis on uus ja ennenägematu, kõik, mis teed pikendab.»

Nad jõudsid Pimedatele raismikele, pöördudes järsult paremale, ja liikusid umbes verstavõrra mööda põlise kuuemetsa serva. Labanovitš jäi tihtilugu seisma ning juhtis Janka tähelepanu huvitavatele paikadele.

«Kas näed, Janka, vaata — tükike metsa keset päratu suurt maharaiutud laastermaad otsekui haljas saareke kõrvas. Kena metsatukk, eks ole?»

«On küll kena,» tõendas Janka takka. «Tead, sest allesjäänud metsasalgakakesest hakkab isegi kahju, justkui oleks ta hüljatud vaenelaps.»

«Ja vaata, kui palju on siin raismikel rohtu kulaks jäänud, ja veel missugust! Ja lastakse ilmaaegu kaotsi minna. Võiks ometi inimestele anda, kel pole heinamaad! Kas või sirpidega niidaksid maha. Aga kus seda, ei tohi — kroonu-maa, vürsti oma!» kirus Labanovitš.

«Mis loeb vürstile maamats, maata talumees! Oleks aga endal kere täis... Oksa tõmmata saatanad!» lõpetas Janka ägedalt.

Sügisene päev, hall taevast, mida kattis ühtlane monotoonne umbpilvitus, ja Pimedad raismikud ise oma kõrge koltunud rohuga, kus hullas rahutu tuul, sosistades ei keelelegi tuntud muinasjutte — see kõik kõneles elava looduse hääbumisest ja külvas kahe teekäija südamesse ebamäärast nukrust. Kõik siin oli nii hüljatud, sõnatu ja sünge.

Raismikud lõppesid. Teekäijad jõudsid tühjale söötla põllule. Juba mitu aastat ei külvanud peremehed enam siia, sest lõikus andis hädavaevalt seemne tagasi. Põllule oli hakkanud peale tungima männinoorendik, vallutades üha enam söötijäetud lagendikku. Paremat kätt oli väike küla, vasakult paistis raudteejaam ja meile juba tuttav tuulik mäekingul.

Sedaaegu jõudsid sõnakehvaks jäänud rännumehed hästi tuntud tee, mis viis Mikutsitšosse.

«Oot-oot, Janka, seisame natuke ja teeme kummarduse tee, mis viis meid kannatustesse. Mäletad, nagu Dostojevskil: «Mitte sinule ei teinud ma kummardust, vaid sinu kannatustele.»»

Janka vaatas tee poole ja ohkas.

«Mis sa ohkad, kulla mees?»

«Mul sündis aforism,» vastas Janka.

«Noh, lase kuulda!»

«Kui asud tõsise asja kallale, siis ära unusta maha mõistust, kui sul seda on.»

Labanovitš pahvatas valjusti naerma.

«Noh, näed nüüd, Janka, aforism polegi kehvem kui Schnitzleril. Ainult et mitte päris originaalne: midagi selletaolist on öeldud Ibsenil.»

«Einoh, mis siis,» ütles Janka rahulikult, «kerjus tunneb kerjuse kepist ära.»

Sõprade tuju paranes ja nad hakkasid astuma alevi poole, olles maha kõmpinud kolm versta rohkem kui muidu. Kuhugi sisse astumata läksid nad postkontorisse. Postkontor oli kinni. Janka nägi, kui pettunud sõber oli.

Andrei oli ju sellepärast teda saatma tulnudki, et posti kinnimaa katta.

«Kui on sigadus!» pahutses Janka. «Pühade ajal kahemahase ukseid kinni, kui vaestel inimestel kõige parem siia vaatama tulla!... Kuid oota, lähme Ivan Pavlavitši, selle häbitanud lundu juurde koju.»

Ivan Pavlavitš oli alles äsja teki alt välja kobinud, pesnud ja riletunud. Ta võttis tulijad lahkesti vastu. Tal oli silm vedanud: ta oli kaardimängus seitse rubla kolmkümmeend kopikat võitnud. Ta tuli heameelega postkontorisse, sest tema süü tõttu oligi see suletud.

«Naudmiseni?» küsis Ivan Pavlavitš võre taga seistes ja Labanovitšile kavalalt silma pilgutades. Mõned kirjad eest ära lapanud, ulatas ta ühe Labanovitšile.

«Arvatavasti seda te ootasitegi?» muigas postiametnik.

Heitnud kähku pilgu kirjale, pistis Labanovitš selle tasku, laskmata välja paista, et kiri oli teda üllatanud.

Sõbrad jätsid Ivan Pavlavitši jumalaga. Sedapuhku oli Labanovitš see, kes Janka Schwarzi juurde kutsus. Tunni-keste istunud ja kumbki pudeli õlut joonud, läksid nad lahku.

«Tule ikka mind vabal ajal vaatama, mu kallis Janka. Ja too aforisme kaasa.»

«Tulen ja toon aforisme. Ma nüüd lausa ujun aforismilainetes,» naljatas Janka lahkumisel.

Üksinda teel olles võttis Labanovitš taskust kirja.

«Kallis Andrei Pjatrovitš!» — nende sõnadega algas kiri. «Ma ei kirjutanud Teile kaua aega: ei olnud midagi head kirjutada ega ole praegugi. Linna tütarlastekooli mind ei võetud, ehkki ma eksamid palju paremini ära tegin kui paljud teised minuga koos sisseastujad. Polnud kedagi, kes oleks minu eest hea sõna ütelnud. Võib-olla ei oleks ma pidanud kooli juhatajale rääkima, et Teie mind eksameiks ette valmistasite. Mis ma nüüd tegema hakkan, seda esialgu veel ei tea. Kõige tõenäolisemalt astun isa jälgedesse. Ema on tuttavaid, kes olid minu taadi ametivennad. Lähnen tööle ja hakkan telegrafistiksi õppima. Me räägime emaga sageli Teist. Ema saadab Teile tervisi.»

Kirjutage, kuidas elate. Mida Teie pool uudist?

Jääge terveks! Teie õpilane Liida.»

Terve mõtete ja tunnete segadiku kutsus esile see lühike korralikult ja arukalt kirjutatud kiri. Valusalt lõi ka südamesse sõnad: «Võib-olla ei oleks ma pidanud kooli juhatajale rääkima, et Teie mind eksameiks ette valmistate.» Mis selles väljendus — etteheide või siirus? Kõik kahjutunne ja kurbus Liidakese pärast täitis Labanovitši südant. Veel mitu korda luges ta kirja, kuna Liida, keda oli tabanud esimene mõru pettumus, ja võib-olla isegi õpetaja pärast, kerkis otsekui elusana ta vaimusilma ette. Nüüd oli selge, et elutee neid enam kokku ei vii.

Süngena ja üksildasena kõmpis Labanovitš Tõrvaahju poole.

8

Õppetöö nende algelises koolis läks omasoodu. See aitas Labanovitšil vabaneda tülikatest mõtetest ja pahast tujust. Mõne aja pärast selgus, et vanema grupi õpilased olid tarkuse kogumises niivõrd edasi jõudnud, et võis juba rääkida nende saatmisest eksameile. See rõõmustas kõige rohkem Todar Bjarsenskit, poisid aga hakkasid veelgi suurema usinusega õppima. Kerkis ainult üks küsimus: mis suguse kooli poolt nad eksameile saata? Juhtum Liidakesega manitses Labanovitši talitama oma kasvandikega ettenägelikumalt ja suurema vastutustundega. Parim väljapääs oli kokku leppida alevi koolmeistriga, et ta nõus oleks Labanovitši poisse kui tema omi, kui Stavbunõ kooli õpilasi eksameile viima. Ei olnud põhjust karta, et Stavbunõ kolleeg selle vastu on. Kuid ees oli veel terve talv, aega oli küllalt, et see küsimus lahendada, kui ainult miski muu ei takista ladusalt kulgevat tööd ja Labanovitši plaanide teostamist.

Õhtuti, kui ta üksinda jäi, tulid kõiksugu mõtted. Ta käis kodust väljas ennast tuulutamas, et omaette kõige ülejärele mõtelda, aru pidada. Lahutamatuks saadjaks ta mõtetes oli kujutlus Liidakesest, kõik sündmused ja mäletused, mis tüdrukuga ühenduses. Ja Liidake oli nüüd Labanovitši meelest nii armas, nii veetlev ja kallis nagu kõik muugi, mis meist minevikku jääb ja enam tagasi ei tule. Peaks talle kirja saatma, kirjutama sõbralikult, puhtsüdamlikult ja otsekoheselt. Õhtul tuleb laua taha istuda, süüdata lihtne talupojalamp ja hakata kirja kirjutama. See oli mõttes juba käsil.

Videviku aegu jõudis Labanovitš jalutamast tagasi. Oma koolituppa astudes nägi ta õpilaste laua taga kellegi magavat. Toas oli juba päris pime ja raske oli võõrast ära tunda. Mis üllatus see küll Andreile oli, kui ta kuulis üpriski tuttavat häält ja tervitust:

«Mulle ei pea mitte langema vari sellest kasest, mille all ma istunud kreeklane!»

«Janka!» hüüatas Labanovitš ja vastas sõbra tervitusele: «Ma ei pea mitte sattuma koera olukorda, kes konutab alg äärest!»

«Aarased olid «kustunud küünla» põlves nende tervitusele!»

«Ei oodanud mind või?» küsis Janka, tulles pimedusest Labanovitšile vastu.

«Õigust ütelda, ega ei osanud küll,» vastas Labanovitš pisut imestunult.

«Aga näed, siin ma olen nagu viis kopikat.»

«Täitsapoiss, et tulid; on alati rõõm sind näha. Arvata-vasi ei tulnud sa tühjalt, vaid tõid aforisme kaasa?»

«Ei, va vennas, mitte aforisme, vaid midagi veel tähtsamat.»

Labanovitš muutus pisut rahutuks. Janka võttis kuuelehekulst mingi paberilehe ja nihkus ähmaselt põlevale lam-tille lähemale. Labanovitš istus tema kõrvale. Kui leht oli jatali laotatud, võis selle ülemises ääres lugeda kaht käsitsi kirjutatud ja veel šapirograafiga tõmmatud sõna: «Seltsimehed koolmeistrid!» Seejärel tuli läkituse tekst:

«Grupp meie seltsimehi koolmeistreid, kes tänavu suvel käisid koos Mikutsitšõ külas, et arutada oma kutseküsimusi, nii isiklikke kui ka kooliasju, on südametute kroonumetnikke-bürokraatide poolt koolmeistriametist vallandatud. Juurdlust ega kohut nende üle ei olnud, sest nähtavasti peeti koolmeistrite koosolekut vastuhakkamiseks ja mässuks. Meie protesteerime kõige kategoorilisemalt säärase poliitseilik-bürokraatliku vägivalla vastu, mis meie seltsimeeste ja kolleegide kallal toime pandi. Me kutsume kõiki Minski kubermangu koolmeistreid üles avaldama kõige otsustavamalt protesti selle puhul, et meie kolleegid on tehtud vägivalla ohvriks. Teatame, et vallandatud koolmeistrite kohad kuuluvad boikoti alla. Seltsimehelekuust sõlidaarsustundest ei tohi ükski koolmeister vastu võtta vallandatud seltsimeeste kohti, et mitte sattuda nende vaenlaste leeri.»

Kõige alla oli kirjutatud:

«Grupp Minski kubermangu koolmeistreid.»

Üleskutse ette lugenud, küsis Janka:

«Noh? Kas nägid päikest, vanapoiss?»

Labanovitš noogutas pead, aga raske oli ütelda, oli tal heameel või polnud.

«Ei tea, sõbruke, missugune see päike on.»

«Ütle siis ometi, kuidas sa seda dokumenti hindad?»

«Positiivselt,» vastas Labanovitš pärast hetkelist kaalumist. «Asi on selles, sõbruke, et vägilased, nagu öeldakse, pole meie maalt veel otsa saanud. Meid lasti lahti, aga meie vennaskonnas leidub siiski inimesi, kellest me küll midagi ei tea, aga kes ei lepi meie lahtilaskmisega, astuvad meie kaitseks välja, protesteerivad. Ja niiviisi leiab meie üritus mõnel määral vastukaja. Just selles seisab üleskutse positiivne iseloom, ehkki ta on kirjutatud teadmata kelle käega. Mis aga meisse isiklikult puutub... Kuidas sulle ütelda, aga pole võimatu, et see dokument meie olukorda halvendab.»

«Kõik, mis iganes sünnib, sünnib paremuse nimel,» tähendas Janka. «Kuid sa räägid tõtt: see üleskutse võib meile paha teha. Va hallitanud postiametnik juba ütleski mulle: «Armuline härra, aga äkki on see teie enda töö? Võib-olla kirjutate selle kena üleskutse ise?» Nii võivad hakata arvama ka meie ülekuulajad, sellepärast tuleb meil kõike arvesse võtta ja meie «ülekuulamisse» mõned täiendused teha.»

«Igal juhul tuleb üleskutse maha mätta murrumatta alla: oleks paha, kui ta meie käest politsei kätte satuks.»

Sõbrad panid end sedamaid riidesse ja tõttasid metsa, et panna kõik, «mis jumalast antud», «varakasti». Varakasti kutsusid nad väikest laudkasti, mis pealt üle tõrvatud, et ära ei mädaneks.

Kui nad olid teelt metsa alla pöördunud, jäi Labanovitš äkitselt seisma.

«Oota,» ütles ta tasakesi, «ütle, mil viisil see üleskutse sinu kätte sattus? Kust sa selle said?»

«Tahtsin juba seda sulle ütelda ja oleksingi ütelnud, aga ikka ei olnud parajat momenti. Ma käisin täna postkontoris. Seesama postiljon, Vlassik, kutsus mind kõrvale ja pistis selle mulle pihku. Küsisin, et kust ta selle sai. Ta ainult tõstis näpu püsti ja sosistas: «Pea suul!» Seejärel aga hakkas nokkima, et äkki me kirjutame ise selle läkituse koolmeistreile.»

«Hm!... Huvitav!» sõnas Labanovitš. «Aga kas sa ei

et see postiametnik on politsei agent? Võib-olla see üleskutse talle just nimelt selleks antigi, et meie kätte sattuda?»

«Milleks peaksid nad niimoodi talitama? Mis mõtet sellel oleks?»

«Asja mõte võib olla järgmine. Kui politsei teada saab, et ta on üleskutse sinu kätte andnud ja meie sellega tuttavaks oleme, siis pannakse toime läbiotsimine, et saada meie vastu asitõendit.»

«Tont neid teab,» oli Janka nõutu, «kõik võib olla. Aga ehk on Gogoli postimeister, kes armastas värskaid uudiseid, ainult selle postiametniku vaarisa,» vastas Janka paatunud naljatades.

«Ühesõnaga, sõbruke, olgu kuidas tahes, aga silmad ja kõrvad tuleb lahti hoida. Kui aga ülekuulamisel jutt koolmeistrite jaoks kirjutatud läkitusele viiakse, siis ütle, et üleskutset näinud ja lugenud. Ja kui küsitakse, kust said, siis ütle, et postkontorist ametniku käest.»

«Tead, ametnik võiks parem mängust välja jääda: ehk on ta aus poiss ja ainult teeb ennast lolliks?» ütles Janka.

«See on õige jutt,» soostus Labanovitš. «Parem siis ütleme, et üleskutse saadeti postiga ümbriku sees, nagu kiri. Postiametnikul aga hoiame silma peal ja jutuaajamis-temaga ülearu ei lobise. Kui ta aga on politsei agent ja provokaator, siis võib ütelda, et üleskutse saime tema käest.»

Metsa all oli juba päris pime, kui sõbrad jõudsid oma murrumatta juurde. Labanovitš teadis hästi salajast ürgast, kuhu kastike oli maetud. Janka seisis tema kõrval, tahtis midagi ütelda, aga hoidis ütlemata. Pimedas paistis Labanovitši siluett hädavaevalt. Tükk aega püsis ta murrumatta all peidukoha kallal, kuni käsi puudutas kasti. Ta tõmbas seda terake ligemale, et oleks mugavam kaant avada. Lõpuks oli üleskutse «varakasti» peidetud. Labanovitš kaapis käsikaudu liiva siledaks, sest midagi polnud näha, ronis murrumatta alt välja ja sõnas:

«Tehtud!»

«Tead, Andrei,» rääkis Janka metsaaluses vaikuses, «see on isegi pisut romantiline.» Siis jätkas ta teistsugusel toonil: «Aga mis oleks, kui just praegu kargaks kustki välja politsei ja kraaksataks: «Käed üles! Siin te siis oletegi, kullakesed?»»

«Nii juhtub seiklusromaanides, elu aga toob kaasa sää-

rased olukordi, mida isegi välja mõtelda ei oska,» vastas Labanovitš.

«Aga su peiduurgas, Andrei, on siiski maru, jumala eest!»

Kiirustamata ja ettevaatlikult liikusid sõbrad läbi tiheda metsa tee poole.

«Homme valges ma tulen siia ja silun murrumätta ära, et ta näeks välja nagu ennegi,» ütles Labanovitš. Seepeale ta lisas: «Siiski on huvitav ilmas elada, Janka!»

«Selle kohta ma mõtlen välja aforismi,» vastas Janka.

Järgmisel hommikul Stavbunösse minema hakates ja sõbra kätt surudes ütles ta aforismi:

«Surmast tõuseb uus elu.»

9

Mõne aja pärast, kui pidi järgnema kaks kirikupüha, tuli Janka Tukala uuesti. Ehkki Labanovitš oli võtnud oma sõbra «aforisme» kui enam-vähem tabavaid nalju, pani viimane — «Surmast tõuseb uus elu» — teda tahes-tahtmata mõtlema. Mida oli Janka sellist mõtet väljendades mõelnud? Millest oli see välja kasvanud? Ja jõudis otsusele, et surma all oli sõber arvatavasti mõtelnud murrumättast, tuulest murtud kuusepuu jäänust, mille all nad hoidsid keelatud kirjandust, kuid see kirjandus omakorda külvab uue sotsiaalse korra algeid.

Kas aforismist oli õigesti aru saadud, see jäigi Labanovitšil küsimata, sest Janka tõi hoopis tähtsama uudise. Just pühade ajaks oli Minskis määratud erinevate põrandaaluste revolutsiooniliste organisatsioonide salakoosolek. Sinna olid kutsutud ka vallandatud koolmeistrid. Kahe päheadepäevaga võis hõlpsasti sinna sõita ning tagasi jõuda. Sõbrad pidasid aru, kas maksab sõita või ei maksa, ehkki oli suur isu kuulata, mis juttu põrandaalused räägivad. Mõtles, et politsei valvealustena võivad nad oma sõiduga koosoleku «sisse kukutada». Kuid neid oleval valmis sinna viima üks põrandaalune, kel rohkem konspiratsioonikogemusi. Selle parteiline varjunimi oli Hallkuub-Senka. Sõbrad otsustasid sõita. Kuraasi tõstmiseks ja enda julgustuseks ütles Janka:

«Hakkas Mikita mamsliga mehkeldama — siis tõmba aga takka, mis vahtimist seal enam, nagu vahvasti ütles Nitsõpar Jankavets.»

Pisut kõheda tundega istusid sõbrad hommikul rengile, mis sõitis Minski poole. Hallkuub-Senka jagas neile juhtnööre, kuidas ennast rongis tundmatu publiku hulgas ülal pidada, et nad millegagi endile tähelepanu ei tõmbaks: käituda lihtsalt ja loomulikult, mitte teha tõsist või murelikku nägu ja mitte hakata juttu ajama mitmesuguste torlontsidetega, kel suu sügeleb.

Enne paigu jõudsid meie rännumehed Minski. Hallkuub-Senka andis selle maja aadressi, kus koosolek pidi toimuma. Ta soovitas minna eraldi, algul hoburaudteega ja edasi jala. Maja asus Kamarovkas. Sel ajal oli see veel hõlpsalt serval, linnast väljaski, kus seisis kõrge männik ja sinnaalt puude vahelt paistsid kenad ja lihtsad linlikus stiilis ehitatud majakesed. Omanikud üürisid neid suvilatena välja. Ühes säärases majakeses pidigi salanõupidamisi toimuma. Hallkuub-Senka andis ka märgusõna konspektivkorterisse sissepääsemiseks: «Tervisi Hallkuub-Senkalt.»

Esmimesena istus hoburaudteele Janka Tukala. Andrei jäi ootama järgmist. Sõbrad leppisid kokku, et nad kohtuvad maja lähedal ja lähevad sisse kahekesi. Labanovitš silmas sõbrameest juba kaugelt. Janka lonkis muretult mööda tänavat, olles määratud majakese juurest, mis tal oli juba juba otsitud, hea hulga maad tagasi tulnud. Sõpradel oli veel pisut kõhe, nad heitsid salakesi umbusklikke pilke kõvakübarat kandvatele meestele, kuid Labanovitš ei saanud jagu oma tahtmisest naljatada:

«Tervisi Hallkuub-Senkalt,» ütles ta tasakesi sõbrale.

«Pässi peale, et poleks tervisi kõvakübaralt,» lausus Janka veelgi tasemini, vihjates sellele, et kõvakübarat kandjad tol ajal enamasti tsaariohranka nuuskurid.

Sõbrad jalutasid veel veidike aega ja lipsasid siis vargsi üksteise piiludes hoovi. Neil oli vastas Hallkuub-Senka ise.

«Kas peab tervised edasi andma või mitte?» küsis Janka naljatades, et terake julgust koguda.

«Võib ka ilma tervisteta,» muigas Hallkuub-Senka.

Esikus nagis rippus kellegi ilus, heast riidest mantel, mis rahva kübar, kaks «pursuipärast» kaabut ja mõned muud. Tulljad võtsid oma kehvad mantlid ja mütsid samuti maha. Hallkuub-Senka viis sõbrad tuppa, koputades eelnevalt uksele. Uks tõmmati silmapilk veidi avakile. Uksepilu vahelt paistsid kellegi pikavõitu kitsas nina ja mustad silmad. Nähes Hallkuub-Senkat, tegi pikavõitu nina kandja ukse laiemalt lahti.

«Ahaa, olge lahked!» ütles noormees, kel olid kitsas nina, mustad kulmud ja silmad.

Toas laua taga, kõige tähtsamal kohal, istus vana, ligi seitsmekümneaastane toreda halli habemega mees. Kui sõbrad sisse astusid, torkas tema neile kõige rohkem silma Oma habeme ja väljanägemise poolest sarnanes see mõneti Leo Tolstoiga. Seda teadis vana habemik ka ise ja oli selle sarnasuse üle üpris uhke. See oli tol ajal tuntud «Narodnaja Volja» tegelane. Kogu ta pere kuulus mitmesugustesse revolutsioonilistesse vooludesse. Vana narodnik oli organiseerinud ümberkaudsete külade talupoegadest illegaalse ringi. Peale narodniku enda olid toas tema tütar ja poeg, pealtnäha haiglane sõnakehv mees, kes nagu polnud millegagi rahul. Poeg vahtis osavõtmatult kuhugi ebamäärasesse kaugusse, tütar aga tunnistas huviga uusi inimesi. Ta ei olnud enam esimeses nooruses, töötas ühes semstval Haiglas arstina. Siin oli veel üks tundmatu, päris noor elavate mustade silmadega ja liikuva näoga mees. Kui ta rääkis — ja rääkida ta armastas, rääkis valjusti ning enesekindlalt — või lõbusalt naeris — ja naerdes naeris terve ta nägu, silmad ja huuled —, tõusis ta pealmine huul üles, paljastades igemed ja suured tugevad hambad. Ta nimi oli Kandakovitš. Kui «Narodnaja Volja» mees oli uhke enda sarnasusele Leo Tolstoiga, siis Kandakovitši kuulsus seisas tema isiklikus tutvuses Kõrolenkoga.

Jutuajamise tooni määras nähtavasti vana narodnik. Jäi mulje, et millegi üle oli siin räägitud ja jutt katkes alles koolmeistrite tulekuga, kes olid siin seltskonnas uued. Hallkuub-Senka tutvustas neid narodnikuga ja teistega, kes toas olid. Vanamees tõstis pilgu rippuvate hallide kulmude alt ja libistas põgusa pilgu üle koolmeistrite.

«Palun istet võtta,» ütles ta sohvale osutades.

«Jaa, koolmeistrid on suur jõud,» lausus Kandakovitš. «Saksa koolmeistrid korraldasid prantslastele Sedani — nad võitsid ära Prantsusmaa.»

See märkus oli päris sobimatu ja Kandakovitši arvamus sega ei ühinenud keegi. Narodnik liigutas lusikaga klaasiteed, rüüpas lonksu, maigutas paar korda huuli ja limpsas keeleotsaga üle suunurkade.

«See on õige,» ütles ta siis. «Igasugune hajutatud jõud teeb imesid, kui ta ühendada, tugeva köitmega kokku siduda ja juhtida ühte punkti. Seda tuleb alati arvesse võtta.»

Kandakovitšile olid narodniku sõnad nagu õlekõrreks,

misest sedamald võib saada terve sild tähtsa kõneluse alustamiseks. Ta pidas ennast vägagi intelligentseks inimeseks ja väljapaistvaks kõnemeheks. Mõnikord ütles Kandakovitš, et kui ta kõnet peab, siis räägib ta erutusega, sise-õhuga põlemisega, ja et teda tuleb aeg-ajalt maha jahutada.

«See on tõesti tõsi!» toetas ta narodniku sõnu. «Ja häda on ainult selles, et hajutatud jõude, nagu te õigesti ütlesite, ei ole nii kerge ühte koguda. Nii näiteks meid, revolutsiooniliste meelsusega inimesi, ei ole siin koos kuigi palju, aga meil on vaieldamatut alust, kõigile selget ja vastuvõetavat, nimelt me kõik seisaksime nagu üks mees, ei ole. Üks mõislane ühiskonnaelu küsimusi niimoodi, teine aga naamoodi. Sellepärast meil ongi nii palju erisuguseid voole. Veel meil mina, ütleme, kuulun Valgevene Sotsialistlikku Ühendusse. Meie organisatsioonil on oma eripära: siin tuleb mängu veel rahvuslik moment. Kuid ka meil, selle ühenduse liikmeil, ei ole kõigis asjus ühesuguseid vaateid. Kuid võib-olla polegi see paha: mida rohkem on lillekimbus erisugust värvi lilli, seda uhkem kimp on.»

«Nojaa, aga kui ses kimbus on ainult punased roosid, kas see siis teie meelest uhke ei olegi?» torkas narodniku tütar konnapiidajale vahele.

Kandakovitš puhkes üle terve näo lõbusalt naerma, paljastades oma suured kollakad hambad.

«See küsimus, Veera Anatolevna, on ühtaegu daamilik kui ka filosoofiline,» vastas ta.

Kandakovitš tahtis veel palju pikemalt rääkida, aga tuppis tuli veel kaks meest. Mõlemad nad olid suured mehemürakad, laiaõlgised ja kohmakad. Üks neist oli mustapäine ja laiaõlgne, lopsakate mustade vurrude ja pisut kõrdi silmadega: üks silm, nagu öeldakse, vaatas Moskva, teine Varssavi poole. Väljanägemise järgi võis ta olla üle kolmekümne. Teine oli turjast veelgi laiem ja kasvultki pipem, heasüdamliku näoga ja suure heleda peaga. Mõlemad nad kavatsesid hakata toimetama omaette väljaandmeid. Mustapäine sihtis esimese valgevene ajalehe — see pidi lähemal päevil ilmuma hakkama — kui mitte toimetajaks, siis toimetaja asetäitjaks. Ta nimi oli Vlasjuk. Ühtegi parteisse ta ei kuulunud, kutsus ennast rippumatuks üksiktalupidajaks, ehkki ta täielikult pooldas Valgevene Sotsialistliku Ühenduse programmi. Teine, samuti uue, kuid juba teistsuguse suunaga ajakirja tulevane toimetaja, oli sotsiaaldemokraat Kastogin. Ta oli Minski edumeelses ajalehes avaldanud oma allegoorilise muinasjutu pealkir-

jaga «Känd». Inimesed kiskusid ühisel nõul ja jõul maa seest välja kännu, mis neil väga ees oli. Kännu all oli mõeldud keisrit. Tsaariametnikud jõudsid muinasjutu mõtte jälile. Ajaleht suleti, uut asutada ei lubatud ja Kastogin ise kadus mõneks ajaks kuhugi ära.

Kahe toimetaja tulekuga, kelle uued väljaanded küll alles vaid jõudu kogusid, jäid kõik vait. Toimetajad teretasid kohalviibijaid nagu häid tuttavaid, endiste koolmeistrite peale aga vaatasid osavõtlikult, kuuldes, kes nad on.

«Mis siis enam, härrad,» ütles vana narodnik, ka nüüd huuli mäludes ja neid keeleotsaga niisutades, «kedagi meil enam oodata ei ole, nii et alustame juttu. Palun lauale ligemale! Kes tahab sõna võtta?» küsis ta kohalviibijailt.

«Teie, Anatol Jossifavitš, olete meist kõige vanem ja peaksite koosoleku avama,» arvas Kandakovitš. Teisedki olid tema poolt.

«Hüva, olgu pealegi,» soostus narodnik. «Millest me siis peaksime täna rääkima?» pöördus ta osavõtjate poole. Hetke vahet pidanud, jätkas ta: «Asi pole täna selles, et meil puudub niisugune ühine alus, millel seisaksime meie kõik, nagu rääkis lugupeetud Igar Sjargejevitš.» Narodnik tegi peanoogutuse Kandakovitši poole. «Asi on selles, mu sõbrad, et revolutsioonileek on vaibumas ja kustumas. Kahjuks jäi võit meie ühisele vaenlasele, tsaari-isevalitsuslikule korrale. Meie ülesanne on selles, et revolutsioonituli ei kustuks.»

Vanale narodnikule plaksutati.

«Sellest, mu sõbrad, peab välja kasvama ka viis, meetod Venemaa edumeelsete inimeste võitluseks rahva eest, tema õiguste ja huvide eest uues olukorras. Missuguseid võitlusviise või teid me võiksime mainida? Palun oma arvamist avaldada.»

«Minule on selge peamiselt see,» võttis sõna Kastogin, «et peame asuma ühisele, kõige õigemale positsioonile ja sellest positsioonilt juhtima oma tule ühte punkti. See on töölisklassi, proletariaadi positsioon. Sel positsioonil seisame meie, marksistid. Ja seepärast asetame oma panuse töölisklassile kui ainsale järjekindlale ja revolutsioonilisele klassile Venemaal, kes suudab seista revolutsioonilise liikumise eesotsas ja seda juhtida...»

«Ja talurahva kannate arvelt maha?» hüüdis Hallkuub-Senka ärritatult kõnelejale vahele. «See on Venemaal kõige rohkearvulisem klass. Tema täiendab tööliste ridu vabrikuis ja tehaseis. Tema annab tsaariarmeele soldateid,

ja nii kaua kui me teda tsaristliku politseirežiimi mõju alt ei saame, ei saa, nii kaua revolutsioon võitu ei saa. Ja sellepärast tuleb tähelepanu täielikult pöörata talurahvale.»

Fuukas vaidlus. Iga osavõtja kaitses oma vaatekohta. Ainsad sõbrad kahekesi vaikisid, ja mitte sellepärast, et neil midagi ütelda polnud, vaid nad lihtsalt ei julgenud nii suurel kõnemeeste kuuldes esineda. Sõna võttis ka Vlasjuk.

«Minu arvates võib meil tänapäeval ainult üks tee õige olla. Selleks teeks on kultuurharidustöö niihästi talurahva kui ka linnatöölise hulgas.»

«Aga mis sihi te neile seate? Mis perspektiivi annate neile?» küsis Kastogin.

«Ei maksa praegu ette rutata. Aeg ja olukord näitavad, mis edasi teha,» ei osanud Vlasjuk leida paremat vastust.

«Meie lahkkelid tuletavad mulle meelde üht lugu,» rääkis ta lõpetuseks. «Maamees viis linna kapsaid müügile. Tee peal oli järsk küngas. Künkalt alla veeredes läks vana kummuli. Kapsapead lendasid välja, iga pea ise kanti. Samal ajal läks keegi teekäija mööda. Ta seisatas ja lausus sügavamõtteliselt: «Kae imet — tuleb välja, et igal kapsapeal on oma mõistuski, üks veereb sinna, teine tänna.» Kas meil ei tule välja midagi samasugust? Just sellepärast ongi talades rahvakihtides vaja teha kultuurilist kasvatusöönd, et kõik pead ühte külge veereksid.»

Ei saa ütelda, et see lugu oleks osavõtjatele väga meeldinud.

«Mu sõbrad!» ütles «Narodnaja Volja» mees koosoleku lõpetuseks. «Arvamused on meil erinevad, aga eesmärk üks ja sama: nimelt ei tohi revolutsioonilist liikumist rahva hulgas lämbuda lasta. Me teeme kõik selle liikumise heaks, mida teha suudame. Ja meie pingutused ei ole asjatud. Maovin kõigile meile edu! Homme jätkame oma nõupidamist teises paigas.»

Huvemajast väljas, hingasid sõbrad kergemalt. Esialgu olid nad ennast seal tundnud otsekui käsist-jalust seotuna, nii kaua kui olid jõudnud lähemalt vaadelda uusi, neile tundmatuid inimesi ja vahetada ühe või teisega mõne sõna. Alarõõpupidamisest osavõtjad olid inimestena jätnud hea mulje, iseäranis Kastogin. Tema olekus ja ta sõnades oli

tunda sisemist jõudu, tõeveendumust. Kõige vastuolulisem tundus olevat vana narodnik: suurmaaomanik, revolutsionäär, aga miks ei anna ta oma maad talupoegadele? Üht kokku aga oldi erisuguste revolutsiooniliste voolude esindajate juttudest väheke pettunud: endised koolmeisterid, kel oli olnud vähe tegemist ühiskondlike küsimustega, satustid veel suuremasse segadusse.

Kui sõbrad tänavale astusid, oli juba päris pime. Ahmaselt põlesid laternad. Linna serv, liikumist oli vähe. Vahel harva möödus paarike, ametis oma asjadega ja kaugel kõigest sellest, mida tundsid ning mõtlesid praegu sõbrad. Aeg-ajalt veeres pikkamisi mööda veovanker, kolistades ratastega auklikul sillutisel, kõlksusid rauad hobusekapjade all.

«Õndsad on need, kes ei käi patuste nõu järgi,» sõnas Janka, otsekui tahaks selle kirikuslaavi mõtteteraga kokku võtta salanõupidamise tulemusi.

«Kuid mina ei kahetse, et seal käisin,» vastas Labanovitš. «Tõsi küll, midagi uut ma ei kuulnud, aga oli siiski huvitav. Tärkas rohkesti uusi mõtteid, kuid sellest, Janka, räägime hiljem.»

«Ja homme?» küsis Janka. «Kas lähme või ei lähe?»

«Mina ei lähe, sõidan koju: mind ootab «kool».»

Jõudnud üle Svislatši silla, läksid sõbrad lahku. Janka seadis sammud tuttava poole, kus kavatses ka ööbida. Labanovitš tahtis kasutada hoburaudteed ja sõita seminari päevade koolivenna juurde, kellega ta sõber oli ja kirjavahetust pidas. Vagunit oodates ei pannud Labanovitš täheleegi, kuidas tema juurde märkamatu astus kõrge kasvuline mees ja pani talle käe õlale.

Labanovitš võpatas ootamatusest.

«Ehmata sin sind, mis?» küsis kõrgekasvuline mees heatahtlikult naerdes. Labanovitš vaatas üles: tema ees seis mustapäine toimetaja.

«Saagem tuttavaks — minu nimi on Vlasjuk.»

«Me ju olemegi peaaegu tuttavad,» ütles Labanovitš kätt andes.

«See oli tutvus eemalt, võib ütelda, nimetu tutvus, aga mina tahan tutvuda teiega lähemalt. Mis?»

Vlasjukil oli harjumus sageli kasutada küsimusena sõna «mis», kuid sellele võis ka vastamata jätta.

«Rõõmustab mind väga,» ütles Labanovitš aupaklikult, ise pisut kohmetudes ja ühtlasi sisemiselt veidike pingul tõmbudes.

«Väga tore. Siis läki minu poole: ma peatun siinsamas tänaval.»

«Tahan, ei vaidle vastu... Vabandage, kuidas on teie nimi?»

«Miks Aljaksandravitš,» vastas Vlasjuk ja lisas: «Maust ütelda ma otsisin teid, et veidi juttu ajada ja kut-
kutsida teid töötama meie esimeses valgevene ajalehes, mis?»

«Maja, kuhu Vlasjuk Labanovitši viis, polnud tõesti kaua, selles pidas korterit keegi liberaalist advokaat. Praegu oli ta kodust ära ja oli korteri mõnes ajaks oma heale tuttavale Vlasjukile loovutanud. Aknaluugid olid kõvasti kinni. Vlasjuk pani lambi põlema. Advokaadi kabinetis oli tühi küll. Selles oli mitu kappi, täis raamatuid peaaesjalikult advokaadi erialalt.

«Votke platsi, isand Andrei!» osutas Vlasjuk pehmele lauale laua kõrval. «Silmapilk keedan teed või garbata't. Kuidas on valgevene keeli õigem ütelda: tee või garbata?»

«Nimeta kuidas tahes, kõik on hea, peaasi, et maitseks,» vastas Labanovitš naljaga.

«Kuid ega inimene ainult teest ela. Otsin üht-teist ka teile kõrvale — et inimesel oleks pruukida. Mis?»

Õhtulist valmistades Vlasjuk kord kadus kuhugi, samas aga ilmus jälle. Iga kord ta ütles midagi või tegi nalja, ise jämeda bassihäälega naeru lastes.

«See maja asub just Politsei tänavas, võib ütelda, politsei nina all, aga politsei lähedal on julgem ja rahulikum,» ütles rääkis Vlasjuk muretult naerdes.

Võimaks oli õhtueine valmis. Võõrustaja tõstis teekannu lauale, ja et tee paremini tõmbaks, kattis selle advokaadi vana kübaraga. Seejärel tõi ta kapist taldriku kuivanud leivaviilakutega, võttis välja nähtavasti juba üsna kaua seismud vorstijupi ja lõikas selle õhukesteks seibideks.

«Täna tolt on hulga maitsev, kui ta maitsekalt lauale panna, mis?» ütles Vlasjuk, kuid õhtueinega väga ei tutvunud. Kõige lõpuks tõi ta välja pooliku viina ja valas selle võrdselt klaasidesse.

«Õhtueine on kehavõitu, aga demokraatlik, mis? Nii et võtame meie tutvuse kui ka uue valgevene ajalehe tervituseks,» ütles Vlasjuk pidulikult, tõstes klaasi.

«Häd jöld. Võtsid mõlemad tükikese leiba ja viilu vorsti.

¹ Algapärandis *vaŭ yi zapčara*, mõlemad sõnad tähendavad *tee*, viimane sõna lähedal poola keelele. Tõlk.

«Kuidas teie, isand Andrei, vaatate esimese valgevene ajalehe ilmumisele?» küsis Vlasjuk.

«Minule on see nii suur rõõm, nii suur õnn, et kardan uskudagi, et see ajaleht võiks ilmuma hakata,» vastas Labanovitš erutusega.

«Hakkab ilmuma, hakkab küll,» kinnitas Vlasjuk veendunult. «Materjaligi on juba nii palju koos, et ühte numbris ei mahu.»

«Olen rõõmus, väga rõõmus ja tervitan kõigest südamest uue väljaande sündi, esimest ajalehte, mis hakkab ilmuma valgevene keeles. Olen korduvalt mõtelnud, et ammugi on valgevene rahval tarvis säärast lehte, mis kõneleks temaga tõtt rahva keeles, emakeeles. Kuid missugune on see tõde, millest teie talle kõnelema hakkate, kui tõe eest istuma pannakse?» küsis Labanovitš. Ta küsimuse toonis kõlas kartus ja rahutus emakeele saatuse pärast.

Vlasjuk silus oma toredaid musti vurre ja vilksas kõõritades Labanovitši poole vaadata.

«Pole viga, isand Andrei, ei siin maksa muretseda ega karta: meie, valgevenelased, oleme kavalad — lööme vana kuradilgi naha viluks. Iga artikkel, mis trükki läheb, saab juristidega kooskõlastatud: võib teda sisse panna või mitte, et säilitada ajalehte. Kirjutame nõnda, et ükski tont külla hakata ei saaks. Me kogume ja koondame oma homse ajalehe ümber teadlikud valgevenelased, rahva parimad jõud. Sestap kutsun ma teidki meie kogudusest osa võtma.»

«Ma olen avalik südamega valmis töötama rahva ühise eesmärgi heaks nii hästi kui suudan,» vastas Labanovitš. Tal oli ütlemata hea meel, et teda nii tähtsat tööd tegema kutsutakse. Tekkis ainult kahtlus, et äkki on siin tegu mingi eksituse või arusaamatusega. Seepärast ta küsis: «Kuid millega ma seda ära teeninud olen, et te mind ajalehes kaasa töötama kutsute? Ja mispärast te otsisite just mind — nõnda te ju ütlesite?»

Vlasjuk süütas paberossi, vaadates toa pimedasse nurka.

«Oleme üht-teist kuulnud ja tunneme teid,» ütles Vlasjuk. «Me tunneme ka mõningaid teie teoseid. Need pole trükitud, kuid käibivad rahva hulgas, justkui oleksid nad rahva enda loodud. Võtame kas või selle:

Kord Gavrola külast hakkas
linna poole vantsima.
Hulga versti maha matkas,
tõde tahtis leida ta.

On see teie kirjutatud, mis?»

«Kui ma seda küsimust kuuleksin kohtu-uurijalt, siis ma ütlen, et ei ole,» muigas Labanovitš. «Tõsi küll, midagi missugust olen ma kunagi kirjutanud. Kuid teilt ma kuulda ei tugi varianti.»

«Eks rahva ühisloominguga lähe ikka nõnda,» arvas Vlasjuk. «Tähtis on see, et rahvas asja põhijoontes omaks võtaks, kuid tekstis muudatusi teha on tal õigus. Ükski inimest selle kallal norida ei saa, mis?»

Selle vastu pole mul midagi,» ütles Labanovitš rõõmuga. Seejärel aga pihtis ta puhtast südamest ja lihtsameelselt:

«Teate, Mikita Aljaksandravitš, ma olen katsunud kirjutada nii vene kui ka valgevene keeli — tahtmine on olnud nii tungiv. Kuid ise ma tunnen, et vene keeli on mul raske kirjutada ja kirjutatu kukub välja kohmakalt. Peaasi on vene ilukirjandus nii rikas, et seal on raske endale midagi rajada. Ja kui vägevast tuleb kirjutada, et sinu kirjutatu pärast Puškinit, Lermontovi, Krõlovi, Gogolit huviga loetaks! Valgevene keeli kirjutades on mul palju kergem ja lihtsam, sest oma keele, emakeele sõna puudutab tugevama hingekeeli. Palun vabandust säärase raamatuliku väljenduse eest. Kuid valgevene keeli kirjutatult polnud kahugi teed. Kõigest sellest tundsin ma kibedat meeleharmi. Ja eks ole: ons mõtet kirjutada, kui see, mis sa kirjutad, ei pääse inimeste südamesse?»

Labanovitš rääkis avameeli ja erutusega, seepärast oli ta juttu segane ja konarlik nagu joobnud või lombaka inimene astumine.

«Aga nüüd, isand Andrei, võite sellele teele asuda,» ütles Vlasjuk. «Ja ma ei eksinud üteldes, et otsin teid.»

«Ma olen teile väga ja väga tänulik, Mikita Aljaksandravitš. Näete, ma oleksin nagu uuesti ilma sündinud... Ütlege, kui see pole saladus, missuguseid ideid kavatseb ajaleht kuulutada, milline on tema programm ja pealkiri?» küsis Labanovitš.

«Me pole veel teda ristunud. Me näeme oma ülesannet selles, et teenida valgevene rahvast, võidelda tema sotsiaalse ja rahvuslike õiguste eest, äratada tema eneseteadvust. Muidugi rääkisin ma koosolekul. Te ju kuulsite minu sõnavõttu?»

«Ma kvalasin teid tähelepanelikult... Te tõite toreda näite — kaossastest.»

«Mis, vahva lugu?» küsis Vlasjuk naerdes.

«Vägagi tabav. Ainult et ei tea, kuidas need kapaad kuulajaile meeldisid.»

Vlasjuk naeris jälle.

Kui Labanovitš ja Vlasjuk magama heitsid, oli kaugel üle südaöö.

Hulk aega ei saanud Labanovitš und. Ta meenutas selle päeva sündmusi. Valgevene ajaleht oli tal une all viinud. Ta peas tekkis muinaslugu, mis näitas, et rahva elavat mõtet ei suuda alla suruda mingid tsaari repreesioonid.

11

Heitlikud sügistuuled olid oma aja ära kohisenud. Maa-lad, tuulest hatakil edasituiskavad pilved nutsid kühla pisaraid.

Lühikesed pimedad päevad tegid meele tusaseks ja kurbaks, mõjusid rusuvalt heale tujule ja enesetundele. Aga oli niisugune, et inimesed palusid: «Peaks juba talv tulema. Öökülmad kuivataksid maagi ära, et ta porist ja veest ei lainetaks.»

Ja siis tõusidki ühel päeval tokerdunud rahutud pilved nagu ehmunud linnud kõrgemale, muutusid tihedamaks. Hakkas puhuma krõbekülm põhjakaare tuul. Maapind tõmbus kuivaks, kattus kõva koorikuga. Ja vastu kesköö hakkas jagusalt alla pudenema lund, tihedat, pakast ja kuiva. Lund tuli öö läbi ja terve järgmine päev. Vastu õhtut sadu lakkas. Läänetaevas läigatas ja kustus päikesel kurblik, hell naeratus. Kõrgel löid vilkuma esimesed tähed. Külm hakkas näpistama. Järgmisel hommikul, niipea kui valgeks läks ja külmad päikesekiired vaevalt jõudsid läbi lumega ehitud kõrgete tihedate kuusekroonide tungida, läks Labanovitš kodust välja. Kohe ümbritses teda tihedat pakaseõhu hingus. Labanovitši silme ees seisis sootuks uus maastikupilt, mis tegi ta meele rõõmsaks. Nii puhas, nii valge oli kõikjal, et võttis silmad peast ja pimestas. Metsad muutunud heledaks ja valemaks, imepuhta valge kätte oli ta kaotanud oma sünge tõsiduse. Kuuskede kaharad oksad olid lookas külma lumekoorma all, noored kuused metsaveerel ja kännud olid endile pähe tõmmanud kapuutsidena ümmargused toredad valged mütsid, jäädes ülejäänud nende alla peitu. Ja tekkis vastupandamatu tahtmine oma jalgadega lumekatte sügavust mõõta, nii nagu Labanovitš tihtilugu oli teinud lapsepõlves. Lumi oli peaaegu põlvini

Võeti isegi suusatama minna,» arvas Labanovitš. Vend Vladimiril olidki suusad olemas.

Aga möödus. Võttis võimust talv oma külmadega ja tuis-kega. Meie sõprade elus ei juhtunud midagi iseäralikku, ühtegi polnud keegi neid tülitanud ega seganud. Kooli-õppus poistega läks omasoodu. Labanovitš sai Stavbunõ koolimeistri nõusse, et see viib nad oma õpilaste pähe ekskursioonile. Suur oli Labanovitši rõõm, kui talle saadeti esimese valgevene ajalehe esimene number. Ta luges mitu ja mitu korda läbi iga artikli, iga luuletuse ja sõnumi. Kõik see oli nii uus, nii harjumatu. Kõige südamlikumast vastukaja valgevene ajalehe ilmumisele oli kuulda ta koduküla koolmeistrilt talupoegadelt, kus ta käis just selleks, et inimesele lihtsast maamehe emakeeles kirjutatut ette lugeda. Kõik Labanovitš ise hakkas tuliselt ning anduhult pooldama ja propageerima oma emakeelt, milles lehte trükiti. Kuid iga lehenumber langes tsaariametnike ja tsensuuri taga-kehtendamise alla. Ajalehte peeti kinni, trahviti, konfiskeeriti ja pandi lõpuks hoopis kinni, toimetaja aga mõisteti aas-ke kindlusevangistusse. Suletud ajalehe asemel hakkas ilmuma märksa mõõdukam, liberaalkodanliku kallakuga leht. Kuid seda mõistlikkugi lehte kiusasid tsaariametnikud taga, norisid igati tema kallal, piinutasid teda trahvi-kega ja valgete larakate tekitamisega.

Liidakesele kirjutas Labanovitš mitu kirja. Tüdruk vas- tas kirjadele kaks või kolm korda ja saatis ühes kirjas isegi oma pildi. Tihti vaatas Labanovitš heldinult seda pilti. Siis aga lakkas Liida kirjadele vastamast ja tütarlapse edasine saatmine jäi talle teadmatuks. Üksnes foto jäi mälestuseks möödalanud päevadest, mil sai oldud Verhani koolis ja kaandunud Antanina Mihhailavna talus. Vaikides kannatas Labanovitš välja ka selle kaotuse. «Elu, niihästi temas ette tulevad sündmused kui ka inimesed mööduvad otsekui pelained,» mõtles ta üksinda olles.

Ükskord, kui Janka Tukala Tõrvaahjule tuli, võtsid sõb- rad mõuks Panjamoni tuttavaid koolmeistreid vaatama minna. Juba ammu olid nad tahtnud endid oma kunagiste ametivendade hulgas näidata, vaadata, kuidas need kodu- tuse hulkureisse ja äratõugatusse suhtuvad. Nad hakka- sid minema laupäeva õhtupoolikul, kavatsedes ööseks Pan- jamoni jääda. Kelle juures ööbida, see neile suuremat muret ei teinud. Selle kohta teadis Janka isegi deklamee- rida tolle aja koolilugemikest tuntud laulusalmi:

Jumal lindu oksal toidab,
joodab kastel lillekest...

Luuletuse kaks teist värssi — «Samuti ta muret kannab
kodutuma orvu eest» — tegi ta omal viisil ümber:

Bazõljokki muret kannab
«kustund küünlajupi» eest,

mõeldes sellega Bazõl Traitšanskil, kel oli oma kivimaja.
Sõprade käitumisreegliks oli see, et ei tohi nina noaga
lasta. Sellepärast olidki nad alati lõbusad ja naljahimul-
sed, tegid iseäranis teiste inimeste seas igasugu vigureid
ja vempe. Neil olid omad, nende endi kokkuseatud laulud.
Nad olid välja mõtelnud isegi ühe balletinumbri ja nimet-
tasid seda «Rohelise eesli tantsuks». Sõbrad panid selja
vastamisi ja kõverdasid üheaegselt paremat või vasakut
jalga. Janka võttis käega Labanovitši kõverdatud jalga
kinni ja Labanovitš Janka omast, teisel jalal aga hüppas
nad justkui pöörased, vilistades või lauldes hüppamise tak-
tis. Seejärel, andes käskluse: «Teisega!», vahetasid nad
kohad ja vastavalt sellele ka jalad.

Laulude, naljade ja ka «Rohelise eesli tantsu» eesmar-
giks oli välja naerda alevi väikekodanlikku olemist koos
kõigi selle tseremooniatega. Publik, kelle ees isehakanud
artistid aeg-ajalt esinesid, võttis nende etteasteid vastu
mitut moodi: ühed kirtsutasid nina, teised jagasid nelle kii-
rust valju käteplaksutamisega. Muidu aga peeti neid kõige
lõbusamateks ja oodatumateks poisteks, kes kellelegi peha
ei teinud, nad ise välja arvatud.

Kui sõbrad Panjamoni jõudsid, oli juba videvik. Nad
mööduisid vallavalitsuse hoonest ja velskripunktist, kus
velskriks oli ikka endiselt Naidus, ning seadsid sammud
kaheklassilise kooli poole, et külastada Tarass Ivanovitši
Šõrokit. Viimane püsis samuti kindlalt oma ametis.

«Tere õhtust, tere! Kas meist rõõmustab te pere?» ter-
vitasid sõbrad peremeest nagu ühest suust, astudes sisse
korteri uksest.

Peremees seisis nende ees. Tema näost peegeldus hää-
mastus ja veel mingi kirjeldamatu tunne, mida võiks nimetada
rahutuseks, hirmuks ning jahmätuseks selliste küla-
liste nägemisest. Kuid see vältas ainult ühe hetke. Tarass
Ivanovitš sai endast jagu ja oli jälle oma harilikus pateeti-
lismarulises meeleolus.

«Oh te mu kullatükikesed! Oh te mu kannatajad! Astuge

sisse, astuge sisse! Võtke vatid maha! Pole ju teid
hüppama näinud, aga nii kangesti oleks tahtnud kokku
hoida, juttu ajada!» väljendas ta lärmakalt oma rõõmu,
püüdes tugevasti külaliste kätt. «Ja kui rõõmus ma olen
siis nähes, mu armsakesed, linnupojukesed!» puistas
Tarass Ivanovitš nagu kotist.

Kõikidele maha võttes küsis Labanovitš Šõrokilt:

«Aga kas te ei karda, Tarass Ivanovitš, meiesuguseid
mässajate ja mässajaid vastu võtta, ja veel nii suure vai-
musega?»

Hetkeks vilksatas Tarass Ivanovitši silmis ehmatuse ja
hõõtsu, kuid ta sai sellest kohe üle.

Kas mul keelab omas majas vastu võtmast parimatest
koolmeistrid? Või olete kurjategijad? Kroonu-
vargad või hobusevargad? Samasugune renegaat ja
mässaja olen ka mina ise nagu tuhanded teisedki mässajad.

Et kambamehe- ja solidaarsustunne ei jõuaks jahtuda,
hoidis ta kõva häälega:

«Volga! Naine, seisa minu ees nagu leht rohu sees: tule
minu sõpru vastu võtma!»

Ei jõudnudki veel Volga Stsjapanavna tuppa ilmuda,
kui Tarass Ivanovitš kamandas:

«Prae mune!»

«Lase ometi inimestele teregi ütelda!» hüüdis Volga
Stsjapanavna mõnusa tujuga. Ta nägu säras võltsimatust
hõõtsu ja sõprusest. Ta mäletas, kuidas Labanovitš oli
jutustanud tema pisipoega Ljonjat ja jutustanud talle nii
huvitavaid muinaslugusid, et poiss tihtigi onu Andreid
mõnetavat ja tema järele pärivat.

«Noh, kuidas siis teie eluratas veereb?» küsis ta külalis-
telt Tema häälest kõlas teesklematut osavõtlikkust ja
muret.

«Ei nagu vanajumala selja taga: kord hüppame-
kagame, teise magame, kord teeme trilli-tralli, teise
mõne käppa,» vastas Labanovitš.

Janka lisas:

«Muresid meil ei ole ja südamed head mis kole, suus on
naljad, ehkki päkad paljad. Joome aga taari ega teeni
taari.»

Tarass Ivanovitš vehkis kahe käega vastu: sihuke jutt
või pahandust tuua —, kuid pöristas valju häälega naerda.

«Oh sa kommedijant, täitsa kommedijant!» kiitis ta Jan-
kat, see aga tunnistas:

«Meil Andreiga on osad ära jaotatud: tema hakkab pühkida mina aga haugun takkajärele, ja meil kukub hästi välja!»

«Et teil naljad suus ja muresid pole, see on väga hea, aga kõigest valjusti rääkida ei maksaks,» ütles Volga Stsjapanavna heasüdamlikult.

«Mine, mine, naine, vaata panni järele ja käi puhveti juurest kah läbi,» kordas Tarass Ivanavitš oma käsku.

Volga Stsjapanavna läks välja. Peremees ja külalised astusid edasi kabinetti.

«Ah teid mu kullatükikesi!» hoidis Šōroki ikka endist tooni. «Vaata siis, kuidas asjalood!»

Vaatamata marulisele rõõmuavaldusele ei jäänud märkamata, et Tarass Ivanavitš käitus kuidagi kramplikult ja ehtsat rõõmutormi, nagu talle loomumane, ei tulnudki.

«Ütelge, Tarass Ivanavitš, mida teie ringkonnas meie kohta räägitakse ja kuidas te meie äpardunud koosoleku hindate?» küsis Labanovitš.

«Mis ringkonda siin kah on!» pahvatas Tarass Ivanavitš. «Arukad inimesed on teie poolt, lollid ja lurjused põhjavad, kavalamad ja alatumad aga peavad keele hammaste taga. Aga kas teate?» muutis ta järsku oma hoiakut. «Ainult poisid, pidage suu!» tasandas ta häält. «Teie peale kaebas meie suur susija vallavanem Jazep Brōl! Käis isiklikult politseipristavile salaja kaebamas! Aga kuidas ta haisu ninna sai? Paljudki noored koolmeistrid, kes koosoleku osa võtsid, ei pidanud vajalikuks keelt hammaste taga hoida... Ainult, vennikesed, kuss! Mitte kellelegi mitte piuksugi, et mina seda teile ütlesin!»

Sõbrad vahetasid pilke.

«Tarass Ivanavitš, me vaikime nagu haud!» kinnitas Šōrokile Labanovitš, Janka aga tõendas takka.

Kabinetiukse vahelt pistis pea sisse Volga Stsjapanavna.

«Palun lauda!» ütles ta.

«Lähme!»

Tarass Ivanavitš võttis külalised käevangu ja viis nad söögituppa. Laud oli korralikult kaetud. Sellel seisis toidunõud, napsiklaasid, pudel nalivkat, sinki ja lai pannitai munarooga paksude rasvaste lihaviiludega.

«Ei pea mitte väsimat helde andja käsi!» ütles Janka.

Tühjendati üks klaas, seejärel teinegi, ja tuju tõusis. Hakati rääkima Panjamonist, Panjamoni inimestest, sellest, mis on siin muutunud. Selgus, et Tamara Aljakjejevna on läinud Naidusele mehele ja seetõttu on «itaalia taeva» horisondil üks täht kustunud. Seeasemel on sütti

... ja kalma uut. Siia on tulnud loomavelsker Adam Ignatavits ja temaga ühes kaks täiskasvanud tütar. Vanema poisi on silma visanud Bazōl Traitšanski. On veel kolme tütar, Aksana... Neiul pole vigagi, mis sest et uräädniku... Selgus samuti, et Adam Ignatavitšil on täna sünnipäev ja et Tarass Ivanavitš koos Volga Stsjapanavnaga on tema õhtusöögile kutsutud. Aimates ette «pisikest panga-... sattus Tarass Ivanavitš pärast nalivkat ekstaasi.

«Lähme Adam Ignatavitšile külla!» pöördus ta tuliselt külaliste poole. «Teist ei tunta seal mitte ainult heameelt, vaid kantakse kätel!»

Nende sõnade kinnituseks ilmus uksele Jossel kirjaga. Adam Ignatavitš saatis veel kord kutse Tarass Ivanavitšile, tema naisele ja külalistele.

12

Mööda Panjamoni peaaegu inimtühja tänavat astusid varikalt küllaminejad — Tarass Ivanavitš Volga Stsjapanavnaga ja meie sõbrad. Värske lumega kaetud tänav oli juba täis reejalaste, hobusekapjade ja inimeste jalajälgi. Tänaväärsetel akendel olid luugid kõvasti kinni.

Seltskond liikus pikaldaselt sammul, ainult mõnikord vahetati nappe sõnu või tähelepanekuid. Labanovitš vahtis ja haudus omi mõtteid. Hulk aega oli möödunud neist kevadpäevist, kui ta Sadovitšiga Panjamonis käis. Hiljuti oli tulnud Sadovitšilt kiri Baltimore'ist: kuidas ta elu seal on, sellest Sadovitš ei kirjutanud, nähtavasti mitte kuigi meeldivalt. Teatas ainult niipalju, et käivad Nitsōpariga miniatüüri kursustel inglise keelt õppimas.

Vahe küll mis Panjamonis oli selle ajaga muutunud. Ikka seesama lärmakas ja veelgi kerekam Tarass Ivanavitš, ikka samasugused õhtused olengud, kus niinimetatud «süvi-intelligents» kaarte mängib, ikka seesama Jossel oma radiates ülesannetes. Mis täidab siin inimeste elu? Mis muutused neil on?

Vaadates vaevalt märgatavaid valgustriipe, mis tungisid läbi pragude aknalaukides, mõtles Labanovitš, kui tuhmilt ja napilt pääsevad pilkasest pimedusest valgusse siinsete inimeste mõtted. Milles on nende rõõm ja õnn? Läppunud vaikus, tardunud rahu, mille üle on tõmbunud õhuke maakekord, nagu tekib seisvale veele vaigseis lompides. Kui kõvu äikeselmu ja piksekärgatusi oleks vaja, et seda

vaikust lainetama panna, äratada inimestes mõtteid, tundeid, püüdlusi! Omal ajal katsus alevi olesklejaid äratada isehakanud toimetaja Buchberg, aga ta pisteti hullumajja, kuigi ta ehk hull ei olnud. Aga nahahoidjad, parasitid ja Jazep Brõli sugused pealekaebajad elavad nagu mihkud Labanovitšile meenusid samasugused tühjad õhtused olukorrad Hatovitšis ja Verhanis. Kui sarnased nad üksteisega on! Vana tuntud laul ikka endisel kopitanud viisil. Vastik on kogu see muusika.

Vahepeal oli seltskond jõudnud Adam Ignatavitsi korterini, kes elas alevi teises otsas.

Kui külalised eesotsas Tarass Ivanovitšiga Adam Ignatavitsi majja ilmusid, ei avaldanud see erilist muljet. Mõned kohalviibijad küll vaatasid hämmastuse ja isegi arusaamatusega endistele koolmeistritele, justkui oleksid nad taastavalt kukkunud, siis aga asusid taas oma tegevuse juures nagu inimesed, kel väga palju askeldusi: ühed mängisid preferanssi, teised kuutkümme kuut, kolmandad aga lihtsalt istusid ja peksid keelt. Preferansimängijate hulgas oli ka see vana, kõrendina pikk uräädnik, kes Mikutšev kooli ootamatul läbiotsimisel oli laualt protokollid ära kahtanud. Ta tegi näo, nagu poleks koolmeistreid märganudki.

Majaperemees oli ametis kuuekümmene kuue mängimisega ja kaalus pingeliselt oma käiku. Mustajuukseline, ligi viiskümneaastane, meenutas ta oma intelligentse väljanägemisega provintsiadvokaati. Ainult hetkeks katkestas ta mängu, et ära kuulata Tarass Ivanovitši õnnitlusi, teretusi endisi koolmeistreid ja istus uuesti oma kohale. Tarass Ivanovitš ühmas põlglikult, seisatades mängijate juures.

«Mängid sa kuutkümme kuut või tapad kirpa — ühe kama kõik.»

«Iga asi tuleb omal ajal,» vastas meile juba tuntud ärimees Kuzma Skaromnõ õpetlikult.

Naised — neid polnud küll kuigi palju — olid oma positsiooni sisse võtnud teises toas, mõned neist aga aitasid perenaisel lauda katta, sest kõik külalised olid juba koos.

Labanovitš libistas pilgu üle seltskonna. Rõhuv enamik siinviibijaist olid talle juba tuttavad. Puudusid ainult Jazep Brõl ja Mikola Zjazjulski. Otsekohe lipsas toast, kus istusid naised, välja Bazõl Traitšanski. Ta oli niisama maha nagu alati, meeldiv naeratus ei kadunud ta näolt, endiselt noogutas ta pead, vaadates kord ühe, kord teise silmaga üles. Vahe oli ainult selles, et nüüd säras Bazõli nagu rõõm.

muut. Ootemata lahkesti teretas ta Labanovitši ning Janka Tšakalat. Kuidas koolmeistriametist lahtilastud kolleegid olid, seda pidas ta taktiliselt mitte pärida.

Kuidas siis nii, Bazõl: kivimaja on, aga selle maja hinge ei ole, tegi Janka peene vihje naisevõtule.

Bazõl Traitšanski sai aru. Ta lõi veel enam särama ja naeratas veelgi sõbralikumalt. Talle meeldis kuulda kellegi teiselt vihjet, et tuleb ka oma elus astuda see tähtis samm, milleta inimese elu ei ole täiuslik, kusjuures ta pinge ette kerkis Nadzeja Adamavna, kes oli siinsamas majas pool ust. Kuid oma südameasju avalikuks teha Bazõl ei tahtnud. Ta vaid võttis Janka käeyangu, noogutas Labanovitšile ja ütles:

«Tõige lahked, lähme! Tutvustan teile neidusid, ühtlasi teretate ka naistega.»

Nagu etikett nõudis, viis Bazõl sõbrad kõigepealt Kuzma Skaromnõ teise poole juurde, kes oli naistest kõige vanem. See oli väljanägemiselt ilmetu ja tige naine. Võib-olla tegi ta taju hapuks asjaolu, et tal oli palju tütreid, samasuguseid valgeverelisi nõpsninasid nagu ema ise, aga ükski neist polnud veel mehel. Pavlina Sjamjonavna vaatas Jankale ja tema sõbrale ülalt alla — kasu neist temale pole —, kuid see siiski andis. Köster Pamahhailiku emand teretas samuti kuivalt, kuid vaatas sõpradele huviga otsa, et näha, misugused need «streikijad» on. Ja hiljem, kui oli nad sõbralikult üle vaadanud, sosistas Pavlina Sjamjonavnale:

«Teil poistel pole ju vigagi!»

Pavlina Sjamjonavna vastas samuti tasakesi:

«Hilpharakad, ja mine tea, saavad veel vangirauadki.»

«Hojah, sellega on veel nii, nagu jumal kellelegi annab,» arvas köstriemand vagal häälel.

Janka Tšakala oma terava kõrvaga kuulis naiste jutuaajamist ära. Ta tegi köstriemandale kummarduse ja ütles:

«Teie suu läbi saab kuulutatud jumalikkude tarkust. Sünni nii, nagu olete ütelnud!»

Naised sattusid pisut hämmingusse ega leidnud parajat vastust. Bazõl aga liikus endiste kolleegidega edasi. Istusid — neid oli kolm — istusid tiheda kobarana laua ääres. Kord üks, kord teine, kord kolmas tõstis vargsi silmad noormeestele.

Kõigepealt astus Bazõl Labanovitšiga Nadzeja Adamavna juurde, kusjuures ta nägu hiilgas lahkest naeratuseni. Janka teretas Aksanat, keda ta juba tundis.

Nadzeja Adamavna ja Marõja Adamavna Smaljanska-

jad,» nimetas Bazõl kummagi õe nime, esitledes neile kumdamööda Labanovitšit. «Saage tuttavaks ja ärge võõratage üksteist,» ütles Traitšanski lõpetuseks, võttes lõbusa naljatava tooni, kuid ta teravmeelsed naljad ei õnnestunud.

Aksana tutvustas Jankat õekesete Smaljanskajatele ja tutvus ise Labanovitšiga. Ta oli valgetverd pikakasvuline tütarlaps. Labanovitš heitis talle põgusa pilgu: neiu portree, mille Janka oli andnud, vastas täielikult tegelikkusele.

«Võtke platsi, istuge meiega, palun,» ütles Nadzeja Adamavna madalavõitu, pisut nagu kähiseva häälega.

Ta oli kolmest neiust kõige kenam. Näojooned olid üsna tugevad, silmad mustad ja lahked. Manja ei olnud oma meeleolu moodi: ta hallides silmades mängles lõbus, ülemeevõitu tuluks. Ühtekokku aga jätsid kõik kolm neiu hea mulje ja igaüks neist oli omamoodi meeldiv. Heites vahetevahel pilgu Aksanale, mõtles Labanovitš tema isale, vanale uräädnikukõrrele, kes nagu kull oli tormanud protokollide haarama. Poleks tahtnud uskudagi, et see neiu on tolle tige da peletise tütar.

«Mispärast te nii harva meie alevis käite?» küsis koolimeistritelt Nadzeja.

«Sageli siin käia on meile hädaohtlik,» vastas Labanovitš, manades ette tõsise näo.

«Mispärast?» pärisid neiu.

Nagu Labanovitšile tundus, ootas Aksana vastust pisut rahutult.

«Käia Panjamonis ja mitte vaatama tulla teid, kolme graatsiat, Panjamoni kaunitari, oleks meie poolt kuri tegu,» naljatas Labanovitš.

«Kui aga teid kaks-kolm korda vaatamas käia, võib kergesti südamegi Panjamoni ära kaotada,» ühines temaga Janka Tukala.

Neiu kohmetusid veidike, siis aga puhkesid naermagi.

«Hüva, aga mis siis sellest?» välgutas Manja kavalalt oma halle silmi.

«Teil on muidugi ükspuha: meie piinad teid ei puuduta, aga mis peame tegema meie, vaesed «kustunud küünlad»?» vastas Janka tehtud haledusega.

«Ja kust teie teate, kuidas meie teie piinadesse suhtuma, kui nad peaksid tekkima?» küsis Aksana, kusjuures ta poskedele kerkis haiglane puna.

Janka ütles:

«Ma juhtusin kuulma, kuidas keegi emand siin meie kodus ütles, et oleme hilpharakad, ja mine tea, saame veel kangirauadki.»

Aksana lõi silmad maha. Ta palgeile kerkis veelgi heledam puna.

«Kes seda võis ütelda, on rumal ja kuri naine. Sülitage temale,» ütles Aksana.

Edasise jutu katkestas majaemand. Labanovitš märkas, et kui Nadzeja elab nii vanaks kui tema, siis on nad emaga samased nagu kaks tilka vett.

«Palun lauda!» kutsus ta külalisi.

Kui pererahvale tulevad külalised, on tal tükk tegemist, et neid lauda istuma panna. Külalised harilikult tammuvad tükk aega ühe koha peal, ei rutta, et jääda taktiliseks, hukana kuni peremees või perenaine küllatunud mehe või naise käevangu võtab ja ta tähtsamale kohale istuma paneb. Beejärel võtavad kohad sisse ka ülejäänud, pidades hinni etiketist.

Peoperemehe naabruses istusid Tarass Ivanovitš, Naidus — Tamara Aljaksejevna ei saanud tulla —, Kuzma Šaromnõ ja uräädnik. Bazõl Traitšanski istus tüdrukutega ja endiste koolmeistritega nurka.

Tarass Ivanovitš tõstis klaasi peoperemehe terviseks.

«Härrased, tähelepanu!» pörutas ta kõva häälega, tõusis oma kohalt ja hoides klaasi kõrgel. «Meie Panjamoni intelligenti üksmeelne pere on täienenud uue väljapaistva inimesega, Adam Ignatavitsšiga, sügavalt intelligentse inimesega, võiks ütelda, loomaarstiteaduse professoriga, sügavalt humaanse inimesega, sest juba pühakirjaski on öeldud: «Ondsad on need, kes lojaste peale armu heidavad». Ta on esimene inimene, kes meil loomaarstiala eesotsas seisab. Joome siis põhjani Adam Ignatavitsši terviseks ning soovime talle kordaminekuid, tervist ja palju eluaastaid.»

Kõik tühjendasid klaasid peoperemehe terviseks, siis joodi majaemanda terviseks ja pererahva «heledate tähtsade» — tütarde terviseks. Joodi ka Bazõl Traitšanski terviseks, selle terviseks, et elanike arv tema majas suureneks. Iga klaasiga muutusid külalised aina lõbusamaks, jutt aga muutus ikka ja ikka lärmakamaks. Kadus esialgne tõsidus, millega külalised olid lauda istunud. Nad lärmasid, karjusid, naersid, tegid mitte päris sündsat nalja, tõusid oma kohtadelt, läksid kaugemal istujate juurde, löid klaase kokku, jõid, avaldasid üksteisele kõige sõbralikumaid tundeid.

Neidude juurde, kellega istusid Bazõl Traitšanski ja meil sõbrad, astus esimesena Tarass Ivanavitš. Siin valitses ütle mata suur elevus ja lõbus tuju. Naljad ja kõigest südamest tulev naer ei lakanud ühekski hetkeks. Eriti oli hea Janka Tukala, ta oli Bazõli hoopis ära varjutanud, justkui poleks viimast siin olnudki.

Tarass Ivanavitš lõi klaasid kokku.

«Meie kaunitaride terviseks!» ütles ta. «Saatus ei ole meie Panjamoni vaeslapse ossa jätnud, ta on saatnud siia sellised iludused nagu Nadzeja ja Marõja Adamavna, nagu Aksana Anissimavna. Nii et elagu ilu ja õitsegu noorus!» Šõroki tegi siiski õienduse: «Bazõl Antonavitš on küll juba noorte ringist lahkunud, kuid pihta panna veel jaksab.»

Tarass Ivanavitš ei mallanud kauemaks jääda; ta oli rohkem huvitatud «pisikesest pangast», mida juba organis seeriti. Kui külalised hakkasid lauast tõusma, tuli Labanovitši juurde uräädnik ja istus viisakalt teretades tema kõrval.

«Teie vist arvate minust, et ma olen üks tige poliitvõmm. Mis parata? Säärane on meie amet, kuidagi peab ilmas elama. Ja olgu teile öeldud, et mitte meie ise ei tulnud mõttele teid Mikutsitšõs vahele võtta: meile öeldi seda mujalt, meie aga peame oma kohust täitma. Kas te arvate,» jätkas vana uräädnik, «et ma ei näinud, kuidas te sohval istudes mingit keelatud käsikirja tükkidele kiskusite? See võis veel hullemgi asi olla kui teie protokoll. Kuid mina ei liigutanud sõrmegi, et teid takistada.»

«Niisiis on teil terav silm, kuid süda ei ole veel päris ära kivistunud,» ütles Labanovitš.

Uräädnik pidas oma inimlikku kohust täidetuks ja ühines kaardimängijatega. Tüdrukud surusid lahkumisel kogu «kustunud küünalde» kätt.

«Kui kõik oleksid niisugused nagu teie!» ütles Nadzeja pisut nukralt. «Ärge meid unustage.»

Saabus kevadine teedelagunemine. Sügav lumi vajus kokku ja lõi mustama, lume alla aga kogunes vesi. Hõbe kellukeste helinana kostis taeva alt lõokeste laul. Väheke hilinenud, kuid jõudsalt sisseastuv kevad kogus üha enam ja enam elujõudu.

Labanovitš sai Stavbunõ koolmeistrilt teada, et eksamid on määratud viiendale aprillile: sinnamaani jäi ainult kolm nädalat. See uudis erutas ja ühtlasi rõõmustas kolme Labanovitši õpilast, kes pidid õiendama eksamid algkooli taseme ulatuses. Oma kaks nädalat kordasid nad usinasti latve jooksul läbivõetut, kirjutasid etteütlosti, harjutasid grammatilist analüüsi, lahendasid ülesandeid. Lõpuks said koolmeister neile aega hinge tõmmata ja ise neis eksamustes selgusele jõuda, mis neile kõige raskemad tundusid.

Märkamatu mõõdus aeg ja eksamite päev oligi käes. Labanovitš läks koos õpilastega juba varakult Stavbunõ kooli, et lapsed koduneksid uue olukorraga, tunneksid end kindlamalt ja julgemalt. Sedapuhku aga istus Labanovitš kui õigusteta koolmeister ise eksaminaatorite lauast eemal, jäädes passiivse kõrvaltvaataja ossa. Ta koolmeistriks olemise tundis ebamäärast kibedust. Kuid tema õpilased tulid vastu ohtut tagasi koju õnnelikenägu. Nad jõid rõõmu pärast suut ja tulles laulis Todar Bjarvenski laule, kusjuures ta hääl kärises nagu noorel kukel.

Õpilaste vanemad tasusid koolmeistrile ausalt palga ära, viimane aga jagas oma teenistuse Vladzimeriga, kelle leiba ta söi. Need mõnikümmend teenitud rubla tundusid nüüd Labanovitšile suure kapitalina, millega on julgem homsesse päeva vaadata. Ühtlasi aga võttis maad ka piinav rahutus küsimuse pärast, mis saab edasi. Ei võinud ju saada siia kolkasse Tõrvaahjule, kus teenistuski lõppenud, elada venna leivast, mida napilt käes oli, ei meeldinud samuti. Niisiis oli vaja võtta oma seitse asja ja minna kustute mujale. Peaksid aga teed kuivama.

Kuid tee tuli asuda varemgi, kui maa ära kuivas. Ootamatult ilmus Tõrvaahjule Janka.

«Ma oled nagu vanajumalast endast minu juurde saadetud!» võttis Labanovitš sõbra rõõmuga vastu. «Kuidas sa ometi julgesid teedelagunemisega ringi hulkuma hakata?»

«Julgete meeste jaoks ei ole teedelagunemist!» lausus Janka uhkelt. «Kuid mispärast oli vanajumalal äkki vaja mind sinu juurde saata?»

«Ma seisn teelahkmel, kulla mees. Mul on lõppenud üks etapp. Peab kuhugi edasi liikuma, aga kuspoole, seda ma ei tea. Seepärast olekski hea sinuga nõu pidada,» tunnistas Labanovitš.

«Mis siin ikka pikalt arutada, kuspoole liikuda! Liigu

edasi, ja asi nudi! Sellepärast ma sinu poole tulingi, et teele asuda.» Janka sõnadest kõlas midagi tõsist.

«Mis teest sa räägid, Janka?»

Vastuse asemel võttis Janka taskust kirja. See oli Vlad-
zik Salvessevilt. Kirjas, mis oli saadetud ühe usaldus-
väärse inimesega, räägiti Zassuli naisõpetajast Firdusest.
See olevat rahvakoolide inspektorile kirjutanud, et tädagi
kutsutud Mikutsitsõsse koolmeistrite koosolekule. Vlad-
zik palus tungivalt selle naisõpetajaga niipea kui võimalik
kokku leppida, et ta oma sõnad tagasi võtaks, ja kui ei
võta, siis ähvardada. See tehti ülesandeks Jankale ja And-
reile.

«Noh, mis sa arvad?» küsis Janka.

«Kes see tola võis olla, kellel tuli pähe seda rumalat
öökulli koosolekule kutsuda?» vihastas Labanovitš. «Juba
üksnes tema nimigi on väärtus omaette!»

Janka lõi süütundes silmad maha.

«Selles asjas on oma annus minugi lollust,» tunnistas ta.
Labanovitš andis pisut järele.

«Kas sa siis tunned teda?»

«Ühel korral olen kokku puutunud. Mulle paistis, et ta
on edumeelne naine.»

«Noor või vana?»

«Pigem vana,» vastas Janka areldi.

«Ütle siis otse ära: vana krõhva. Ja arvatavasti valmu-
likust seisusest?»

«Tont teda teab! Kuid öökulliks nimetasid teda õigesti.»

«Nojah, eks siis mine ja anna talle musi.»

«Ei, vennas, asi on ühiskondlik, läki kahekesi.»

Labanovitš pahutses veel veidike, viimaks andis viha
järele ja ta ütles:

«Kui minema peab, siis muusikaga!»

«See on juba mehejutt!» kiitis Janka juba lõbusamalt.
«Muusika saatel, trummi põrinal on soldatitelgi jagusam
marssida. Mis muusikaga me siis lähme?»

«Meie muusika on hääletu, aga kostab kaugele.»

«Nii et sinagi oled hakanud aforismides rääkima?» oli
Janka veidi imestunud. «Mis muusika see siis on?»

«Meie muusika hakkab peale murrumätta alt,» ütles
Labanovitš.

«Justament! Nüüd ma saan aru, mis muusikast sa rää-
gid! On aeg, on aeg, kulla vennas, et meie moosekandid
mööda ilma ringi rändaksid ja headele inimestele pilli
mängiksid.»

hõlrad leppisid kokku, et võtavad kaasa lendlehti ja
lindlaid, mis olid peidus murrumätta all, ja jätavad neid
seal maha, et inimesed loeksid. Aga kõigepealt tuli
need lindlaid ja lendlehed läbi vaadata ning välja valida,
mida paljud neist olid juba ära iganenud ja päeva-aktuaal-
suse kaotanud.

Murrumättas oli kirjanduse salajase hoiukohana ustavalt
ja ausalt täitnud oma kohust: tõrvatud kasti polnud imbu-
nud tiikagi vett, kõik oli terve. Kõik, mille vastu juba oli
hugi kadunud, mis oli vananenud või lihsalt ei vastanud
kahe sõbra poliitilistele vaadetele, põletati siinsamas ära,
mis aga tähtsam oli, võeti teele kaasa. Ülejääk peideti
murrumätta alla.

Võtnud igaks juhuks kaasa väikesi naelu ja haamri, asu-
di sõbrad teele. Nõgusamatel põldudel ja metsaveertel
valendas veel lund. Teed mööda voolasid veeojad küngas-
telt alla, jalge all lirtsus vedel pori ja ainult kõrgetel lii-
vastel seljandikel oli maa kuivanud: seal oli kerge ja mõnus
astuda.

«Mis tore on laiadel väljadel, kui lumest vabanemas
maale sattus Labanovitš kevadmaastiku avarustest vai-
mustusse.»

«Näed nüüd, aga ise sa ei tahtnud tulla,» lausus Janka.

Ümber kolm versta veel, ja rännumehed jõudsid teisele
leele. Teeharul seisis kõrge rist, mida ümbritses poolmāda-
nenud lāngus latt-tarandik. Risti külge oli löödud Kristuse
kuju, tundmatu puunikerdaja töö. Kujul oli pea haledalt
lāngus, seda ehtis samuti puust nikerdatud pärg. Kristuse
kuju alumist osa kattis luitunud, tuulte ja halbade ilmade
käs rābaldunud riidelapp.

«Teeme siin peatuse,» sõnas Labanovitš ringi vaadates.

Kuskil polnud kedagi näha.

«Ma tean, mida sa teha tahad,» taipas Janka.

«Mida?»

«Proklamatsiooni risti külge lüüa!»

«Õigesti arvatud, Janka, mu kaim.»

«Nōnda on uudne ja originaalne,» sattus Janka hoogu.
«Ja tead, mis teeme? Maalime proklamatsiooni ülemisele
hārele punase pliiatsiga mōned sõnad.»

«Mis sõnad?» küsis Labanovitš.

«Nimelt järgmised: «Ja Kristus ütleb teile: lugege ja
tehke nōnda, nagu siin kirjutatud.»»

«Ega see polekski paha,» soostus Labanovitš.

Nad otsisid välja proklamatsiooni, lākituse talurahvale.

Selles oli öeldud, et ärgu talupojad uskugu pappe, katoliku preestreid ega tsaariametnikke, sest kõik nad valetavad petavad lihtsaid inimesi. Ja sellepärast ei ole vaja nurga söödikute ülalpidamiseks makse maksta ega saata oma poegi soldatiks, tuleb korraldada streike, nõuda maaomandikelt, et nad sulastele ja ümmardajatele õiglaselt palga maksaksid. Keisrit pole vaja, võim peab kuuluma rahvale.

Janka istus kivi peale, võttis ajalehe, laotas proklamatsiooni sellele laiali ja hakkas trükitähtedega maailma sissejuhatavaid sõnu Kristuselt. Kui kiri oli valmis, hakkas Labanovitš proklamatsiooni kuju alla risti külge naelutama.

«Sina passi peale, äkki keegi tuleb kuskilt, sest meie kuritegu on kahekordne: levitame lendlehti ja teotame jumalat,» ütles Labanovitš piklikku lendlehte üles pannes.

«Tühja kah,» vastas Janka naerdes, «jumala poeg ise on ses kuriteos osaline.»

«Aga siiski, tead, parem kaotame oma jäljed, pöörame sellelt teelt ära ja lähme, näed, seda kinnikasvanud jalgrada mööda, jõuame küla tagant läbi ja tuleme oma tee peale teisest küljest.»

«Sinu suu räägib tarku sõnu,» nõustus Janka.

Küla tagant läbi minnes hiilisid sõbrad tasakesi magasi juurde, kus hoiti vilja, ja kinnitasid selle seinte külge mitu lendlehte ja brošüüri. Küla vahele minemata tegid nad veel ühe ringi ja jätkasid alles siis oma teed.

Sõbrad jõudsid uuesti Zassuli tee. Vahel harva kohtasid nad mõnda jalakäijat. Üht vastutulevat külataati terastasid meie rännumehed sõbralikult.

«Oodake natuke, külamees,» ütles Labanovitš temale.

Võõras jäi seisma. Mees oli keskealine, kandis head kodukootud villast kuube ja sääriskuid. Nagu näha, polnud see vaene peremees. Ta vaatas rahulikult ja tähelepanekul pilgul sõpradele vastu.

«Olge head, ütlege, kas Jatšõnka on veel kaugel?» küsis Labanovitš.

«Jatšõnkast olete möödas, see on vasakut kätt,» vastas külamees väheke imestunud ja tunnistas vastutulijaid veelgi suurema huviga.

«Ahaa, kuidas me selle ometi maha magasime?» sügas Janka kukalt.

«Minge, näete, seda jalgrada kaudu,» näitas külamees vaevalt märgatava väljavaheraja poole. «Lähte poole

minema, jõuate vankriteele ja siis pöörate vasakut kätt – sealt pole Jatšõnkasse enam palju.»

«Täname hea nõu eest,» ütles Labanovitš. «Võtke meie mees see pisike raamat ja paar lehekest. Lugege ise ja andke lugeda teistele. Ja lugege neid hoolega, nii nagu paha palvet.»

Külamees kõhkles veidike, heitis sõpradele veel kord rahustliku pilgu, kuid võttis raamatu ja lendlehed vastu. See läks ta oma teed, vaadates aeg-ajalt üle õla. Sõbrad pöördusid jalgrajale, ehkki see polnud vajalik.

«Tead, Andrei, me vist kukkusime selle vanamehega kokku, ta nagu ei vaadanud meie peale kuigi sõbralikult,» ütles Janka.

«Minulegi tundub, et ta on ohtlik,» arvas ka Labanovitš. Hüpea kui külamees oli silmist kadunud, pöördusid sõbrad kinnikasvanud jalgrajalt ära ja sumasid läbi põõsastiku, suundudes kuiva mäekingi poole, kus kasvasid kadakad. Keset nõgu läks tee läbi madala, aga päris kiire voolava oja, mille põhja peal oli jääd. Sõbrad seisatasid. Tagasi pöörata oli hädaohtlik.

«Küsi, Janka!»

Sõbrad võtsid jalad paljaks, ajasid püksid maha ja läksid mööda libedat jääd teisele poole. Vesi võttis jalad kangeks, mööda jääd liikuda oli raske, kuid nad sumasid õnnelikult ojast üle ja hüppasid kaldale. Tõmbasid püksid ja asusid jalga. Seejärel pugesid kadastiku vahele, otsides endile säärase koha, kust võis vaadelda kogu ümbrust.

«Ootame natuke aega,» arvas Labanovitš.

«Häaletu muusika, aga kostab kaugele,» lausus Janka rahutult ja enesepilkega.

Näid enam Malvina Firduse juurde minna ei saanud. Sõbrad tegid uut plaani. Ja korraga nägid: mööda teed kihutab keegi ratsahobusega! Jõudnud jalgraja otsa kohale, nägid külamees oli sõpradele juhatanud, pöördus ta sinna.

«Uräädnik, Stavbunõ uräädnik!» lausus Janka tasakesi.

«Las püüab tuult väljal. Tegime targasti, Janka, et teisel poole oja tulime.»

Alles vastu õhtut jõudsid sõbrad Panjamoni, vantsinud maha kümneid verstid pikema tee, et oma jälgi kaotada.

Häisõpetaja Firdusega said Janka ja Andrei kokku teine kord ja rääkisid temaga siis.

On omast küljest hea, kui sul kraami ja varandust napilt on, nii et võid ta pakkida kasti või kohvrissi, visata õlale võtta kepp kätte ja minna, kuhu sul vaja. Labanovitš oli nüüd säärane olukord.

Niipea kui ilm oli soojemaks läinud ja maapind kuivanud, korjas ta oma kraami kokku, jättes kõik ülejäägi ja mitte väga hädatarviliku venna juurde, ütles talle heada aega ja hakkas astuma. Metsa serval Labanovitš seisatas ja heitis veel kord pilgu Tõrvaahjule, õuele, majadele ja pisikesele aiale, kus noor metspirnipuu oli juba õitsele puhkemas. «Võib-olla ei näegi ma enam seda ajutist peatuspaika,» käis tal läbi pea.

Jõudnud läbi süngest kohast, mida kutsuti Pimedaike raismikeks, pöördus Labanovitš vasakule, võttes kura Mikutsitš poole. Vaevalt märgatavaid metsaaluseid teid ning jalgradu kaudu läks ta ringiga mööda metskonnaasulast, kus peaaegu kõik inimesed teda, paosklejat, tundsid. Tee viis läbi laane, puhta, kõrge mastimänniku. Seda männikut kutsuti Sustrenavkaks. «Miks teda nõnda kutsutakse? Nähtavasti on siin mingi kohtumine aset leidnud,» arutas Andrei, rühkides edasi Mikutsitš poole. Ja korraga märkas, et eespool, teest pisut kõrval, seisab hiiglasuuna vana põder, kõvera ninaga, turja pealt tumedate karvadega ja vägevate käpakujuliste sarvedega. Jahmunult tardus Labanovitš paigale, vahtides põtra. Põder seisis samuti ja vahtis talle vastu.

«Oot-oot, ma ajan talle hirmu nahka!» ütles Labanovitš endale ja sööstis põdra poole. Kui nende vahet oli veel neljakümne sammu ümber, võttis põder sisse võitlusasendi, tõmmates tumedad küürukarvad turri, kuid paigast ei liikunud. Labanovitš kohkus ära ja pidi pealetungimise asemel taganema. Ta tõmbus jämeda männitüve taha ja hakkas kepiga selle vastu taguma. Põder muutus veidi rahutuks, aga ei kaotanud oma väarikust. Ta laskis ähvardavalt turris küürukarvad langeda, võttis tavalise ilme ja kadus ruttamata metsasügavusse.

«Säh sulle Sustrenavka,» pomises Labanovitš endamisi, olles tõsiselt ära ehmatatud. Ta jätkas teed, vaadates kord paremale, kord vasakule. Kuid põtra polnud kuskil näha.

* Sustrenavka on tuletatud valgevene sõnast *сустрава* 'kohtumine'. Tõlk.

See lõppes ja teekäija pilgu ette ilmusid Mikutsitš talumajade lihvased künklikud põllud.

Ema ja onu Martsin võtsid kodutu ja töotu hulkuri vastu oma mure kui rõõmuga. Aga tema hea tuju muutis nende meeleolu pisut paremaks. Onu Martsin lõi isegi laulatult käega ja ütles:

«Kui ei näkanud täna, siis ehk näkkab homme. Peaasi, et kuhugi ilmaotsa ei saadetakse.»

Nad kumbki, ei ema ega onu, ei teinud Andreile etteheitvat kolmeistrite koosolekul juhtunud pahanduse pärast. Jakub aga oli venna tulekust südamest rõõmus. Kui ta veel kuulis, et Andrei kavatsevat jääda siia suveks otsaks, oli Jakubi rõõm veelgi suurem. Viimasel ajal oli ta tublisti argunud, ta oli onu Martsinile nagu parem käsi.

«Kui Jakubit poleks, ei jõuaks ma lihtsalt käsist ega jalust,» rääkis onu. «Ta on mulle abimeheks küll viljakahe, küll põllul, küll metsas. Kord läheb ja raiub salaja muu kuuse rehavarreks või vikatilöeks, kord lippab tamikusse, ja kui tema juba sealt kolgi välja valib, siis kerata ainult vart: kolk peksab iseenesestki.»

Küll onu Martsin juba teadis, millega ja kuidas õepojale heameelt valmistada. Jakub kuulas ja aiva säras rõõmust. Et oma elevelolekut varjata, pöördus ta õnnelikuna venna poole, üteldes:

«Andrei, ma näitan sulle üht kohta Neemenis, Bervjanas, kus on kala mis kole! Mõnikord löövad teised nõnda lasku, vahel säga, vahel havi, nii et mullid keevad vee peal. Ja kui palju säinaid, kui palju turbi! Muudkui aga tulevad rodude kaupad!»

«Ja sa oled vahel sedagi katsunud, kas säinas õnge otsa hakkab?» küsis Andrei.

«Hakke on teda sealt kätte saada,» tunnistas Jakub lootsutult. «Kände ja juurikaid täis. Mitu õngekonksu olen sinna jätnud.»

«Aga ehk me kahe mehega leiaksime nõu?» küsis Andrei. Jakub kinnitas, et nad isegi kahe mehega midagi ei tee. Onu Martsin kuulas pealt ja muigas habemesse.

«Kui juba Jakub ütles, siis nõnda ka on,» tuli onu Martsin pisikesele õepojale abiks. Nad olid suured semud.

«Las aga läheb soojemaks, siis nad püüavad võrkudega ja muttidega terve puuda kala,» ütles ema ja läks ahju ette teelt tulnud, tahab Andrei kindlasti hingepidet võtta.

Onu Martsin, Andrei ja Jakub läksid õue elamist-olemist üle vaatama.

Midagi väga tuttavat ja hingeomast õhkus Labanovitšile vastu, kui ta vaatas seda õue, hooneid ja primitiivse talumajapidamise kehva kraami, kus iga asi meenutas kauget muretut lapsepõlve. Ja ühtaegu tõusis hinges veelgi tugevama jõuga protest ülekohtuse elukorra vastu, kus vaesinimese osaks on jäänud ainult nii kitsas nurgake. Vaid üks asi pakkus südamele lohutust: rahvas ei taha säärase korraga leppida. Ja see on võidu pant.

Andrei polnud iial talutööd liiaks pannud ja oli igal sobival hetkel onu Martsinile abiks. Kui ta koolmeister oli, saatis ta tihti oma kodustele raha. Nüüd aga on ta säärase olukorras, et nõnda enam abistada ei saa, ehkki see oleks väga vajalik. Vilksatas teadmata kust tekkinud mõte, et inimene peab oma elu jooksul vahetama väga palju kohti. Labanovitš polnud veeranditki sajandit ilmas elanud, aga oli olnud juba üsna paljudes kohtades. Ja millesid kohad teda veel ees ootavad! Kuid praegu polnud võimalik sääraseid mõtteid heietada: jutuka Jakubi hääli helises nagu kelluke, ta püüdis vennale aina rohkem näidata, igasugu asjadest ja juhtumistest rääkides. Rehe all viis ta Andrei jämeda tammeposti juurde. Selle sisse löödud suure naela otsas rippusid tähtsalt pindad. Jakub tahis näidata seda üle prahi kolgiga pinta, millest onu Martsin oli rääkinud: selle kolgi oli Jakub tammikust ise toonud!

«Kolk on tõesti üle prahi,» arvas Andrei, võtnud naela otsast pinda ja seda paar korda keerutanud.

Toast tuli ema, käbe, töökas ja alati mureliku ilmega.

Ta kutsus Andreid einet võtma. Onu Martsin ja Jakub tuppa ei läinud, üteldes, et nad olla nüüdsama kõhud kõvasti täis söönud.

Ema pani lauale ümmarguse puust aluse ja tõstis sellele pannitäie munarooga, mis praetud rasvaste lihatükkidega.

«Tead, ema,» ütles Andrei, «isegi viirukisuits, mida preester kirikus lehvitab, ei lõhna nii hästi kui liha sinu pannil.»

«Mis sa muidu tühje sõnu teed, pojake,» lausus ema nukra naeratusega.

Maitsnud munarooga, ütles Andrei jälle:

«Nii head munarooga pole saanud ei kuberner ega isegi meie keisrikõlupea Nikolai II.»

«Söö, pojuke, ja rumalusi suust välja ajada pole tarvis,» sõitles ema. «Te ju hakkasite kroonuhärradele vastu, teo-

laste keisrit, ja nüüd olete ametist lahti. Unustasite ära, mis vanasõna ütleb: ära liiguta sõnnikut, hakkab haisema.»

Labanovitš pahvatas suure häälega naerma:

«No see on küll sulaõigus, ema. Aga kui on sõnnik — mis vastab täiesti tõele —, siis tuleb ta maa sisse ajada, et muidu väetaks.»

Andrei astus ema juurde ja suudles ta kätt.

«Täna söögi eest, ema. Anna mulle andeks pahandusi ja meeolehärra, mis ma sulle olen toonud. Kurvastada ja pisaraid valada aga pole mingit põhjust. Kui ma oleksin inimestele, lihtsatele inimestele kurja teinud, siis võiks mulle selja pöörata ja uksegi eest kinni lüüa, ehkki ma sinu oma poeg olen. Mina aga tahan, nagu ka paljud-paljud sajad tuhanded minusuguseid tahavad, et lihtsatel inimestel oleks hea elada, et nad oleksid iseendi peremehed ja mõistlikud ja aukandjad neid ei mõnitaks. Keisri nimel ja keisri heakskiidul aga sünnib kõik see ülekohus maamehele põldudel, tööliste vabrikutes ja tehastes. Kas meil siis on õigus käed rüpes istuda ja rahuliku südamega neid nurjata pealt vaadata? Kui päikesekiired kevadel lund ei sulataks ja jääd ära ei viiks, siis ei vabaneks maa külma kätte ja kevad jääks tulemata. Olgu pealegi, et mind lahti lasti, olgu pealegi, et olen tööta, ehkki ma mõnesugust tööd ikka võin leida, olgu pealegi, et mind võidakse kohtu alla saata ja süüdigagi mõista — iialgi ei mõtle ma alla anda, sest ma tean, mille eest võitlen.»

Ema kuulas ja nuttis.

«Oh pojuke, kui juba sedamoodi peab olema, siis olgu pealegi.»

Ja kuivatas põllenurgaga pisaraid.

15

Bealpool Mikutsitšõ küla, Neemenit pidi pool versta üles minna, oli ilus kõrge mäeküngas, mille peal kasvasid toredad okslikud männid. Terve see paikkond kandis üht nime — Kleštšõtsõ. Tol ajal oli siin veel noor mets ja maa-ühtsed varjukad orud, kus Mikutsitšõ koolmeistrid suviti armastasid kalal käia ning omavahelisi olenguid pidada. Sagaval all, piki järsku liivakallast jooksis kiirevooluline Neemen, kandes oma puhtas sängis kevadisi vooge ja uuristades kõrget kallast. Siit, nagu vanad inimesed teadsid rääkida, olevat leitud inimese pealuid ja konte. Needsamad

inimesed kinnitasid, et siin olnud vanasti kurgaan, Rooma sõjas surmasaanud sõdurite haud.

Neemen polnud veel oma kallastesse tõmbunud. Üsnagi lai jõeorg oli kevadvetest üle ujutatud. Seal, kus vesi oli alanenud, kasvas kollendades juba luhtav laialehine konnakapsas. Oru vastasnõlval olid põllud, Neemeni-taguste talupoegade ahtakesed künklikud maalapid, ja lõmitasid seljakuist varjatud pisikesed külad, mis ühtekokku kandisid Külaste nime. Otse Kleštšotsõ vastas jõeoru teisel veerel kerkis üsnagi kõrge kurgaan. Selle kõige ülemises tipus oli kühm, justkui oleks kurgaan mütsi kandnud. Mikutsitšõs kutsuti seda Dzjamjani kuplaks.

Labanovitš seisis kalda kõige kõrgemas kohas, kust oli väga hästi näha Dzjamjani kupal, Mikutsitšõ, Panjamoni ja Stavbunõ alev ning Sinjavi variku sinine triip — vaade, mida ei saanud jätta imetlemata. Kuid Andrei Labanovitši pilk oli teraselt sihitud Dzjamjani kuplale: sinna pidi nüüdsama ilmuma inimkogu, ja selle nimi pidi olema Janka Tukala.

Enne Tõrvaahjult äratulekut ning Mikutsitšõsse asumist oli Andrei sellest Jankale teatanud ja ütelnud:

«Kui pole sind, Janka, on mul vilets ilmas elada, ärme siis lähme lahku ka edaspidi. Sestap, mu sõbrukene, tee endale samuti koolivaheaeg, liiatigi et lihavõtted pole mägedel taga, ja koli isa-ema juurde Neigertavasse, teie poole Neemenit, oma kuulsasse Külastesse.»

Selle peale vastas Janka pidulikult:

«Sinu rõõm olgu minu rõõm, sinu kurbus olgu minu kurbus, sinu jumal olgu minu jumal, tema nimi olgu kildetud! Ja sündigu sinu rääkimist mööda.»

«Mu süda tunneb ja ma tean, Janka, et sa oled minu õige sõber. Ja kui see on nii, siis korraldame oma järgmise kohtumise suurel reedel, ja korraldame selle... laia laotuse all!»

«Siiamaani sain kõigest aru, aga kohtumist «laia laotuse all» ei taipa,» ütles Janka.

«Saab sulle selgitatud. Kas tead, kus on Dzjamjani kupal?» küsis Andrei sõbralt.

«Tean küll, väga hästi tean.»

«Ja Kleštšotsõst oled kuulnud?»

«Tean ka Kleštšotsõ. On seal viina joodud ja maittavat kalaleent söödud.»

«Hüva, siis kuula, mu vend: suurel reedel kell kaksteist pead sa ronima kõrge mäe tippu, mis nime pärast on

Dzjamjani kupal. Mina aga seisan samal ajal Neemeni orus Kleštšotsõ kõrgel kaldal. Seal kaldalt on Dzjamjani kupal hästi näha, Dzjamjani kuplalt aga paistab veel paremini Kleštšotsõ. Kui sa jõuad Dzjamjani kuplale, siis mina annan sulle kaks korda männioksaga. Ja see tähendab: «Tervist, Janka!» Et aga Dzjamjani kupla ümbruses metsa ei ole, siis seo jämeda kepi otsa mõni kott, rätik või lihtsalt jalgaparts ja selle omatehtud lipuga lehvita mulle vastu. Ma ma tean, et oled mu signaali näinud, sellest aru saanud ning saadad mulle oma vastutervituse.»

Janka Tukalale oli ülimal määral omane vaimustusse sattuda. Andrei kavatsus meeldis talle väga.

«Äärmiselt huvitav mõte!» hüüdis Janka lustakalt. «Originaalne kavatsus! Ja kas tead, vanapoiss: me seame selle terve signaalide süsteemi, et kõnelda kauge maa takka — nagu sa tabavalt ütlesid — korraldame kohtumise laia laotuse all.»

Meenutades seda jutuaajamist sõbraga, vaatas Labanovitš tagasi ajalt Dzjamjani kupla poole. Kell puudus viis minutit kaheksateistkümnest. Ja seal ilmus kurgaani nõlva tagant kahtlasele inimkogu. Polnud vähimatki kahtlust, et see oli Janka. Tõusnud Dzjamjani kupla kõige kõrgemasse tippu, heidis ta püsti omatehtud lippu, mis hästi silma paistis, ehkki kaugus sõprade vahel oli vähemalt verst maad. Ilm oli selge. Taeva foonil paistis Janka kogu väga hästi. See rõõmustas Labanovitši. Ta tõstis küllalt laia männioksa ning lehvitas sellega aeglaselt kaks korda. Otsekohe lõi Dzjamjani kupla kohal lehvima Janka plagu, ta signaalis samuti, nagu varem kokku lepitud. Sõbrad tervitasid teineteist. Siis andis Labanovitš uue signaali, tehes oksaga pea kohale, teise käe aga sirutas külje peale välja. Janka aga tähendas: olen terve, uudiseid esialgu pole kuulda. Järgmine signaal: Labanovitš tõstis oksa ühe käega pea kohale, teise käe aga sirutas külje peale välja. Janka vastas samasuguste liigutustega. See tähendas: ühelt poolt — tahan sinuga kokku saada, teiselt poolt — mina tahan samuti. Seejärel tõstis Labanovitš oksa kahe käega kõrgele ja hakkas seda enda poole tõmmates lehvitama, millega andis märku, et tulgu Janka kurgaanilt alla soolale, mis algas otse teisel pool Neemenit Mikutsitšõ küla vastas ja viis üle terve Neemeni oru. Teist otsa pidi ulatus maale Neemeni-taguste väljade äärde, mis olid praegu alles vee all. Nähes signaali, tõstis Janka oma lipu ja veh-

kis sellega mitu korda Andrei suunas: sain aru, tulan ja ootan, kuni sa üle sõidad.

Labanovitš ruttas kärmesti külla, et võtta lootsik ja sõuda Janka juurde. Terve Mikutsitšõ küla kohta polnud rohkem lootsikuid kui kolm, ehkki külas oli ligi kakssada talu. Oli küll rumpi, aga rumbaga sõitmiseks peab osavust olema, sest nii suure vee korral pole sellega üleminek ohutu. Just soosilla vastas, päris Neemeni kaldal künkalis seis vana Bazõli majahütt, Bazõlil aga oli lootsik. Tema juurde Labanovitš läkski. Bazõl küll ise lootsikuga enam hakkama ei saanud, see oli tema vanema poja Pavljuki käsutada. Kuid austusest vanainimese vastu tuli kõigepelt küsida Bazõlilt. Vanaätt istus muldrikul, kasukas seljas, ja imes oma piipu, mida ta ilal suust ära ei võtnud, ja kui võtiski, siis ainult kui lauda sööma istus või magama läks.

Labanovitš teretas viisakalt ja pakkus vanaätile mahorkat. Bazõl tunnistas pikalt Labanovitšit. Taadi silmad kuigi hästi ei seletanud.

«Kelle poeg sa's oled ka?» küsib Bazõl.

Labanovitš ütles, kes ta isa oli ja kes ta ise on. Vana Bazõl mäletas teda hästi, aga nüüd ära ei tundnud, sest silmanägemine tõnts.

«Nojah, egas kedagi, eks võta. Näh, Pavljuk seal puukuuris. Mine tema juurde, poiss, las annab lootsiku võtme.»

Pavljukiga sai asjad kähku joonde ja paari minuti pärast istus Labanovitš lootsikus. Ta pidi aerudega palju vaeva nägema ja jõudu raiskama, enne kui harjus lootsikut juhtima. Kiiresti edasiruttav vesi, mis kaugele üle kallaste tõusnud, kandis lootsiku allavoolu. Koolmekohtadel, kus vesi tormas pidurdamatu jõuga ja pillutas lootsikut nagu laastukest, pidi mõnikord täiest jõust aerudega kiskuma, et ohtlikest keeristest välja pääseda. Sõit teisele poole jõge polnud sugugi nii kerge ja lihtne, nagu esialgu oli paistnud. Viimaks oli suurem osa veeteed seljataga. Põldude lähedal voolas vesi vaiksemalt ja seisis paiguti päris liikumatult, nii et Labanovitš võis rahulikumalt hingata. Vaadates ettepoole, silmas ta Jankat. Sõber seisis päris vee piiril, ta oli leidnud «sadama» jaoks kõige sobivama koha. Kui Andrei tema juurde sõitis, võttis Janka mütsi peast ja lehvitas sellega õhus.

«Hurraa! Võit!» hüüdis ta, mõeldes nähtavasti kordaläänud kohtumist «laia laotuse all».

«Mitte võit, vaid kaks võitu,» vastas Labanovitš lootsikust, kuivatades varrukaga higist otsmikku.

Lootsik libises kaldale päris lähedale ja tonksas esiotaga vastu põhja. Janka haaras lootsiku ninast kinni ja tõis ta nii kaugele, et võis vabalt sisse hüpata. Sõbrad ütlesid lõõmuga tere. Tükk aega silmitsesid nad sõna lausumata teineteist, kuna nende näod särasid lustakast naeratusast.

«Noh, mis on sul ütelda, mu kehastatud aforism?»

«Ei ole ilmas nii lootusetut olukorda, et lustakad poisid endile lusti ei leiaks!» oli Jankal vastus silmapilk valmis.

Vähemalt kakskümmend koolidest vallandatud noort spetajat tuli kokku Mikutsitšõsse, et pühitseda lihavõtteid ja ühtlasi rääkida omistki asjust, peamiselt sellest, mis moodi rääkida ülekuulamisel. Kuid siamaani polnud ühtki koolmeistrit tülitatud ja seepärast olid nad enamikus päris rahulikud. Oleks siin asi tõsine, arvasid nad, siis oleks neid ammugi käsile võetud. Täiesti kindlad selles siiski ei oldud. Seepärast avaldas Labanovitši ning Janka ülekuulamiseharjutus, mida nad olid Tõrvaahjul teinud, nende sõpradele muljet ja pani neid muret tundma, nii et nad seltsimeeste ettevalmistatud kaitsemeetodi täielikult omaks tunnistasid.

Mõned koolmeistrid olid leidnud tööd mingil muul alal. Selle poolest paistis iseäranis silma Milevski. Ta oli lasknud endale teha pika sinise saterkuue ja kasvatanud veelgi suurema, vasakule ja paremale poole kahte lehte löödud lõuhabeme ning bakid, kuna lõug oli suurema tähtsuse mõttes paljaks aetud. Ta oli kõvasti klammerdunud valla- kirjutaja abi ameti külge, kuna eesmärk oli tal kirjutajaks saada. Kõik tema revolutsiooniline meelsus oli avaldunud protokollile allakirjutamises, mida ta nüüd kahetses, ehkki seda kellelegi ei ütelnud. Liikus isegi kuuldis, et Milevski saanud teiste teadmata palvekirja semstvoilemale. Ta kirjutanud patukahetsuse, palunud vastavate ametivõimude juures enda eest kosta. Sõprade vastu aga pidas ta ennast üles nii, et raske oli tema salajastest õiendustest midagi aimata.

Esimesel lihavõttepühal läksid koolmeistrid suure larmaka kambaga Panjamoni, et alevi intelligentsile lihavõttevisiite teha. Nende seas oli ka Adam Milevski oma sinise saterkuue ja toreda habemega.

«Meie lips on läbi, Janka-poiss,» lõõpis Labanovitš.
«Milevski oma satri ja habemega lööb meid üle.»

«Tema habe on ahjuluuaks hea küll,» ütles selle peale Janka Tukala.

Kõik pahvatasid naerma.

Koolmeistrid heitsid nalja ja naersid — nad olid lõbusas tujus. Neile tegi ka nalja üksnes see mõtegi, mis suure hirmu nad peremeestele ja nende emandaile peale ajavad ja mis suurt kahju nad nende lihavõttelaudadele teevad, kui kõik säärase parvena sisse vajuvad.

«Pidage vaikust, lihavõttepoisid! Kuulake laulu, mille me Andreiga kahe peale tegime,» hüüdis Janka Tukala.

«Hästi, laske laul lahti!» käratsesid koolmeistrid läbi segi.

«Hakka pihta, Andrei, sina oled esimene viiul. Nõnda sa ju kokku lepitud: sina hakkad peale ja mina ajan joru takka. Kuid teie, lihavõttepoisid, lööge meiega kaasa: refrään! laulame kõik!» käis Janka teistele peale.

«Egas ühtigi, läheb lahti,» oli Labanovitš päri. «Meie laul ongi parajasti lihavõttepoiste laul.»

Andrei kõhatas kurgu puhtaks ja alustas:

Poisid nüüd tulevad lihavõttekuus...

Janka lõi kaasa:

Laulud neil laiad ja trallid on suus.

«Refrään!» hüüdis eeslaulja kõigile:

Avita, issand,
õnnista, issand —
elab taas Kristus,
jumala poeg.

Labanovitš:

Majast viib majasse poiste me matk.

Janka:

Kui sa ei ava, siis võtku sind katk!

Kõik:

Avita, issand,
õnnista, issand —
elab taas Kristus,
jumala poeg.

Labanovitš:

Näitsikud, asjata pelgate meid!

Janka:

Tana meil õigus on suudelda teid!

Kõik:

Avita, issand,
õnnista, issand —
elab taas Kristus,
jumala poeg.

Laul hakkas klappima ja edasi lauldi samas korras juba suure hooga:

Sõber Tarass, sinu kojale au!
Viinad ja vorstid nüüd lauale lao!

Tarassi all oli mõeldud Tarass Ivanovitš Šörokit. Temast otsustasid koolmeistrid oma visiite alustada. Viimasel kupletil oli ka teine variant — juhuks, kui nad lähevad õnnitlema Bazõl Traitšanskit:

Ka Bazõl Traitšanskile soovime head,
las paitab ta hellasti Nadzenka pead.

Poesell Kuzma Skaromnõ kohta oli tehtud omaette kuplet:

On Kuzma Skaromnõ kui lillede seas,
sest tütreid nii kaunid tal kasvavad reas.

Laulu kookuseadjad polnud mööda läinud ka uraadnikust, kes protokolli ära võttis:

Uräännikuvõmm Panjamonis on veel,
kuid tema üksel ei laula me keel.

Ei unustanud «lihavõttepoisid» ka vallavanem Jasep Bröli, kes semstyoülemale koolmeistrite peale kaebas.

Ka esinik vallas on viimane tõhk —
kust läbi käib Bröl, seal on rikutud õhk.

Lihavõttelaul lõppes sõnadega:

Ja ongi laul otsas, sest lõppenud ta,
nüüd alevi rahvale hüüdkem: hurraa!

—Laul tõstis veelgi «lihavõttepoiste» lõbusat tuju. Mõnede kupleede peale naerdi ühest suust. Laulu tegijaile — Andrei Labanovitšile ning Janka Tukalale — jagati mitmeid puhku sõbramehe kombel kiitust:

«Oh teid igavesi väänikuid!»

Tõsi küll, tehti ka kriitilisi märkusi. Kriitikuna esines Adam Milevski.

«Nooh, mis kauneid lilli sel Kuzma Skaromnõl kah on! Tema tütreid on ju päris hernehirmutised!»

Selle märkuse peale sai Janka Tukala pahaseks.

«Olgu pealegi, et poeselli tütreid kuigi ilusad pole. Aga kes siis seda neile näkku ütleva läheb, sa jahupea?! Kui me aga neid lauldes kiidame, siis on nad ise ja nende isa-ema nagu seitsmendas taevas ning kostitavad sind nii, et sul satri nõobidki vatsa pealt kinni ei anna!»

«Braavo, Janka!»

«Enne kui meie laulu kritiseerida,» jätkas Janka kiitusest hoogu sattudes, «peaksid sa oma habemega mitte ahju põranda, vaid terve õuepealse puhtaks pühkima.»

Jälle saatis Janka sõnu vali naer.

«Lihavõttepoisid» ei olnud teel lõbusas tujus mitte niivõrd naljalaulust kui soojast ja selgest kevadpäevast, kus kõik, mis silma ette jäi, vaatas vastu nii mahedalt ja kirkalt, nii hubaselt ja kutsuvalt. Iseäranis meeldiv oli vaa-data Neemeni puusillalt ülesvoolu, laiale jõeorule. Jõgi oli juba peaaegu kallastesse tõmbunud. Siin-seal luha nõokohtades oli veel vett ja seal kollendas lopsakate puhmas-tena konnakapsas, sirutades välja oma laiud lehti. Lühalt tõusis kevadist rõskust. Neemeni kaldad, tulvavetest rikkalikult niisutatud, polnud veel päris kuivad. Maa ärkamise ja uuestisünni tunnistajana tärkas nende peal tihe kollakasroheline, veel jõuetu aasahein. Neemeni oru nõlvadel kõrgusid väljad lumeveest ja äikesevihmadest sissesöödud sügavate uuretega, kõrgete kinkudega, mis põõsaid täis

paavanud. Kaugelt lõuna poolt paistis Mikutsitšõ kiriku heledane torn.

Mitu minutit seisid «lihavõttepoisteks» minevad kool-lapsed sillal, imetledes veel veerikast ja nobedavoolulist Neemenit, luhti, välju ja metsa. Kui palju kordi oli Labanovitš neid siit vaadelnud, aga iialgi ei saanud neist isu, sest selgesti, ehkki sõnadeta, kõnelesid nad vabadu-dest, maa otsatuist avarusist, noorest elust.

«Oh, poisid!» hüüdis ta. «Kui hea oleks ilmas elada, kui inimest takka ei sunnitaks, talle ülekohut ei tehtaks, temalt vabadust ei võetaks, tema tiibu ei seotaks.»

Peaaegu poolsada aastat on sellest ajast möödunud, kui minu «lihavõttepoisid» käisid Panjamonis ülestõusmis-puhade puhul visiite tegemas ja õnne soovimas, nendega ühes ka mina ise. Nii mõnigi neist, keda siin mainitakse, ei ole enam elavate kirjas. Ja kui ma täna puudutan nende mälestust, siis läheb mu meel nukraks: võib-olla pole ma neist just nõnda rääkinud, nagu see tegelikult oli, võib-olla olen vahel kedagi sündsusetult pilganud või ülemäära habistanud. Nad ei kirjuta mulle ega tule mu juurde, et ütelda: «Sa ei ole tõde austanud, sest meie pole niisugused, nagu sa meid näitad.» Kui nad veel elaksid, siis leiaksime ühise keele ning jõuaksime kokkuleppele. Nüüd aga võin ainult ütelda: «Andke andeks! Ma olen ju tahtnud ja tahan ainult üht: tõtt rääkida.»

Nagu juba kokku lepitud, läksid «lihavõttepoisid» kõige-pealt Sõroki juurde, sest nii kukkus välja kõige paremini: Tarass Ivanovitši elupaik oli territoriaalselt esimene. «Lihavõttepoisid» valgusid kooli õuele ja jäid akna alla seisma. Labanovitš ja Janka astusid kõige ette. Teised võt-sid kahte ritta.

Labanovitš alustas kõva häälega, nii nagu jaks andis:

Sõber Tarass, sinu kojale au!

Janka lõi sekka, samuti täiest kõrist:

Viinad ja vorstid nüüd lauale laol!

Ja kõik kooris pörutasid tuttavat refrääni, ja nii valjusti et aknaklaasid värisesid. Aken avanes ja sellest püsti välja kaks pead, üks naise ja teine mehe oma. Volga Stsjapanavna suu tõmbus naerule, kui ta nägi «lihavõttepoiste» väge, kellest suurem osa olid talle tuttavad. Lõi särama Tarass Ivanovitši nägu. Hoogsal sammul, nagu tal moeka ilmus majaisa rõdule.

«Mu kullakesed! Kristus on surnuist üles tõusnud!» hüüdis Tarass Ivanovitš ja tuiskas «lihavõttepoiste» juurde. Igauht neist kaelustas ta vennalikult, korrates: «Kristus on surnuist üles tõusnud», ja suudles kolm korda huultele, nii et «lihavõttepoised» Tarass Ivanovitši karukäppade vahel peaaegu ära kadusid. Kui aga järg jõudis Adam Milevski kätte, suudles külalislahke majaisa teda ainult ühe korra sõnades:

«Vanapoiss, habe on sul nagu kraapluud!»

«Lihavõttepoised» pahvatasid naerma. Naeris ka habemekandja ise. Ta koguni uhkustas oma kareda habemega, sest see olevat kindla iseloomu tunnus.

Tarass Ivanovitš kutsus sõbrad viivitamatult sisse. Kõige suurem tuba — see oli korteri esikust järgmine — oli spetsiaalselt sisse seatud lihavõttekülaliste jaoks. Tavaliselt lihavõtteiks võõraid ei kutsutud, kes tahtis, see tuli ise. Selline oli komme juba vanaisadest ja vaarisadest peale.

Keset tuba seisis pikk valge linaga kaetud laud, mis oli otsast otsani rikkalikult kaetud igasuguste suupistete, jookide ja taldrikutega. Noad-kahvlid olid mitmes hunnikus. Külalised ise võtsid vajadust mööda taldriku, noa ning kahvli, ja kui kõva karakas oli visatud, otsiti pealevõtmist, mis kellelegi kõige enam maitset. Keset lauda, kõige tähtsamal ja silmapaistvamal kohal, oli leivataignas küpsetatud sink. See oli tubli voodipadja suurune ja asetses pohlavartega ja karukoldadest vanikuga kaunistatud kunstipärasel puukettal. Sink oli laua ehe ning Volga Stsjapanavna ja Tarass Ivanovitši uhkus.

Janka Tukala tähendas kohe esimesena:

«See on juba sink mis sink! Mitte sink, vaid Dzjamjani kupal!»

Laual ilutsesid praetud põrsad, vorstirõngad, igat sorti liha, paar kalkunit, lihavõttesaiad, pikergused saiad ja terve kuhi värvitud mune.

«Kae, kuidas pursuid elavad!» lausus keegi «lihavõttepoistest» heasüdamlikult, mõõtes pilguga lauda.

«Meile, kes me tööta oleme, jätkub tegemist hulgaks ajaks,» lõõpis Janka.

«Istuge aga lauda, istuge lauda,» kutsus Volga Stsjapanavna külalisi.

Tarass Ivanovitš tõi teistest tubadest mitu tooli, kuid kogu jaoks neid ikkagi ei jätkunud.

«Lihavõttepoised» võtsid istet. Viina valas igaüks endale ise, seda oli laialt. Võeti üks klaas, siis teine, klähmati ära kalmaski. Sink meeldis «lihavõttepoistele» kõige enam, see kahanes silmanähtavalt. Laua ümber oli palju lärmi ja tulu.

Labanovitš tuli tasahilju Janka Tukala juurde.

«Tead, Janka, meie lihavõttelaulule oleks vaja lisada saim, mis pühendatud Volga Stsjapanavnale.»

«See kuluks ära küll,» kiitis Janka sõbrale takka.

Nad sosistasid natuke aega, valides kõige paremaid variante. Kui kupleed olid valmis, hõikas Janka:

«Tähelepanu! Poisid! Laulame lihavõttelaulus kiitust meie armastusväärsele majaanale Volga Stsjapanavnale!»

«Laulame! Laulame!» käratsesid «lihavõttepoised» nagu ühest suust.

Kõik tõusid püsti. Toas tekkis vaikus. Labanovitš võttis koorijuhi ja eeslaulja poosi. Tema kõrval seisis Janka Tukala.

Lauldi suure vaimustusega:

Volga Stsjapanavna, siitmaja lukk,
õnnelik ole ja ilus kui nukk!

Avita, issand,
õnnista, issand,
elab taas Kristus,
jumala poeg.

Ja elage aastat veel ükssada viis.
Kui tüütame, välja meid visake siis!

Volga Stsjapanavna lõi särama nagu roos. Ta astus eeslaulja ja tema saatja juurde ning andis neile suud, teistele sai osaks sügav kummardus. Tarass Ivanovitš kargas oma toolilt püsti.

«Kallid vennad, «lihavõttepoised»! Joome ja laulame teie lihavõttelaulu algusest lõpuni! Nad pole ju selles ka minust mööda läinud,» ütles ta naisele. «Ma tahan teiega ühes laulda!»

«Laulge, laulge!» kiitis Volga Stsjapanavna mehele rõõmsas elevuses järele.

«Kas kuuled, Janka, ja teie, mühakad, mis suur meenu meie laulul on!» pöördus Labanovitš oma seltsiliste poole.

Nad jõid kõik korraga ja haukasid peale. Labanovitš pühkis suud.

«Noh, Janka, hakkame pihta!»

«Lihavõttepoisid» kogunesid ühte troppi. Kõige ees seisis Andrei Jankaga ja nemad alustasid laulu. Kupleed, milles räägiti «näitsikute asjatust pelgusest», poesell Kuzma Skaromnõst ja valla «esinikust», viisid Tarass Ivanavitš pöörasesse vaimustusse. Ta naeris, plaksutas käsi ja oli üleni särtsu täis. Eriti lõbusat elevust tekitas see, et õnnelikuhuse tõttu just siis, kui taheti hakata laulma Bazõlist, astus sisse Traitsanski ise. Labanovitš andis talle märku, et seisku paigal, olgu vait ja kuulaku. Tarass Ivanavitš, Volga Stsjapanavna ja Bazõl ise polnud seda kupleed kuulnud. Kui siis eeslaulja ning tema saatja esitasid Traitsanskile pühendatud read, kargas Tarass Ivanavitš püsti ja hakkas koorijuhi kombel kätega vehkima, et kõik refrääni kaasa laulaksid.

Bazõl kuulas samuti rõõmsana ja õnnelikuna, ta nägu hiilgas nagu munakollasega määratud lihavõttepirukas. Kui laul, millest võttis osa Bazõlgi, oli lõppenud, suudles ta pererahvaga ja «lihavõttepoistega» pühade-etiketi kõigi reeglite kohaselt. Siis istus Bazõl lauda, ja ehk küll ta oli juba enne sedagi natuke vintis, jõi ta ka siin. Lihavõtte eelmesel pühal võis juua nii palju, kui keegi kannab. Kui keegi jõi ülemäära, seda pahaks ei pandud. Natuke aega istunud, juttu ajanud ja naernud, pöördus Bazõl pererahva ja «lihavõttepoiste» poole ning kutsus neid kõiki endale külla. Volga Stsjapanavna kui perenaine jäi koju, et külastajaid vastu võtta. Tarass Ivanavitš aga oli isegi heameelega valmis kodust lahkuma, et see «rohutirtsuparv» (nii nimetas ta mõttes «lihavõttepoisse») minema viia, sest siis ehk saaks päästa kas või raasukesegi sinki, millest polnud muud järel kui kondiraamid ja tükike kintsuliha.

Tänaval Bazõli maja juures vedeles kümmekond kivi-mürakat. Need olid määratud seina müürimiseks, kuid maja ehitamisel kasutamata jäänud. Mingil seletamata põhjusel hakkasid nad Labanovitšile silma — võib-olla sellepärast, et ta oli juba lapsepõlves armastanud keset põldu kivi-hunnikul istuda — säärast hunnikut kutsuti kangruks —, kuulata ja vaadata, mis ümberkaudu sünnib.

Ja nüüdki tekkis tal tahtmine kivide juures seisatada ning istuda, kuid majaisa ja Tarass Ivanavitš olid võtnud kindla korda Bazõli lihavõttelaua suunas, mis töötas samuti olla külmalik ja mitmekesine.

Tas laua ääres istusid keegi Panjamonist pärit ametnik Bulahh, Bazõli ema, lühike matsakas naine otsekui kera, kaks õekest Smaljanskajat ja «võmmi» tütar Assana. Suure hulga võõraste sissevajumine tekitas majas rahmatuse. Bazõli vana ema tõusis väarikalt püsti. Kroonumetnik Bulahhki ei kaotanud eneseväärtustunnet ja kergetas ennast pikkamisi. Tüdrukud aga hüppasid üles ja läksid külalistele vastu nagu ööliblikad tule peale.

Labanovitš andis «lihavõttepoistele» märku seisma lauda, et laulda juba tuntud laulu. Kui jõuti kupleeni, et «näitsikud, asjata pelgate meid», tormas Bazõl sinnapoole, kus oli Nadzja. Kuid Nadzja lükkas ta ära ja jooksis ise Janka Tukala juurde, et seejärel juba seaduslikul alusel muistleda Kristuse ülestõusmise puhul Andreid, kelle vastu ta tundis tütarlapselikult puhtsüdamlikku armastust. Vähe aja pärast läksid Nadzja ja Labanovitš laua tagant ära ja läksid endile enam-vähem vaikse nurgakese. Külalised olid hakanud viina viskama ja käratsema ega pannud neid tähele. Ainult Bazõl vilksas aeg-ajalt nende poole vaadata. Ta ei olnud kuigi kindel, et Nadzja talle korvi ei anna, ehkki ta on kuulsa kivimaja omanik.

«Millal te mehele lähete?» küsis Labanovitš Nadzjalt.

«Kellele?» vastas Nadzja omakorda küsimusega.

«Te veel küsite! Teadagi, kellele: Bazõlile! Sellest kõlitas terve Panjamon. Ta on hea inimene, kena väljanägemisega, tal on nii tore maja. Saate veel näha, et hakkab talle kosjaisaks.»

Nadzja vaatas kelmikalt muiates Andrei otsa.

«Kui kosjaisale, siis lähaksin küll, aga Traitsanskile ei lähe.»

Samal hetkel tuli nende juurde Bazõl ise.

«Nagu näete, ongi hunt aia taga,» ütles Labanovitš.

«Kuid vabandust, mind vaevab janu.»

Labanovitš läks laua äärde, kus seisis päratu suur, oma poolteise-ämbrine savikann, kalja täis. See kann ja kali olid Bazõli ema kodu uhkus.

Kõige rohkem käratses lauas Janka Tukala, tegi nalja ja kõiksugu vigureid, mis Traitsanskaja vanaeidele päriselt ei meeldinud. Labanovitš talutas sõbra toast välja.

«Istume väheke kivide peal,» ütles ta sõbrale.

«Ma olen praegu niisuguses tujus, et pööraks Bazõli maja kas või kummuli.»

«Näen küll, vanapoiss, et sul on kõvad tuurid peal. Mina too õige see kaljakann siia, muidu suren janu kätte.»

Janka tassis savikannu õue. Labanovitš jõi, temagi pea kohises juba ülemäära.

«Kas mäletad Stenka Razinit, kuidas ta Pärsia vürsti tütre Volga jõkke viskas?» küsis Andrei Jankalt.

Pöörates näoga kivide poole, laulis ta, hoides savikannu käes:

Täna kasak tahab sulle
kallist kinki kinkida.

Võttis hoogu ja virutas kannu vastu kivi. Janka naeris: «Kodanlik omandus on hävitatud!»

Kui Bazõli ema välja tuli ja leidis kannust ainult kiltud, pidas ta süüdlaseks Jankat. Kuid sel ajal olid sõbrad Bazõli majast juba läinud.

18

Pärast labusat kevade algust läks külmale. Tuuled puhusid loodest ja keerasid siis itta, ja nii jäi see pikaks ajaks. Päeval sõudsid mööda taevast räbalais pilveungad, külmad ja ahtrad. Vastu õhtut tuul rauges. Hele tähistaevas laovus üle maa ja hommikuks langesid maale hallad. Muld kuivas, rohi ei kasvanud ja orased ei saanud kuidagi maa küljest lahti. Mure rõhus inimesi, tigedaid pilke saatsid nad tumma, ihnsa taeva poole. Tuli ette sedagi, et ka vanajumala vastu pisut nurinat tõsteti: mis talle maksaks ilma anda ja ülepea inimestele appi tulla! Sjomka Dzjamidav Mikutsitšost — nüüd juba manalas — aga ütles:

«Kuluks see vanajumal käsile võtta ja piitsaga vastu kõrvu põletada, siis ta teaks, kuidas inimesi ja lojuseid kiusatakse!»

Mikutsitšõ naised aga võtsid ette midagi muud. Nende hulgas oli keegi, Taresja nimi, kes teadis kindlat rohtu, kuidas taevaluugid avada, et tuleks sooja vihma. Selleks oli vaja enne päikese tõusu põigiti Neemeni jõe põhja vagu ajada, kusjuures atra ei tohi vedada mitte hobune ega härjad, vaid naised ise. Ühel külmal lehekuu hommikul nad nõnda tegidki. Kuid vihma ometigi ei tulnud. Et ta aga kindlasti tuleks, oli vaja veel maha lõhkuda Mikola

216

sterniku aed, mis oli tehtud kahe Juri — katoliku ja õigeusu Juri vahele. Aed kisti maha, ehkki see läks maksma palju auku juukseid kahe naise, Taresja-tädi ja Stõrnikava tütari peast: nad vadusid aia lõhkumisel käsitsi kokku. Kõige halvem aga oli, et ka see ettevõtmine ei aidanud, kuigi asja eestvedaja, Taresja-tädi autoriteet aga käis hoole alla. Nii ei tulnud ei vihma ega sooja kuni juunikuu alguseni.

Sel kuival vastikul ajal, kui igalt poolt tõusis aina kae-
hoid ja süüdistusi, tuli Labanovitšile Vilnost kiri. Talle kir-
jutas Vlasjuk.

«Lugupeetud isand Andrei!

Kui Teil ei ole ülearu tulusat teenistust, siis tulge meie juurde tegemist Teie jaoks leidub. Mis Te ikka nii kaua oma urus istute, tuleb hakata elu elama. Me võime Teid selles aidata ja võib-olla teha Teist haritud inimese — saata Teid sinna, kus õpib Tsjotska-Paškevitš. Olge tugev, mu isand, ja hoidke saba püsti.

Austusega Teie M. V.»

See lühike ja veidravõitu kiri juhtis Labanovitši mõtled hoopis uude suunda. Kõigepealt oli meeldiv, et teda kut-
sutakse toimetusse. Tollal tundus toimeetus talle olevat
maailma kõige kõrgem ja kõige targem asutus, kus istuvad
kõige targemad mehed. Kuid mis veelgi tähtsam — kirjati
siis mõista antud, et ta saadetakse ülikooli õppima, see aga
oli Labanovitši ilmammune unistus. Ilma kindlama tege-
vuseta kodus konutada aga oli igav. Sellepärast see kiri
tada nõnda erutaski ja tõstis tuju. Tekkis ülesaatmatu taht-
mine otsekohe kirja kellelegi näidata, temas öeldu üle
kõnelda. Kelle teisega siis oleks olnud mõtteid ja tundeid
rääkida kui mitte Jankaga! Janka vindus parajasti isakodus.
Oleks ilus kevad, kasvaks selle aja peale aias juba sibulat,
kuhal oblikaid ja metsas või raiestikel söödavaid taimi.
Praegu aga midagi selleaolist polnud, ainult et vahel
harva ilmus lauale kanamuna — Janka oli ju ikkagi ema
juures elav poeg. Oleks olnud vaja kord Stavbunõs käia:
sealt võis näkata mõnesugune tööotski.

Labanovitš hakkaski Janka poole minema, võttes kaasa
päikese tüki seapekki ja pool toopi viina.

Vesi Neemenis oli langenud. Mikutsitšõ rahval oli kom-
beks nõnda ütelda, et praegu võib isegi kana jalgsi üle jõe

217

minna. Labanovitš sumas läbi Neemeni ja jõudis umbes neljakümne minuti pärast Neigertavasse, kus elas Janka. Küla kõssitas künka otsas, silmapaistmatu ja pisikene, selles oli ainult üks tänavajupp. Elades ise siin külas, rääkis Janka oma tänava pikkusest järgmist. Kaks vanataati, Matsei ja Avsei, üks ühes, teine teises küla otsas, roninud kord päevatõusul pahnast välja ja läinud õue. Olendanud oma asja, vaadanud tähti ja taevast, arutanud, mis ilm tuleb. Ja iga viimanegi häälightsus olnud ühe taadi juures otsekohe teisele kuulda.

Labanovitš astus üle peaaegu küünrakõrguse läve ja seisatas ukse kõrval. Peale Janka polnud toas kedagi.

«Tervist, Janka! Sulle ei pea mitte langema kasepuu vari, mille all on istunud kreeklane!»

Janka polnud sõbra tulekut oodanud. Ta istus rohmaka talulaua ääres ja luges raamatut «Nõnda kõneles Zarathustra». Laua kohal nurgas rippusid lihtsates omatehtud raamides pühapildid, kuid klaasi all, et kärbsed pühameeste nägusid täis ei teeks. Laua teises otsas oli kodukootud käterätti keeratud leivakannikas. Leib ei tohtinud laualt puududa, ükskõik kui vähe teda iganes oli.

Janka üllatus ja rõõm oli suur.

«Keda ma näen! Kas mu silmad mind ei peta?» hüüatas ta ja tuiskas laua tagant välja. «Ma tervitan inimest, kes otsib endale hukku, et inimeseks saada!» lisas Janka ja teretas sõpra tormakalt.

«No seda ei ole ma sinu suust veel kuulnud. Võib-olla laenasid Nietzschele?» küsis Labanovitš.

«Temalt koerapojalt jah!» tunnistas Janka. Ühtlasi avaldas ta kahetsust, et teised kodust ära on, kõik on põllul, nii et pole midagi lauale panna ja pole panijatki.

«Inimene ei ela mitte üksnes leivast,» vastas Labanovitš. Ta teadis, et Janka pere elab kõhvalt.

«Ei tulnud ma sinu poole selleks, et sa mulle midagi lauale paneksid,» rääkis Labanovitš ja lisas: «Võib-olla räägid sa tõesti tõtt, üteldes inimese kohta, et see otsib endale hukku, et inimeseks saada.»

Labanovitš võttis taskust Vlasjuki kirja.

«Säh, loe!»

Janka võttis kirja ja jäi silmadega selle külge rippuma. Labanovitš aga jälgis, mis muljet uudis sõbrale avaldab.

Kirja läbi lugenud, vaatas Janka hulk aega vaikides Andreile otsa. Sõbra näost oli näha, et ta oli rõõmus ja elevil.

«See on alles uudis!... Ma ju ütlesin sulle, et meiesu-
ga kodutut ilmahulgust puuõngedega kätte ei saa ja maa
allast lahti ei kisu, sest meie juured on sügaval... Las
sõda vanapoiss! Kahe käega õnnistan su teeasumist. Olgu
sulle kaetud kollase liivaga!»

Janka surus tugevasti Andrei kätt.

«Nii et sa soovitad mul minna?»

«Kõigest südamest!» kinnitas Janka.

«Hüva, kui nii, siis teeme liigud!»

Labanovitš võttis välja pooletoobise viina, kõpsas lauale, pani selle kõrvale paberisse keeratud pekitüki. Janka vaatas imetlusega selle varanduse peale.

«Oh kallis vanapoiss!» hüüdis ta valju häälega. «Olgu
määratud see tuulehoog, mis kandis sind minu kamb-
risesse!» Kärmesti ruttas ta laudkapi juurde ja tõi sealt
talupoeglikult kopsaka viinaklaasi, laotas kähku laiali
laudlina, lõi paar viilakut leiba. Labanovitš korkis
samal ajal «põrgulise» lahti ja valas klaasi.

«Nii et joome, Janka, nende terviseks, kes nagu altari-
sakramenti hoiavad laual leivakannikat, keerates selle nii
suure armastusega ja aupaklikkusega lihtsa kodukootud
käterätti sisse. Olgu seda leiba rohkem ja ärgu lisatagu sel-
le enam aganaid ega songitud kartuleid. Olgu töötavate
inimeste elu vaba, õnnelik ja jõukas!»

«Kae imet, mis hea kõnemees sa oled!» ütles Janka.
Labanovitš aga kummutas klaasi, valas selle uuesti täis ja
ajatas sõbrale.

Janka võttis klaasi.

«Suur on küll minu himu seda klaasi tühjendada, kuid
veel suurem on mu himu enne tühjendamist midagi
ütelda. Leinaku kaugele üle ilma mu sõna! Tungigu ta
välja siit madalast hurtsikust, kus põrandatki all pole, tun-
gu läbi õlgkatusest, lõhkegu pommina mõisnike lossides,
tsaarisatraapide kabinettides ja tsaari endagi residentsis,
hoides nendele: «Kärvake te viimseni lihtsate tööinimeste
põlmaks, neetud nahanülgijad, piinutajad ja timukad!»
Ühe sõõmuga tühjendas Janka klaasi.

«Küll sa ütlesid tulusalt! Trumpasid mind üle, Janka!
Täitsamees!»

Janka võttis tükikese leiba ja pekki.

«Sinule, Andrei, võin ma küll kõne maha pidada, aga kui
peaksin üles astuma hulga inimeste ees, ei tuleks midagi
välja,» tunnistas Janka.

«Sest sa pole ju rahva ees üles astunud. Harjumist on vaja, vanapoiss,» julgustas Andrei sõpra.

Pool toopi pole küll kuigi suur mõõt, kuid sõbrad olid siiski hoopis ülevamas tujus, kui see tühjaks sai.

«Kuidas oleks, Janka,» ütles Labanovitš, «kas ei peaks meiegi minema iseendi hukku otsima? Mis me ikka muud istume?»

«Kuspoole sa mõtled minna?» küsis Janka.

«Mikutsitšõ ümbruskonnast tunnen ma halvasti üht kohta: ma ei ole veel kordagi käinud Panjamonis Neementaguseid põlluvaheteid kaudu. Kui õige läheks?»

«Sinuga kahekesi olen valmis ükskõik mis radu ja ühe kõik mis teid mööda minema kas või maailma lõppu,» andis Janka Tukala täieliku nõusoleku.

«Ja kas sa tead, mispärast ma tahan Panjamoni minna?»

«Võib-olla tean, kuid ega ei tea,» vastas Janka.

«Tead, vanapoiss, südametunnistus piinab mind — sellest päevast peale, kui ma Traitšanskaja muti kannu puruks lõin. See mulle suuremat ei loe, aga võib-olla loeb paljugi, et ta peab süüdlaseks sind. Ja seleta mulle ära, misjaoks oli vaja teha pahandust elatanud ja heasüdamliku naisele, kes võiks meile vanaemaks olla? See kann ehk oli tema sõber, ammune kaaslane tema eluteel, aga meie saime hakkama säherduse sigadusega! Kui ma ei lunasta oma süüd hea Salameja-tädi ees, siis nuhtleb jumal mind ennast,» lõpetas Labanovitš naljatlevalt traagilisel toonil.

«Jumal?» küsis Janka.

«Hea küll, kui mitte jumal, siis saatuse... Tead, Janka, elu ei kingi inimesele ühtki rumalust, ühtki sigadust, mis ta teeb oma vahekordades teistega... See on kõõmes, aga kõik see on õige.»

«Mulle meeldib kõik, mis sa praegu ütlesid, Andrei. Aga kuidamoodi sa mõtled oma «patu» lunastada?» küsis Janka.

«Nimelt järgmist moodi: täna on Panjamonis turupäev. Turul peavad meid kõige enam huvitama potipõletajad, ostame kõige suurema vaabatud kannu, mis neilt iganes saada on. Selle kannu külge ma kleebin sedeli, millel seisab: «Kallis Salameja-tädi! Ärge kandke meile viha, iseäranis mitte Jankale: kannu ei lõõnud katki tema, see on meie mõlema süü.» Ja kirjutan oma nime alla. Küll ta usub, sest tunneb mind maast-madalast.»

«Ja kui me säärast kannu ei leia?» küsis Janka.

«Sest tellime potipõletajalt veelgi suurema kannu, kahe kannaga,» vastas Labanovitš.

Vagunis ei olnud sõitjaid kuigi palju. Labanovitš võttis kassaaarse istekoha ja hakkas vaatama üha uusi ja uusi paastikke, mida igale paikkonnale oli maalinud helde loomus või ka loonud inimese käsi. Kuidagi sõnulseletamatult oli see inimese ja looduse ühine looming, selle üldise meeleolu varjundid.

Ainult üks asi ei valmistanud rõõmu: äkilised külmad ja need olid rukkiorased põldudel ja rohu luhal kasvus kinni jäänud. Iseäranis torkas oma kidurusega silma tõuvili istakatel põllusiilakutel, mis mööda liivaseid künkaid üles tõusid, kadudes poole pealt nende teisele küljele. Teinud nägid välja mõisapõllud, mis koosnesid parematest maastahmakatest ja olid ühendatud suurteks väljadeks metsate ja abimõisate ümber. Õigel ajal maha tehtud ja hõlkesti väetatud, kasvas tali- ja suivili neil põldudel hästi ja pidas kindlalt vastu raskele kevadele.

Labanovitš silmitses suure huviga kõike, mis rongi kiirel kihutamisel pilgu ette jäi, kuna sõit viis teda iga hetkega aina kaugemale Mikutsitšõst ja Neigertavast, kust ta alles hommikule oli tulnud Jankaga mööda põlluvaheteid, kus nad seni polnud käinud. Seal lähedal oli ka see uhke põline pedajas, mille krooni Labanovitš oli ammugi eemalt näinud, kui Mikutsitšõ lähedal üle ühe seljandiku minna. Horduvalt oli ta seal seisnud, et seda pedajat imetleda. Ta vastas pikksilmaga, mille oli omal ajal Pinskist otnud, kui ta Võganõ koolis õpetajaks oli. Sellest seljandikust oli pedajas kuue versta kaugusel. Ja alles äsja oli Labanovitš Jankaga selle imelise puu juurest päris lähedalt läbi käinud. Veel nüüdki nägi Andrei seda puud ja sõpra vaimu silma ees.

Mida kaugemale Labanovitš Mikutsitšõst ja selle ümbruskonnast jõudis, seda vähem ta neile mõtles. Nüüd täitsid teismehed pead uued mõtted, mõtted sellest linnast, kus ta polnud veel käinud, ajalehest ja selle toimetusest, kuhu oli teda kutsutud. Mida saab ta seal näha? Kuidas teda vastu võetakse? Mis tööd toimetuses antakse? Samuti ei unustanud Labanovitš seda, et ta on politsei salajase valve all. Pispärast oligi ohtlik minna Vilnosse sõiduks luba

küsima. Teda võidakse politseis pinnima hakata, et milles ta luba tahab saada. Võib välja tulla, et valvealusel teada, mis vahekorrad tal politseiga on. Paremini juba vaikselt minema sõita, aga seal tulgu mis tuleb, peaaegu pole tarvis ühe koha peal hallitada.

Oli juba päris valge, kui Labanovitš hakkas lähenema Vilnole. Maaililise kuppelja mäekünka tagant, milline Vilno ümbruskonnas on nii rohkesti, tõusid päikesekiirgused kuldsete nooltena selgesse külma taevasse. Samal ajal lähenes rong iga hetkega jaamale ning viimaks peatus. Väike kohver käe otsas, astus Labanovitš esimeste hulga vagunist välja ja hakkas rahvavooluga kaasa minema, vahtides suure huviga allmaatunneleid, mis jaamast linna viisid. Palju kordi käigud hargnesid ja kui poleks olnud silte, oleks uustulnuk võinud kergesti eksida. Lõpuks jõudis Labanovitš linna, läks üsna laiast väljakust üle ja sattus otsekohe Ostra Brama juurde, kus asus katoliiklaste pühadus, Ostra Brama jumalaema pilt.

Niipea kui inimesed olid kaarja värava alla jõudnud, võtsid nad kõik, nii jalakäijad kui hobusemehed, isegi tahisad kroonuametnikud ja politseinikud, mütsi või kübara peast, astudes või sõites edasi pikaldasel sammul. Vaatamata varajasele tunnile, põlvitasid mõlemal pool tänavat usklikud, mehed ja naised, peksid endile ägedalt rusikaga rindu ja tagusid otsaesist vastu külma pakksillutist. Palju oli siin kerjuseid, kes palvetasid iseäranis suure agari sega ja valju häälega. Labanovitški pidi mütsi maha võtma. Sealjuures meenus talle üks talumees Polesjest, keda sunniti vägisi kirikusse minema. Minnes olevat ta ütelnud: «Ma võin küll minna, aga kätt ega suud ei longuta!»

Ostra Bramast möödas, hakkas Labanovitš vaatama ja salamahti lugema tänavanurkadel silte, et leida seda tänavat, kus asus ajalehe toimetuse. Aeg oli veel varajane. Linn oli vaevast unest ärkanud ja liikumist vähe. Vahel harva juhtus silmama üksikut meest või naist, kel polnud mahu voodis mõnuleda, ja mine tea, ehk neil kõigil oma magamisaset polnudki. Need olid enamasti halli vammust kannud mehed ümberkaudsetest küladest ja linna umbsopitud, käsitöölised ja inimesed teadmata elualadelt. Kohutud, katkises riides, mureliku ilmega, tõttasid nad kuhugi et hankida igapäevast leivapalukest. Labanovitš vaatas neid üksisilmi ja osavõtlikult, mõeldes, kui palju on inimesi, kelle elu on hulga kibedam kui koolidest lahtilastud õpetajail. Pikaldasel sammul kõndis ta kõrvalistes, kitsas-

te tänavates, et nendega lähemalt tutvuda — linnas ei neid rohkesti. Mõnelgi puhul viisid need jalutaja ümbruskonda, kust edasi ei pääsenud. Ta hakkas tagasi pöörduma, kuid ei osanud enam orienteeruda, sest linn oli talle tundmatu, läks vastaskülge ja sattus uuesti ümbruskonda. Viimaks jõudis ta märksa avaramaile tänavale. Seal sammul võis siin näha vene ja katoliku kloostreid, kirikuid, vene ja luteri kirikuid, kabeleid, mida kaunistasid katoliku pühakute omapärased skulptuurid. Nad kõik meenutasid isesuguse sümbolse kroonika, mis kõneles linnast elust paljude sajandite vältel, tema käekäigust aja-

ajast. Ekseldes mööda suuremaid ja kõrvalisemaid tänavaid, sattus Labanovitš ka säärestesse rajoonidesse, et kaotas lühiajalise lootuse inimestelt küsimata leida Zavalnaja tänavat, mida ta otsis. Selle aja peale aga oli Vilno ärkanud ja hakkanud elama oma elu tsaari-impeeriumi tolleaegse suurbanglanna politseilik-bürokraatlikus laadis. Veel pool tundi, ja lõpuks seisis Labanovitš toimetuse ees. Selle kõrval asus üsna suur ja rikas kauplus uhke maalitud sildega, millel seisis vene keeli: «Amsterdami kaubafirma.» Ehk võinud arvata — esialgu rahvas niimoodi arvaski —, et selle kaubamaja siin on avanud mõni rikas ärimees Amsterdamist. Tegelikult aga kuulus äri kohalikule sigurile kohvikaupmehele, kelle nimi oli Amsterdam.

Ärglikult, pisut ärevuses ja isegi hirmuga astus Labanovitš toimetusemajja uksest sisse.

Pisikeses toapugerikus lihtsa laudvaheseina taga, milles oli vaheldane klaasimata aken, istus kõhetu noormees. Tema ees oli klišéstripott pintsliga. Ta keeratas ajalehenumbrit kord ühekaupa, kord tervete kimpudena kokku ja kirjutas neile peale nii- või teistsuguse aadressiga silte.

Noormees tõstis pilgu tundmatule sisseastujale. Labanovitš ütles talle valgevene keeli aupaklikult: «Tere päevast» ja küsis:

«Kas siin on toimetus?»

«On küll,» vastas noormees ja päris omakorda. «Keda te siinpoolsest otsite? Mis asja pärast te tulite?»

Noormees rääkis valgevene keeli, aga tugeva poola aktsendiga. See oli ajalehe ekspediiitor, majandusala sekretär, raamatupidaja ning asjaajaja. Teda hüüti Stassiks, perekonnanimi oli tal Guljašak. Labanovitš ütles, et toimetaja on saatnud talle kutsa toimetusse tööle tulla.

«Olge siis lahke ja võtke mantel ära. Toimetaja tuleb harilikult kella kaheteistkümne paigu.»

Stass Guljašak oli nüüd oma uue tuttava vastu märksa sõbralikumaks muutunud. Ta avaldas isegi arvamist, et siinsamas toimetuses on Labanovitši jaoks tubagi, mis viipas käega selle toa poole, mis asus vaheseina vastas.

«Kus te siis ise elate?» küsis Labanovitš.

«Minu korter on linnas. Elame kahekesi emaga,» vastas Stass ja lisas: «Ta peab mul kostilisi.»

Stass osutus jutukaks ja mitmeti abivalmis poisiks. Stassi loal käis Labanovitš ka ses toauberikus, mis pidi tema elukohaks saama. Tuba oli raamas, ammuilma valgendamata, sünge ja kõle. Aknale oli kleebitud ajalehe number, nii et seda väljast lugeda võis, kuid see varjas valguse ja muutis toa veelgi pimedamaks. Toa teises otsas seisis magamisase, mis nägi välja nagu sanitari kanderaam. Kahe külgpüü külge kinnitatud jäme talupoeglikku päritolu riie oli kotti vajutatud ja kogu see voodi meenutas pesuküna. Hiljem hakkaski Labanovitš seda nõnda hüüdma.

Varsti jõudis toimetusse ka toimetaja ise, kõrget kasvulaiaõlgne ja toredate mustade vurrudega mees. Nähtavasti pidi ta enne riietumist kinnitama vurrudele vurruhoidjad, neid kõvasti pingutama ning otsad kukla tagant kokku siduma, ja nõnda oma tund aega ringi käima, et vurrud omandaksid nende kandja soovile vastava väljanägemise. Toimetaja kogu olemine, viis, kuidas ta inimesi kohtles, kübar ja riietus andsid tunnistust, et ta kavatsuslikult tehtis inimestele muljet avaldada, suurema tähtsuse omandamiseks neile puru silma puistata. Oma välimusele pani toimetaja vägagi rõhku. Vähem tuntud inimestega kõneldes pidas ta ennast ülal iseteadlikult, armastas kasutada sõnu või ütlusi, mis näitasid teda originaalse, teistest erineva inimesena, kel ühtlasi on ka naljameelt ja optimismi. Iga tabava ütluse või mõttetera puhul laskis ta ise solidselt jämedal häälel naeru.

«Hoo!» hüüatas toimetaja joviaalselt, silmates Labanovitši. «Tere tulemast, isand Andrei! Hakkame tööle, mis?»

«Täna heade sõnade eest,» vastas Labanovitš aupaklikult, «ei tea ainult, kuidas see töö mulle sobib.»

«Eks meilgi pea lõikab ja töö mõikab,» ütles toimetaja käega heites. «Lööme asjale sihukese vungi sisse, mu härra, et tolm taga. Mis?»

Toimetaja pani oma raske käe Labanovitši õlale, andes

sellega mõista, et tema, toimetaja, on lihtne ja arusaaja mees ja et toimetamisega ning ajalehega on lood nii heal ajal, et paremini pole võimalikki. Toimetaja optimismi tõestas ja rõõmustas Labanovitši, sest temagi tahtis, et see tõesti nii oleks.

«Ütlege, palun, kuidas ajaleht rahva hulgas levib?» küsis Labanovitš.

Toimetaja lõi otsekui kohmetudes korraks silmad kõrvale, kuid vastas kindlalt:

«Hästi, täitsa hästi, isand Andrei. Ja levik paraneb veelgi, kui hakkame teda trükkima kirillitsas ja ladina kirjas — määrane kavatsus meil on, sest palju valgevenelasi on katoliku usku.»

See uudis Labanovitšile suuremat heameelt ei valmistanud, sest juba tollal liikusid jutud, et valgevene ajalehele hakkivat ligi poola klerikaalid. Kuid esialgu pidas ta paremaks sellest vaikida.

Veel tükk aega rääkis toimetaja kord sellest, kord teisest. Ta ei unustanud mainimata Krakovi ülikooli. Lõpuks andis toimetaja Labanovitšile kümme kopikat aegiraha.

«Võtke kehakinnitust ja puhake sõidust välja.»

Toimetaja näitas käega toapugeriku poole, kus seisis pesukünataoline voodi.

20

Toimetuse lähedal oli söögi- ja teemaja, mida pidas Tõsivene Inimeste Liit. Seal võis viie kopika eest saada taldriku borši ja vastava portsjoni putru. Kõike seda rääkis Labanovitšile Stass.

«Võib-olla on küll mustasajalaste oma, kuid miks ei peaks teda kasutama, kui sul raha vähe?» pilgutas Stass kavalalt silma ja lisas: «Ei tee mustasajalaste borš ja puder inimest veel mustasajalaseks. Kuidas te selle peale vaatate?»

«Olen teiega ühel arvamisel, Stanisław Zygmuntovitš,» ütles Labanovitš takka. Ta silmis välgatas lõbus tuluke: «See on isegi huvitav: «tõsivene inimesed» annavad odava raha eest mässajaile süüa!»

Stass puhkes naerma.

«Ja mitte ainult mässajaile, veel isegi päris... jumal teab kellele,» ütles ta.

Nad läksid. Söögiisaal oli kaunis ruumikas, aga pisut

räpane ja primitiivse sisustusega. Lauad olid kirvela laudlinad puudusid. Toolide asemel seisis laudade ümber puutaburetid või lihtsalt pikad kitsad pingid. Laudade ääres istusid mõned ebamäärase elukutsega mehed. Labanovitšile koguni tundus, et nende hulgas oli üsna harilikke taskuvargaidki. Niisuguses seltskonnas olid Stass ja Labanovitš kõige elegantsemad noormehed. Sellepärast too keskealine laia punaka habemega mees, kes istus puhveti kõrval, kus seisis tüsedad teekannud, klaasid ja ümber lihtlabased taldrikud, nende peale nii umbusklikult vahtaski.

Puhveti juures ja söögisaalis toimetas kiirustamata veel noor naine, nõbinaline ja roosapõsine. Ta kandis laudadele teed ja tõi borši ning putru. Üks kunde nimetas teda meelitavalt põldpüüks, kui ta selle juurde tuli.

Stassi ja Andrei lauast järgmises olid istet võtnud kaks kundet, välimuse poolest linnamees ja maamees. Nad ajasid juttu omist asjust, tööotsadest, kellel, kuidas ja kus on näkanud.

«Kui palju sa's teenisid?» kuulis Labanovitš linnameest maamehelt küsivat.

Maamees ohkas, pühkis käega üle vurrude, vaatas linnamehe otsa ja vastas tõsisel ilmel:

«Ruubel taks, suurmaid sekki kaks.»

Labanovitš ei kahetsenud siiatulekut: sööklas võis nii hästi keha kinnitada kui ka rahulikult inimesi vaadelda, kuulda mõne tabava sõna või mõttetera. Võis näha ka huvitavaid stseene. Ta mõtles Janka Tukalale. Oleks kena, kui temagi oleks siin. Kindlasti ei läheks siis muidu kui et nuputaks välja mõne aforismi, näiteks seesuguse: «Isegi mustasajalisest sopast võib leida kullateri.» Labanovitš mõtles maamehe ütlust oma teenistuse kohta.

Kui Labanovitš oli ringi teinud linna tähtsamates, peagi tavaliselt maalilistes rajoonides ja toimetusse tagasi jõudis, hakkas kalduma õhtusse.

Stass oli tööpäeva lõpetanud ja läks oma korterisse. Labanovitš jäi üksinda ja tõmbus samuti oma magamispaika, kus seisis juba tuttav pesukünataoline ase. Vanem naine, kes toimetust koristab, tõi jämedast riidest teki ja puntra mingeid kaltse pealuseks. Andrei tegi voodi ära, heitis pikali ja muigas: vististi ei oleks ühelgi keisril oma voodis nii mõnus kui Labanovitšil ses pesukünas. Pikka aega ei saanud ta und. Meenusid mitmesugused sündmused, uues kohas möödunud päeva muljed, ta mõtles, kuidas

elab homme päev, mida uut see talle toob. Tekkis hulk mõtteid ühenduses ajalehe väljaandmisega, kelle rahaga seda tehakse, missugused tulevikuväljavaated tal on.

Linnakära aga kestis väsimatult. Akna taga tänaval paistsid rasked vankrirattad. Rütmiliselt kõlksusid vastu silutist rautatud hobusekabjad, kostis inimhääli ja vanamoodise hoburaudtee järskudel pöörukohtadel rataste läbilõikavat kriiksumist vastu rööpaid. Kõik see sulas kokku nemedaks ja vaibumatuks kohinaks. Selle summutatud kohina saatel uinus Labanovitš nagu kott. Aga niipea kui valgeks läks ja hoburaudtee kolisema hakkas, oli uni läinud, kuid ta lamas veel mõnda aega, sest rutata polnud kuhugi. Oli alanud uus päev oma õiendamiste ja muredega. Rongipealt tuli nii või teisiti lahendada küsimus, kuidas ja selle rahadest toimetuses elada. Toimetaja kolme- ja viiekapikaliste varal kaugele ei jõua. Stass oli eile ütelnud, et ajalehe väljaandmiseks erilisi rahasid ei ole, et lehe kaastöötajad — tõsi küll, neid ei ole kuigi palju — töötavad pigem idee kui honorari pärast ja Stass ise saab kõigest kolm rubla kuus ning väikese protsendi lehe läbimüügist. Kuid ta armastab valgevene ajalehte, võtab tema käekäigu osa ja teeb tema heaks mis iganes võimalik.

Hommikul kella kümne paigu ilmus Stass esimesena toimetusse. Ta teretas Labanovitši sõbralikult.

«Kuidas puhkasite?» küsis Stass.

«Täna küsimast. Võib ütelda, et ei puhanud halvemini kui kuberner: kuberner väriseb oma elu pärast, ta kardab terroriste. Aga mis minul karta? Kõige hullem koht, kuhu võib sattuda, on pagendus ja vangimaja,» naljatas Labanovitš.

«Pagendusse ja vangimajja võivad parem kubernerid ise minna,» arvas Stass.

Nad said hästi jutu peale. Stass oli leheasjadega ja selle seadmisel mehhanismiga enam-vähem kursis, kuid ei rääkinud kõike välja: võib-olla ta kõike ei teadnud, aga võib-olla ta lihtsalt ei tahtnud rääkida. Labanovitš sai Stassilt teada, et toimetaja Vlasjukile kuulub ajalehes teisejärguline roll, ta on ametlik isik, toimetuse esindaja, toimetaja ainult juriidiliselt. Tegelikult aga on ajalehe juhtijaiks ja suunaandjaiks vennad Stafan ning Jass Liskovskid. Tegelik toimetaja on Stafan Liskovski. Vanem vend Jass on ajalehe kassameister. Suurema osa oma tööst teeb ta kaugel väljaspool toimetust, peaaesjalikult reisidel. Mis reisirõõmu need, sellest kuulis Labanovitš hiljem. Jass Liskovski ees-

märgiks oli koguda võimalikult palju valgevene eksponaate ja avada koduloomuuseum. Kaalutlused saada mõnesugust majanduslikku kasu ei olnudki ses tegevuses kõige viimasel kohal. Mõned eksponaadid vahetas Jass Liskovski säärase vastu, mis tal puudusid, kuid löikas sealjuures ise vahelt. Sõites mööda Valgevenemaa mitmesuguseid nurki, vanaaegseid linnu ja aleveid, ei jätnud ta kaotamata kloostreis, katoliku ja vanades vene kirikuis, külastas poolakate härrasmaju ja šlahtamõisaid, ajas oma asju ja kogus valgevene ajalehe tellimusi. Katoliku preestrid, rentnikud ja mõisaomanikud nägid ajalehes üht abinõu, mille kaudu levitada poola elulaadi Valgevenemaale. Pole aga võimatu, et sellele mõttele viis neid valgevene vana vara koguja ise. Preestrid ja mõisnikud küll kõik ajalehte ei tellinud, kuid toetasid teatavate annetustega selle ilmumist. Siit selguski põhjus, miks ajalehte mõnda aega trükiti kirillitsas ja ladina kirjas.

Punktipealsel kellaajal tuli toimetaja. Ta lopsakad redaktorivurrud seisid sõjakalt oma asendis nagu alati, kaotamata seda vormi, mis vurruhoidjad olid neile andnud. Ka toimetaja ise oli nagu alati rahulik ja tasakaalukas, ikka ühesuguselt enesekindla, lõbusa ilmega nagu tavalliselt inimesel, kes armastab naljatada ja naerda.

«Noh, kuidas te tunnete ennast uues korteris ja uues olukorras, mu härra?» küsis toimetaja Labanovitšilt pärast tema ja Stassiga käitlemist.

«Täna, Mikita Aljaksandravitš, tunne oleks täiesti nagu kuberneril, kui soolikad kõhus ei koriseks.»

Toimetaja laskis heasüdamlikku põrisevat naeru.

«Mulle meeldivad valgevenelased just sellepärast, et nad ei kaota tuju ja et neil on Zaporozje kasakate isu, mis?» ütles ta. «Ma leian teile teenistust, mu härra,» rääkis toimetaja edasi. «Mul on Polesje raudtee valitsuses tuttav insener nimega Blok. Ma räägin temaga. Ta annab teile ümberkirjutamist ja tasub hästi.»

«Selle eest aitäh,» vastas Labanovitš südamest.

«Me aitame teid otsa peale, mu härra, ja teeme teile maailma lahti,» ei lakanud toimetaja. «Ja et soolikad ei koriseks, selleks saab otsekohe lahti löödud pidu, nii et kogu Zavalnaja uulits kajab.»

Toimetaja andis Stassile mõned vaskmündid ning saatis ta paari keerusaia ja rõngikut ostma. Ise aga võttis ta nurgast priimuse ja hakkas suure agarusega selle kallal tallama.

«Aga seniks kui ma kubeneri kõhutäit valmistan, vaa-dake teie läbi Ülejõe-Martsini korrespondents ja tehke parandusi, kus vaja. Ta on võimekas inimene, ainult keel hakkab.»

Toimetaja pistis Labanovitšile pihku käputäie piklikke paberilehti, millele olid kirjutatud sõnumid, ise aga jäandas priimuse kallal edasi.

Labanovitš istus laua äärde, et saadetisega põhjalikult tutvuda.

«Korraldavad mulle eksami,» mõtles ta ise. «Nojah, egas midagi, kas trump ratastega või laua alla. Aga eks meilgi see lõikab ja töö mõikab,» mõtiskles Labanovitš priimuse valju kahina saatel.

21

Pärast toimetajaga rääkimist, teise päeva hommikul, mõtles Labanovitš käia tema ja vendade Liskovskite juures. Kõik nad olid poissmehed, või nagu siis öeldi, kavateriseisuses, ja elasid ühes korteris. Stafan Liskovski oli tundmatu külalise ootamatust tulekust üllatatud. Kõigist kolmest kodakondsest oli ta kõige varemini tõusnud ja sirjutuslaua taha istunud. Kui kõlas arglik koputus uksele, tuli Stafan ja küsis:

«Kes seal on?»

Labanovitš seletas nii hästi kui oskas, kes ta on ja misjooksu tuli. Uks avaness. Lävel seisis valgevene ajalehe õige toimetaja ise, madalat kasvu noor mees, päris ilusa klaari näoga ja tumehallide silmadega. Ta surus Labanovitši kätt ja viis tulija meeldivalt naeratades kabinetti.

«Noh, võtke platsi, palun,» Stafan osutas toolile, ise aga istus laua taha. Laual lebasid mõned ajalehenumbri, käsikirjad, mitmesugused artiklid ja sõnumid. Stafan töötas neid läbi järgmise lehenumbri jaoks. Nende käsikirjade hulgas oli ka Ülejõe-Martsini sõnum, mida Labanovitš oli eile kohendanud. Laual valitses eeskujulik kord: käsikirjad ning ajalehed olid ilusti üksteise peal ja iga asi omal kohal. Labanovitš vaatas korra kabinetti ringi. See ei tundunud võrreldavgi toapugerikuga toimetuses, kuhu oli pida-nud asuma Labanovitš ja kus seisis tema «pesuküna». Kahe ukse kaudu pääses kabinetist teistesse tubadesse, mis korteris olid.

Stafan Liskovski võttis laualt Ülejõe-Martsini, noogu-

tas lahkelt peaga paremale ja vasakule, otsekui tahaks nii moodi oma juttu alustada.

«Olen teie redaktuuriga täiesti päri,» ütles ta Labanovitšile.

«Väga rõõmustav kuulda,» vastas Labanovitš, kel uuesti tärkasid lootused.

«Kuidas teile meeldib meie ajaleht?» küsis Stafan.

«Minust ei maksa rääkidagi: ta on mulle kallis. Ta on mulle kallis üksnes sellepärastki, et see on esimene valgevene ajaleht. Ja mis kõige olulisem, teda loevad meelest lihtinimesed, kellele ta on mõeldudki.»

Labanovitši vastus kutsus Stafani huulile taas naeratuse.

«Seda on väga, väga meeldiv kuulda, iseäranis teie suust,» ütles Stafan. Labanovitš tabas tema sõnadea võltsi tooni, kuid vaikis.

Samal ajal avanes viivitamisi uks, mis oli vastasseinas ja sisse astus Jass Liskovski. Labanovitš jõudis näha valgevene toa seinal mitut vanaaegset mõõka ja püstolit. Kuid see kõik ilmus vaid korra pilgu ette, sest uks pandi kinni.

Jass Liskovski ei olnud sugugi venna moodi, ta oli selgest terve pea jagu pikem. Jassi näol mängles kogu aeg naeratus, vahel väga magus, lipitsev, vahel aga kaval ja teeseldud.

«Saa tuttavaks: meie lehe uus kaastööline, andekas poiss,» esitles Stafan Labanovitšit.

Naeratus Jassi näol sulas veelgi laiemaks ja meeldivamaks.

«Väga, väga rõõmustav näha teid meie hulgas,» rääkis Jass magusalt. «Tegelikult olen ma teiega tuttav, kaudselt. Teate, minu elukutse on reisimine. Ma reisin ühest Valgevenemaa nurgast teise, jälgin kogu elamist ja panen tähele, millest inimesed räägivad, ühesõnaga, otsin kõike seda, mis moodustab valgevenelaste omapära. Ka teist olen ma palju kuulnud, loomulikult head. Ja nüüd olen väga rõõmus, et näen teid enda ees.»

Labanovitš vaikis, kuulates seda diplomaati ja osavat venda. Jass aga jätkas:

«Meie valgevene rahvaühendus kasvab, ta laieneb, meie ajalehe ümber on kogunemas rühm teadlikke valgevenelasi. Varsti ühinevad meiega kõik meie parimad jõud.»

Jass rääkis suure innuga. Ta huultele ilmus kord magus, kord kaval naeratus. Kui Jassi lennukas ilukõne käis para-

lasti, lähe hooga, ilmus teisest uksest Mikita Aljaksandran, paljajalu, seljas ainult lühike alussärk. Kogu oma olemisega meenutas ta mütakat malmposti. Vägisi ajas see paasegi päris alasti mees naeru peale. Vlasjuki nina all hõltsid vurruhoidjad, kukla tagant otsapidi kinni seotud. Toimetaja sihuke «pidulik» esinemine käis Jass Liskovski kahtlase maitse pihta. Sõnagi lausumata läks ta kärmesti oma tuppa ja võttis seinalt ühe vanaaegse mõõga. Tera tupest välja tõmbamata laksatas ta tupega paar korda vastu toimetaja tagumikku. Toimetajat see põrmugi ei kahandanud, ta ainult ütles:

«Ega siin ometigi preilikesi ole.» Keeras selja ja läks oma tuppa. Seal olid tal pommid ja tõstekang, ta hakkas laullemisharjutusi ja seejärel tualetti tegema.

Vennad Liskovskid aga rääkisid palju ja suure veendumusega, rääkisid nõnda, nagu oskaksid ainult nemad avaldada seletada kõiki elunähtusi. Ja kõike kujutasid nad nappades värvides.

Ei jäänud mainimata ka Krakovi ülikool, kus ei õppinud ainult Elaiza Paškevitš (Tsjotska), vaid veel hulk teisi valgevenelasi. Neid abistab valgevene rahvaühendus, valgevene üliõpilasselts. Ka Labanovitšile pole tee Krakovi ülikooli suletud.

«Kas teate, austatud sõber Andrei,» ei jahtunud Jass Liskovski maha, «kultuur tuleb meile ja kaugemale itta lahneda!» Viimase sõna ütles ta rõhutatult.

«Kuidas aga määrata selle Lääne piire?» küsis Labanovitš.

Jass Liskovski naeratas andestavalt: küll sa oled aga harimatu mats, kui niimoodi võid küsida!

«Lääs on — Itaalia...»

«Kas Rooma paavstiga või ilma paavstiga?» torkas «harimatu mats» Andrei vahele.

Jass Liskovski laskis küsimuse kõrvust mööda ning jätkas:

«Šaakamaa, Prantsusmaa, ja kui soovite, Poola. Peamiselt on kultuur Läänest meile tulnud ja tuleb nüüdki Poola kaudu.»

«Kuid Poolat kui niisugust pole praegu olemaski. Ja kui sealhulgas on tulnud šlahtameeste «nie pozwoliem»* ning reaktsiooniline katoliiklus ja kui seda nimetatakse kultuu-

* Nie pozwoliam — ma ei luba (poola k.). Tõlk.

riks, siis selline «kultuur» võib koera saba alla käia,» ütles Labanovitš.

«Seda me kultuuriks ei peagi,» sai Stafan vahele ütelda kuna Jass pani veidike jahmunult käe Labanovitši õlale.

«Teil, austatud sõber, ei ole sellest täielikku arusaamist mis meile Läänest tuleb. Ega kultuur ometi asialikult Venemaalt tule! Kohe on märgata, mis mõju on vene kool ja venestus teile avaldanud, selles aga on teie viga.»

«Andke mulle andeks, austatud isand Jan,» ütles Labanovitš leebelt. «Te panete vene kooli ja venestuse ühis patta. Ma ei tunnusta seda, ma võitlen selle vastu, nii nagu oskan. Kuid vene kool on minu jaoks Puškin, Belinski, Gribjedov, Gogol, Lermontov, kordumatu Ivan Andrejevitš Krõlov, keda ma väga armastan. See on minu vene kool.»

Vennad Liskovskid rääkisid veel pikalt Lääne kultuuri, rääkisid kui poliitikud, diplomaadid.

Labanovitš tuli nende juurest ära ebamäärase tundega, ta peas valitses segadus. Ta silmad seletasid nüüd pisut paremini vendade Liskovskite rolli. Piir, mis neid Labanovitšist eraldas, jäi ületamata.

Ainuke teataval määral reaalsem asi oli toimetaja Vlasjuki kiri insener Blokile. Labanovitš pääses tema juurde minema alles pärast lõunat ja teda ei lastud inseneri kabinetis mitte kohe. Viimaks astus ta siiski üle läve kabinetis, kus laias pehmes tugitoolis, majesteetlikult nagu keisritroonil, istus insener Blok, ise ninapidi pabereis. Ta kergitas vaid korra pilgu sisseastuja poole, ei lausunud aga musta ega valget ja langetas silmad uuesti paberile.

Teinud aupakliku kummarduse, jäi Labanovitš ukse kõrval seisma, oodates, millal Blok tema poole pöördub, ja silmitses tähtsat inseneri. See oli intelligentse väljanägemisega elatanud mees, rahulik ja soliidne. Toimetaja oli ütelnud, et Blok on liberaal, oma poliitilistelt vaadetest kadett.

Kabinet oli valge, ruumikas, uhkelt sisustatud. Seinal rippus teedeministri pilt, kuid Blok nagu varjas selle ära oma isikuga, oma kolmveerand-suuruse peapaljakuga ja toreda lühikese, aga laia habemega, millest paistis hõbedallegi niite.

Mõne minuti pärast vaatas insener paberilt üles, tõstis pea ja heitis Labanovitšile sellise pilgu, nagu kaaluks teda mõtetes.

«Kas minu jutule?» küsis Blok.

«Jah, härra insener. Mul on teile kiri,» vastas Labanovitš.

viis, astudes laua juurde ja ulatades insenerile ümbriku, milles oli toimetaja kiri.

Blok lugesi kirja läbi ja tunnistas Labanovitšit uudishimulikult, suurema tähelepanuga.

«Mujaa,» pomises insener ebamääraselt ja vaatas veel kord külastaja otsa.

«Tõtt ütelda, niisugust tööd leida, mis teile sobiks, mujaa, on mul raskevõitu.»

Insener vaikis, Labanovitš aga jäi südame põksudes ootama tulemust.

«Kuid ehk võiksin teile siiski midagi sobivat pakkuda,» ütles Blok. Ta avas lausahtli ja võttis sealt välja puntra pabereid. Mitu poognat eest ära pööranud, otsis ta sealt ühe ruutarssinalise poogna paberit ja teise, mis oli kiiruga arve täis kirjutatud.

«Vaadake, noormees,» ütles insener Blok, «siin on kaks paberipoognat — must ja puhas eksemplar. Parandatud arvud te kannate puhtale poognale... See olgu nii esialgu. Andke arvud mustandilt puhtale poognale korralikult üle ja tulge siis tagasi. Selle aja peale leiame teie jaoks midagi sobivamat... Nojah, kõike head!»

Üks rahvamehelikult ulatas insener Blok Labanovitšile kätte.

Labanovitš väljus seitsmekorruselisest raudteevalitsuse koostööst. Ta oli heas tujus: ilmas saab elada ka siis, kui tuleb töötada ja ära põlatud nagu kustunud küünal. Ta tegi kindla otsuse, et selsamal öhtul saab kirjutatud pikk kiri sõbrale Janka Tukalale. Muljeid on kuhjaga, nii et kirjutada võib palju ja väga huvitavalt.

Nääraste mõtetega läks Labanovitš oma toapugerikku, kus teda ootas tuttav «pesuküna». Kirjas sõbrale võib ta selle urka ristida «Venuse matmiskoopaks».

See, mida Labanovitš esialgu oli pidanud suureks rõõmuseks ning kordaminekuks, valmistas talle hiljem palju muret ja meelekirbedust.

Labanovitš istus oma toapugerikus, küürutades hiiglasuurte lineeritud paberilarakate taga. Kummalgi poognal oli vähemalt sada ruutu, kõik üksteise sarnased nagu kaks tilka vett. Mustandpoognal olid arvud kohati maha tõmmatud ja parandatud. Need tuli samasuguses järjekorras

puhtale poognale kanda. Küll sihtis Labanovitš neid ruuta, küll luges ja kontrollis ta, et iga ruut langeks kokku vastava ruuduga teisel lehel, kuid arvude kirjutamisel sattusid nad puhtal poognal järjest ja järjest valesse lahtrisse. Kui viga välja tuli, läks Labanovitši meel hapuka, mis sulega kirjutatud, tuli noaotsaga maha kraapida, sest kumm ei aidanud. Mahakraabitud arvude asemele tekkisid laigud, kust paber läbi paistis. Mitu päeva nägi saamatut ümberkirjutaja vaeva lihtsa, puht mehhaanilise töö kallal ja läks sageli endaga metsa. Üks viga tõi kaasa teise, Mis moodi ta küll toimetajale silma mõtleb vaadata? Ja mis näoga ta säärase töö insenerile ära annab? Stassi nõuandel tuli otsida apteekidest happeid, mis tindi jäljed välja sööksid. Stass kutsus neid happeid «tindisurmaks». Kui Labanovitš nädala pärast lõpetas arvude kirjutamise puhtale poognale, siis nägi see «puhtand» välja hullem kui muustand. Alles nüüd tegi Labanovitš endale etteheiteid selle pärast, et ta polnud Blokilt üht puhast poognat varuks küsinud. Kuid tookord oli see ülesanne talle kerge paistnud. Või veel parem: oleks pidanud kõigepealt arvud õrnalt pliatsiga sisse märkima ja siis, kui nad ei satu sinna kuhuvaja, lihtsalt maha kummima ning kirjutama õigesse kohta. Sel puhul meenus Labanovitšile poola vanasõna: «Mądry polak, po szkodzie.»* Silmitsedes kirjut paberipoognat kraabitud laikudega, lausus ta endamisi: «See pole sul, vennike, enam Ülejõe-Martsin.»

Kehvas meeleolus läks Labanovitš Polesje raudtee valitsusse, et seda käpardlikku ümberkirjutust ära anda. Insener Blok istus samal toolil, ikka endiselt tähtis ja rahulik. Labanovitš kummardas. Blok vastas sellele napi, vaevalt märgatava peanoogutusega.

«Noh, kuidas on, kas kirjutasite ümber?» küsis ta.

«Kirjutasin, härra insener, ainult et esimene vasikas läks aia taha. Kui te oleksite nii lahke ja annaksite mulle poogna puhast paberit, siis ma teeksin selle korralikult.»

Insener ei vastanud sõnagi ja võttis rullikeeratud poognad. Vaevalt märgatav muie libises üle ta näo.

«Mnjaa,» pomises ta, «ümberkirjutajat või raamatupidajat teist suuremat ei ole.»

«Andke mulle puhast paberit, ma kirjutan ümber. Näüd ma tean, milles oli minu viga.»

Blok ei lausunud selle peale midagi, pani poognad lauale.

* Tõlkes: poolakas on tark pärast pahanduse tegemist. Tõlk.

võttis siis taskust rahakoti, ulatas Labanovitšile kümme rubla ja noogutas vaikides pead, andes sellega mõista, et rohkem rääkida ei tasu ja et tööd enam ei saa.

«Va kadett alandas mind,» mõtles Labanovitš raudteevalitsusest välja tulles, tänaval aga ütles endamisi: «Kümme rubla on kümme rubla.» Ja läks tagasi oma toa-pagerikku.

Uue lehenumbri ilmumine pani toimetuse kihama. Kui see päev oli, palkas Stass vastu õhtut harilikult voorimehe ja sõitis trükikotta valmistrükitud tiraaži ära tooma. Samaks ajaks ilmus platsi ka toimetaja ise. Toimetuses aga oli juba rohkesti koolinoori: gümnasiste, tehnikakooli õpilasi ja muidu noori poisse, keda oli raske kuhugi kategooriasse paigutada. Kõik nad aitasid valmistrükitud eksemplare valtsida. Töö kestis vahel üle südaöö. Kära ja lõbu oli laialt. Toimetaja pajatas igasugu lugusid, naeris ise ja naerutas teisigi. Priimus aga kahises järjest, ajades tahmuud kannus keema ühe täie vett teise järel.

Neil õhtuil ilmus vahel toimetusse ka Stafan Liskovski. Ta heitis valju peremehepilgu üle ruumi ja kohalolijate, mis rõhutatud tähtsust ja iseteadlikkust. Tema tulekul muutus Mikita Aljaksandravitš kohe tõsisemaks ega lobi-seunud enam. Mõnele siinviibijale noogutas Stafan sõbralikult pead, ise lahkelt naeratades. Ta seisatas, vaatas mõned leheksemplariid põgusalt läbi, seejärel aga läks teispoole vaheseina, kus istus Stass Guljašak, et rääkida temaga salajuttu, anda juhiseid ja viia kaasa ajalehe müügist laekunud raha. Seejärel lahkus ta toimetusest niisama tähtsal ja toredal moel. Niimoodi leidsid käegakatsutavat kinnistust Stassi sõnad, et tegelikult on ajalehe toimetaja Stafan Liskovski.

Ühel sellisel õhtul tutvus Labanovitš Mihhal Bavadzeiga, kes oli Panjamonist, nii et peaaegu ühekandimees. Panjamonis polnud Labanovitš temaga kokku puutunud. Praegu oli Mihhal Bavadzei samuti töötas: teda oli raudteelaste streigist osavõtu pärast ametist lahti lastud. Peaaegu ühekandimehed, leidis neil palju ühist jutuvainet.

Bavadzei oli Labanovitšist kahe aasta jagu vanem. Ta oli väga uhke selle üle, et oli samuti revolutsioonist osa võtnud ja selle tõttu töökoha kaotanud. Kuid meelt ta ei heitnud varem või hiljem, aga tagasi ta võetakse, sest töömehena oli ta tubli. Paljudele vallandatud raudteelastele olid nende vanad kohad juba tagasi antud.

Mihhal Bavadzei oli skeptiline natuur, kõigesse uuesse

suhtus ta umbusklikult. Peaaegu iga inimese üle ta naeris inimloomuse aususse ta ei uskunud. Toimetaja Vlasjuk nimetas ta piiratud juhmarkiks, kuid palju ausamaks vendadest Liskovskitest, sest need olevat lihtsalt šlahtlikku värvi jesuiidid. Neist tulevat eemale hoiduda. Nemat nagu ta ütles, olevat meistrid inimese hinge pugema, et seal midagi ära reostada. Samuti suhtus Bavdzei eitavalt valgevene ajalehe väljaandmisel: milleks seda tarvis, kui on olemas täiuslik, arenenud vene keel, mida valgevenelased hästi oskavad? Sel pinnal puhkes tema ja Labanovitši vahel vaidlus. Mingeid arukaid põhjendusi valgevene ajalehe ilmumise vastu Bavdzeil ei olnud. Ta vaid ilkus valgevenelaste sõnade ja nende sõnadega kirjutatud tekstide üle, mis Labanovitši rahvustunnet väga puudutas.

«Minu arvates, Mihhal Kirõlavitš, te olete lihtsalt äraandja, renegaat, kui te niimoodi suhtute oma rahvase, tema keelesse ja õigusse arendada oma kultuuri,» ütles Labanovitš yihaga.

Bavdzei kõverdas põlglikult suud.

«Ega te ometi taha, et koolgi oleks valgevene keele?» küsis ta pilkavalt.

«Kool ja teater ja kõik, mis rahvale kultuurieluks tarvilik.»

Bavdzei itsitas umbusklikult, nii et Labanovitši kannatus lõplikult katkes.

«Säärase suhtumisega oma mahasurutud, pimedasse, alandatud rahvasse te, vabandage väga, näitate, et te pole tõesti midagi muud kui üks Panjamoni lobiseja!» ütles Labanovitš juba päris vihaselt ja lisas: «Egas ilmaaegu teie kandi mees Margun ühe teie nimekaimu Sõmon Bavdzei sõrme otsast ära hammustanud.»

Ka selle tõestisündinud loo meeldetuletamine ei löönud Bavdzeid tasakaalust välja. Ta ütles ainult:

«Pjatruss Margun on äkiline mees, kuid ega see midagi tõesta. Ei,» juhtis Bavdzei jutu järsult mujale, «teie pessimistid ei tule midagi välja, sest teil pole õiget pinda jalge all. Kas või teie ise, te olete valgevene rahva taassünni entusiast, töötate ajalehes, aga mis te teenite? Kolm või viis kopikat päevas, kuid raha pistavad Liskovskid oma taskusse, te isegi ei tea, kui palju. Teie ja toimetaja — olgu öeldud, vari-isik — võite aga panni lakkuda.»

Mihhal Bavdzeid oli raske ta seisukohtadelt väärida. Oma vastase teravaid sõnu ei pannud ta sugugi tähele ega

olnud vähimalgi määral puudutatud. Vastupidi, ta oli Labanovitši vastu väga osavõtlik.

«Eks teile lõõritata laulu Krakovist,» hakkas Bavdzei üheselt, «aga te näete seda Krakovit niisama palju kui oma kardu. Teid, andke mulle andeks, lihtsalt veetakse ninapiidi, et teid endi juures hoida, sest te olete neile kasulik inimene. Kuulake parem mind, oma kodukandimeest, ehkki mitte väga lähedast. Siin, Nowy Świat — see on üle raudtee — elab keegi ülemkonduktor. See on nutikas mees, korjab «jänestelt» lõivu. Tal on «jänestelt» korjatud rahadega kena maja ehitatud, on aed, hoolas naine ja kaks poega, kes vajavad gümnaasiumi astumiseks järeleaitamist. Ma võin teie soovitusel sõnakese ütelda, sest teie, nagu mulle tundub, olete tubli koolmeister ja saate hea teenistuse. Ja kui te Liskovskite armust sõidate Krakovisse,» lisas Bavdzei irooniliselt, «siis on teil teeraha omast laenu. Eks ole?»

Bavdzei vaatas kavalalt Labanovitši otsa. Viimane aga mõtles: «Elu tahab elamist, Bavdzeigi sõbraks pidamist.»

23

Bavdzeilt kiri kaasas, läks Labanovitš Nowy Świat — seal elasid peamiselt raudteelased —, et otsida seda nutikat ülemkonduktorit, kes elas piletiga reisijate veost või «jänestest», nagu neid tol ajal nimetati. Ülemkonduktor Edmund Rõmaševski hakkas parajasti minema järjekordsele sõidule Polesje raudteel. Ta oli umbes neljakümneaastane viisakas ja lahke mees. Välimuses tal midagi silma ei torganud, kõik oli mõõdukas ja omal kohal. Ta luges kirja läbi ja vaatas Labanovitši otsa.

«Kas olete härra Bavdzeiga tuttav?» küsis ülemkonduktor üllatusega.

«Ta on peaaegu minu kodunurgast, aga ma tutvusin temaga siin, Vilnos.»

«Kas olete olnud kooliõpetaja?» küsitles Rõmaševski edasi.

«Olin, aga praegu olen vallandatud.»

«Ma ei hakka pärima, mis pärast teid vallandati. Mulle on tähtis, et mu lastel oleks hea õpetaja.»

Ülemkonduktor kutsus oma pojad Edziku ja Juzafi.

«See on teie direktor, teie aga kuulake sõna ja õppige hoolikalt,» ütles ta. «Ja iseäranis Edzik.»

Poisikesed vaatasid korra «direktorile» ja löid koha silmad maha. Nad jätsid kasvatatud ja korralike poiste mulje. Edzik oli üheksa-aastane ja Juzaf aasta võrra noorem.

«Kui teie poolt takistusi ei ole, siis palun juba täna õppimisega algust teha,» ütles ülemkonduktor Labanovitšile. «Tundide aeg määrake ise, nii nagu teile paremini sobib.» Ja veel kord manitses ta poegi: «Õppige, lapsukesed, kuulake härra direktori sõna. Aga teiega, härra direktor, saame kaubale. Ma maksan teile viisteist rubla kuus, ja edaspidi, eks siis näe. Praegu aga ma lähen sõidule.»

Ta andis Labanovitšile kätt, suudles poegi, võttis reisi kohvri ja läks kööki, et jumalaga jätta oma naist ning vahetada temaga mõni sõna. Kui mees «direktoriga» rääkis, siis naine tuppa ei tulnud.

Labanovitš vaatas oma õpilasi. Tundus, et nad olid meeldivad poisikesed.

«Kuidas siis on, mu noored kotkad, kas hakkame õppima või?» küsis ta.

Poisid vaikusid, siis aga sõnas Juzaf tašakesi:

«Hakkame!» Ta heitis argliku pilgu koolmeistrile. Nii samuti vaatas temale ka Edzik ja see tähendas, et ta on vennaga ühel arvamisel.

«Kus me siis õppima hakkame?» küsis Labanovitš neidelt.

Samal hetkel astus sisse perenaine. Juba ukse vahelt teretas ta lahkesti, täidlastel huultel meeldiv naeratus, nagu võib olla ainult naistel. Labanovitš tõusis püsti ja kummardas.

«Meie siin arutame parajasti, kus õppima hakata,» ütles Labanovitš perenaise juurde astudes.

Malvina Kazimiravna vaatas hellalt oma poiste peale ja siis Labanovitšile. Talle meeldis, et koolmeister peab nõu tema poegadega, keda ta väga armastas.

«Kui härra direktor vastu ei ole, siis võiks tunde pidada selles toas,» ütles ülemkonduktori kaasa lahkesti. Ta oli lastele hea ema, mehele truu ja hoolas majaemand.

«Paremat tuba tundide jaoks pole tarviski,» mõnits Labanovitš.

See oli tõepoolest valge ja puhas tuba, ruumikas ja hubane.

«Nii et teie loal hakkame tundidega pihta.»

«Olge head!» Perenaine noogutas sõbralikult, lahkudes

koolmeistri ning õpilaste juurest ikka ühesuguse heasüdamliku naeratusega.

Labanovitš käskis oma kasvandikel tuua raamatud ning vahikud, mis neil on, ja kõik, mida õppetööks tarvis.

Kõigepealt oli vähemalt üldjoonteski vaja õpilastega tutvuda, teada, kui palju nad on õppinud.

«Noh, Edzik,» kõnetas Labanovitš oma vanemat õpilast, «ütle, kui palju sa võid arve lugeda.»

«Tuhandeni ja üle sellegi,» vastas Edzik kõhklematult.

«Hästi... Ütleme, sa oled lugenud viiesaja üheksakümne kaheksani. Kuidas läheb edasi?»

«Viissada üheksakümmend üheksa, kuussada...»

«Tubli, Edzik! Nüüd aga katsu lugeda viiekaupa. Viis ja sellele juurde veel viis?»

«Kümme, viisteist, kakskümmend.»

Selgus, et Edzik oskab lugeda viite ja kümnete kaupa. Juzafit koolmeister küll ei küsinud, kuid ta vastas samuti kuu Edzikuga ja oli mõnikord vennast kärmem. Enam kui tund aega jutles Labanovitš poistega. Selgus, et nad on väimelised õppima, oskasid arvutada ja lugeda, kirjutasid üksikuid sõnu ja lihtsamaid lauseid.

Koolmeister ja õpilased ei pannud tähelegi, kui kiiresti möödus aeg. Uksele ilmus taas Malvina Kazimiravna. Ta lõi kandikul klaasi kohvi ja taldrikul mitu potsakat lihapirukat, kohevat ja veel kuuma.

«Olge head, võtke veidi kehakinnitust, lapsed aga las jooksevad mõne minuti ringi,» ütles perenaine mahedalt.

«Meil, tõsi jah, venis tund väheke pikale, ehkki see polnud veel päris kooliõppus. Ma vaid tutvusin teie lastega, kui palju nad on õppinud.»

«Ja mis mulje härra direktorile jäi?» küsis Malvina Kazimiravna pisut ärevalt.

«Kõigepealt võib ütelda, et poisid on hea peaga. Neile võib edukalt tunde anda. Ja mis puutub Juzafisse, siis mulle tundub, et ta võib Edzikust ettegi jõuda.»

Malvina Kazimiravna lõi särama nagu roos: Juzaf oli tema lemmik.

«Hästi, siis ma teid enam ei sega.» Armastusväärse naeratusega lahkus Malvina Kazimiravna toast.

Labanovitš asus kohe eine kallale. Kohv oli magus ja hea lõhna, pirukad sulasid suus.

«Oh Janka!» sõnas ta endamisi. «Saaksid sinagi nii head pirukat maitsta!... Priskelt elavad ülemkonduktorid.»

Pärast lühikest vaheaega andis Labanovitš õpilastele

ülesandeid iseseisvaks õppimiseks ja leppis kokku, mis ajal ta neil tunnis käib.

Mitutki puhku pidi Labanovitš mõtlema oma «peaaegu ühekandimehele» Mihhal Bavdzeile: keegi teine polnud tema eest paremini hoolitsenud. Väikestele Rõmaševski tele tunde anda oli aina lust. Nad õppisid hoolega, olid sõnakuulelikud ja terased õpilased. Iga kord, kui Labanovitš tundi tuli, jooksid poisid temale vastu. Üks võttis koolimeistri ühest ning teine teisest käest kinni ja nii läksid nad kõik kolmekesi oma tuppa. Malvina Kazimiravna oli võtnud kombeks «direktorile» iga päev lõhnavat kohvi ja maitsvaid pirukaid pakkuda. Pärast sellist pruukosti läks südagi rõõmsamaks. Rõmaševski ise aga oli oma poegi sala mahti eksamineerinud ning jäi väga rahule.

«Te õpetate neid ja isegi kasvatate,» ütles ta Labanovitšile sõbralikult ja pani omast heast tahtest kolm rubla tunnide eest juurde.

Ühesõnaga, elada võis. Tõsi, töödki oli küllalt. Toimetajad käskisid Labanovitšil sisustada ajalehes riigiduuma kohta käivat osa. Duuma deputaatide kõigist kõnedest otsustada välja, mis oli neis tähelepandavat ja progressiivset, mainides parempoolsete ja reaktsiooniliste deputaatide kõnesid vaid suusoojaks, muu seas, et ajalehe tendentslikkus tsaariametnikele silma ei torkaks. Aeg-ajalt tuli igasugu Markovite ja temasuguste «tõsivene» jõmmide kõnedele ka oma hinnang anda. Labanovitš tuli oma tööga toime. Selle eest maksid toimetajad kinni lõunad Stass Guljašaki ema juures. Ja niiviisi oli elu kuidagimoodi rõõpsasse läinud. Kui tuju oli hea, tegi Labanovitš laule sellest, kuidas kodutud paljasjalgsed lõhuvad puruks keisri trooni, kihutavad ta minema ja õmblevad tema kuldbrokaadist endile püksid.

Kuid midagi pole igavest päikese all. Ei osanud Labanovitški aimata, et ta mõnusale olemisele Vilnos tuleb järsak lõpp. Ühel ööl, kui linn oli juba vaikne ja Labanovitš oma «pesukünas» magusasti magades und nägi, kostis äkitselt prõmmimine vastu toimetuse ust. Labanovitš ärkas, kuulatas, ukse pihta prõmmiti veelgi kõvemini. Ei olnud kahtlust, et rusikas oli vägev ja harjunud hilisel öötunnil vastu uksi prõmmima.

Labanovitš tõmbas püksid jalga, viskas kuue õlgadele ja läks trummipõrinana kostvate rusikahoopide saatel paljajalu ukse juurde.

«Kes seal on?» küsis Labanovitš heitunult.

«Avada uks!» kostis võimukas hääl ukse tagant.

«Ma ju ei teagi, kellele avada — seal võivad veel teab mis röövlid olla.»

«Üks avada, öeldakse sulle! ... Mitte röövlid, vaid politsei!»

Labanovitšil vilksatas mõte: mis oleks parem, kas röövlid või politsei? Ta tegi ukse lahti ja tõmbus ise kõrvale. Üksast astusid sisse sandarmi-vahtmeister, latern käes, tema järel kolm kordnikku, üks erariides isik ja sandarmirittmeister. Viimane juhtis valguse Labanovitšile näkku.

«Mis sina siin teed?» küsis rittmeister järsult.

«Olen ametis,» vastas Labanovitš.

«Pass on?»

Labanovitš näitas. Rittmeister lehitses passi, seejärel vaatas Labanovitšile otsa. Ja küsis juba rohkem inimese moodi:

«Kus on teie asjad?»

Labanovitš avas oma kehva kohvrikese, milles oli paar vahetuspesu, õhukesed sokid, mõned kirjad ja täiskirjutatud paberilehed. Sandarmi-rittmeister vaatas selle kõik läbi, vahtmeister ja kordnikud tuhnisid toimetusetuas. Midagi nad ei leidnud. Kirjad, täiskirjutatud paberilehed ja mõned käsikirjalised luuletused võttis rittmeister ära. Kõik see pandi protokollile üles. Läbiotsimine lõpetatud, ütles rittmeister Labanovitšile karmilt:

«Kui te kolme päeva jooksul ise ära ei sõida, siis ma aresteerin teid ja saadan vangitapiga oma elukohta.»

Rittmeister pöördus ümber ja astus ukse poole. Tema järel lahkus kogu tema kapell.

Tulid, nuuskisid, klähvisid ja kadusid ... Hea, et niigi läks. Kuid ikkagi tõid kuhjaga muret kaela.

Und Labanovitš enam ei saanud. Tekkis kujutlus uuest elujärgust ja uuest tegevusprogrammist. Sandarmite ja kordnike ootamatu käik oli kõik plaanid segi löönud. Kolme päevaga! Selle aja jooksul tuleb kõik asjad klaariks teha. Esiteks, teatada ülemkonduktorile, et ta otsiks oma poegadele uue «direktori», ja jumalaga jätta tema maja. Teiseks, toimetajate juures käia. Võib-olla saavad nemad kuidagi aidata. Kuid nende toetusele loota oleks mõttetu. Bavdzell oli õigus, kui ta ütles, et Krakovit näeb ta ühe nurgamees niisama palju kui oma kõrvu. Viigu siis oma

Krakovile vähemalt tervisigi. Peas keerlesid teistsugused mõtted: mida teha, et Vilnosse tagasi pääseda? Ja äkitselt jõudis ootamatule otsusele: ta kasutab ära Vilno kindral-kuberneri ajalehe «Vilenski Vestnik» ja kõrvaldab selle abiga takistused, mis teele kerkinud. Selleks aga tuleb teha kõik toimetusse, ja mitte tühjade kätega. Labanovitš istus laua taha ja hakkas kirjutama väikest jutukest, väga mõeldukat, ei olnud selles midagi revolutsioonilist, aga polnud tal ka ühist mustasajalastega. Hommikul kella kümneks oli töö valmis. Autorile endale jutt meeldis, ta kirjutas alla «Ivan Torba».

Käsikiri kaasas, läks Labanovitš «Vilenski Vestnik'us» toimetusse. See asus toredas majas. Ruumi oli siin palju ja sisustus rikkalik.

Toimetajat veel ei olnud. Labanovitši võttis vastu toimetuse sekretär, valgetverd klanitud noormees.

«Võtke istet!» osutas ta toolile ja vaatas tulijale küsivalt otsa.

«Palun vabandust varase tuleku pärast,» ütles Labanovitš aupaklikult. «Ma sõidan provintsi. Aga ma tahaksin hakata teie ajalehe kirjasaatjaks ja üldse kaastööliseks. Alustuseks tõin teile väikese jutukese.»

Sekretär võttis käsikirja, vaatas selle läbi, heitis pilgu allkirjale.

«Kas see on teie õige nimi?» küsis sekretär.

«Ei, see on minu pseudonüüm.»

«Kõlab hästi,» muigas sekretär ja lisas: «Teie jutuke meeldib mulle. Järgmises lehenumbris see avaldatakse. Kirjutage ainult oma õige nimi ja aadress. Millega võiksin veel kasulik olla?»

Labanovitšil oli hea meel, ta ütles:

«Ma tahaksin saada mingit dokumenti, ütleme, kirja-saatjatõendit, milles oleks öeldud, et ma olen «Vilenski Vestnik'us» kaastööline või kirjasaatja. See aitaks mul kaastöölisena ajalehele rohkem kasu tuua.»

«Seda võib saada,» soostus sekretär.

Viie minutiga oli Labanovitšil käes «Vilenski Vestnik'us» kirjasaatjatõend, korralikult heale kõvale paberile kirjutatud, selge pitser peal. See edu andis Labanovitšile uut julgust, kuid ise ei osanud ta veel selle tähtsust täielikult ära aimatagi.

Toimetajad tegid näo, nagu valmistuks Labanovitši sunnitud ärasõit neile meelehärmi. Nad kõngutasid pead, avaldasid ohtrail sõnul kaastunnet.

«Kui aga oma elukohta sõitmise asemel võtaks kätte ja perutaks Krakovisse?» küsis Labanovitš Stafanilt ja Vlasjukilt varjatud pilkega.

Stafan lõi piinlikkusest silmad maha, Vlasjuk aga pööras pilgu teise külge. Stafan ütles:

«Aeg ei ole veel käes.»

Pisut vaikinud, ta lisas, pannes käe Labanovitši õlale:

«Arge lootust kaotage!»

Vlasjuk pööras näo Labanovitši poole ja andis järgmist nõu.

«Kas teate, isand Andrei, Minskis minge advokaat Semi-palavi juurde. Ta on omainimene ja võib teile midagi head soovitada. See on ju advokaadi amet... Mis?»

Ka Stafan tõendas Vlasjukile takka. Nad andsid Labanovitšile advokaadi jaoks kirja kaasa.

«Millal te mõtlete Vilnost ära sõita?» küsis Stafan.

«Mida varem, seda parem. Võib-olla juba täna õhtul. Kui asi niikaugemale läheb, et sandarmid viivad sind vahi all, siis pole kah kuigi meeldiv... Aga mine tea, ehk on niimoodi kasulikum koju sõita: siis see ei maksa midagi,» ütles Labanovitš kibeda muigega.

«Hoiduraha me teile pisut hangime,» rahustas Stafan Labanovitšit.

Oma kordaläinud ettevõtmisest Labanovitš toimetajaile ei rääkinudki. Milleks? Ta oli jõudnud kindlale otsusele juba samal päeval Vilnost minema sõita. Valmis panna tal suuremat pole. Aga ülemkonduktori juures käia, temale kõigest rääkida ja jumalaga jätta aega jätkub.

Peremehel ja heasüdamlikul Malvina Kazimiravnal oli südamest kahju, et nende lapsed «direktorist» ilma jäävad. Ka õpilased ise kurvastasid — nad olid oma koolmeistriga ära harjunud. Ülemkonduktor maksis ausalt Labanovitšile arve kinni, pannes viieteistkümnele rublale kolm otsa. Lahkumisel ta ütles:

«Kui te sõidaksite Polesje rongiga, siis Baranavitšoni viiksin ma teid ilma rahata.» Labanovitš tänas, Baranovitši poole sõita polnud tal tarvis.

Ja jättis jumalaga ka Stass Guljašaki. Seejärel läks oma teapugerikku, kus seisis «pesuküna», peatus selle ees. «Oh mu armas pesukünake!» ütles Labanovitš endamisi. «Eks hellitanud sa mu unistusi Krakovist, aga ei saanud neile osaka täide minna.» Ta võttis oma kohvriku ja hakkas jala jaama poole kõmpima.

Rong Vilnost Minski ei sõitnud üle kuue tunni. Päikese-

tõusuks jõudis Labanovitš Minski. Kuivade ja suve kohta külmade ilmade asemele olid tulnud soojad ööd ja palavad päevad. Raudteejaamast linna tulles astus Labanovitš läbi omaaegse sõbra Balotsitši poolt, kellega ta oli seminaris hästi klappinud ja kes oli nüüd pimedate koolis õpetajaks. Balotsitš pidas lugu vanadest elukommetest, «riigitruus inimese teelt polnud ta kõrvale astunud ja revolutsiooni ei pooldanud, kuid vana sõbra võttis ta vastu lahkelt, ehkki nokkis teda ebaõnnestumise pärast revolutsioonist osa võtus.

«Ära parem naera, vanapoiss,» ütles Labanovitš. «Aga mis sa selle kohta ütled?» Ta võttis taskust kirjasaatja-tõendi ja näitas sõbrale. Balotsitš vaatas tõendit huviga ja tõstis siis pilgu sõbrale.

«Nii et oled järele mõtelnud ja mässamisele risti peale tõmmanud?» küsis Balotsitš veidi imestunud bassihäälega.

«Ei, kulla mees, risti mõtlen peale tõmmata lollpeadele, kuid sellest on veel vara rääkida,» vastas Labanovitš.

Balotsitš näis pisut hämmingusse sattuvat: millele sõber vihjab?

«Mida peavad sinu sõnad tähendama?» küsis ta Labanovitšilt.

«Kui Janka Tukala praegu siin oleks, vastaks ta sulle mingi aforismiga.»

Balotsitš sattus veelgi suuremasse arusaamatusse.

«Mitte midagi ei taipa. Mis aforismi ta ütleks?»

Labanovitš laiutas käsi.

«Tema mõttekäike ära aimata polegi nii kerge. Ta võiks ütelda midagi justnagu piibli Simsoni mõistatus, näiteks: «Sööjast tuli sööki välja ja tugevast tuli magusat välja.»

Nüüd oli Balotsitš see, kes käsi laiutas.

«Ajad mul kah tont teab mis udu: mida sügavamale metsa, seda paksemalt puid. Võib ainult ütelda,» muigas Balotsitš, «et sa oled nagu jännes, keda hurdad taga ajavad, sina aga teed haake, et neid jälgedelt kõrvale viia.»

«Just, just!» kinnitas Labanovitš. «Lõpuks oskasid sinagi jälgedele sattuda.»

Nad naersid pisut.

«Ja mis sa mõtled nüüd peale hakata?»

«Kui sulle õigust ütelda, siis ei tea isegi. Sandarmid ajasid mind Vilnost minema, sest ma olen politsei valve all. Luba mul selleks ei ole, et Vilnos elada. Seal aga oli mul pisut teenistust.»

«Nii et sa tuled praegu Vilnost?»

«Healt jah, vanapoiss!»

«Ja kuhu sa siit mõtled minna?»

Labanovitš vaatas tema otsa.

«Mis oleks, kui sina mulle omas korteris peavarju annaksid?»

Balotsitš riivas pilguga Labanovitšit.

«Egas midagi, ela päev või paar minu juures.»

«Ütle mulle nüüd tõtt: kui ma ei oleks mitte ärapõlatud hullur, vaid tähtis kroonuametnik, kes tuhat rubla palka saab, kui kauaks sa siis mind enda juurde jätaksid?»

«Kui hakkad saama tuhat rubla palka, eks siis küsi... Tead, Andrei, ma võtaksin sind enda juurde kauemaks, aga kas sulle on teada, mida kirjutatakse «Minski Golos'is» teist ja sellistest nagu sina?»

«Kas seal ajalehes, kus toimetajaks on mustasajalane ja kodumaa reetur Schmidt?»

«Ei mina tea, kes ta on, tean ainult, et ta on «Minski Golos'i» toimetaja ning kirjutas ajalehes selle tüki.»

Balotsitš võttis laualt, kus kõik paberid olid kindlal kohal ning valitses eeskujulik kord, «Minski Golos'i» numbri ja näitas artiklit, milles kõikvõimalikul viisil hurjutati koolmeistreid, kes Mikutsitšõ koosolekust osa võtsid.

Labanovitš laskis silmad kähku üle selle kirjutise käia ja ütles sõbrale:

«Kas võid selle numbri mulle anda?»

«Sinu jaoks olen teda hoidnudki,» vastas Balotsitš.

Sõbra pool hommikust söönud, läks Labanovitš linna: ta pidi üles otsima advokaat Semipalavi ja toimetajate kirja üle andma. Advokaati kodus ei olnud: ta oli teadmata kui kauaks Lõuna-Ukrainasse sõitnud. Nii et Semipalavile polnud enam loota. Ja mida olekski ta võinud ütelda või mis nõu anda? Arvatavasti oleks käskinud minna oma elukohta ning paluda kohalikele politseivõimudelt luba elada ja töötada Vilnos. «Kuid ma tean ilma preestritagi, et pühapäeva tuleb pühitseda,» meenus Labanovitšile vana rahvataritus.

Ta tuli tagasi. Skvääril piiskopimaja vastas otsis ta vaiksema nurgakese, istus pingile ja võttis taskust «Minski Golos'i», milles oli avaldatud vihane kirjutis rahvakoolmeistrest pealkirjaga «Ei aru ega südametunnistust».

Luges selle läbi ja jäi mõtlema. Ja seal turgatas pähe idee minna «Minski Golos'i» toimetaja, mustasajalase Schmidt juurde ning rääkida temaga sellest kirjutisest umbes samas laadis, nagu nad oli Janka Tukulaga ülekuulamisharjutust teinud. Algul paistis see idee absurdne, aga mida kauem ta mõtles, seda rohkem see talle meeldima hakkas. Ja tõesti, mis oleks tal kaotada? Toimetaja võib-olla ei tahagi temaga rääkida, aga mis sellest katki on! Schmidt kohtu liikumist jutud, et varem olnud ta mereväe ohvitser, varastanud ära Kroonlinna kindluse plaanid ja sokutanud need Saksa luure kätte. Talle anti selle eest kümme aastat sunnitööd, kuid keiser Nikolai II tühistas karistuse ja ennistas toimetaja kodanikuõigused. Ja nüüd on ta kõige riigitruum «tõsi-vene» inimene. Labanovitši kavatsus Schmidt juures käia sai täiesti kindlaks. Läheb ja vähemalt vaatab, mis mees see on, ning katsub viia jutu vallandatud koolmeistritele, keda ajaleht hurjutas.

«Minski Golos'i» toimetaja ooteruumis istus kaks inimest: vene preester ja keegi lohakalt riides ametnik. Preester kutsuti kohe kabinetti. Mõne minuti pärast väljus ta sealt heas tujus. Ta nokutas ametnikule pead, andes sellele märku tulla temaga ühes. Labanovitš kuulis ainult seda, kuidas preester juba ukse vahel ametnikule ütles:

«Ma ütlen sulle, inimene: sel mehel on nappu!»

Nad kadusid.

«Kuidas teist härra toimetajale teatada?» küsis Labanovitšilt punaka habeme ja igava näoga teener, kes ei kandnudki mingit vormi.

«Ütelge, et «Vilenski Vestnik'u», Vilno kindralkuberner ajalehe kirjasatja,» ütles Labanovitš tähtsalt.

Teener vaatas külastajale aukartusega ja tegi isegi kummarduse. Labanovitš sõnas endamisi: «Näkkab!»

Punaka habemega mees lipsas tasakesi toimetaja kabinetist uksest sisse ja oli silmapilk tagasi.

«Olge head!» nokutas ta peaga ukse poole.

Laias tugitoolis rohelise kaleviga kaetud laua taga istus toimetaja, kuub seljast võetud. See oli madalat kasvu rüüsa-mees, näost lai, torkavate luitunud silmadega ja sahmaka hallide juustega. Tal oli seljas vene särk, krae lahti, ja sellest tõusis jäme kael nagu härjal. Labanovitši tere-tuse peale ta ainult nihutas ennast pisut oma toolil.

«Millega võiksin teile kasulik olla?» küsis ta võrdlemisi kuivalt.

«Ma tahaksin teiega, härra toimetaja, rääkida mitte

ainult isiklikes asjus, vaid ka oma kolleegide, koolmeistrite parast.»

Toimetaja ajas silmad pisut enam lahti, kuid vaikis, alles valmis kuulama. Labanovitš pidas natuke vahet.

«Ma kuulan teid,» ütles toimetaja juba kärsitult.

Labanovitš võttis küljepealsest taskust korralikult kokkumurtud «Minski Golos'i» numbri, laotas selle lahti, otsis üles kirjutise «Ei aru ega südametunnistust» ja näitas seda toimetajale.

«Mina, härra toimetaja, olengi üks nendest, keda teie ajalehe artiklis on nõnda iseloomustatud.»

Toimetaja võttis Labanovitši käest ajalehe ja vaatas korra artiklile. Ta näoilme muutus sedamaid. Luitunud silmades välgatas kuri tuluke.

«Ja mis teil tarvis on?» küsis toimetaja tõredalt, nagu ei räägiks ta mitte noore mehega, vaid mingi nurjatu elukaga.

«Kui kedagi ilmaaegu solgiga üle valatakse,» vastas Labanovitš rahulikult, ehkki kibestunud häälega, «siis on täiesti loomulik, härra toimetaja, et see inimene tahab ennast sopast puhtaks pesta.»

Toimetaja, nagu Labanovitšile paistis, oli neist sõnust puudutatud.

«Ma ei mõista teid,» ütles ta.

«Asi on nimelt selles, härra toimetaja, et see, mida meie kohta teie lehes kirjutatakse, ei vasta vähimalgi määral tegelikkusele.»

Toimetaja vaatas arusaamatuses Labanovitšile otsa.

«Mis jutt see on? Te ju korraldasite lubamatu, seadusega keelatud koosoleku? Isegi kirjalik otsus oli teil!» vaidles toimetaja vastu.

Labanovitš vaatas toimetajale silma.

«Kahju, et politseipristav, kel muidugi oli isu kannuseid teenida, viis kaasa ainult niinimetatud otsuse. Aga miks ta ei väevunud niipalju, et sellele lisada poolteistkümmend tühja viinapudelit? Siis oleks arusaadav olnud, kust ja millamoodi see otsus võis sündida.»

Toimetaja vangutas umbusklikult pead.

«Millega te aga seletate seda fakti, et ühes külas tuli kokku üle kahekümne koolmeistri?»

«Selles külas, härra toimetaja, on neid üle kolmekümne. Meie Mikutsitšõ külas on juba asi nii: kui üks lõpetas koolmeistrite seminari, näitas ta teed kümnele.»

Igal viisil püüdis toimetaja Labanovitšit vahele võtta,

aga see ei õnnestunud tal kuidagi. Kõik, mis Labanovitš rääkis, tundus olevat õige ja loomulik. Siis katsus toimetaja rünnata teisest küljest.

«Ütelge, kas te tulite minu juurde just nimelt selleks, et teie vastu tõstetud süüdistus ümber lükata?» küsis ta otsesõnu.

«Uskuge, härra toimetaja, ma tuln teie juurde täiesti juhuslikult. Ütlen teile tõtt: ma tuln Vilnast, ja mitte omal tahtel. Seal oli mul väheke teenistust — andsin kellegi raudteelase lastele tunde. Kuid üleeile tegi sandarmirittmeister mulle kategooriliselt teatavaks, et ma linnast lahkuksin, kui ma ei taha, et mind vangitapiga välja saadetaks. Samuti andsin mõnikord nii- ja naasugust materjali Vilno kindralkubernerile häälekandjale, ajalehele «Vilenski Vestnik».»

Labanovitš nägi, et see ajaleht oligi parajasti toimetaja laual. Õeldu kinnituseks võttis ta välja oma «talismani» — korralikult ja ilusasti kirjutatud kirjasaatjatõendi. Labanovitši silma all muutus toimetaja teiseks inimeseks: tõendus kadus, nüüd oli ta lahkus ise. Hoopis teistsugusel toonil ütles ta, tõstes Labanovitšile oma luitunud silmad:

«Siis on nii. Kõigest sellest, mis te mulle koolmeistriga koosolekust rääkisite, kirjutage «Minski Golos'ile», kirjutage nii, nagu tegelikul oli. Ma panen selle lehte... Ma arvan, noormees, et see tuleb kasuks teile ja teie kolleegidele. Mina...» jätkas toimetaja ilmse uhkusega, kuid tegi oma lause ümber ilma «mina'ta»: ««Minski Golos'ile» panevad tähele ja arvestavad tema ekstsellents Minski kuberner ning tema pühadus Minski ja Turovi piiskop, nagu ka kõik kubermangu kõrgemad riigiametnikud.»

Labanovitš märkas, et toimetajal on nõrkus iseennast kiita, ja otsustas seda ära kasutada.

«Härra toimetaja! Ma olen lugenud vähetuntud kirjanikku Leikinit. Üks tema kangelas ütles banketil: «Maast-madalast me tõde armastame ja tasu ülemuselt teenime.» Ma tahan ütelda, et ülemused on ka teie tõde armastust tähele pannud.»

Toimetaja naeratas magusalt. Oli näha, et need sõnad talle meeldisid. Ja kui Labanovitš tänas inimsõbraliku vastuvõtu eest, tõusis toimetaja oma laialt toolilt ning surus tugevasti küllastaja kätt.

«Nii et jään ootama teilt pisukest artiklit.»

Kui Labanovitš «Minski Golos'ist» välja tuli, oli tal tunne, nagu oleksid talle tiivad selga kasvanud. Ilma Lila-

kovski ja Vlasjuki abita, ilma advokaat Semipalavita, omal jõul oli ta suutnud midagi iseenda ja seltsimeeste kasuks korda saata. Kuskil peatumata läks ta kähku Balotsitši korterisse: seal tahtis ta «pisukese artikli» valmis kirjutada.

Belleks ajaks oli Balotsitš oma asjatoimetused toimetanud, ta istus kabinetis ja korrastas kirjutuslauda, ehkki kord oli seal juba ennegi vajalikul tasemel. Kui Labanovitš sisse astus, märkas Balotsitš otsekohe, et ta sõber on lõbusas tujuis ja elevil.

«Kuidas siis asjalood on, Andrei? «Su võitu, Griška, tervitame ja kriimustust su põse peal?» küsis ta.

«Asjalood on järgmised, Balotsimus-Balota: anna mulle paar-kolm lehte paberit, ja saad veel näha, mis ma nende kohta kirjutatan, kuhu ja kellele.»

Balotsitš naeris südamest ja lõbusalt, kuuldes, mida Labanovitš rääkis kõnelusest toimetajaga ja kohtumise tulemustest.

«Selle kohta öeldakse: kirikpappi sõela sees läbi viima,» ütles Balotsitš naljatades. Ta võttis lauasahtlist kümme-kond lehte head siledat paberit. «Kirjuta nii palju, kui mahub,» ei lakanud ta naljatamast.

Labanovitš otsis korteris omaette nurgakese ja asus tööle.

26

Labanovitši artikkel pealkirjaga «Kuidas asi oli» ilmus järgmisel päeval «Minski Golos'is» «Võluri» nime all. Selle läbi lugenud, tegi Balotsitš suured silmad ja vaatas tükk aega vaikides sõbra otsa.

«Eks katsu nüüd jälile saada, kus on tõde, kus kaval väljamõeldis!» ütles ta suures elevuses.

«Tõde ja väljamõeldise vahel, kui see sarnaneb tõega, on raske piiri tõmmata, mu sõber,» vastas Labanovitš «Nendele annab koe elu ise.»

«Konkslikku juttu ajad, vanapoiss. Kui pole klaasi head naitoikat ära visanud, ei taipa mõhkugi.»

Ütelnud need sõnad, astus Balotsitš oma üsna ilusa ja isegi hubase puhvetkapi juurde, võttis sealt suure pudeli ja pani lauale.

«See on, vanapoiss, umbes nagu poola starka. Hulk aega olen teda hoidnud mingiks pidulikuks puhuks.»

«Ja sellega, mu kallis Balotsimus, sa näitad, et oled mu õige sõber, nagu olid seminariski.»

Nastoikat klaasidesse valades ütles Balotsitš tõsiselt:

«Tead, Labunja, see artikkel tekitab kui mitte pööraku, siis täieliku segaduse kohtuametnike, samuti poliitvõimude hulgas, sest «Minski Golos» on neile usutavaks liiks.»

«Egas midagi,» sõnas Labanovitš ülemeelikult klaasi tõstes. «Aidaku jumal meie vasikal hundist jagu saada.»

Õhtul, pärast südamlikku jumalagajätmist Balotsitšiga, seadis Labanovitš sammud raudteejaama poole. Ta võttis kaasa mitu eksemplari «Minski Golos'it», milles oli trükitud tema artikkel. Vagunis istudes mõtles ta sellele, kuidas imestavad koolmeistriametist vallandatud sõbrad, kui äkitselt kuulevad «Võlurist». Keegi neist ei mõistaks arvata, et see on tema, Labanovitši kirjutatud. Ta meel oli rõõmus ja naer tikkus peale. Ta mõtles eeskätt oma sõbrale Janka Tukalale, mõtles, kuidas talle hästi mõnusalt oma seiklustest rääkida.

Rong jõudis Stavgbunõsse kella üheteistkümne paigu hommikul. Et Jankaga mitte teineteisest mööda minna, otsustas Labanovitš käia tema endises korteris. Jaama alevisse oli umbes pool versta. Suur aga oli sõprade üllatus ja rõõm, kui nad tänu õnnelikule juhusele kohtusid teel, seal kohas, kus see ristus jaama poole pöörduva teevaruga. Nad sööstsid teineteisele vastu.

«Janka!»

«Andrei!»

Sõbrad surusid tugevasti teineteise kätt ja suudlesid.

«Kuidas sa ometi nii järsku siia kukkusid? Kust sa tuled?» küsis Janka rõõmsas hämmelduses.

«Minu teekäimiste aeg pole kellestki ära määratud, kuid minu teed on mõõdetud üksnes jumala ja sandarmite läbi,» vastas Andrei pidulikult.

«Sa räägid nagu mingi ennemuistne prohvet,» naeris Janka, aimates tähtsaid uudiseid, mida sõber nüüd peaks pajatama.

Kuid Andrei küsis:

«Kuhu siis sina hakkad rändama?»

«Ega ma ise rända: mu jalad on kuradite võimuses,» vastas Janka sõbraga ühel toonil. «Mõtlesin, et lähen Minski, aga kui sind nägin, siis kuradid taganesid minust ära — ei mingit Minski!»

«Hästi öeldud!... Tead, Janka, ma mõtlesin kogu aeg,

et peaks me mitte teineteisest mööda minema. Aga meie võtsime kätte ja saimegi kokku!»

«Kui veab, võib ka viisumees tantsu lüüa,» tõendas Janka vanasõnaga takka. «Anna aru oma aja üle, mis pole kellestki määratud!»

Labanovitš vaatas ümberringi ja ütles tasakesi:

«Igal viljal aias oma aeg. Oma aeg metsamarjal ja oma aeg puravikul... Kuule, Janka, hüppame õige alevist läbi, võtame teele kaasa seda, mis inimese südame rõõmsaks teeb. Lähme kaugele tänavaist ning majaseintest ja seal, kõrvalises paigas, avame oma südamed ja anname prii voli oma sõnadele.»

«Kae, mida tähendab toimetuses olla! Kohe näha, et inimesel rohkem aru peas! Ja tola on see, kes hakkab selle vastu vaidlema.»

Sõbrad läksid Genja-tädi juurde kõrtsi, et suupistet kaasa võtta. Esimeses mõnuses kohas Neemeni kaldal nad seisatasid.

«Just siin meie suud lahti lähevadki,» ütles Labanovitš. «Istu, Janka-poiss!»

Nad istusid haljale rohule lopsaka pajupõõsa taga, mille peenikesed nõtked oksad sirutusid Neemeni kohale. Häiritud luhamünt levitas enda ümber teravat lõhna. All vastu kaldajärsakut veeretas jõgi peatumatult edasi oma selgeid vooge otsekui puhast hõbedat.

«Mis sa arvad, Janka, eks ole siin kena, mõnus ja rahulik?» küsis Labanovitš ringi vaadates.

«Mis hea, see hea, aga mitte seda ei oodanud ma sinu suust,» vastas Janka. «Tuleb välja, et kõvast äikesest vähe vihma!»

Andrei naeris.

«Tead, ma olen ainagi mõtelnud, et kui ma sinuga kokku saan, kuidas ma siis sulle sellest kõigest rääkima hakkan, mis vahepeal on juhtunud. Ja nagu polegi säärast algust leidnud, mis rahuldaks nii mind kui sind.»

«Siis võta pudelil kork pealt, võib-olla päästab ta su keelepaelad lahti,» ütles Janka otsustavalt ja lisas: «Mu süda akitab, et sul on midagi põnevat rääkida.»

Labanovitš võttis taskust pudeli, paberisse keeratud vorstijupi ja leiva. Janka ootas ega pööranud sõbralt silmi. Andrei ütles:

«Benikaua kui ma lauda katan ja siin toimetan, loe sina, näed, see artikkel läbi.»

Janka pihku pisteti «Minski Golos». Ta päris neelas sil-

madega artiklit. Labanovitš lõi kas vorsti ja jälgis vargi sõpra. Mida rohkem Janka lugesi, seda enam ta näost muutus, kaotas järje, hakkas mitu korda uuesti otsast peale silmitses autori nime ja pealkirja. Lõpuks hõõrus ta silmi ja jäi pika pilguga Andrei otsa vaatama.

«Mis sa selle kohta ütled, Janka?» küsis Labanovitš.

«Oh sa heldus! Oh arm ja halastus!» oli Janka nagu arust ära. «Kas mu silmad mind ei peta? Ega ma pole pimedaks jäänud? Ega ometi vanakurat mind ei eksita?» Janka lõi üleannetult risti ette. «Mis see ometi peab tähendama?» laotas ta käsi ja kahmas järsku pudeli. «Joome, joome selle hea inimese terviseks, kes «Minski Golos'is» kodutute «küünlaotste» kaitseks häält tõstis!»

«Joome!» oli Andrei sõbra poolt. «Kuid klaasi oleme ära unustanud. Mille seest me joome?»

«Kuidas mille seest? Kui lehm on, saab köieta kah läbi!» Janka ulatas pudeli Andreile.

«Sinu viin ja sinu uudised! Olgu sinuga jumala õnnistus, isake Andrei! Võta klõmakas! Pudelisuust oma suhu!»

Andrei lõi pudelil korgi pealt.

«Nii et rõõmustagem ja olgem väga rõõmsad, Janka, va kaim. Taganegu meist kurjus, ja asjad, mis hästi alustatud, lõppegu hästi. Ole terve!»

Viin klugises Labanovitši suhu. Tubli klaasitäie kummutas ta endal kõrist alla.

«Niisama palju võta ka sina, vanapoiss,» ulatas ta pudeli Jankale ja näitas sõrmeküünega klaasil, kui palju teine pidid jooma.

Janka võttis pudeli, vaatas Panjamoni ja Stavbunõ poole, seejärel pööduks näoga Mikutsitšõ suunas, tõstis silmad Dzjamjani kuplale.

«Kas kuulete, alevi ja külad, ja sina, Dzjamjani kupal, ja teie, teed, mida mööda oleme käinud, käime nüüd ja edaspidigi! Teie terviseks! Ole terve sinagi, hea inimene, kes ütlesid meie kasuks hea sõna «Minski Golos'is»! Tulgu sulle praegu kerge luksatus peale! ... Ole tervitatud sinagi, Neigertava küla!»

Labanovitš muheles. Janka klugistas kahe sõõmuga oma portsjoni alla, ähatas, pühkis käega üle suu, sügas nina ja ütles:

«Saab vist veel võtta!»

«Viina ju veel on,» loksutas Labanovitš pudelit. «Haukame nüüd peale!»

Janka silmitses pudelit, takseeris silma järgi, oli ta mõõtmise järgi rüübanud, ja kuulutas:

«Natuke liiga sai võetud! ... Tead, see on mul juba loomuses: töö juures jääb mõõdust puudu, aga viina võtmisel läheb ikka üle!»

«Noonoh, nüüd sa luiskad pisut iseenda peale, Janka.»

«Luiskan jah, sest mu meel on lõbus ja viin hakkab peas kuhisema.»

Sõbrad istusid jõe kaldal põõsa all, sõid, naljatasid ja kergitasid pudelit. Kui see tühi oli, andis Janka oma tunnete vaba voli.

«Ons ilmas olemas aukandjat, keda ma täna kadestaksin? Ons olemas säärast lossi või paleed, mille ma vahetaksin selle põõsa vastu Neemeni kaldal? Mitte midagi sihukest ei ole!» Janka heitis energiliselt käega.

«Millest sa küll nii õnnelik oled?»

«Kahest asjast: üks on artikkel ja teine see pudel siin, kahjuks küll tühi.»

«Tühi pudel võib muutuda täis pudeliks. Aga kuidas sa suhtud «Võlurisse»? Kui suur sinu arvates on tema tähtsus meie jaoks?»

«See, kallid mees, on vihm kibeda põua ajal! ...» hüüatas Janka. «Vaata korraks luhale ja mäekinkudele: päike kõrvetas nad kevadel ära. Siis aga tulid vihmad, ja neil hakkas elu tärkama. Nähtavasti on ka meie kasuks mingi soodus pööre toimunud.»

«Umbes samuti arvab ka Kostsik Balotsitš. Ta ütles tegi rohkem: «Minski Golos» on politseinikele, pappidele ja ametnikele niisama hästi kui ususümbol vagadele kristlastele.»

«Braavo!» hüüdis Janka.

«Tead, Janka,» tegi Andrei äkitselt teist juttu, «kui juba on pidu, siis olgu — hüppa korraks Monja poole sisse, ta on just siin üle silla, ja võta veel üks poolik, siis ma räägin sulle, kust see «Võlur» mustasajalaste ajalehte sai ja kes ta ise on.»

«Kas või maailma lõppu jooksen selle pärast!»

Labanovitš tahtis raha anda.

«Minu kopikas pole kah lopergune,» lükkas Janka sõbra käe kõrvale ja jooksis Monja poole.

Bealsamas pajupõõsa all rääkis Labanovitš sõbrale kõigest oma seiklustest — kuidas teda Vilnast minema saadeti, kuidas ta «Minski Golos'i» toimetaja jutul käis ja mis seltest välja tuli.

«Tean küll, mu sõber Jan,» ütles Andrei lõpetuseks, «tõde, mis peidetud, on alasti tõest huvitavam. Ja mulla tundub, et sa oled sest «Võluri» loost isegi pettunud. Meie harjutamised läksid asja ette.»

Imetledes ütles Janka:

««Võlur», küll oled sa kavalust täis!»

27

Mõneks ajaks seadsid Andrei ning Janka end sisse onu Martsini viljarehes. Rehi oli suur ja kui selle oleks katusseharjani vilja ning heina täis pannud, siis oleks seda varandust jätkunud kolme nii suure talu jaoks. Selna ääres oli võrdlemisi suur hunnik mullust hiirte pihustatud põhku. Riided alla laotanud ja kodukootud tekk peal, magasid sõbrad seal sügavat talupojaund. .

Viljarehed just ehitatigi nii, et õhk väljast vabalt sisse pääseks, seepärast oli nendes harilikult palju pragusid. Neid oli laiade väravate kohal ja piki tervet murdealust. Mõlemas katusekelbas oli isegi paar klaasideta akent, kust pääsukesed sisse ja välja lendasid: neile meeldib väga viljarehtedes pesitseda. Tuleb lisada, et praod jäeti reheseintesse nõnda, et vihma sisse ei sajak, ja talvel tuul lund sisse ei tuiskaks.

Päike tõusis. Ärkas kirgas suvehommik. Tuhanded praod ja augud löid päikesest hiilgama, terve viljarehi tähtsus sädelevaist valgusvoogudest, säras, hakkas elama ja hiilgama kuldsetes kiirtes.

«Võtku tühi, aga ei ole keiser ilmaski midagi sellist näinud,» ütles Janka ärgates ning jäi imetlema heledaid valgusvööte, milles tantsisklesid miljardid tolmukübemed. «Kas kuuled, mis ma sulle ütlen?» küsis ta, kui sõber häält ei teinud.

Andrei jälgis parajasti, kuidas väledad pääsukesed pesade kohal kergeid tiibu lehvitasid, ise meeldivalt sädistades.

«Kas tead, Janka, ma pole kunagi näinud, et pääsukesed üksteisega kakleksid,» lausus ta, lastes sõbra sõnad kõrvust mööda — ta lihtsalt ei kuulnud neid.

«Imekenad linnukesed!» kiitis Janka takka. «Kui nad hakkavad pesa ümber sädistama, siis tulevad mul meelde külanoorikud, kes vahel ämbritega kaevu juurde kokku

tulevad ja valju häälega lõõritavad, sest nad lihtsalt peavad seda tegema.»

Viljarehte kostsid ka argipäevase talutegevuse kajad ja põllumehe tööpäeva hääled. Mitu korda kolksatas elumaja ukse ja kääksus laudavärav — ema läks lehma lüpsma. Siis nagises kaevuvinn. Väheke hiljem hakkas rahiraud kõnast tonksima — sigadele tehti sööki. Siis oli kuulda Andrei teise venna Juziku pahurat häält: poiss ajas lehmi karjamaale, kuid polnud und täis maganud, oli vihane ja valas oma pahameele välja lehmadele. Onu Martsin keelas Juzikut samuti vihase käratusega:

«Mis sa roogid lehma piitsaga? Mis ta sulle teinud on? Ma veel võtan sellesama piitsa ja äigan sulle mööda selga!»

Juzik vaikis, senikaua kui ta õuest väljas oli, siis aga kahvas vastu:

«Ega ikka ei ulata: käed lühikesed! Ja piits, näe, on minu peos.»

«Passi peale, ninatark, võib äkki minugi pihku sattuda!»

Onu Martsin istus puulõmmul ja pinnis vikatit. Haamri ühetooniline kõlksumine vastu puupaku sisse löödud raudalasit saatis õuest kostvaid hommikusi hääli. Kõigile varasematele häälele lisandus nüüd kuke vali kiremine.

Labanovitšile tuli meelde, kui kibe aeg praegu käes on: onu Martsin seadis vikatit valmis, sest heinaniit oli ukse ees. Pidi ruttama, sest kui Russinavi mehed oma siilud ära niidavad, siis lasevad nad kohe hobused ädalale. Ja kui onu kaks siilu järele jäävad, siis hobused lähevad peale ja lambivad heina ära. Labanovitši südametunnistus ütles, et peab Martsinile appi minema.

Sõbrad pikutasid sõna lausumata. Kumbki oli ametis oma mõtetega. Korruga katkestas Labanovitš vaikuse:

«Tead, Janka, mis aforismi ma sulle ütlen?»

«Mis siis?» elavnes Janka otsekui unest ärgates.

«Igal asjal siin ilmas on lõpp,» ütles Andrei pidulikult.

«Täitsa õige, nii nagu õige on seegi, et kui inimesel kõht tühi, siis tahab ta süüa,» tõnkas Janka.

«Kui on õige, siis jätkub meil vedelemisest. Kobime maast üles!»

«Sihukese aforismi pärast ei maksa üles kobida,» tõgas Janka ikka veel, kuid ronis teki alt välja ning jäi põhule istuma, öeldes: «Küll aga on siin mehine magada! See polegi magamine, vaid lausa jumalate joomaaeg!»

«See viljarehi on suvila mis suvila, paradiis, millest polnud aimu Aadamal ega Eevalgi.»

Sõbrad tõmbasid endile kähku riided selga ja läksid Neemeni äärde pesema. Viljarehe juurde tallatud jalgrajal, mis viis jõe kaldale, sõbrad seisatasid, et teretada onu Martsinit. See oli «varssavi nokatsi» otsmikult kullasse tõuganud. Omal ajal oli Martsin seda kandnud püha päeviti. Nüüd oli ta vana, polnud tal enam varasemat härrandlikku vurhvi, vormi ega värvi, kuid praeguselgi kujul meenutas ta mõisameeste peakatet.

«Noh, kuidas magasite?» küsis onu sõpradelt ja nuuskas nina paremale ning vasakule, vajutades sõrmenukiga esiti ühele, siis teisele sõõrmele.

«Magasime nagu nelikümmend meest,» vastas Janka. Andrei küsis:

«Kas onul mõni vikat ka üle jääb?»

«Miks mitte! Jääb, ja rohkemgi kui üks.»

«Siis pane nad kenasti valmis: lähme kõik koos niitma. Ja Russinavi mehed kirjutagu endale kõrva taha, et kui nad niiduga ülearu peale pressivad, siis võib neil vikatiga kandu löödud saada,» lõõpis Andrei.

Onu Martsin hakkas naerma. Ta pidas lugu Andreist kui õepojast ja kui kõvast niidumehest. Ja teadis, et säärase abiliseaga kõige sappa ei jää.

Järgmisel hommikul koidu aegu võtsid onu Martsin ja Andrei vikatid, haamri ja alasi ning läksid Jolavasse niitma. Janka ning Jakub pidid neile sinna hommikusöögi järele tooma ja rehad kaasa võtma: tööd jätkub kõigile.

Jolava oli Andreile juba maast madalast meeldinud. Seal kasvas palju vägevaid tammi, nii et nelja mehegaagi hädavaevu ulatus tüve ümbert kinni võtma. Tammed seisis enamasti jõe kaldal, nende ladvad mustendasid kurepesadest. Kaugemal luhal kasvas tihe sarapuupõõsastik. Neemen aga keerles nii kaunilt ja tegi selliseid käände, et pidid neid tahes-tahtmata imetlema.

Luhaheinamaa oli Jolavas väga hea, iseäranis Neemeni kalda lähedal. Luht ja maa, kus asus onu Martsini talu, kuulusid vürst Radziwiłli. Ennem oli see olnud rendil Movša Peretsi käes, kes pidas Mikutsitšõs kõrtsi. Kui Witte seadis sisse viinamonopoli, likvideeris Movša oma maja pidamise ja kolis Panjamoni, vürstimaa rentnikuks aga hakkas onu Martsin.

Onu Martsini talust Jolavasse tuli neli versta. Meie heinalised jõudsid luhale, kui päike metsa takka hädavaevalt paistma hakkas. Onu Martsin ei raisanud aega. Ta torkas vikatilõe otsapidi maa sisse, riputas koti, mille sees olid

haamer ja alasi, kargu külge ja läks ise oma heinamaa alla piire üle vaatama. Ta vaatas järele, kas vaiad seisavad omal kohal, ja hakkas siis lühikeste sammudega käima ühest vaiast teiseni, ajades niimoodi sisse sihi, et niidu ajal mitte piirist üle minna. Inimestel oli heinamaad nii vähe, et nad hoidsid kiivalt iga jalatäit.

Onu Martsin ja Andrei otsustasid alustada niitmist metsa servalt, nõgusamast kohast, kus luht oli veisejalga-dest nõnda ära soobatud, et nende jäljed jäid sinna kauaks ajaks. Nõgu oli paiguti niiske, see-eest aga kasvas siin pehme rohi, ehkki üksluine. Onu Martsin ajas sihi kuni pika ja kitsa heinamaasiilu keskpaigani. See tükk jaotati kaheks. Martsin võttis endale halvema osa. Vikatid luisati ära. Enne kui vikatiga keerutama hakata, tegi onu mütsi peast võtmata ristimärgi ja ütles: «Issand, anna õnnis-tust!» Andrei oli selle ajaga juba jõudnud paar korda osa-valt vikatiga hõõritada.

Rohi oli noor, hommikune kaste oli ta niiskeks ja pehme teinud. Hästi pinnitud ja luisatud vikatid aina vihi-seid käes. Rohi langes kergesti jalalt ja lükkus ladusalt ühtlasteks kaarteks.

Niitjad olid küll teineteisest eemal, aga andsid kõigest väest tööle pihta. Päike nihkus ülespoole ja hakkas kõrve-tama. Mütsid visati peast. Higi tõusis otsmikule. Tõmmati seljast särgidki. Mõlemad olid higist märjad, aga kumbki teisest kehvamaks jääda ei tahtnud. Heinamaast oli jää-nud niita veel ainult lapikesed, kui Andrei vikatit luisates silmas Jankat ja temaga ühes Jakubit. Kuid polnud mahti pikemaks vahtima jääda, sest onu Martsin oli oma jagu juba lõpetamas. Siiski jõudis Andrei märgata Janka pea kohal mutivõrku otsekui ennemuistse vägilase kiivrit ja kile otsas mannergut, kus arvatavasti sees hapupiim — onu Martsinile see maitstes. Jakubil oli õlal paar reha ja käes mahukas kott «padajanniga», nagu palgiparvetajate keeli kutsuti toidumoon. Andrei ei teadnud isegi, miks tal oli äkitselt nii kerge olla.

Kümme-konna minuti pärast jõudsid riisujad onu Mart-sini juurde.

«Jõudsite justament parajal ajal. Tublid poisid!» Mart-sin hakkas poistega tulema Andrei poole, kes lõi viimast kaart. Onu ütles lõbusalt:

«Vehi, vikat, kaste kamul, kui rohi kastest kuivaks jääb, siis niitja ise koju läeb!»

Niitjad ja heinariisujad läksid kõik neljakesi Neemele kaldale tamme alla.

«Täitsa hea, et võrgu kaasa võtsite! Annaks jumal teist sellele, kel see ütle mata tark mõte pähe tuli,» ütles Andrei.

«Siin on Jakubi käsi mängus,» vastas Janka.

«Jakub pole ükstakõik poiss, vaid lihtsalt kullatükk,» ütles Andrei.

Onu Martsin lisas:

«Teil pole veel aimugi, missugune nupp Jakubil otsas on.»

Martsinil oli ka endal hea meel, et Jakub oli taibanud võrgu kaasa tuua.

28

Jakubi meelest polnud aastas lõbusamat ja rõõmsamat aega kui heinaaeg. Ja kus mujal saakski nii palju hullata, oma osavust näidata ja vallatust teha kui heinaniidul! Peab ju ütlema, et ega töö luhal pole raske. Kui mõnus on niidetud ja pisut närtsinud kaarte lõhn! Ja ega ainult hullamine pisikest Jakubit huvitanud: mis imeasju kõiki võib heinamaal näha. Töö haarab sind täielikult, pealaest jalgatallani.

Jakub jälgis üksisilmi, kuidas onu Martsin väledalt vikatiga töötas. Poisi meelest oli ta maailma parim niitja. Tundide kaupa istus ta Martsini juures, kui see vikalt pinnis, tal ei jäänud tähele panemata ükski onu liigutus. Onu Martsin iga kord ei aimanudki, et õepoja silmad teda nii teraselt jälgivad. Vahel andis Jakub talutöö asjus ootamatult nii head nõu, et onu ei jõudnud ära imestada. Sellistel puhkudel võttis ta mõnikord õepoja ümbert kinni, suudles ja ütles:

«Jakub, mu poiss, sa oled päris kullatükk ja pea on sul hele.»

Kui onu Martsin ja Andrei maalapil kasvava tamme all keha kinnitasid, ei jäänud Jakub ootama, et teda kästaks midagi teha. Ta andis Jankale reha ja võttis ise teise.

«Lähme, riisume heina nõo põhjast ära ja kanname ta põndakule, seal ehk on ta juba õhtuks kuiv.»

Janka ei vaielnud Jakubile vastu, sest poiss rääkis õigust. Kuivema heina vedasid nad sületäite kaupa tamme alla: pärast sööki on hea puu vilus heinte peal pikutada,

Janka endal ei oleks pähe tulnud seda teha, nagu ta hiljem ka ise tunnistas.

Heinalised ei pikutanud kaua, ehkki oleks tahtnud pisut rüüstatadagi. Selle põhjuseks oli mutivõrk, mis seisis siin-samas tamme all, pära ülespidi. Üldse oli onu Martsin väga maias kala püüdma. Siin aga oli kohtki hea ja ükski kalamees polnud veel kaldaäärsetes soppides sumamas käinud. Kalapüük mõlkus meeles ka Andreil ning Jakubil. Kuid kõigepealt oli vaja töö ära teha. Janka oli ainuke, keda kalapüük ükskõikseks jättis: ta ei teadnud veel, kui mõnus on mutivõrguga püüda.

Päikese loojumiseni jäi veel poole tunni ümber, kui hein oli juba kõik kokku riisutud ja saadudesse pandud, et ta kaste käes tulitama ei läheks. Onu Martsini suureks meeleheaks jõuti ka teine heinamaasiil maha niita. Kui ilm veel päeva või paar peab, on hein luhal tehtud ja küüni veetud.

«Noh, kuidas on, poisid, kas lähme kalda äärde võrku proovima?» küsis Martsin lõbusal toonil oma tööväelt.

«Praegu on just paras aeg jões lobistada,» lausus Jakub täismehelikult.

«Oleks võinud juba ammugi,» oli Andreigi samal arvamisel.

«Hüva, siis muudkui hakkame pihta! Sina, Jakub-poiss, võtad oma kätte tubaka ja keerad meile plärusid, sest kalapüügil on suitsuisu iseäranis suur.»

«Ja iseäranis siis, kui kala tuleb,» arvas Andrei.

Onu aga jätkas käskude jagamist:

«Ja riided jäävad sinu valvata, Janka, sest kõik tuleb maha koorida peale mütsi... Pole küll tarvis nagu postnende juures seista,» andis Martsin kohe järele, «aga silmist lasta ei maksa.»

«Rõõmuga toetan ühist üritust!» vastas Janka soldati kombel.

Onu Martsin võttis võrgu ja sumas esimesena jökke. Tema järel läks ka Andrei. Mõlemad olid alasti, ainult mütsi peas. Sumada alasti vees, kareda rohu seas, pole kuigi mõnus. Hoopis teine tubakas oleks siis, kui kalameheriided selga panna. Kuid neid polnud kaasas, sest oli tülikas neid ühes tassida.

«Noh, vanapoiss, summime selle põtku läbi,» ütles onu Martsin.

Põtkuks kutsuti kaldaäärset seisuvee riba. Harilikult oli ta mitmesugust, rohtu, lõmmulehti, vesiheina ja kõrkjaid

täis kasvanud. Põhjust kerkisid veepinnani üles pikad rohud nagu peenikesed niidid. Pinnale tõusnud, laotasid nad ümarikud valkjad lehed vee peale. Paiguti oli kalda ääres roogu ja kalmust. Neis veepadrikuis oli peidus kala, kes puhkas pärast täisõgimist või lihtsalt varjas ennast oma vihase vaenlase havi ja ahvena eest.

Kalapüügil oli juhtimine onu Martsini kui sel alal kõige asjatundlikuma ja kogenuma mehe käes. Ta võttis võrgu selise ühest otsast kinni ja tema abilise teisest ning mõlemad hakkasid hiljakesi kalda poole tulema. Võrk tõmmati kergesti läbi vee kaldale lähemale. Vahel juhtus, et mõni ohmakas säinas või latikas põgenemisel veest välja hüppas ja võrku sattus.

Onu vaatas välja koha, kus võis saaki olla, ning jagas oma käealusele sosinal käsklusi.

«Vaiksemalt, vaiksemalt! Noh, lase võrk tasa-tasa põhja ning vaata, et ta juurika või mätta peale ei jääks, sest kala läheb alt läbi. Nüüd, lase sisse!»

Võrk lasti väljavaadatud kohas täiesti põhjani. Andrei seisis liikumatult võrgu otsa juures, samal ajal aga hoidis onu Martsin teises otsas selisest kinni, sikutades jala nii kaugele välja kui võimalik ja «müttas» sellega, hirmutades kala pikkamisi edasi. Siis tõstis Andrei samuti jala ning lobistas sellega, et kala ei jääks kalda äärde. Seejärel kergitasid nad võrku, kusjuures seda tuli teha kiiresti. Nii oli püügiriist esimest korda sees.

Kui võrk esimeseks loomuseks valmis oli ja teda välja tõmmati, lõi mutipäras äkitselt vulksu ilmatu suur havi, hüppas kõrgele üles, lendas kaares läbi õhu ja pidi iga hetk vette tagasi lartsatama! Nagu tiiger sööstis onu Martsin jaole ning tõmbas võrgu alla, et teda kinni püüda. Jooksid kohale Jakub ja riietevaht Janka. Suur oli nende kõigi rõõm, kui võrgupäras viskles oma viienaelane havi! «Ei lähe sa kuhugi, va poiss!» hüüdis Martsin suurel häälel.

Andreiga kahekesi vedasid nad võrgu kaldale, hoides mutisuud ülespoole, ja alles veest kaugel väljas pöörasid ta kummuli. Kena purikas, võib-olla suuremgi, kui esialgu oli paistnud, rabeles ja viskles hulk aega, kuni ükskord nõrkas.

«Küll te aga olete kibe käsi, onu Martsin! Poleks teid olnud, ujuks purikas praegu Neemenis!» ütles Janka silma vaimustusega.

«See on harukordne juhus, kulla mees, meil lihtsalt

vedas,» arvas Martsin. «Aga kui talle on määratud sattuda potti või panni peale, mis siis ikka parata.» Harva lubas onu Martsin endale kiitlemist oma oskustega, ehkki ta oli talbukas ja osav mees. Ja ikkagi püsis Martsini lopsakates vurrudes veel tükk aega õnnelik muhelus.

«Niimoodi, teate, saab minustki varsti kalamees,» ütles Janka.

See purikas tekitas palju rõõmuelevust. Onu Martsin ja Andrei sumasid otsemaid uuesti Neemenisse. Päike polnud veel loojas, kuid ta hiiglasuur punane ketas oli juba silmapilrile laskumas. Loomusekohad aga olid veel peaaegu kõik ees. Kalamehed liikusid piki kallast veelgi tasemini. Nad rääkisid sosinal, panid võrgu sisse, tõmbasid. Onu Martsin ütles Andreile tasakesi:

«Kui tunned, et võrgus midagi rabeleb, siis tõmba ülespoole, siis on kindlasti havi.»

Peaaegu iga loomusega juhtus tulema mõni väiksem kala. Oli ka poisimaid. Kalameeste ja pealtvaatajate meeled ajas ärevile säinas. See oli küll kahenaelane, aga möllu oli võrgus nelja naela eest. Ja siiski olid kõik rahul, liiatigi kui võrgus peale säina pladistasid üsna kenad latikad. Tihti saadi särgi, ahvenaid ja teibu. Võrku jäi ka kohmakas lüts ja üks ütlemata väarikas ning laisk linask. See lebas võrgus nii rahulikult, et onu Martsin esialgu ei märkanudki ja oleks ta peaaegu juba koos võrguga vette tagasi visanud.

Õhtu oli käes, hakkas hämarduma. Oleks pidanud veest välja ronima, kuid Martsin tahtis ilmtingimata veel kord võrgu ühe kalmusemätta juures sisse lasta. Teda sätiti kaua ja suure ettevaatusega. Viimaks sumas onu jalaga. Nad mõlemad Andreiga müttasid väheke. Martsin kergitas võrku suurte lootustega. Kala ei olnud, kuid võrgus löusutas tähtsalt vatsakas roheline konn, tunnistades imetusega oma harjumatu ümbrust. Jakub pidi ennast katki naerma.

«Kala mis kala, aga ei saa tast pala!» lagistas ta.

Onu Martsin raputas võrgu tühjaks ja loputas siis puhlas vooluvees igasugu sodi ning kõntsa ta küljest ära.

Kalamehed pesid end hoolega puhtaks ja läksid kaldale riietuma ning saaki üle lugema. Püük oli enam kui rikkalik. Onu Martsinil tuli aga mõte suuremad kalad homme hommikul või veel parem täna Panjamoni viia. Homme aga on parajasti reede, õhtul algab juudi püha — sabbat. Sellisel puhul on kala järele erakordselt suur nõudmine. Onu

kavatsus leidis poolehoidu. Kodus sorteeriti kalad ära. Väiksemad jäeti endale, paremad aga viisid Andrei ning Janka Panjamoni. Uksest välja jõudnud, ütles Janka:

«Kui nutsin, ma rumal, ei avitand jumal, siis hakkasin lusti pidama, ja minulgi hakkas vedama.»

«Me sattusime heasse voolusesse,» möönis Labanovitš. «Ja mis toob homne päev, peaks seegi olema rõõmuks.»

«Hea on olla luhal, kui heina tehakse,» tunnistas Janka.

29

Vahel, nagu öeldakse, satubki inimene õnnelikku voolusesse, mis sind nii lahedasti elulainetel edasi kannab. Ja sa ihkad väga, et see voolus sind võimalikult kaua hällitaks, suisutaks ja kiigutaks, kuskil pörutamata ja augukohtadel pillutamata. Kuid nii on see väga harva ja väga lühikest aega. Sinu voolus on äkitselt hajunud, ära kadunud nagu kerge hommikune udu ja sina leiad ennast ikka endiselt lõhkise küna juures.

Andrei ning Janka sattusid kalapüügihoogu. Esiotsa oli neil õnne. Kalast said nad veidi leivakõrvast. Vahel arvas Janka:

«Tühja sest koolmeistriametist! Lükkan seierid kalapüügile!»

Jankal mõlkus meeles isegi muretseda teine mutt, sest kui nad ühe võrguga püüdsid keskelt läbi kümme naela, siis kahega püüaksid pool puuda.

Andrei rääkis sel puhul Jankale:

«Ükskord ma läksin üle silla Panjamoni. Silla all on Neemeni jõe vana säng, mis lõmmulehti ja igasugust parka täis kasvanud. Vesi oli madal ja mudane. Seal mudalontsikus mässas salkkond naisi käsinoodega. Kui nad kala kätte said, siis oli kädistamist, kisa ja lärmi laialt. Üks juba vanem Panjamoni naine, kes hoidis hambus jämedat pläru ja imes seda nagu lutti, ütles suure õhinaga: «Nüüd aga püüan palju kala ja kui jumal annab, ostan hobuse!» Kas sinagi ei ole selle naise sorti?»

«Ja misjaoks sa ometi pead purustama minu võib-olla parimad unistused? Kas siis inimene ei tohi vähemalt oma mõtteski õnnelik olla?» küsis Janka.

«Ka see naine oli oma mõttes õnnelik, aga kas ta kalapüügist hobuse ostis, seda ma ei tea. Arvatavasti mitte.»

Heinategu, õnnelik aeg, oli vahepeal lõppenud. Kord ütles Martsin Andreile:

«Tänavu on meil heinaga kitsavõitu. Tuleb õhvake maha müüa. Kahju teisest! Kena õhvake!»

Andrei vastas:

«Tead, onu, mis oleks, kui kapsaia tagant tükk luhamaad üles künda, sõnnikut panna ja kaera-vikisegatist peale külvata?»

Onu Martsin jäi mõtlema.

«Arvad või?» küsis ta.

Mõte meeldis talle.

Järgmisel päeval nägid Andrei ning Janka kalalt tulles, et luhalamm oli üles küntud, hoolega äestatud ja isegi rullitud. Andrei vedas seemendatud maalapile salamahti tuhka ja külvas seda ohtrasti maha, kuni nägi tihedat rohelist kaera ja vikki tärkavat.

Juba heinaniidu ajal sai Labanovitš kirja Raiskilt, olematu koolmeistritebüroo kirjatoimetajalt. Raiski kirjutas suure õhinaga: «Kas sa tead, vana, kõige tähtsamat uudist? Kes oleks võinud seda uskuda! «Minski Golos'i» toimetaja Schmidt paigutas oma ajalehte artikli, mis räägib meie äpardunud koosolekust, ta võtab meid kaitse alla! Mis kärebas küll on teda hammustanud? Säh sulle Schmidti! Tuleb välja, et kui mitte päris-, siis vähemalt ristiisa!»

Janka ja Andrei said seda kirja lugedes südamest naerda, kuid artikli ilmumise saladust avalikuks teha pidasid nad tarbetuks ja isegi kahjulikuks. Nad vastasid Raiskile, avaldades ohtrasti rõõmu ning lootust, et kõik õnnelikult lõpeb, ja kirusid kroonuametnike tühist sekkumist koolmeistrite koosoleku ümber. Kuid olles kindlad, et nende kirigi ametnikest mööda ei pääse, lisasid nad sõnad evangeeliumist: «Karda kõigekõrgemat ja ära räägi liget.»

Ja sellega lakkas õnnelik voolus sädelemast ning sõpru lahketel lainetel kandmast.

Tallu, kus elutsesid Janka ja Andrei, sõitis šiki kalessiga, tubli hobune ees, uus Panjamoni uräädnik — vana koll oli nähtavasti erru läinud. Uräädnik hüppas kalessist maha, sidus hobuse kinni ja astus ise õue. Sõbrad võtsid teda vastu jalgvärava juures.

«Astuge sisse, palun,» ütles Andrei.

Uräädnik teretas, lõi isegi kulpi ja surus sõpradel kätt.

«Stavolits,» tutvustas ta ennast. «Vabandage mind, aga

teenistus on teenistus... Kumb teist on Andrei Labanovitš?» küsis ta, heites kiire pilgu sõpradele.

«Mina!» sõnas Labanovitš.

Stavolitš võttis mapist, mis oli niisama šikk nagu uräädnik isegi, tähtsa pitseriga ametliku kirja Minski sandarmivalitsuselt.

«Palun teid alla kirjutada,» ütles Stavolitš, näidates nimekirjas allkirja kohta.

Labanovitš andis allkirja. Uräädnik jättis jumalaga, lüües jälle kulpi, istus kalessi ja sõitis minema. Kui kaless oli teekäänul kaharate kadakapõõsaste taha kadunud, rebis Labanovitš ümbriku äärest korralikult kitsa riba maha. Janka seisis sealsamas ja vaatas arusaamatusega Andrei peale. Hetkeks tekkis Jankal isegi tunne, nagu oleks keegi nende vahelt piiri läbi tõmmanud.

«Mis rittmeister kirjutab?»

Vastuse asemel ulatas Andrei Jankale dokumendi. Rittmeisteri allkirjaga ühele kõrgusele oli löödud pitser.

Sandarmi-rittmeister kirjutas:

«Käesolevaga tehakse Teile kohustuseks ilmuda 12. augustil 1907. a. Minski Podgornaja t. 16 tunnistuse andmiseks 9. juulil 1906. a. Mikutsitšõ külas toimunud koolmeistrite koosoleku asjus. Mitteilumuse korral Teid vahistatakse ja toimetatakse kohale tapi korras.»

Allkiri oli segane: võis lugeda Saltanov ja ka Saltõsanov.

Sõbrad vahetasid vaikides pilke.

«Miks ometi minulegi kutset ei toodud?» küsis Janka pisut nõutult. Ise oli ta sellise näoga, nagu oleks talle liiga tehtud.

Andrei kehtas õlgu ja laotas käsi, mis tähendas: «Ei mina tea.»

«Ma jõudsin nimekirjast, kuhu kutse saamise kohta allkiri antakse, rutuga näha ainult oma, Vladzik Salvessevi ja veel kellegi Turgai nime, keda ma ei tunne. Rohkem polnud seal kedagi.»

Janka kehtas omakorda õlgu ja küsis täielikus arusaamatuses:

«Mis see siis peab tähendama?»

Labanovitšile tükkisid pähe igasugu mõtted, aimused ja oletused. Aga enne nende väljaütlemist oli vaja asi läbi mõelda, kaaluda ja alles siis rääkida.

Et Janka tuju tõsta, rääkis Andrei ühe loo, mis olevat sündinud üliõpilaste praktikas. Professor korraldanud

loengul mingi katse. Pärast seda, olles kindel, et aparaat näitab kõike õigesti, küsinud pidulikult: «Ja mida me näeme?» Aparaadis polnud midagi näha. Siis professor ütelnud: «Me näeme, et me midagi ei näe, ja mispärast me midagi ei näe, seda me kohe näeme.» «Eks minagi võin ütelda,» jätkas Andrei, «et midagi pole teada. Aga mispärast pole teada? Sellepärast, et midagi teada pole. Küll ma pärast ülekuulamist tean.» Seejärel võttis Andrei poosi nagu artist estraadil ja deklameeris, käsi näitleja kombel üles tõstetud:

Kes laskub vetesügavikku,
kui meri liikumatult jääs?
Kes, kuigi mõte juurdlev pääs,
veel mõistaks süngel kuristikku,
mis hinges sandarmil?

Hõna «alatul» asemele oli Andreil pandud «sandarmil». Mingit mõistatuslikku saladust pole sandarmi hinges olemas, sest see on paljas nagu põlveots, ilma ühegi karvademetaga. Sandarmite kogu olemus mahub sõnadesse: «Pokri pista ja ära keelata,» ütles Janka.

Andrei pani käe Janka õlale ja rääkis kiriklikul toonil, nagu evangeeliumi lugedes:

«Ep ole ühtigi saladust, mis ei saa avalikuks, nagu kunagi ütles köster Batsjanovski. Ootan veidike: kahe teistkümnnes august pole kuigi kaugel. Aga võib-olla selgub midagi juba enne seda.»

«Ah, käigu nad kus kurat ja põrgu! Ei lasta rahu eladagi! Kuid me oleme elanud sinuga kahekesi nagu mihklid. Ja võiksimme veel kalagi püüda — näed, mis kenad ilmad!»

«Egas midagi, tõmbame aga kalameheriided selga ja lähme jõesoppe läbi summima.»

Jutuajamine katkes: nende juurde tuli Andrei ema.

«Ütle, pojuke, miks uräädnik siin käis?» küsis ta. «Mis sõnumi ta sulle tõi?»

«Ah, mis sa nüüd muretsed, ema: lihtsalt tuleb umbes nädala aja pärast pristavi juures käia, ma olen ju politsei valve all. Kardab, et äkki putkan minema.»

Ema ohkas, ei lausunud sõnagi ja läks oma talituste juurde. Kui poisid kalameheriided selga tõmbasid ja Nee-meni poole hakkasid minema, rahunes ta täielikult.

«Kas tead,» ütles Janka, «kui saak on hea, siis see tähen-

dab, et sinuga sandarmi-rittmeisteri juures midagi halba ei juhtu.»

«Mõningail juhtudel me armastame iseendid lohutada igasugu totrustega,» vastas Andrei.

30

Märkamatult möödus aeg.

Peaaegu kõik päevad läbi oli Andrei põllul, õsus otra ja kaera, aitas onu Martsinil vilja vedada ja rehe all üles virnata. Igal hommikul või muul vabal ajal käis ta vaatamas ülesküntud luhalappi. Kaer ja vikk kasvasid nii lopsakalt, et lihtsalt lust vaadata. Isegi külainimesed, kes pidi Neemeni kallast siit mööda käisid, põikasid teelt kõrvale, et imetleda, kui priskelt ja jõudsalt kasvab oras, ning kõngutasid omaette pead.

«Säh sulle umbrohtu! Sihukest kaera-vikisegatist ei näe isegi mõisapõldudel!»

«Räägitakse, Andrei soovitanud Martsinile siin kaera-vikisegatist maha külda. Andnud seemne alla sõnnikui ning visanud tuhka peale,» rääkis Mikutsitsõ rahvas isegi pisut kadedalt. «Kõige jaoks peab nuppu ning oskust olema,» lisati sügavamõtteliselt.

Ka onu Martsin ise käis vahetevahel luhapõllul. Kui ta nägi oma külvilappi jõudsalt kasvavat, hiilgas ta nagu nagu täiskuu, kuna lopsakad vurrud iseenesest rahuloluhelusse kerkisid.

Kui puravikud kasvama hakkasid, võttis Andrei igal hommikul koidu aegu korvi ja ruttas pedastikku seenele. Ta ei tundnud meelepärasemat tegevust kui mööda palusid uidata ning puravikke otsida. Kuskil mujal polnud neid nii palju kui Mikutsitsõ paludes. Ja mis toredad puravikud! Ja mis puhas ning helisev on õhk suvehommikul! Kui korraks hõikad, siis pedajad huiklevad vastastikku ja igaüks teeb oma häält. Ja suur on tõsise seenelise rõõm, kui sa leiad laia pesakonna mitmesugust kasvu tumedaid, ilusaid, ei millegagi võrreldavaid puravikke, noored tihked kübarad hõbeleva varjundiga! Sellisel korral ununeb sul kõik, isegi sandarmi-rittmeister.

Jankal ei olnud lusti korviga mööda männikuid hulkuda, ta orienteerus metsas kehvasti ja oli lühinägelik pealegi. Sestap pidas ta paremaks värskel lõhnaval heinal magada või lihtsalt pikutada, mõtiskleda ja mõlgutada. Kui aga

Janka oli oma unistuste, oma sisimate mõtete maailma rannanud, siis oli ta kõige vastu kurt ja tumm. Millest küll võis ta mõtiskleda ja unistada? Kuid see oli pühamast püham asi, sellest ei rääkinud ta kellelegi, isegi Andreile mitte. Ja rääkida olekski olnud raske: mismoodi sa väljendad sõnades neid tabamatuid meeleolupilte ning tundeid, mis täitsid ta südant ja mõtteid? Janka oli arvamisel, et kui ta sellest ükskõik kellele rääkima hakkab, siis luituvad kõik ta eredaamad tunded ära ja neist ei jää midagi järele.

Ükskord, kui Andrei oli korvi sangast saadik kõige ilusamaid puravikke täis korjanud, läks ta tagasi tulles kuuri alla vaatama, ons Janka seal või hulgub ta kuskil väljas. Sõber oli värsketel lõhnavatel heintel pikali.

«Janka, oled sa siin?»

«Olen, vanapoiss,» vastas Janka.

«Mis sa muidu vedeled, unimüts!» tõreles Andrei temaga sõbralikult. «Kobi alla, lähme suplema!»

Jankal olid üks-kaks-kolm kaatsad jalas ja pealissärk seljas, ta võttis saapad kätte ja ronis maha.

«Oleksid võinud vähemalt kalagi õngitsema minna.»

«Ah, jäta mu hing rahule!» lõi Janka käega. «Ptüü! Ptüü!» sülitas ta paar korda.

«Mis sinuga lahti on?» päris Andrei.

«Ptüü!» sülitas Janka veel kord. Polnud märgata, et ta oleks haige.

«Tead, vanapoiss, nägin unes sihukest jälkust, et praeguugi paha maik suus.»

«Mis sa siis nägid?»

«Nägin, et kõndisin aasa peal, korjasin viha upsujuurt ja söin.»

Janka krimpsukistud nagu ajas vägisi naeru peale. Labanovitš pidi ennast katki naerma, kuulates, mis tema sõbraga unes juhtunud.

«Võib ütelda, et päris piibli-unenägu.»

Riided seljast koorinud, hüppas Janka Neemenisse, ujus, ahmis suu vett täis, loputas ja sülitas välja.

«Saad rikkaks, Janka, kui säärast und nägid.»

«Kui see oleks tõsi, siis oleksin nõus teda veelgi nägema,» naljatas Janka. Pööras siis näo Andrei poole ja ütles: «Aga mine sa tea, ehk saan tõestigi rikkaks... Tead, minu onu Sõmon, Jakšotsõ kooli õpetaja, saatis kirja, et ma tema juurde tuleksin. Ütleb, et seal olla head teenistust.»

«Näed nüüd: ongi hea unenägu. Millal sa kirja said?»

«Jakub hiljuti tõi, Mikutsitsõ kaudu saadeti. Mis nõu sa annad, kas minna või mitte minna?»

«Mispärast mitte minna? Võta ainult politseist luba.»

Järgmisel päeval asutas Janka end teele ja ülejärgmisel saatsid ema, onu Martsin ning Jakub õdedega Andrei õueväravast välja. Onu tahtis teda hobusega jaama viia. Andrei keeldus sellest kategooriliselt.

«Põld pole veel kõik koristatud, mis sa muidu aega raiskad!»

Kaua aega seisis ema jalgvärava kõrval ja vaatas pojale järele. Ta meel oli haige: Janka oli sõitnud onu kodukülla mingisse ametisse, aga miks Andreid Minski aetakse? Ei tähenda see head. Ta seisis niikaua, kuni Andrei oli jõudnud üle Keskmäe ja silmist kadunud.

Ei olnud Labanovitšigi süda kerge. Kõigepealt oli tal kahju kodust ja omastest lahkuda. Ta teadis, kui suures mures ema ja kõik kodused tema pärast on. Teiseks vaevas teda samuti mõte, mispärast ainult teda ja Vladzikut kõigest koolmeistrest sandarmi-rittmeisteri juurde kutsutakse. See rahutus suurenes veelgi, kui Andrei Stavbunõ jaamas ühelt tuttavalt kuulis, et Vladzik Salvessev olla viidud Bobruiski vanglasse. Teda olla kinni pandud lendlehtede ja keelatud kirjanduse levitamise eest. Mispärast siis teda, Labanovitšit välja kutsutakse? Võib-olla valgevene ajalehes töötamise pärast?

Sõidu ajal jäi ta veidi rahulikumaks. Vähehaaval harjus Labanovitš mõttega, et tal seisab ees ülekuulamine sandarmi-rittmeisteri juures. Tal oli hea meel ka sellest, et onu Martsin ja perekond ei pea näljakäppa imema, sest põllusaak on kõik koristatud. Isegi õhvakest pole tarvis ära müüa. Sääraste mõtetega jõudis Andrei Minski.

Tolleaegses Minskis Podgornõi tänavas oli rohkem puu- kui kivimaju. Maja, kus asusid sandarmi-rittmeisteri kantselei ja korter, oli tagahoovis. Suur katusealune rõdu või veranda oli peaaegu täielikult mattunud metsviinapuu tihedasse rohelusse. Hästi nähtavale kohale seina peal oli kinnitatud värviline plekksilt, millelt selgesti paistis maja number. Pisut ümber vaadanud, astus Andrei vaikselt rohelusse mähitud rõdule. Sandarmite pessa viiva ukse kõrval seina peal rippus jämeda traadi otsas kellakäepide. Labanovitš seisatas hetkeks, mõtles, vaatas kella. Oli pool üksteist, seega aeg, millal ametnikud istuvad juba oma laudade taga. Labanovitš tõmbas kella ja jäi kuulatama.

Varsti oli kuulda aeglasi raskeid samme. Ukse avas kerekes sandarmi-vahtmeister. Ta vaatas Labanovitšit torkava vihase pilguga ja küsis karedalt:

«Mis teil tarvis?»

Labanovitš ulatas talle sõna lausumata kutse rittmeisteri juurde, tehes ise näo, nagu oleks temagi tähtis tegelane. Vahtmeister võttis ümbriku, vaatas korra sellele, siis Labanovitšile ja mühatas veelgi karedamalt.

«Tulge sisse!»

Ta viis Labanovitši ooteruumi ja osutas kõvale puusohvale.

«Oodake siin!» Ja ise kadus kuhugi maja tagaruumidesse.

«Nähtavasti magab või sööb hommikust,» mõtles Labanovitš. Kuid umbes viie minuti pärast kostis kaugemalt kapnuste kõinat ja kohe astuski rittmeister sisse. Ta ei teletanud, avas oma kabineti ukse ja ütles rahulikult, noogutades peaga ukse suunas:

«Tulge minuga kaasa.»

Rittmeister läks kõige ees, tema järel Labanovitš ja vahtmeister oli protsessioonis viimane.

Rittmeister istus laua taha toolile. Nüüd silmitses Labanovitš teda lähemalt. Ta oli keskmist kasvu, veel noor laiaõlgne mees, kandis hästi istuvat tsaariarmee ohvitseri vormi. Näo poolest oli ta ilus ja isegi meeldiv. Igas tema liigutuses oli tunda sõjaväelist olemist. Ta osutas Labanovitšile käega laua otsas seisva tooli poole, ise aga keeras sahtli lukust lahti, võttis sealt üsna paksu toimiku, milles oli mitmesuguseid pabereid ja dokumente. Otsinud sealt välja käsitsi kirjutatud paberilehe, pani ta selle Labanovitši ette.

«Siia on kirjutatud, mida tunnistas üks teie kolleeg. Võtte sellega tutvuda.» Seejärel võttis rittmeister sahtlist lehe puhast paberit. «Kirjutage lühidalt, kuidas te koolmeistrite koosolekust osa võtsite ja mis koosolek see oli. Püüdke seda teha ühe tunniga. Tulete toime?»

«Püüan.»

Rittmeister keeras sahtli lukku ja lahkus kindlal, kiirel sammul kabinetist teise, eesriietega varjatud ukse kaudu.

Enne kui asja juurde asuda, võttis Labanovitš kätte «ühe kolleegi tunnistuse». Vladzik Salvessev oli kirjutanud nõnda, nagu olid plaanitsenud Labanovitš ning Janka.

Andrei oli rittmeisteri vastuvõttust ja teguviisist väga üllatatud. Ka sandarmi-vahtmeister läks kabinetist välja

ja Andrei jäi täiesti üksinda. «Mis see on, mingi kavalus või löks?» küsis Labanovitš iseendalt. «Arvatavasti mind jälgitakse salaja nurgast. Tuleb olla ettevaatlik.»

Määratud tähtaeg polnud veel kaugeltki läbi, kui Andreil oli oma tunnistus juba kirjutatud, ja korralikult kirjutatud. Pärast seda hakkas ta kabinetis ringi vaatama, ise oma kohalt lahkumata. Esiplaanil rippus Nikolaška II ja keisrinna portree. Ja midagi muud seintel ei olnudki.

Tärminini polnud enam kuigi palju aega. «Mis siis edasi saab?» — see tegi Andrei rahutuks. Täpselt tunni aja pärast tuli rittmeister. Ilmselt oli ta einestanud — tal oli juures konjaki lõhn.

«Noh, kuidas on?» küsis ta laua taha istudes.

Labanovitš ulatas vaikides paberilehe. «Mida vähem räägid, seda parem,» mõtles Andrei.

Rittmeister silmitses kirjutatud pingsa tähelepanuga. Paistis, et ta oli rohkem huvitatud käekirjast kui sisust.

«Ilus käekiri on teil,» ütles ta.

«Koolmeistril peabki olema.»

Rittmeister tõmbas lahti lauasahtli, võttis sealt mingi käsitsi kirjutatud paberilehe, silmitses seda, pööras pilgu Labanovitši poolt kirjutatule ja siis temale endale. Ta muigas ja ütles:

«Ma pole küll prohvet, kuid võin teile ütelda, et teie käekiri saab teie elus rolli mängima... Olete vaba.» Ja rittmeister noogutas pead, andes märku, et Labanovitš võib lahkuda.

Leidnud end tänavalt ja veendunud, et seljataga pole sandarmeid näha, tundis Labanovitš end nii, nagu oleks raske kivi turjalt langenud ja ta ise teist korda ilma sündinud. Kõik hirm, mis tal oli olnud, kadus ja haihtus nagu pilved põuailmaga. Kuid hirmu asemel kerkis küsimus: miks oli sandarmi-rittmeister nii suure huviga Labanovitši käekirja uurinud? Tõsi küll, see võis olla ainult juhus, pealegi oli ta sõpradeltki kuulnud, et tal on ilus käekiri. Ja siiski jäi täielik vastus sellele küsimusele vajaka. Kuid juba seegi on hea, et ta käib vaba mehena tänaval, võib kaduda inimeste sekka, kes mööda kõnniteid siia-sinna saalivad. Kui hea oleks praegu Jankaga juttu ajada! Kuid

Janka on kaugel, elab onu juures kuskil Berezina jõe ääres.

Siin aga polnud Andreil lähemat tuttavat kui Balotsitš. Kümme-kolme minuti pärast astus ta kunagise sõbra puhutusse korterisse.

«Ahaa, sina oled, mässaja! Nojah, rõõm sind näha.» Nii-moodi, naljast vürtsitatud sõnadega, tuli Balotsitš Andreile vastu. «Istu!» ütles ta külalisele. «Kas teil kohus varsti tuleb?»

Küsimus ei meeldinud Andreile, nagu ka kogu Balotsitši olemine. Ei meeldinud talle, et korter ja selle omadused olid nii klanitud, ei meeldinud igal pool valitsev piinlik kord.

«Millal kohus tuleb, saame teada siis, kui kutsed kätte tuuakse. Või ehk oled sa midagi kuulnud? Sina võid ju «kõrgematesse sfääridesse» pääseda, aga meile on sinna üksed kinni,» vastas Labanovitš kaunis jahedalt.

«Ja oledki juba turris!» ütles Balotsitš. ««Kõrgemate sfääridega», nagu sina ütled, ma läbi ei käi. Ja «kõrgemate sfääride» mõistegi on udune. Kuid ühelt kantseleirotilt — ei tea, mis... «sfääridest» ta on — kuulsin ma küll, et kogu teie asi, mis muide oli rumalus, saab ära lõpetatud.»

«Mis sa räägid?!»

«Beda, mis sa kuuled.»

«Kui asi ära lõpetatakse, oleks väga hea. Aga miks siis mind sandarmi-rittmeistri juurde ülekuulamisele kutsuti? Just nüüdsama pääsesin sealt.»

Balotsitš kehtas õlgu.

«Mis ülekuulamine see siis oli?»

«Tegelikult polnud ka mingit ülekuulamist. Sandarmi-rittmeister käskis kirjutada, kuidas koolmeistrite koosolek toimus ja mis seal oli. Ja lubas isegi vaadata, mida on tunnistanud minu sõbrad, andis mu kätte terve virna paberid.»

Labanovitš rääkis, kuidas rittmeister oli kiitnud ülekuulatava käekirja.

«Einoh, võib-olla tahab sind asjaajajaks võtta,» ütles Balotsitš.

«Oh kulla Balotsitš! Kõik on sul naer ja nali. Oleksid sa minu asemel, siis mina sinu asja nii kergelt ei võtaks. Ja ütle, mis pärast nimetad sa meie koosolekut rumaluseks?»

«Väga lihtsalt, sellel polnud ja mingit mõtet.»

«Kuidas nii?»

Balotsitš muigas irooniliselt, siis aga vastas tõsiselt, isegi vihaga:

«Mõtlesite riigikorra uppi lüüa, kukutada keisri ja panna ühe keisri asemele tuhat teist igasugu komiteede, omavalitsuste, kommuunide ja seltside näol... Ja sihuke on teie rahvavalitsus?! Kutsikad olete, klähvite elevandi peale!»

Labanovitš vaatas Balotsitši otsa ega tahtnud uskuda, et ta ees seisab kunagine seltsimees. Hoides tagasi ägedat pahameelepurset, ütles ta rahulikult, nukra alatooniga:

«Oeh, Kotsik! Kui tugevasti on sinule mõjunud vürst Meštšerski ja kogu see papimeelse kroonuseminari värk! Kuidas kõik sinu peas küll nii segi on!»

«Ei tea, kelle peas asjad rohkem segi on,» kähvas Balotsitš. Ilmselt polnud ta tujus.

«Ei maksa selle üle vaielda, kumma peas suurem segadus valitseb,» vastas Andrei rahulikult. «Kuid milleks sa räägid sellest, mida sa ei tea ega mõista? Loomulikult, kergem, mugavam ja kasulik on laulda «Jumal, keisrit kaitse sa» kui välja astuda vaeste nälgivate inimeste kaitseks, teenida selle eest hoope sandarmitelt ning politseilt ja kõõrdpilke igat karva mustasajalastelt.»

«Olen igasugu kihutuskõnelejaid küllalt kuulnud ja mitut sorti lendlehti lugenud, nii et sihuke si laule ei maksa mulle laulma tulla,» katkestas teda Balotsitš.

Labanovitš vaatas tema otsa ja vaikis. Siis aga ütles tasakesi:

«Palun vabandust! Meie laulud on erinevad ja meie teed lähevad vastupidises suunas. Aga kes teab? Elu ei seisa paigal. Võin ainult niipalju ütelda, et vürstide Meštšerskide, Dubrovinitse ja Gamzei Gamzejevitšide teed ma küll ei lähe!»

«Sinu oma asi. Inimene sööb kolme sorti leiba: valget, musta ja ei mingisugust.»

Labanovitš muigas.

«Mulle tundub, et sinule maitseb kõige enam valge leib.»

«See jälle on minu asi. Kuule nüüd, mis ma sulle ütlen: tee, mida sa käid, ei vii sind sinna, kuhu sa tahad.»

Labanovitš tõusis, et endise sõbra korterist lahkuda: paljudel puhkudel oli ta samasugust juttu kuulnud. Meenus kirjutaja Duleba, kellega sai samuti nõnda vaieldud.

«Juba sa oledki turris nagu hiir tangumatis,» ütles Balotsitš lepitavalt. «Istu veel, võtame midagi hamba alla.»

«Täna! Ma pean koju sõitma, varsti läheb rong,» keeldus Andrei pruukostist.

Balotsitš vaatas arusaamatuses endise sõbra otsa, kuid ei käinud peale, et ta jääks. Seistes juba uksele, naeratas Labanovitš etteheitvalt ja ütles iseendalegi ootamatult:

«Ükski keiser pole sea seljas kroonimisele sõitnud. Kõike head!»

Nende sõnadega läks Andrei uksest välja, ilma et oleks kätki andnud. Üksinda jäädes kõngutas Balotsitš endamisi pead.

«On ta põrunud või? Ehk suurest tarkusest ogaraks läinud?»

32

Andrei läks jaama. Peas keerlesid igasugu mõtted. Meelest ei läinud absurdne ülekuulamine sandarmi-ritmeistri kabinetis, samuti kõnelus Balotsitšiga, mis polnud tegelikult muud kui tülitsemine.

Balotsitš aga istus samal ajal töölaua taga, pea käte najal. Ta mõtles sellele, et oli Andreid põhjuseta solvanud... Meenus üks juhtum. Balotsitši mällu kerkis sündmus ta omast elust. Seminaris õppetöö vaheajal, kui Balotsitš oli juba viimasel kursusel, tutvus ta raudteetehniku tütreaga, kes pidi varsti lõpetama gümnaasiumi. Balotsitš armus kõrvuni Valjasse ja Valja omakorda temasse. Balotsitš oli jäagitult oma esimese, puhta ja argliku armastuse võimuses. Raske oli tal seda tundmust oma südamepõhjas varjata. Oli tarvis leida sõber, kellele ta oleks võinud oma armastusest pihtida, oma tundmusi jagada. Ja paremat südamesaladuste hoidjat kui Labanovitši ei olnud tal leida. Lamades Andreiga ühes voodis, rääkis Balotsitš öö läbi Valjast, sellest kui armas ja ilus Valja on ja kuidas Valja teda armastab. Ja järgmisel päeval näitas tüdruku näopilti, luges ette tema kirju. Ustavalt hoidis Labanovitš talle usaldatud noorukisaladust ja suhtus sõbra südameasjadesse osavõtlikult. Mõnikord kirjutaski nad kahekesi Valjale kirju, rääkisid temast. Kõik see lähendas koolivendi ja tekitas nende vahel südamliku sõpruse. Aasta läbi pidas Balotsitš Valjaga kirjavahetust. Aga siis saatis ta ükskord Labanovitšile kirja, mis oli täis meeleteid ja südamevalu: Valja olevat leidnud endale parema ja väärikama peiu ning läinud

mehele. Labanovitš lohutas Balotsitši kuidas suutis ja oskas, kuid ei mõistnud hukka Valjatki. Mis paarilist oleks sellele olnud vaesest tundmatust külakoolmeistrist!

See kõik käis nüüd Balotsitši mälust läbi. Tema usaldusalune oli sõbra saladust hardalt hoidnud, seda ialgi paha sõnaga riivamata. Kuid kõik oli juba taandunud minevikku ja ununenud nagu esimene kevadine äike...

Labanovitš tundis ja mõistis samuti, et Balotsitš oli tema elus juhuslik nähtus, ajutine sõber. Tüdruk jättis ta maha. Balotsitš valis endale teistsuguse tee. Ja nüüd lähevad nende teed vastupidistes suundades. Nii et ei olnud põhjust kurta sõbra kaotuse üle, sest see oli olnud sõber esimese järsu käänakuni.

Stavbunõs tuli Labanovitš rongist maha. Ta läks postkontorist läbi, laskis postkasti kirja Jankale, mille oli teel valmis kirjutanud. Andrei teatas talle, kui kergesti oli ta sandarmi-rittmeisteri küüsisist pääsenud. Ta ei unustanud sedagi, mis rittmeistrit tema tunnistuses oli kõige enam huvitanud ja et see on Andreile lahendamata mõistatus. Postkontoris oli ka kiri Jankalt.

«Mu kallid peavarjuta ilmahulgas Andrei! Iga tund mõtlen ma Sinule, palun tuult, päikest ja pilvi, et nad peletaksid Sinu kohalt hädad, mida nii palju on meie teedel. Ise aga elan ma nagu härg viinavabrikus: mul on süüa ja mul on juua. On ka pisut teenistust. Minu taskusse veerevad ruublid, mõnikord isegi kolmelised ja viielised. Minu onu Sõmoni kool asub Bjaroza lähedal Jakšõtšõ külas. Siin on väga kena jõgi, võib-olla küll mitte nii ilus kui Neemen. Kallaste ääres on vahel terved padrikud mitmesuguseid lõmmulehti ja veetaimi. Rohu sees aga muudkui nõeluvad ahvenad, säinad, turvad. Kahju, et Sind siin ei ole: me hangiksime muti ja püüaksime koletul hulgal kala. Ilma Sinuta olen ju minagi nagu kala kuival, ei kõlba kuradile ahjuhargiks ega jumalale küünlaks. Kirjuta mulle, kuidas ja mis Sinuga on. Kosuta minu südant kõrgelennulise sõnaga. Oma onuga ma ju ei klapi. Ta muudkui rügab tööd teha ja viriseb, ise kuivetu nagu oinas, milliseid meie isad ostavad enne jõule paastumunapudru juurde. Kaelustan Sind, suudlen. Sinu Janka.»

Mitu korda luges Andrei seda kirja. Ta oleks tahtnud otsekohe vastata, aga eelistas siiski ootamist: las tuleb ennem vastus sellele kirjale, mille ta saatis Minskist Stavbunõsse jõudes.

Kolme päeva pärast, olles esialgu oma tegemisten ja

stavihaides prilli mees, läks Andrei postkontorisse, lootes saada olumärki Jankalt. Ja kiri oli tõesti tulnud. Niipea kui Andrei võõraste silma alt ära oli, rebis ta ümbriku lahti. Janka kirjutas:

«Mu südamesõber, oh inime nõder! Sina oled mu rõõm ja mina oled mu kirstunael. See, mis Sa kirjutasid, tegi mind raasike rahutuks. Sellest Sulle kirjutada ei ole tarvis, sest see, mis vaevab Sinu südant, on nagu kivi ka minu südames. Ma ei saanud kaua silma kinni — aina mõtlesin ja muretsin pead. Lõpuks käis nagu sähvatus läbi pea... Kas mäletad, kuidas ma ükskord Sinu «kooli» tulin? Toobard ma ütlesin ühe «aforismi»: «Surm on uue elu algus.» Ma võib-olla ei korda seda päris täht-tähele, aga mõte oli see. Millegipärast me selle üle ei rääkinud: kas siis aforism oli ebaõnnestunud või juhtisid teised mõtted meid kõrvale. Ütlen lühidalt, tuleta meelde meie «varakasti» ja vii tervitusi kännule: tema ütleb sedasama, mis ma Sulle tahan ütelda. Olgem lihtsad ja vagad nagu tuikesed ja kavalad nagu maod, aga sõrme meile suhu ärgu pistetagu. On olemas keel, mida mõistavad kõik, ja on olemas keel, millest saavad aru vähesed...»

Nagu kae oleks Andrei silmadelt maha langenud: talle tuli meelde, kuidas Janka tõi tundmatu koolmeistritegrupi üleskutse, mis algas sõnadega «Seltsimehed koolmeistrid!». Sellest üleskutsest olid sõbrad pikalt-laialt rääkinud. Ja lõpuks viidi see murrumätta alla salakasti. Nüüd oli Labanovitšile selge, miks sandarmi-rittmeister oli nii suure hoolega tunnistusel tema käekirja uurinud ja seda salamahti mingi käsitsi kirjutatud paberilehega kõrvutanud, võrrelnud! See oli ju seesama koolmeistrite üleskutse, millest sõbrad ühe eksemplari ära peitsid. Niisiis oli Labanovitšile langenud kahtlus, et üleskutse on tema kirjutatud!

Järvest ja vesiveskist möödaski, jäi Andrei äkki seisma: talle oli tulnud uus mõte — teelt kõrvale põigata ja korraga Tõrvaahjul käia. Vaimusilma ette kerkisid murrumättas, «varakast» ja üleskutse, mis asus tõrvatud kastis. Nüüd sai see üleskutse Labanovitši seisukohalt täiesti uue tähenduse, oleks tahtnud teda ise uute silmadega vaadata ja võrrelda seda käekirja enda omaga. Kas on neil mingit sarnasust?

Et hoiduda kohtumistest inimestega, läks Labanovitš mööda vösa ja põõsastikke, hoides suunda Tõrvaahju poole. Lõpuks jõudis ta Pimedatele raismikele ja läks

metsavahimajast mööda — praegu polnud tal tuju vennaga kokku puutuda. Tõrvaahju ja sünge mets selle ümber paistsid nüüd veelgi ebasõbralikumad kui talvel, mille siinsed vaiksed nurgad valge lumerüü all vähegi ehitud ja õdusamad olid.

Murumätta juurde, mida ta otsis, ei läinud siit ei teerada ega ühtki jälge, kuid Andreil oli hea nägemismälu ja peagi jõudis ta kohale. Ka see käänd oli nüüd omandanud uue tähenduse: see polnud lihtsalt murumätas, vaid otsekui lord-pitsatihoidja, kelle käes on riigipitsat nagu Inglismaal.

Labanovitš seisatas. Ta leidis kohe paiga, kust peale hakata, et «varakasti» juurde jõuda. Kast seisis ikka samas kohas kus pool aastat tagasi. Andrei tõmbas ta murumätta alt välja ja võpatas instinktiivselt tagasi: «varakasti» peal istus vastik lotsakas padakonn, kollakashall, lühikeste koibadega ja üleni kärnane!

«Nonoh, tädi, kasi siit minema!» ütles Labanovitš, kallutas «varakasti» ja raputas konna maha. Kasti kaane külge oli iseenesest jäänud liiva ja muud sodi. «Varakastis» endas polnud midagi riknenud, ehkki oli pikast seismisest ära kopitanud. Ohukesed brošüürid ja lendlehed olid hästi säilinud. Nende vahel oli ka otsitav üleskutse — kõige tähtsam asi, mis praegu Andreid eeskätt huvitas. Ta laskis silmad sellest kähku üle käia. Esimesel pilgul tundus, et üleskutse kirjutaja ja Labanovitši käekirja vahel oligi nagu ohtlik sarnasus. Ta murdis üleskutse neljaks kokku ja pistis tasku, et pärastpoole käekirju põhjalikult kõrvutada ning võrrelda.

Kõik muu, mis «varakasti» peidetud oli, ja ka kast ise polnud nüüd enam tarvilik. Labanovitš korjas lendlehed ja brošüürid välja ning tõmbas tiku põlema. Paber võttis tuld. Andrei segas seda oksaga, et peale musta tuha midagi järele ei jääks. Kohmakas kärnkonn liigutas naljakalt lühikesi koibi ja katsus tulest eemale pageda. «Varakastis» Andrei ära ei põletanud, et mitte liiga palju suitsu teha, vaid lõhkus selle tükkideks ja pildus need metsa alla laiali. Siis vaatas ta viimast korda murumätta poole otsekui lõplikuks jumalagajätkuks ja läks oma teed.

Mitut puhku, pugenud kuhugi üksikusse kohta, uuris Andrei üleskutse iga rida ja iga tähte. Pärast sellist juurdlemist kinnitas ta endale korduvalt:

«No kus siin sarnasus on? Kes see loll oli, kellele sihuke mõte pähe võis tulla?»

Kuid Labanovitšil oli veel vähe elukogemusi ja eluratsust. Siiski tuli talle meelde, mis vanad inimesed rääkinud, nimelt kuidas üks asi on vahel muutunud teiseks ja muut tehtud valgeks. Lõpuks heitis Labanovitš käega: ei maksa midagi oletada ega ette rutata. Ehk on ainult hirmul suured silmad. Pärast sääraseid mõtteid istus Andrei laua taha Jankale kirja kirjutama.

«Oh kuhu jäid, mu linalakk? Oh kuhu jäid Sa ilmsi?» alustas Andrei kirja laulusõnadega nagu omal ajal Tselomaa. «Kuule, sõber, ma viisin tervisi kännule ja tema andis mulle seda, mida me polnud otsinud. Kuid ega meie otsigi õnnetust, vaid õnnetus otsib meid. Nii juhtus näiteks kolleegi mehega, kes hapukoort müüs. Tema juurde tuli politseinik. «Mida sa müüd?» «Hapukoort.» Politseinik pistis sõrme koorepütti ja lakkus selle puhtaks. «Mis sa lutskad?» käratas ta mehele. «See pole hapukoor, vaid petti!» Politseinik muretses ka tunnistajaid, kes samuti tundustasid, et mees müüb petti. Veel vähe aega kembelnud, näitas politseinik käega jaoskonna poole ja ütles: «Kui sa oma jonn ei jäta, siis viin sind jaoskonda!» Ja mees pidi ärges võtma, et ta tööpoolest müüb puhast petti, ja see pärast hapukoor konfiskeeriti. Kõike seda räägin ma selles, et Sa teaksid, et teatavail juhtumisel üks asi muutub teiseks. Ütleme, võib tõeks teha, et Pjatruss Margun on peaingel Miikaeli nägu ja et minu naha sees on hoopis teine mees. Kahju, vanapoiss, et Sa oled Bjaroza ääres, mitte aga siin minu man. Elagem lootuses, et me kohtume ja tantsime «roheline eesli tantsu».

Olgu Sul tervist!

P.B. Murumätta alla jäi üks kärnane padakonn! «Varakasti» pildus oma luud metsa alla laiali.

Sinu Andrei.»

Inimesel on kaks elu: üht määrab ta ise, teine aga temast ei sõltu ega allu tihtigi tema tahtele. Teiste sõnadega, üks elu on inimesel nähtav, teine aga varjatud, ja seal tegelevad sinuga kõrvalised isikud, peamiselt kroonuülemused. Selline tunne oli ka Labanovitšil, kuid oma aimust ta kindlalt vormis tõestada ei suutnud. Ta teadis ainult, et tema ümber midagi toimub, otsekui keritaks lõnga poolile,

kust see siis läheb kerasse ja kerast telgedele kangalõlmeks. Ja kangastelgedel harilikult asi lõpeb, see lõpp aga on midagi draama või komöödia neljanda vaatuse taolist.

Tuhande üheksasaja kaheksanda aasta südasuvel avaldati kohalikes ajalehtedes teadaanne, mis ei huvitanud mitte ainult Labanovitšit, vaid ka tervet rida tema seltsimehi:

«Vilno kohtupalati väljasõidu-istungjärgu administratiivkorraldus-alane istung otsustas:

1) Mikutsitšõ külas toimunud koolmeistrite koosoleku asi lõpetada ja tühjaks kuulutada.

2) Koolmeistrid, kes kirjutasid alla niinimetatud protokollile — määruses on nende nimed loetletud — vabastatakse kohtu ja juurduse alt. Minski kubermangu rahvakoolide direktsiooni nõusolekul on neil õigus asuda tööle koolmeistriametis.

3) Mis aga puutub Vladzimer Salvessev Ljavonikusse, Andrei Pjatrov Labanovitšisse ja Sõmon Jakubav Turgaisse, siis ülemalnimetatud isikud võtta kohtulikule vastutusele kriminaalkodeksi 126. paragrahvi põhjal.»

Andrei sattus sellest teadaandest suurde ärevusse. Kõigepealt tundis ta moraalset rahuldust: tema artikkel, mis ilmus «Minski Golos'is», oli kahtlemata tekitanud koolmeistrite asjas murrangu. Teiseks tundis ta ka mingit vaikset nukrust: seltsimehi oli ta aidanud, kuid ise seisis ta endiselt teadmatu ja võib-olla traagilise elumuutuse ees.

Mis ometi võis selle põhjuseks olla, et Labanovitš kohtu alla antakse, ja pealegi sellise paragrahvi põhjal, mis näeb ette karistusena sunnitöö riigikorra kukutamise eest? Süüdistusakti polnud Andreile veel kätte antud. Jäi üle arvata ja olla veendunud, et üleskutse «Seltsimehed koolmeistrid!» on selle peamine põhjus. Labanovitšil olid meele sandarmi-rittmeistri sõnad: «Teie käekiri saab teie elu rolli mängima.»

Andrei jäi ootama, kuidas sündmused edasi arenevad. Imelik ja arusaamatu tundus see, et asjasse oli segatud keegi Turgai. Andrei polnud ialgi sellisest isikust kuulnud ega teda silmaga näinud. Mismoodi võis juhtuda, et niisugune kolmik oli ühe saani ette rakendatud? Vladzile oli lendlehtede ja keelatud kirjanduse levitamise ning kehtiva isevalitsusliku korra vastase kihutustöö pärast arreteeritud ja paigutatud Bobruiski vanglasse. Turgai, nagu Labanovitš varsti kuulis, oli kinni võetud Karelitš postkontoris ja viidud Navagrudaki vanglasse. Peale kõige

muu «mässulise» tegevuse pandi Turgaile süüks kihutus- ja külameeste hulgas, et nad mõisatesse tööle ei läheks, sest kõik mõisad peavad kuuluma rahvale... Palju oli segast see ämblikuvõrgus, mille tsaarijuristid olid nende kolme jaoks kudunud.

Oodates nii- või naapidiseid sündmusi, elas Andrei aastate pool Neemeni ääres. Praegu kodust kuhugi ära minna ei saanud. Ta käis ainult seenel, seeni aga oli palju. Metsas oli nii vaikne ja miski ei seganud mõtteid mõlgutamisest ning vaimus loomast kujutluspilte, millest meeleolu paranes, aga mis vaid harva teoks saavad. Iga päev ootas ta oma endistelt sõpradelt ka kirju... Kuid nad vaikisid. Isegi Janka, kes oli ju ta tõeline südamesõber, ei andnud endast elumärki. Eks tekita see meelehärmi? Ei, selleks pole põhjust! Omaaegsed sõbrad, nende hulgas ka lähim sõber Janka, mõtlevad praegu sellele, kuidas kuskil koolis tööd leida — sügis pole mägede taga. Mis neil temast, Andreist! Nemad on nüüd puhtad, poliitiliselt ustavad. Mis mõtet oleks neil suhteid pidada mässajaga, keda ootab kohus? Andrei tundis ennast väga üksildasena, aga ei lasknud masendusel maad võtta. Ainult süda oli pisut nukker.

Sel ööl ei saanud Andrei und. Rõske maa ja öine vaikus kandsid ta kõrvu raugematu elu mitmesuguseid hääli. Tee poolt kostis, kuidas taluvankri rattad pehmel sahinal läbi liiva veeresid. Keegi hiline teeline sõitis pikkamisi oma talu, oma kodu poole. Neemeni teisel kaldal laskis mingi samuti unetu lind kaunikõlalist vilet. Loimikust siinpool Neemenit kostis järelejätmatult, vahet pidamata konnade ühetoonilist krooksumist. See krooksumine sulas kokku üheksainsaks monotoonseks ja nagu raskemeelsekski kaebelauluks... Kui tuttav ja kodune on see kõik juba maast madalast!

Ta uinus alles vastu hommikut, kui päike oli lähedase metsa kirkendavatest silmadest hädavaevalt hakanud läbi tungima. Kui aga esimesed päikesekiired viljarehte jõudsid, kus Andrei harilikult ööbis, siis ärkas ta üles. Enam und ei tulnud ja ühelt küljelt teisele väherda polnud kah tahtmist. Parema võimalikult kaua viibida avaras maailmas, kus aga inimestel on kitsas selge laotuse all, mis samuti on kattumas pilvedega ja kõmiseb äikesest. Kas tänagi ei tule äikeselma? Andrei oli tähele pannud, et enne äikest on tal unepuudus. Kuid äikeselma talle meeldis: ennem jäägu uni poolikuks, peaasi, et oleks vali äike.

Ta tõusis oma lõhnavalt asemelt pehmetel heintel, pani end kähku riidesse ja läks Neemeni äärde, et pärast unekehva ööd endalt karges, puhtas ja selges vees väsimuse jäljed maha pesta. Ja tõesti hakkas Andreil pärast suplust kergem: nagu uut jõudu oli voolanud kehasse, lihased olid muutunud sitkemaks. Riided selga tõmmanud, istus Andrei kaldale maha. Hea ilmaga meeldis talle siin olla. Vee ühetasane voolamine Neemenis rahustas meeli, äratas nii häid unistusi. Selge põhjatu taevakumm laotus üle maa. Ainult Mikutsitsõst pisut vasakult loodetaevast paistis õhuke pikergune pilveke, nagu oleks mõni kunstnik tahtnud hakata maalima ja kindlal julgel käel tõmmanud esimese tumeda triibu. Selle triibu külge hakkasid tekkima käärulised valged mügarad otsekui herneterad, tornid, mitmesugused kiharad. Kord nad paisusid, siis jälle haihtusid ja haihtunute asemele ilmusid uued, veelgi kummalisemad.

Labanovitš istus ja imetles. Oma tähelepanekuist ta teadis, et sääraseid pilved ilmuvad taevasse äikese eel. Varsti oli pilveviir kadunud. Päike tõusis kõrgemale. Hakkas puhuma kerge tuul, tihe ja soe. «Edelast, toob vihma,» mõtles Labanovitš. Ta läks koju. Ema pani hommikusöögi lauale.

«Oder on kaares sidumata. Kuiv teine juba. Kui äkki vihma ei tule — õhk nagu sumbunud,» rääkis ta muuseas.

Andreile tuli meelde, et onu oli Jakubiga hommikul Sjamjonavkasse sõitnud — sinna oli jäänud poole koorma jagu heina.

Hommikust söönud, võttis Andrei paar tüsedat kimpu valmistehtud väate ja läks otra siduma, mis oli männiku lähedal selle maalapi teises otsas maha niidetud, mille peal seisis nende maja. Umbes poolteise tunniga oli oder vihkudes seotud. Andrei ladus need korralikult napra ja tõstis igaks juhuks latid toeks, et tuul teda äikese ajal ära ei lõhuks. Kõige peale pani ta ülejäänud väädid ja nendele veel ühe vihu peaks, tõmmates selle laiali nagu vihma-varju. Kuid see töö oli ülearune: õuest sõitis välja vanaker — onu Martsin oli heina ära toonud ja tuli nüüd Jakubiga otri vedama. Andrei aitas tal koorma peale teha, siis aga ruttas Keskmäele, kus tal oli juba poisikesepõlves meeldinud käia. Seal oli vaikne, rahulik ja õdus. Üks mäenõlv oli kaetud sügava kollase liivaga, siin-seal kasvasid kadakapõõsad, virelevad mägimündi tutid ja heledad laigud palusammalt. Kõige enam meeldis see mägi Andreile

sellepärast, et tema kõrgeimast tipust avanes ilus vaade umbrusele. Eriti huvitav oli vaadata maantee suunas, mis läks Panjamonist läbi Njasviži poole. Maantee ääres keset välju kasvas ka see imeilus pedajas, mille juurest Andrei oli Jankaga pisut enne Vilnosse sõitu läbi käinud. Väga selgesti paistsid Neemeni-taguse künkaharja tagant ta kahar kroon ja kaks vägevast, sümmeetriliselt mõlemasse külge sirutuvat oksa. Ta oli nagu mingi muinasjutunaine, kes seisab rinnust saadik sügavas jões, sirutades käed kahele poole, ja kavatseb iga hetk vette laskuda ning ujuma hakata.

Vahepeal oli edelast kerkinud kurjakuulutav pilv. See kattis taeva üha laiemalt ja paksemini. Sealtpoolt Neemenit kostis kauge äikese tumedat kõminat. Labanovitš hakkas koju minema. Äike lähenes. Äkitselt tõusis tuul ja muutus nii tugevaks tormiks, et maast aina tolmu üles tuiskas. Põõsad olid loogus maas. Piksenooled sähvisid tuliste juttidena. Ja hakkas valama ränka vihma, nii et vesi seinapragudest tuppagi voolas. Maja vappus tuule surve all, oli tunne, et iga hetk võib ta kummuli paiskuda. Torm veeretab räästa alt välja rautamata puuratta, tõstis selle mingil kombel püsti ja veeretab põllule. Kui äike oli oma hirmuäratava laulu lõpetanud ja edasi liikunud, läks Labanovitš vaatama, missuguseid jälgi ta oli jätnud. Õuepealne lainetas vihmaveest. Lompidel ujusid katustest rebitud ölekõrred. Ratas oli veerenud õuest kaugele välja, sattunud põlluvakku ja lamas nüüd abitult küljeli. Andrei tõstis ta märja maa pealt üles, vaatas ümber, et keegi tema mõtetki ära ei aimaks, ja pomises endamisi:

«Võib-olla kihutab vaenulik jõud mindki kodust välja nagu selle ratta?»

Labanovitš tuli metsast, käe otsas korvitäis puravikke. Kui koju jäi veel poole versta ümber, kuulis ta seljatagant rataste pehmet lõminat. Andrei vaatas tagasi. See oli uräädnik Stavolitš oma kabeda, küllaltki noobli kalessiga. Polnud kahtlust, et võõras sõidab tema, Labanovitši juurde. Andrei astus teelt sammukese kõrvale ja seistas. Tema kohale jõudes peatas uräädnik hobuse.

«Tere päevast!» ütles ta Labanovitšile. «Istuge peale, sõidutan kohale, ehkki siit pole küll palju maad.»

«Te tõite mulle vististi mingi teate?» küsis Labanovitš kalessi istudes.

«Täiesti õige, selline asi mul oli,» vastas uraadnik ja vaikis. Vaikis ka Labanovitš: kodu oli päris lähedal, seal saab kõik selgeks. Kuid uraadnikule oma kärsitust näidata ta ei tahtnud.

Uraadnik keeldus õue sõitmast: ei olevat aega. Ta peatas hobuse pistandi ääres, viskas ohjad ümber aiaposti, võttis portfelli ja läks koos Labanovitšiga tuppa. Andrei oli väga liigutatud Jakubi teguviisist: poiss ruttas kuuri alla ja tõi uraadniku hobusele sületäie paremat heina. Nähtavasti lootis ta niimoodi uraadnikule meelehead teha, nagu oleneks Andrei saatuse kergendamine temast. Mures oli ka ema: ta teadis, et säärane külaline midagi head ei tööta.

Toas võttis uraadnik mütsi peast, mille üle Andrei pisut imestas, ja istus laua äärde. Ruttamata avas ta portfelli ja võttis sellest välja ametliku paberi.

«Nii, kirjutage alla, et olete kätte saanud,» ütles uraadnik, tehes lahti lineeritud žurnaali.

Labanovitš vaatas saadud paberit: see oli Vilno kohtupalati kutse tulla viieteistkümnendal septembril tuhande üheksasaja kaheksandal aastal kell üksteist päeval kohtusse. Kutse sisaldas ka hoiatuse, et kui kohtualune tähendatud ajal kohale ei ilmu, siis ta arreteeritakse ja toimetatakse kohtusse vahi all. Labanovitš kirjutas alla ja võttis kutse vastu. Selle veel kord läbi lugenud, lausus ta kellegi poole pöördumata:

«Veere, mu ratas, nii kaua kui veereda saad!»

Uraadnik ei mõistnud, millele Labanovitš vihjab, ja Andreile endalegi polnud see ütlemine päris selge, ehkki selles mingi mõte oli. Nähtavasti oli see ratas, mille torm hiljuti õuest põllule veeretask, talle need sõnad keelele toonud.

«Kas teate,» ütles uraadnik, «sõidame õige Panjamoni. Mis te ikka siin üksinda teete? On vaja ennast tuulutada.»

Andrei oli üllatatud: uraadnik on tema vastu kaastundlik ja tahab nukraid mõtteid eemale peletada... Säh sulle uraadnikut, politseiametnikku! Ega siin äkki mingit konksu ei ole? Labanovitš tänas.

«Kardan, et raiskan teie aega: ma pole veel hommikust süönud,» keeldus ta.

«Mis ajaraiskamine see on, kui hommikust süüakse! Kas

võite pool tunnikest kannatada? Selle aja peale jõuame ahimõisasse, seal sööme hommikust. Sõidame või?»

Ja tõepoolest, miks mitte sõita?

Nad istusid kalessi, sõitsid Mikutsitšost läbi, sealt läbi Neemeni ja jõudsid suurele teele, möödunud ennem Neigertavast, kus oli elanud Janka Tukala. Andrei meel läks nukraks, ta mõtles: «Oh, Janka! Kas oleksid sa võinud aimata, et ma sõidan uraadnikuga sinu kodust mööda ega astu sissegi? Kuid sind siin ei ole ja sa vaikid, ei lausu mulle ühtegi sõna! Kas tõesti oled sa minu jaoks surnud?»

Ta mõtted katkestas uraadnik.

«Milles teid süüdistatakse?» küsis ta. «Mille eest teid kohtu alla antakse? Mispärast kõik kohtu alt vabastati, aga teid mitte?»

Labanovitš muigas ja ütles:

«Rahvamuinasjutt räägib nii. Mööda metsa läks kõuts, talle tuli vastu hunt. «Kuhu lähed, kõuts?» — «Kohtusse lähen.» — «Mis ülekohut on sulle tehtud?» küsib hunt. «Kuidas siis pole ülekohus,» vastas kõuts, «pahandust teeb kassiemand, aga süü langeb kõutsile.» Minuga samasugune lugu: keegi kirjutas üleskutse koolmeistritele, aga mind antakse selle eest kohtu alla.»

«Kuidas siis niimoodi?» imestas uraadnik.

Labanovitš rääkis, kuidas asi on ja mispärast see nõnda oli läinud.

Uraadnik kuulas, teadmata, kas uskuda või mitte, siis aga ütles:

«Kui teie ei kirjutanud, mille eest siis teie üle kohut mõistetakse? Või on siin ehk veel midagi muud mängus?»

«Seda ma ei tea, ja kui ongi veel midagi muud, siis mitte minu süü läbi ja mitte minu tõttu,» vastas Labanovitš, ise aga mõtles: «Aga tühi seda teab: võib-olla nähti, kuidas me Jankaga lendlehe risti külge löime? Ei, siis oleks Jankatki pinnima hakatud.»

Vahepeal oli künka tagant nähtavale ilmunud mõisamaja, mis kuulus väikerentnikule. Siia keeraski uraadnik hobuse sisse. Hoovi viis kõrge värav, mille arhitektuuri kallal olid nuputanud kohalikud ehitusmeistrid ja võib-olla ka peremees ise. See koosnes kahest jämedast sirgest tammepõstist, mis olid hoolega siledaks hõõveldatud ja mille peal oli samuti tammest rõhtpalk. Selle peale oli ülestikku kinnitatud veel neli palgijuppi, mis mõlemast otsast olid arssina võrra lühemad kui rõhtpalk: iga ülemine lühenes sümmeetriliselt, kuna otsad olid viltu maha

tahutud. Kõige ülemise, lühima palgijupi peal seisis püsine teravik, mis oli otsast vahe nagu nõel.

«Küll ikka on Jazep Glõnski endale värava meisterdanud,» lausus uraadnik hobust seisma jättes.

Andrei hüppas kalessist maha, läks jalgväravast hoovi, et sõiduvärav lahti teha, kuid samal ajal ilmus uksest ka majaisa ise, keskmistes aastates kiilaspäine mees, vestihõlmad lahti. Glõnski kuulus šlahtasse ja katsus vähemalt millegi poolest tavalisest maamehest erineda.

«Olge lahked! Olge lahked!» pudistas Glõnski kiiresti, tõmmates värava lahti. Kui kaless seisma jäi, jooksis ta uraadniku juurde ja raputas mõlema käega selle kätt.

«Tere päevast! Tere päevast! Kui parajal ajal te tulite! Just söögiajaks! ... Lähme siis tuppa!»

«Labanovitšit ta küll tundis, aga ei teinud teda märkama ja kätt talle ei andnud. Glõnski ei sallinud Labanovitši selle pärast, et see on «streikija» ja tahab mõisnike ning rentnike käest maad ära võtta. Sääraseid mehi aga pidas Glõnski kaabakaiks. Labanovitš jäi rentnikust ja uraadnikust maha ning mõtles juba, kuhu ta peaks kaduma. Kuid seal vaatas uraadnik tagasi ja hõikas:

«Kuhu siis teie jääte, Andrei Pjatrovitš? Lähme sisse!»

Alles seepeale muutus peremehegi käitumine «streikija» suhtes. Ta ruttas Andreile vastu, võttis ta käevangu ja viis ukse juurde.

«Olge lahked! Olge lahked, astuge sisse! Omal ajal olime teie kadunud isaga head tuttavad.»

Glõnski viis külalised puhaskambrisse. Seal oli palju vaase lilledega, mida talupojad oma igapäevaelus väga armastasid. Toas oli jahe, oli tunda isesugust lõhna, muidu aga oli õhk puhas. Viigipuude vahel seisis õdusalt valge linaga kaetud laud.

Glõnski palus külalisi istet võtta, ise aga avas puhvetkapi ja tõi sealt suure pudeli puhta piiritusega tehtud kirsinastoikat. Siis läks ta vabandust paludes teise tuppa. Tagasi tulles oli tal kaasas majaemand, veel noor ja väga ilus naine. See teretas külalisi lahkesti, jagades kõige sõbralikumaid naeratusi. Ukse vahelt pistis pea sisse pererahva poeg ja tütar. Lühikese silmapilgu jooksul jõudis Labanovitš tähele panna, et tütar on ema ja poeg isa nägu. Glõnski aga käskis neid kohe aeda minna, kus oli palju kirsse, ja korjata karbitäis «härra uraadnikule».

Samal ajal olid lauale ilmunud noad-kahvlid ja taldrikud, nende järel tulid rasvased sealihavorstid, terve tald-

rikutäis kaunilt lõigatud fileeviile, punaseid nagu jorjeni õielehed, värsket juustu, mis hapukoore ja mustade köömneterakestega maitsestatud, ja teist juustu, mis pisut kuivatatud. Ühesõnaga, eine oli külluslik.

Tähelepaneliku ja viisaka kavalerina ütles uraadnik kaunile perenaisele proua Anelale:

«Istuge siia, proua: ilma teieta ei austata korda.»

Majaisa valas suured klaasid nastoikat täis ja pidas maha terve lauakõne. Perenaine aga pööras vahel silmad mehelt uraadnikule, siis jälle vastupidi. Labanovitšist vaatas ta mööda. Glõnski ütles:

«Joome meie kalli külalise Gerassim Pavlavitši terviseks. Aidaku jumal tal püüda pikanäpumehi, hobusevargaid ja igasugu streikijaid, kes kroonuülemuste teele põigiti ette jäävad.»

«Hästi öeldud, pan Józef,» kiitis Andrei, «ainult et oleks pidanud lisama ka «riigivargaid.»»

«See on iseendastki mõistetav,» arvas peremees.

Tabanud sobiva hetke, ütles Andrei aitäh, palus vabandust ja tõusis lauast.

«Härra Labanovitš,» ütles Jazep Glõnski, «palun teid astuda minu aeda ja noppida kirsse, niipalju kui süda lüstitab.»

Nii suuri küpseid kirsse polnud Labanovitš elus kunagi näinud.

Kui söömaaeg oli lõppenud ja kaless abimõisast välja sõitis, küsis uraadnik Labanovitšilt:

«Ega te kahetse, et minuga ühes tulite?»

«Ei, ei kahetse! Vastupidi, tänan teid väga.»

Kaless pöördus Panjamoni poole.

Kohus pidi olema juba varsti ja seepärast pidi Labanovitš Minski sõitma. Tal oli meeles, et toimetajad Vlasjuk ja Stafan Liskovski olid teda omal ajal advokaat Semipalavi juurde juhatanud.

Semipalav oligi parajasti kodus. See oli alles noor mees, kes alles äsja oma advokaadikarjääri alustanud. Advokaat suhtus Labanovitši asjasse ja tema saatusesse väga osavõtlikult.

«Missuguse seaduseparagraafi põhjal teid kohtulikule

vastutusele võetakse?» küsis Semipalav ja vaatas elavate hallide silmadega Labanovitši otsa.

«Paragrahv sada kakskümmend kuus, esimene löök,» vastas Labanovitš.

«Ja mida teile konkreetset süüks pannakse?» küsitles advokaat edasi, näppides sõrmedega oma korralikku tume-ruuget habet, mis oli alt otsast kiilutaoliselt teravaks põetud.

«Süüdistusakti minu käes ei ole, see rändab kuskil politsei-instantsides ringi, aga kõigest on näha, et mulle omistatakse koolmeistritele määratud üleskutse autorsus.»

«Kuid see on ainult teie oletus?» jätkas advokaat.

«Jah, oletus küll, kuid sellel on põhi all.»

Labanovitš rääkis Semipalavile ülekuulamisest sardarmi-ritmeistri juures. Advokaat vaikus, mõtles veidiko ja küsis seejärel kavala naeratusega:

«Aga teil ikka on midagi tegemist selle autorsusega, nagu te ütlesite?» Seejärel ta lisas: «Mulle te võite tõtt rääkida: teie enda huvides on see tähtis. Valetada võib prokurörile ja kohtu-uurijale, peaasi, et osavasti,» naeratas advokaat päris sõbralikult.

Visiit lõppes sellega, et Semipalav lubas juba samal päeval juurdlusmaterjalidega tutvuda ja siis kindlamat nõu anda.

«Ja õhtul kella viie-kuue paigu astuge minu poole sisse,» ütles advokaat Labanovitšile kätt andes.

Pikalt venis aeg õhtut oodates. Nii häid tuttavaid, et nende poole võiks ajaviiteks sisse astuda, Labanovitšil nüüd enam ei olnud. Sõprus Balotsitsiga oli läbi ja praeguses olukorras tema poole minna lihtsalt ei kõlvanud. Labanovitš hakkas mööda vana, peaasjalikult puumajadest koosneva Minski tänavaid ringi hulkuma. Lõpuks astus ta odavasse restorani, et midagi hamba alla saada. Selle aja peale oli oodatud tundki kätte jõudnud: oli kell viis õhtul.

Kerge ärevusega läks Labanovitš Semipalavi juurde. Advokaat oli juba kodus. Ta vaatas erksalt oma kliendi otsa ja viis ta kabinetti.

«Võtke istet!» Semipalav osutas toolile laua otsas ja istus ka ise. «Teie oletused osutusid õigeks,» rääkis advokaat. «Teid süüdistatakse tööpoolest koolmeistritele üleskutse kirjutamises. Säärase otsuse on teinud ekspertdid.»

«Bihukesed eksperdid ei peaks mitte ekspertiisi tegema, vaid ninaga mulda tuhnima!» ütles Labanovitš vihaselt.

Advokaat naeris.

«Võib-olla ongi teil õigus,» ütles ta, «kuid fakt jääb faktiks ja seda peab arvestama. Aga et te üleskutset kirjutanud ei ole, siis on teie kaitsjal seaduslik õigus nõuda kohtult uue ekspertiisi määramist. Kuid sellegi asjaolu üle ei maksa teil eriti rõõmustada. Isegi siis, kui teine ekspertiis esimese ümber lükkab, ei tähenda see veel, et te kohtu silmis süütu olete. Kohtul on omad kaalutlused ja tihti peale juhindub ta rohkem poliitikast kui seadusest. Peale selle võib kohtul olla ka nii-öelda oma sisemine veendumus.»

Semipalav rääkis uskuma panevalt ja kaalukalt, raske oli talle vastu vaielda.

«Nojah, egas midagi,» arvas Labanovitš, «kui mõistavad kinni, siis mõistavad — kellegi teise süü eest!»

«Ei maksa nii pessimistlikult asja võtta,» ütles advokaat, kuid lisas otsekohe: «Teisest küljest ei oleks ülearune psühholoogiliselt ka kõige halvemaks valmis olla. Kuid kaitsja üle peate mõtlema. Keda te endale advokaadiks tahaksite?»

Labanovitš vaikus pisut.

«Tõtt öelda, ma ei tea isegi. Olen palunud vandeadvokaat härra Vrublevskit. Kui aga tema ei peaks nõustuma, ehk oleksite siis teie nii lahke ja võtaksite minu kaitsmise enda peale?» pöördus Labanovitš arglikult Semipalavi poole.

Advokaat tõmbus kohe näost tõsiseks.

«Olen teile usalduse eest väga tänulik. Kuid ometigi toetan ma täielikult teie valikut: pöörduge Vrublevski poole. Ta on tuntud kõigile Venemaa juristidele ja prokurör peaks teda tõsiselt arvestama. Prokurörideks aga pannakse harilikult, ja iseäranis poliitilistel protsessidel, tühedad, sapised ja hea suuvärgiga mehed, ühesõnaga, lured.»

«Aga kui Vrublevski mingil põhjusel ei saa võtta endale migu ja mu sõprade kaitsmist, kellest üks on mulle isegi päris tundmatu?»

«Või isegi nii?» oli Semipalav väheke imestunud.

Advokaat ja tema klient vaikisid.

«Kas teate, teeme õige nii: volitage mind pidama Minski

vandeadvokaatide korporatsiooni nimel läbirääkimisi härra Vrublevskiga. Teil ei ole neis asjus kogemusi.»

Labanovitš tõusis püsti.

«Olen teile väga ja väga tänulik abi eest, mida mulle lubate.»

«Nojah, väga kena,» ütles Semipalav. «Nii või teisiti, aga kaitse on teil kohtus garanteeritud.»

Advokaat kirjutas üles Labanovitši aadressi ning lubas lähemal ajal teha kõik, mis vajalik ja mis võimalik, siis aga kõigest teatada. Labanovitš surus südamlikult Semipalavi kätt ja lahkus. Jaama poole minnes mõtles Andrei abivalmis juristile, kes oli teda vabastanud õiendustest, muredest ja ülearustest kuludest advokaatide vahet käimisega. Paistis, et kõik läheb hästi. Kuid sügavamalt järele mõteldes pidi Andrei tunnistama, et mitte sugugi nii hästi, nagu esimesel pilgul tundus. Teel olid risti ees eksperdid ja nende otsus. Tuleb välja, et sellest veel ei piisa, kui esimese ekspertiisi otsus ümber lükatakse. Andreil püsisid meeles Semipalavi rasked sõnad: peamine ekspert on kohus ja kõike otsustab see, milline on kohtunike endi sisemine veendumus. Vähe lootust küll tsaari-isevalitsuse spetsiaalselt väljavalitud pooldajate sisemisele veendumusele.

Kuid sõidu ajal lendasid murelikud ja sünged mõtted peast. Labanovitši loomuomane optimism ja usk elu headesse algetesse said võidu halbade mõtete üle ja ta jõudis koju heas meeleolus.

Semipalav osutus ausaks ja sõnapidajaks meheks. Täpselt nädala aja pärast sai Labanovitš kirja. Semipalav teatas, et kohus on rahuldanud advokaat Kazimir Adamovitš Petrunovitši taotluse määrata esimese ekspertiisi kontrollimiseks uued eksperdid. Vrublevski, kirjutas Semipalav, võtaks meelsasti osa Labanovitši ja tema sõprade kaitsmisest kohtus, kui ta ei oleks kinni teise protsessiga. Seepärast leppinud ta kokku vandeadvokaat Petrunovitšiga ja andnud kaitsmise üle temale. Labanovitš oli kuulnud, et Petrunovitšit peeti Minskis üheks paremaks advokaadiks.

«Mida enamat veel soovida,» mõtles Labanovitš. «Ekspertiis on garanteeritud, advokaat on olemas. Kuid ometigi tuleb vahel ette, et haiget ravib kõige parem arst, kuid haige võtab kätte ja sureb. Nõnda võib siingi juhtuda: kui kohtunikud tahavad süüdi mõista, siis ka mõistavad. Parema selle peale mitte mõelda. Nädalapäevad veel, ja kõik saab selgeks.»

Kohtuni oli jäänud mõni päev. Ema, onu Martsin, Jakub, Andrei õed — kõik püüdsid Andrei kui suure kannataja vastu head olla, ehkki tema kannatustest veel ei teatud.

Päeva kolm enne kohut võttis Labanovitš korvi, millega ta harilikult seenel käis. Ta tahtis üle vaadata oma seenekohad ja — kes teab, võib-olla kauaks ajaks — hüvasti jätta nende paikadega, mis olid talle nii palju meelelahutust ning rõõmu pakkunud. Seeni oli küll juba vähevõitu, aga kui puravik kasvab harvemini ja on raskemini leitav, valmistab ta suuremat rõõmu.

Andrei läks Keskmäele ja seisatas, saates jumalagajätupilgu üle koduümbruse. Seal, tema ees on Mikutsitšõ. Palju oli siin suvel kära. Nüüd aga on koolmeistrid oma koolidesse laiali läinud. Arvatavasti on Janka Tukulagi juba koolmeistriellu sisse elanud. Ei ole ta siiamanigi endast elumärki andnud.

Mikutsitšõst paremal paistab Neemeni tagant kaugelt silmapiirilt läbi kerge septembrikuise vine sinine metsavärv otsokui saag, mis, hambad ülespidi, maa peale pandud. Veel paremale paistavad Dzjamjani kupal ja Neemeni-tagused põllulapid, mille vahel lõsutavad tillukesed asulad, külad ja talud. Ei möödunud Andrei pilk ka uhkest pedajast, mille kroon kerkis kaugete kinkude takka...

Palju tuttavaid vaateid kerkis Andrei silma ette, kui ta seal võlutult seisis. Neid imetledes liikus ta pikkamisi männinoorendike poole. Kollane tuiskliiv vaheldus aegajalt unustusse jäetud küngastega, mis olid kaetud noorte mändide, maadligi okkaliste kadakapõõsaste ja valge samblaga.

Andrei uitas mööda seenepalusid õhtuni ja leidis paar-kümmend värsket, tihket puravikku. Seejärel läks ta lahale: ta tahtis näha üksikut pedajat Neemeni lähedal, samuti madalat tammepässakat — need olid Andreile maast-madalast nii head tuttavad. Pedaja liuskjas ladvas lutses igipõline kurepesa.

«Mis siis ikka, jääge jumalaga, armsad, kallid sõbrad!» lausus Andrei endamisi ja ruttas üle luha kodu poole.

Kaua-kaua püsis Andreil silmis ema murest murtud kogu. Ta oli õuest välja tulnud ja seisis majast tükk maad eemal, et saata põega raskele tee. Andrei ja onu Mart-

sin olid juba kaugel, aga ema seisis ikka veel ja vaatas sinna külge, kus tee künkale tõustes kadus maakühmu taha, et seejärel mitte enam nähtavale ilmuda. Sila ohkas ema sügavasti, pühkis rätinurgaga pisaraid ja läks tuppa.

Onu Martsin viis Andrei jaama. Hobune peatus päris jaamahoone ees. Sõitja ja küüdimees ronisid vankri maha. Kaua hoidis onu Martsin Andrei kätt oma raskest talutööst kõvas pahklikus peos. Siis vaatas ta üksisilmi ja uurivalt õepoja otsa. Onu pisikesed hallid silmad olid pime-
raised.

«Noh, mu kullakallis poiss, jää terveks! Kaitsku sind jumal! Tule varsti õnnelikult tagasi.»

Nad kaelustasid teineteist tugevasti ja suudlesid. Kuidas küll Andrei ennast vaos hoida ei katsunud, aga temagi silmis läikis pisar.

Kohtupäeva hommikul oli Andrei Minskis. Ta istus semstvovalitsuse hoone vastas, kus kohus pidi toimuma skvääril asuval pingil. Istung oli määratud kella üheteistkümneks hommikul, jäi veel poolteist tundi oodata.

«Mis see küll on, mis mind nii selle hoone poole tõmbab?» mõtles Labanovitš. «Mis on mul temalt oodata, muret või rõõmu? Ometigi on olemas mingi kuri, kuid võlmas jõud, mis mind tema külge köidab.»

Kohtusaal oli küllalt ruumikas ja võrdlemisi ebameeldiv, iseäranis sellistele nagu Labanovitš, kes pidi siin viibima kaebealusena. Saali tagumises otsas oli teatrilava meehutav kõrgem poodium, mida pealtkuulajaist eraldas tugev rohmaka tegumoega barjäär. Selles oli mitu läbikäiku kaebealuste, tunnistajate ja mitmesuguste kohtupersonali kuuluvate isikute jaoks. Kohtunike ruum oli lava taga.

Kui Labanovitš sisse tuli, oli saal peaaegu tühi. Vähehaaval hakkas kogunema inimesi — mehi ja naisi, kellele kohus, iseäranis poliitiliste üle, oli samasugune vaatamäng nagu teatripublikule näidendi etendus.

Labanovitš istus barjääri lähedale, kust oli hea ülevaade kõigest, mis sünnib kohtunike poolel ja saalis. Kõige enama köitis Labanovitši tähelepanu poodium, mida ta mõttes nimetas Kolgataks, tähendab, piinapaigaks. Keset poodiumi seisis suur roheline kaleviga kaetud laud. Sealsamas olid toolid advokaatide ja prokuröri jaoks. Advokaadid Petrunevitš ja Mjatsjolkin istusid barjääri ees pealtkuulajate hulgas.

Naali täitis summutatud jutukõma. Ja korraga hüüti valju häälega:

«Püstil Kohus tuleb!»

hädaja oli kohtuteener.

Kõik saalis viibijad tõusid püsti. Poodiumi tagant avastus üksikult ilmusid kohtunikud ja seisuste esindajad. Kõige esimesel astus tähtsal ilmel kohtu eesistuja, Vilno kohtupalati president, laul, kerekas halli habemega mees. Ta habe oli löödud kahte lehte ja jättis niisuguse mulje, nagu oleks eesistuja lõua otsa kinnitatud kaks pisikest vihta, need vihad aga teinud valgest kräsulisest palusamblast, kus sees armastavad kasvada kivipuravikud. See oli tõeline riiginõunik Babeka, keda tol ajal poliitiliste süüaluste hulgas tunti kui inimest, kel puudub halastus oma ohvrite vastu. Tema poolt kinnimõistetute hulgas oli käibel selline kõnekäänd: „Maed Babekat enda ees, siis sa oled kadund mees.“

Babeka järel marssisid samuti tähtsalt sisse kohtunikud — Bužinski, Kislovski, Verhovodov. Kõik nad kandsid sinist paraadkuube ja valget tärgeldatud maniskit, ise valju ilmega ja ligipääsmatud, justkui kehastaksid nemadki osakest «jumalast salvitud mehest» — keisrist, keda nad olid töötanud ustavalt teenida. Kohtunike kannul astusid, hoides samuti seisuste järjekorda: kõrk aadli esindaja, Minski kubermangu aadlimarssal Romava-Rõmša-Babur ja linnavalitsuse liige Jantsevitš, kes asendas linna-pead. Rodumiku sabas oli talurahva esindaja vallavanem Pahhaltšök, kes kandis lihtsast kodukootud tüssist vammust ja päratu suuri säärikuid; habe oli tal ammugi ajamata ja nähtavasti oli ta kõvasti «julgustki võtnud». Babeka asus keskele kõige tähtsamale kohale ja võttis endale kõige kõrgema tooli. Pahhaltšök istus laua otsa seisuste esindajate hulka. Omaette plats poodiumil kuulus prokurörile, juba vanapoolsele, pisut hallipäisele, morni ilmega mehele, see oli keskmist kasvu ja kehast üsnagi tüse. Ta kõrvalestad hoidsid ottest pisut ettepoole otsekui kõverad oinasarved. Oma tähelepanekutest teadis Labanovitš, et niisuguste kõrvadega inimestel on ilukõne annet. Prokurör kellegi peale ei vaadanud, ta istus vaikides, otsekui iseendasse süvenenult, ja mugis vaevalt märgatavalt esihammastega, otsekui oleks nende vahel tükike pähklituuma. Advokaadid istusid süüpingi lähemale. Petrunovitš, veel noor, silmapaistev ja heatahtliku näoga mees, kandis frakki, mille poolest ta paistis veelgi tore-

dam. Mjatsjolkin, oma kolleegist tublisti vanem, kandis tagasihoidlikku, ent range ilmega visiitkuube.

Saal jäi vaikseks. Kohtu eesistuja tõusis pidulikult püsti. Ta kaks habemevihta kerkisid pisut ülespoole. Ta tegi teatavaks, et kohtupalatis kuulub läbivaatamiseks talupoegade Andrei Labanovitši, Vladzimer Ljavoniku, Sõmon Turgai ja Matsvei Astravetsi süüasi. Neljanda kaebealuse nime kuulis Labanovitš samuti esmakordselt süüdistusaktist. Babeka lugus üles kõik paragrahvid ja punktid, mille põhjal kohtupalat mainitud isikute üle kohut mõistab. Seejärel tegi ta kohtuteenrile rahulikult ja tähtsalt korralduse tuua saali kaebealused, kes viibivad vahi all. Sedamaid ilmusid vaevalt märgatavast kõlguksest saatetunnimehed ning nendest valjult ümbritsetuna Vladzik ja Turgai, keda Labanovitš alles nüüd esmakordselt nägi. Mõlemad kaebealused olid näost kahvatud: pikaajaline kinniistumine kohtu eel oli jätnud neile oma jälje. Tunnimehed saatsid vahialuseid rangelt ilmel, astusid kõva sammuga ja trampisid poodiumil valjusti oma raskete soldatisaabastega. Vahialused pandi süüpinki istuma, saatetunnimehed ise jäid seisma nende taga ja pingi kummaski otsas, hoides püsse ja mõõku valmis. Kaebealused vaatasid rahulikult ja isegi lõbusalt publiku peale. Andrei ei pööranud neilt silmi, pilguga otsekui paludes, et vaa-daku korraks tema poole. Vladzik märkas Andreid, naeratas vaevalt märgatavalt ja pilgutas talle vargsi silma.

Nagu kohtukord nõudis, küsis eesistuja kaebealustelt, kas neile on süüdistusakti koopia ning kohtunike ja seisuste esindajate nimestik kätte antud. Seejärel kontrollis kohus tunnistajaid. Seaduslikel põhjustel puuduvate tunnistajate tunnistused otsustas kohus teatavaks teha omal ajal. Pärast seda tegi Babeka teatavaks, et vastavalt kohtupalati määrusele toimub kohus kinniste uste taga.

«Nii et asi on rämps,» mõtles Labanovitš.

Kohtuteener kõrvaldas saalist pealtkuulajad ja viis tunnistajad eraldi tuppa. Kui see kõik oli tehtud, asus Babeka oma troonil istudes süüdistusakti ette lugema. Ta lugus ühetooniliselt ja igavalt, ka akt ise oli igav ja hiiglama pikk. Andrei ei kuulnud sellest midagi uut. Kohtunikud ja seisuste esindajad hoidsid kätt suu ees ja haigutasid salamahti, nii et lõualuud ragisesid.

Talurahva esindaja Pahhaltšök jäi sügavasti magama. Labanovitš ja kaebealused panid korraga tähele, et teiste seisuste esindajad hakkasid nina kirtsutades Pahhaltšökust

tasapisi eemale nihkuma. Hais jõudis ka Babeka ninna. Kuid see pidi säilitama tõsidust ja rangust. Labanovitš ja tema sõbrad hoidsid suure vaevaga tagasi naeru, nähes saarast asja kohtus, mida peeti tema keiserliku kõrguse kaasil. Babeka hakkas ainult kiiremini lugema. Kui akt oli ette loetud, ärkas Pahhaltšök üles. Ta arvas, et oli tukkudes oma kaaslastest eemale nihkunud ja vähehaaval hakkas talupoegade esindaja ennast nende poole tagasi nihutama. See oli veelgi naljakam.

Samal ajal küsis Babeka kõigepealt Labanovitšilt ja seejärel ka teistelt, kas nad tunnistavad end neis «kuritegudes» süüdi, millest aktis räägitud.

Labanovitš vastas kindlalt ja selgelt:

«Ei!»

Vladzik tunnistas ennast närviliselt süüdi selles, et ta andis oma tuttavale, kellelegi Pjatrushile, kirjandust, sealhulgas Gogoli jutustused «Sinel», «Kadunud kiri» ja teised. Ta eitas kategooriliselt enda kuulumist Ülevenemaa-lisse Opetajate Liitu, üteldes, et tal olnud vaid kavatsus sinna astuda.

Sõmon Turgai võttis õigeks, et ta kuulus Ülevenemaa-lisse Opetajate Liitu ja kirjutas boikotiüleskutse. Teised üleskutsed aga ei olewat tema kirjutatud. Samuti ei olewat neid kirjutanud Andrei Labanovitš: kõik teised üleskutsed olla kirjutatud kolmanda isiku poolt. Turgai rääkis julgelt, kindlalt ja veenvalt.

«Ja kes on see kolmas isik?» küsis prokurör.

«Ma ei ole käesoleval protsessil mitte tunnistaja, vaid kaebealune,» vastas Turgai väarikalt ja lisas: «Kui ma seda «kolmandat isikut» tunneksingi, annab seadus mulle õiguse mõnedele küsimustele vastamata jätta.»

«Muid küsimusi ei ole,» ütles prokurör eesistujale, pisut ilma pihta saanud.

Andrei imetles Turgai julgust; see mees hakkas talle veelgi enam meeldima.

Kohtu eesistuja ettepanekul tutvusid prokurör ja advokaadid küsimuse juurde kuuluvate «asitõenditega». Kuigi palju neid «asitõendeid» ei olnud: koolmeistrite protokoll, mis konfiskeeriti Mikutsitšos, Ülevenemaalise Opetajate ja Rahvataridustegelaste Liidu põhikiri, üleskutse «Kõigile koolmeistritele», mille kirjutajaks peeti Labanovitšit, lakitus koolmeistritele boikoti kohta ja muud tühja-tähja.

Hakati üle kuulama tunnistajaid, keda vannutas keegi tundmatu papiköök. Kõige huvitavamad olid uute eksper-

tide arvamused. Labanovitš kuulas neid pingsa tähelepanuga.

Uus ekspert Goman, keda kohus oli välja kutsunud kaitse nõudmisel, teatas kategooriliselt:

«Härra eesistuja! Härrad kohtunikud! Ma imestan, kuidas võis varasem ekspertiis käekirja võrdlemise najal kinnitada, et üleskutse «Kõigile koolmeistritele» on kirjutatud Andrei Labanovitš. Mingit käekirjade sarnasust absoluutselt ei ole!»

Ja Goman hakkas üksikasjalikult, täht tähe järel ümber lükkama varasema ekspertiisi otsust.

Prokurör tõmbus näost veelgi süngemaks: oks, millel ta istus, et kaebealusele Labanovitšile pirni panna, oli läbi raiutud. Ja mis kõige halvem, ka esimene ekspert Jarmin ütles iseenda allkirja kandvast otsusest lahti.

«Kuidas siis nii: te ometi kirjutasite ekspertiisile alla?» küsis prokurör tighedalt.

«Ekspertiisi tegi kadunud Asmolski. Ta torkas selle mulle ette, ma usaldasin teda ja kirjutasin alla. Nüüd aga olen ma ise oma silmaga näinud, missugused need käekirjad on, ja mu südametunnistus ei luba mustata süütut inimest. Ei taha ma pattu oma hingele võtta!» lõpetas Jarmin järsult.

Paistis, et uute ekspertide otsus ja iseäranis Jarmini sõnad avaldasid prokurörile ning kohtule muljet. Hoopis ükskõikselt aga suhtus küsimusse Babeka. Ta pöördus prokuröri ja advokaatide poole:

«Kas teil on tunnistajaille küsimusi või ehk tahate midagi lisada?»

Prokuröril ja advokaatidel küsimusi ei olnud. Eesistuja andis süüdistuskõne pidamiseks sõna prokurörile.

Säärastes asjades kogenud mehena pöördus prokurör kiirustamata kohtu poole. Ta rääkis esialgu vaikselt, kuid selgelt, siis aga kõrgendas järk-järgult häält.

«Te kuulsite süüdistusakti, milles teile, härrad kohtunikud ja härrad seisuste esindajad, oli põhjalikult, loogiliselt ja objektiivselt esile toodud kogu see jõe tegevus, mida arendas kuritegelik grupp, kelle eesmärgiks oli hävitada ja kukutada sajandeid püsinud riigikord. Kurjategijad, kellest osa istub süüpingis, osa aga viibib selles saalis veel vabade inimestena, ei põlanud mingeid vahendeid, et saavutada oma kuritegelikke eesmärke. Nad kaotasid oma südametunnistuse, unustasid oma kohuse, oma ülesande,

mis neile kuulub: «külvata seemet, mis mõistlik, hea ja igavene.»»

Mida kauem prokurör rääkis, seda enam küttis ta ennast üles, ehkki see tulisus oli kunstlik, näitlejalik. Ta rääkis pikalt, ei möödunud ühestki süüdistusaktis märgitud joonekestest ja kujutas kõike äärmiselt koledates, jõhkrates värvides. Iga kaebealust iseloomustas ta eraldi. Kõige rohkem said nahutada Turgai ja Vladzik. Labanovitši kohta ütles prokurör, et see kaebealune figureerib süüdistuses küll vähe, aga vanasõnagi ütleb, et lamba nägu, aga hundi tegu. Ekspertide arvamised lähevad küll lahku, kuid kõige autoriteetsem ekspert on kohus.

«Kõik me oleme kirjaoskajad inimesed,» ütles prokurör, «me oleme lugenud igasuguseid käekirju. Kohus peab siin ütlema oma sõna.»

Lõppsõnas nõudis prokurör kõrgeimat karistustmäära, mida kohtupidamise aluseks olevad paragrahvid ette näevad.

Põhjaliku kõne, milles polnud ei keerutusi ega torkeid, pidas advokaat Petrunevitš. Ta kaitses Turgaid ja Labanovitši. Petrunevitš alustas prokuröri «hingestatunud» kõne kättimisest.

«See oli ilukõne musternäidis,» ütles advokaat. «Kahjuks pani prokurör värve liiga paksult. Vaadake korra, härrad kohtunikud ja härrad seisuste esindajad, kaebealuste peale: te näete verihallast noorust, mis nagu kevadine tulvavesi ei püsi kallaste vahel. Ei ole vaja kurjategija hinge ega kurjategija südant, et sattuda nii- või teistsuguste isikute nii- või teistsuguste ideede mõju alla ning eksida. Prokurör toetus oma kõnes narodnikust luuletaja kuldsetele sõnadele — külvata seemet, mis «mõistlik, hea ja igavene». Lubage minul tsiteerida vene luule geeniust, surematut Puškinit:

Mind rahvas armastab seepärast ajapikku,
et äratasin head, mis rinnas unarusel,
et laulsin priiusest, et hoidsin inimlikku
autunnet julmal ajastul.*»

Viimaseid ridu deklameeris Petrunevitš nagu näitleja, hääldades iga sõna omaette ja asetades neile loogilise rõhu. «Noored on ikka keevalised ja tormakad,» jätkas kaitsja. «Kui palju üliõpilasnoori on osa võtnud meelevaheldustest,

* B. Alveri tõlge. Tõlk.

väljaastumistest, mässudest nii- või teistsuguse ühiskondliku korra vastu, seaduse vastu! Kas tohiks neid pidada kurjategijateks? Suurvesi on kallastesse tõmbunud, mässajad on lõpetanud ülikooli ja astunud riigiteenistusse, neil on saanud hoolsad ametnikud ja tegelased mitmesugustel elualadel. Nende hulgast on tulnud ustavaid kohtunikke, andekaid uurijaid ja prokuröre, iseäranis poliitilistel protsessidel.»

Babeka hakkas nihelema.

«Püsige koodeksi ja kohtumaterjalide piirides,» tegi ta Petrunevitšile märkuse.

«Võtan teatavaks, härra eesistuja, kuigi ma ei saa märkimata jätta sedagi, et ka prokuröri poolt kaebealuse Labanovitši kohta kasutatud väites — lamba nägu, aga hundi tegu — sisaldub teatav juriidiline funktsioon.»

Prokurör silus hallikasruugeid vurre, kuid vaikis. Petrunevitš aga kasutas oma advokaadiõigust ning pöördus kõne lõpetuseks kohtu poole palvega võtta arvesse kaebealuse Sõmon Turgai noorust ja seda, et ta on juba karistuse kandnud — poolteist aastat vangis istunud. Mis aga puutub kaebealusesse Labanovitšisse, siis oli ainuke tema vastu esitatud süüdistus rajatud vankuvale alusele, ekspertide kinnitusel aga on seegi nüüd ära langenud, ja sellepärast tuleb kaebealune Labanovitš õigeks mõista.

Mjatsjolkin pidas mahedas toonis lühikese kõne, paludes nagu Petrunevitški kohtul arvesse võtta kaebealuse noorust ja enne kohut kantud karistust — ta oli vangis olnud ühe aasta ja kolm kuud. Astravetsi palus Mjatsjolkin õigeks mõista, sest kaebealuse tegevuses ei ole ilmnenud midagi ebaseaduslikku.

Babeka küsis igalt kaebealuselt, kas neil on kohtule omalt poolt midagi ütelda. Kaebealused keeldusid. Seejärel luges eesistuja kohtunikele ette mitu küsimust, mille peale kohus pidi ütlema, kas on süüdi või ei ole süüdi. Seejärel kuulutas Babeka kaheks tunniks vaheaja. Kohus läks eraldi ruumi nõupidamisele, lihtsamalt üteldes lõunale, sest kogenud mehena oli eesistujal kohtuotsus juba portfellis.

Labanovitš väljus kohtusaalist sellise tundega, nagu oleks tal peas terve lasu rabatud, aga veel tuulamata vilja. Nii palju oli risti-rästi mõtteid ja tundeid, kujutlusi ja muljeid.

Oli juba ligi kell kuus õhtul. Hommikust saadik polnud Labanovitš midagi hamba alla saanud ja ta läks restorani. Talle meeldis silt «Kaukasus». Kuid midagi kaukaasialikku selles restoranis ei olnud ja isegi sinne peremees nägi välja umbes nagu Babeka: niisamuti habe kahte lehte laiali, ainult et mitte hall, vaid tumeruuge; samuti ei olnud restoranipidaja nii kerekas.

Andrei tellis endale klaasi viina ja kotlette. Üks ta mats kõik: kui kinni pannakse, siis on joomisel kriips peal, kui õigeks mõistetakse, siis jõuab teenida nii jooma- kui ka söömaraha. Mõte keerles kogu aeg selle ümber, kas teda pannakse kinni või mõistetakse õigeks. Tõtt ütelda oli Labanovitš kindel, et teda õigeks mõistetakse. Seda veendumust oli süvendanud ka advokaat Petrunevitš, kes vaheajal Andrei juurde tuli ja ütles: «Võite rahulik olla — teid peab õigeks mõistatama.»

Klaasi viina ära joonud ja ülemäära soolast kotletti peale haugunud, mõtles Andrei pisut longuvajunud Vladikule ja murdmatu vaimuga Sõmon Turgaile. «Poisid mõistetakse süüdi,» mõtles Andrei. Ja ta südames tärkas nende vastu sügav kaastundmus. Tõepoolest, kuidas siis nii? Tema, Andrei, mõistetakse õigeks! Temale jääb lai maailm lahti, aga nemad viiakse kohtust uuesti vangimajja, peetakse kinni teadmata kui kaua. Parem juba pandagu ka tema, Andrei, koos teistega vangi. Siis oleks süda rahulikum ja saaks õige ettekujutuse vangimajast, sellest, kuidas elatakse pagenduses. Üks asi on, kui kuuled sellest kõrvalistest allikatest, ilukirjandusest, ja teine asi, kui keisri poolt allasurutud rahvale osakslangevat «armulikkust» täielikult ära proovid ja omal nahal tunda saad. Kui ainult liiga kauaks kinni ei mõistetakse ja sõpradest ära ei lahutataks.

Labanovitšil oli reegliks, et ei tohi hilineda. Keha kinnitanud ja söögi eest tasunud, astus Andrei pikaldasel sammul kohtumaja poole.

Kõige tähtsam asi oli kohtul veel ütle mata. Ja nähtavasti oli Babeka kindel, et kaebealune Labanovitš, ehkki veel lahti, kuhugi ei kao ja tuleb kohtuotsust kuulama.

Meelegi tegid säärased mõtted hapuks. Aga mis siis, kui keeraks otsad ümber, sellest kurjakuulutavast majast eemale? Läheks kõrvalisi tänavaid mööda linnast minema, väljade vahele, seaks sammud kuhugi Zaslavje, Barossa või Igumeni kanti? Hakataks kohtuotsust ette lugema, loetakski ette, ja Babeka satuks lolli olukorda. Nõnda unistas Andrei, aga jalad viisid teda ikka lähemale sematsovalitsuse hoonele.

Uksel seisis kordnik.

«Vara veel!» ütles see käskival toonil.

Labanovitš vaid riivas korraldajurit lühikese külma pilguga ja kähvas:

«Ehk ongi mõne mehe jaoks vara, aga minul on just õige aeg.» Ja astus julgelt sammul uksest sisse.

Kordnik jahmus: ehk on keegi nuuskur või suurem nina? Ja laskis Labanovitši läbi. Poole tunni pärast hakkas rahvast saali kogunema. Nüüd oli sissepääs kõigile vaba.

Babeka oli punktipealne mees. Öhtul täpselt kakskümme minutit enne kaheksat kõlas vali hää:

«Püsti! Kohus tuleb!»

Sealtsamast toast ja endises järjekorras ilmusid kohtunikud ja seisuste esindajad eesotsas Babekaga ning aadlimarssal Romava-Rõmša-Saburiga. Babeka oli veelgi tähtsam kui varem. Vladzik ja Turgai olid aegsasti kohale toodud ja istusid süüpingis. Labanovitš istus endisel kohal pealtkuulajate hulgas.

Saalis jäi kohe vaikseks. Ruttamata ja tähtsalt tõusis Babeka oma troonilt ja hoides käes paberilehte, hakkas ette lugema kohtu resolutsiooni — see oli sama mis kohtuotsus, ainult lühemal kujul. Esialgu tuhm, siis aga aina kõvema häälega luges Babeka:

«1908. aasta septembrikuu 15. päeval.

Tema Keiserliku Kõrguse seadluse põhjal Vilno kohtupalat oma kriminaaldepartemangu avalikul kohtuistungil koosseisus (loeti üles kohtunikud, seisuste esindajad, prokurör ja sekretär), kuulanud ära talupoegade (loeti üles kaebealused peale Astravetsi) kohtuasja, mõistis talupoegadele Labanovitšile, Ljavonikule ja Turgaille igaühele kolm aastat kindlusvangistust. Kohtukulud käesolevas asjas panna süüdimõistetule võrdselt, vastavalt nende ühisvastutusele, nende kõigi maksujõuetuse korral aga võtta riigi kanda. Kohtuasja juurde kuuluvad asitõendid lisada kohtuaktidele. Talupoeg Matsvei Astravets kohtulikult õigeks mõista.»

Niipea kui resolutsioon oli ette loetud, saatis Babeka kohtupilgu üle saali ja andis müriseval häälel käsu:

«Süüdimõistetule Andrei Pjatrov Labanovitš viibimata vahi alla võtta!»

Labanovitš ei jõudnud veel toibudagi, kui tema juurde kargas veel päris nooreohtu, vastiku näoga politseinik ja rabis tal käest kinni.

«Mis sa siin hüppad nagu kukk ja mind käperdad? Ega ma kuhugi ei jookse.» Rahulikult, aga tugeva tõmbega kiskus Labanovitš oma käe lahti. «Ei oska arreteeridagi — seadusesilm!» lisas ta pilkavalt.

Samaks ajaks jõudis kohale ka turjakas kordnik. Ta andis Labanovitšile kerge müksu.

«Noh, marss!» käsutas ta ülemuslikult.

«See on juba teine jutt!» ütles Labanovitš ja lahkus kordniku valve all saalist.

Samal ajal viisid saatetunnimehed välja ka Turgai ja Vladziku. Labanovitš pandi nende juurde, aga kordnik temast maha ei jäänud. Ka veidi kaugemal seisis politseinik, soliidsem kui see, kes oli Andrei vahi alla võtnud.

Kogu see rodukond suundus vangimaja poole, mis asus otse semstsovalitsuse vastas. Vahialustel oli isekeskis rääkimine keelatud. Nad vahetasid ainult põgusaid pilke ja sõbralikke naeratusi.

Andreile tundus, et ta sõbrad olid kohtuotsusega rahul. Nüüd polnud enam vaja mõelda ega arvata, mis tulevik toob või saatus töötab. Istud kolm aastat ära, ja siis algab uus elu.

Kümmekonna minuti pärast rongkäik peatus, sest oli jõutud vangimaja ette. Siin oli päratu kõrge raudvärav, alt umbes kahe ja poole meetri ulatuses oli see üleni rauast, ülemise poole aga moodustasid jämedad kitsaste vahedega metallvarvad. See eraldas vanglahoonet ja kontorit välismaailmast. Ilma vastavate abivahenditeta üle värava ronida polnud võimalik.

Vanem saatetunnimees pörutas rusikaga. Ühtlaselt raudses väravas avanessid luuk, samuti rauast. Selle vahele ilmus vangimaja väravavahi sünge, pikkade vurrudega löust. Näinud saatemeeskonda ja vange, paotas ta sõnaloomata väravat ja laskis nad kontoris. Seal istus vangimaja ülem abi Ragoza, kes oli korrapidajaks. Ta võttis vangid vastu ja andis allkirja. Nüüd nimetati vangimajja toodud süüdimõistetuid lihtsalt vangideks.

«Läbi otsida!» andis käsu Ragoza, kel olid ruuged vurrud ja viinast punetav nägu.

Kaks vangivalvurit kobasid harjunult ja osavasti kätte ning sõrmedega läbi kõik taskud ja riietuse pealaest kuni jalatallani. Labanovitšilt võeti ära liigendnuga, millega ta oli alati seenel käinud, ja rahatasku, milles oli viieteistkümne rubla ümber raha. Vaadati läbi ka peenrahakott, kus oli poole rubla ümber metalli. Rahatasku ja peenrahakott puistati tühjaks, raha pandi lauale. Kõik äravõetud asjad kirjutati spetsiaalsesse raamatusse üles.

«Istud oma aja ära, kui lahti lastakse, saad tagasi,» selendas Ragoza Labanovitšile.

«Viia kõik teisele korrusele esimesse kambrisse,» andis käsu vanemvalvur Doždžõk, kes oli näo poolest nagu kuulus kindralkuberner Muravjov.

«Noh, läki!» käsutas valvur, kellele oli antud käsk vangid ära viia.

Kantseleist väljunud ja pugunud läbi värava sees oleva teise kitsa ukse, leidsid sõbrad end vangimaja hoovist ja tundsid end vabamalt.

«Noh, ei oodanud või?» küsis Andreilt Sõmon Turgai ja surus tal tugevasti kätt.

«Võib-olla ootasid ja võib-olla ei oodanud. Nojah, kurat neid võtku! Peaasi et teiega koos ja niisama kauaks,» vastas Labanovitš.

«Õige jutt, Andrei!» ütles Sõmon heatujuliselt.

Oli juba pime. Ähmaselt valgustasid sünged vangimaja petrooleumilambid ja sellepärast paistsid aknad pimedad olevat. Raudtrellide küljes rippusid kotid ja kompsud vangide kraamiga. Läbi akende vilksatas ka selle õudse maja elanike nägusid, kuid tundus, nagu ei liiguks seal mitte inimesed, vaid nende varjud. Tulijad olid pimedas vangimaja elanikele tuntud.

«Sõmon! Vladzik!» kostis mitmest aknast raudtrellide tagant hääli. «Kui palju anti?»

«Drai!» vastas Sõmon millegipärast juudi keeli.

Et pääseda teisel korrusel asuvasse vangikongi, pidi läbi minema veel ühest rauduksest. See avanes läbilõikava kriginaga. Mööda öölampidest viletsasti valgustatud raudtreppe tõusid nad esimesele ja seejärel teisele korrusele, seal pöördusid vasakut kätt. Vastu tuli musta sineliga koridorivalvur. Kõik oli siin must: raudväravad, ukse, valvurite riietus, koridor.

«Avada esimene kamber!» ütles vangivaht, kes tõi vange kontorist.

Kiirustamata pistis koridorivalvur suure võtme ukse lukuauku, tõmbas ukse lahti, vaatas tulijate peale.

«Kasudega tagasi tulnud!» sõnas ta pilkavalt, silmitsedes Labanovitšit.

«Mis sa haugud, Bakinovski, lase sisse,» vastas Turgai tigidalt.

«Või ehk mõtled siit ruttu lahti saada?» noris Bakinovski edasi. Ta tõmbas tugeva rautatud ukse pärani ja poisid astusid kongi.

«Hästi, olemegi kodus, tänu taevale,» lõõpis Vladzik. Siit kongist oli saatevahtkond teda ja Sõmoni kohtusse viinudki.

Pilt, mida Labanovitš nägi, pani teda jahmatama. Vangikong oli puupüsti mehi täis, kahvatuid ja kõhnu nagu luukered. Tahmalambi ähmases valguses tundus ruum rüüsa urkana, kus öösiti käivad koos tumedad tüübid, kõrvaliste tänavate ja teede kangelased. Ammuilma valgendamata porikarva pruunid seinad nägid välja õudsed ja rusuvad. Vangikambri elanikud, keda pika aja jooksul oli siit läbi käinud tuhandete kaupa, olid tagunud seintesse naelu oma kodinate riputamiseks. Augud naelte ümber olid kuhjaga täis lutikaid ja nende loendamatuid sigidikke. Ukse kõrval seina ääres seisis rohmakatest laudadest kokkuklopsitud riiulid. Nende peal olid vangide leivaportsud, lusikad ja mitmesugused vangielus lubatud tarbeasjad. Ülal ukse kohal ilutses «kalender», söega joonistatud neli-nurk, mis jaotatud seitsmeks ruuduks. Igasse ruutu oli kirjutatud kuupäev, ja kui päev oli lõppenud, siis tõmmati see maha. Nõnda tehti niikaua, kuni nädal oli läbi, siis aga joonistati uus kalender. Vastasküljes, kogu seina pikkuses, oli loosung, samuti söega maalitud: «Võitluse läbi saad sa kätte oma õiguse!» «Huvitav, mis õiguse need esseerid siin kätte saavad?» muigas Labanovitš.

Vangikongis istusid erineva vanusega, mitmest rahvusest ja gotsiaalsest kihist inimesed. Siin olid esindatud kõik vangide kategooriad: kriminaalkurjategijad ja poliitvangid, või nagu neid vanglas hüüti, poliitilised. Ühed olid mõistetud sunnitööle või asumisele, teised vangiroodudesse

ja kindlusse nagu Labanovitš ja tema sõbrad. Oli neidki, kes alles kohut ootasid. Sunnitööle mõistetud kandsid vangiriideid ja olid needitud jalaraudadesse, mida ühendas pikk raske raudahel. Et oleks kergem käia, pandi see harilikult kahekordselt kokku ja seoti nahkse vöörihma külge.

Kogu see vangikambri mitut värki seltskond sumises ja kõmises, mõnikord kostis siit-sealt rämedat naeru. Mitmed kõndisid süngelt vaikides kahe nariderea vahel uksest aknani ja tagasi. Mõned seisisid ukse juures ja vahtisid läbi jämedate raudtrellide vangimaja koridori; trellid seisisid üksteisest nii kaugel, et nende vahelt võis käe läbi pista. Trellidest veidike allpool oli ukse sees «silma», ümmargune auk, et valvur võiks jälgida, mis kambri tehakse. Ka teisest koridori ääres olevatest kongidest kostis summutatud jutukõma, oli kuulda ahelate ning jalaraudade kõlinat ja raginat. Kõik kongid olid lukus, sest loendus oli juba läbi ja paraskid seisisid uste kõrval aukohal.

Hilja õhtul jäi vangimaja vaiksemaks. Üksteise järel hakkasid mehed heitma oma armetuile kroonualuskottidele, kiiludes ennast kõvadel räpastel naridel külge külge kõrvale. Mõni heitis pikali süngelt vaikides, teine aga ütles oma pessa pugedes midagi naljatavat.

«Äh, vennike, siin on ju paradiis mis paradiis! Heida magama, millal tahad, tõuse üles, millal süda lustib või kui parask kutsub, muidu aga võid üldsegi mitte tõusta. Ja kaitstud oled nagu kindralkuberner! ...»

Labanovitšil tekkis küsimus, kuhu ööseks magama heita. Sõmon ja Vladzik tulid talle appi; nad panid oma õhukesed aluskotid külge külge vastu ja ronisid kõik kolmekesi sinna peale.

«Ära verest välja mine, Andrei, homme seame end paremini sisse,» julgustas teda Sõmon Turgai.

Litsunud end sõprade vahele, lamas Labanovitš pisikesel aluskotiribal. Maha veereda polnud ruumigi: paremal ja vasakul magasid mehed nagu silgud pütis. Peas oli kõik segi. Kui pikk oli olnud päev! Kui palju muljeid! Vahel oli tunne, nagu näeks ta rasket jampslikku und, millest ärkamisel on kõik möödas. Andrei meenutas hetke, kui Babeka kohtuotsust ette luges. Siis kolm aastat kindlusvangistust sügavamat muljet ei tekitanud. Andreil oli meeles, kuidas ta oli sõprade poole vaadanud ja muianud. Aga nüüd, lamades kõva nari peal elavate inimkehade pitsituses, sai ta ettekujutuse, mida kolm aastat tähendavad: need on tuhat üheksakümmend viis päeva ja ööd! Ta tunnetas neid

elavalt, reaalselt. Kolm aastat istuda nende määrdunud müüride vahel, kolm aastat taluda häbimärki, et oled vang, kelt võetud vabadus! Kolmeks aastaks jääda eemale elust, rahvast, kõigest, millega oled harjunud, mis on sulle armas ja kallid!

Lühikese hetke oli tal ütlema raske, nagu oleks kivi südamele vajunud. Kuid Andrei mõtles sellele, et sessamas vangikongiski on mehi, kel puuduvad kõik inimõigused, kes on needitud jalaraudadesse ja pikkadeks aastateks sunnitööle mõistetud. Kui suure rõõmuga vahetaksid nad oma saatuse Labanovitši saatuse vastu! Sellest mõttest jäi Labanovitš pisut rahulikumaks. Kuid und talle siiski ei tulnud: nagu neetud, tundsid lutikad uustulnuka ära ja hakkasid üksijäri ning valusasti hammustama.

Pikkamööda võttis kongis maad vaikus. Vangimaja tavalline sumin oli lakanud. Ähmased lambid põlesid endiselt. Vahetevahel lonkis mööda koridori valvur, astus ukse silma juurde ja vaatas, mis sees tehakse. Enamasti ei näinud ta muud, kui et keegi vang oli sargi seljast maha tõmmanud, istus lambi juures ja hakkas söödikuid tapma.

Raskelt pöörasid end naridel sunnitöölised, kõlistades ahelaid. «Mistarvis küll peab inimene taluma säärast mõnitamist, toorust ja vägivalda?» mõtles Labanovitš, suutmata uinuda.

«Ah, mistarvis!» vaidles ta iseendale vastu. «Kellelegi pole seda tarvis. Eks mindki pandud istuma, ilma et oleks vaevutud kohtuotsust tõenditega põhjendada. Ega Semi-palav ilmaaegu öelnud, et kõike dikteerib poliitika. Nõnda see ongi: praegu on tarvis keisri tee pealt kõrvaldada ohtlikud inimesed ja ühtlasi needki, kes teataval hetkel võivad ohtlikuks muutuda.»

Labanovitš katsus ennast väheke liigutada, aga seda oli sõpru häirimata raske teha. Kogu vangikong oli unevallas, võis vabalt edasi mölgutada.

«Tähendab, isevalitsusel on hirm nahas,» mõtles Labanovitš. «Ametnikel, soldatitel, seadusel, mille kaitsel seisab kohus, sandarmitel, politseivõimudel ja nuhkidel. Pealtnäha päratu suur masinavärk, kuid talle on võimalik hirmu peale ajada. Ehmatasid ära, et kuskil on töötu «küünalajupp», kes vabalt ringi liigub! Tuleb välja, et sel «küünalajupilgi» on jõudu!» Sellest mõttest tundis Labanovitš ennast tugevamana ja naeratas. «Milles siis seisab minusuguste jõud?» küsis ta iseendalt. Vähe aja pärast vastas ta küsimusele ise: «Kui sa ise oled ära näinud, et

olukord on ülekohtune, ja avanud mõnel teiselgi silmad, siis niimoodi saavad ju kõik inimesed vähehaaval nägijaks. See aga tähendab tegelikku ähvardust tsarismile.»

Labanovitš mõtles Aksjon Kalile Vössokajest, kes oli usinasti kirjatarkust õppis, siis ka Šuskale ja Ratkevitšile Mikutsitšõ põlluvaheteel. Seejärel tuli meelde, kuidas ta oli Pinskis oodanud Volga Viktoravnat, kuidas oli tutvunud seltsimeeste Glebi ja Grõšaga. Mis neist nüüd on saanud?

Labanovitš libistas pilgu üle vangide, kes lamasid nari-del otsekui niidetult, raskelt hingates ja vahel läbi une karjatades. «Kindlasti on siingi mehi, kes põhjalikult tunnevad revolutsiooni ja tema tulevikku. Küllap on neidki, kellega maksab seltsida ja kellelt õppida.»

Vaimusilma ette kerkis sotsiaaldemokraat Kastogin Minski agulimajast. «Kui temaga veel kokku saaks...»

Labanovitšil tekkis suurejooneline kujutus kurjakulutavast, ehkki hiljuti verre uputatud revolutsioonist. Tuules oli veelgi tunda äikest, võis puhkeda leek...

«Nii et võitlus seisab ees. Tuleb rohkem rahvaga ühte hoida. Siis...»

Mis siis tuleb, seda Labanovitš selgesti ei kujutlenud, kuid aimas, et see annab kogu ta elule uue suuna. Selline otsustav meeleolu tõstis ta julgust.

Alles vastu hommikut vajus Labanovitš sügavasse unne. Magamine kosutas teda. Siiski ärkas ta varakult, kui Vladzik ja Turgai veel magasid. Päevavalges nagu ei jätnud vangikong ja selle elanikkond enam nii masendavat muljet. Labanovitš pikutas vaikides, jälgides kõike, mis siin toimus: oli huvitav näha elu ja inimesi uues olukorras. Samal ajal hakkas üks siin, teine seal nariil ennast liigutama ja ärkas. Paljud vangimaja elanikud alustasid oma päeva ilmatu keerulise vandumisega, otseselt kellegi poole pöördumata, seejärel aga panid oma aseme korda ja läksid pesema. Nad pesid paraski kohal, sest pesunõud olid väljakäigus ja oleks pidanud ootama, kuni kongi uks lahti tehakse. Harilikult olid selleks ajaks kõik üles tõusnud, välja arvatud kõige suuremad unimütsid.

«Noh, vana, kuidas on, magasid välja või?» nokkis Vladzik Andreid heasüdamlikult.

«Eks katsi siin magada, sina ju kiristad öö läbi hambaid, nagu oleks Babeka ise nende vahele jäänud!» vastas Andrei eest naljatades Sõmon Turgai, kelle koht oli olnud teisel pool.

«Pole viga, Vladzik, raasike sain magadagi... Elada võib,» heitis Labanovitš käega.

«Kobime üles, kurat neid võtaks!» ütles Turgai nari servale istudes.

Nagu nõudis vangide endi poolt kongis sissesetatud kord, keerasid sõbrad oma aluskotid seina äärde kokku ja laotasid jämedad kroonu tekid üle, mis tehtud tont teab mis materjalist.

Vahepeal oli valvur ukse lahti teinud ja laskis kõik «asjale». Kongis olid oma korrapidajad — need viisid paraski päevaks välja ja töid ööseks sisse. Üks korrapidaja oli selleks, et põrand puhtaks pühkida ja kongis üldise korra eest hoolitseda. Toimkonnas oldi kordamööda, kusjuures korrapidajal oli ka teatav võim. Näiteks kui ta naridevahelises käigus põrandat pühkis, siis võis ta nõuda nari peale istumist, et eest ära oldaks. Ja kõik pidid käsku täitma, ole sa siis kes tahes.

Koos kõigi vangikongi elanikega läks Labanovitški koridori, mis ulatus vanglahoone ühest otsast teise. Kõik teised kongid olid suletud, välja lasti kordamööda. Tillukesed aknad koridori ühes ja teises otsas andsid vähe valgust. Seinad olid poolest saadik mustaks värvitud ja sellepärast tundus veelgi pimedam.

Vladzik ja Sõmon kui «vanad olijad» hakkasid konsultantideks ja rääkisid sõbrale vangimaja elust palju huvitavat, näiteks kongidest, mis asusid tornides. Vangide keeli kutsuti neid «saksakambriteks». Sinna pandi harilikult tähtsamaid isikuid: riigiametnikke alates kolleegiumi-assessoreist, härrasrahvast, kui neist vahel keegi vangi kukkus. Sinna sattus samuti tähtsamaid poliitilisi, kui neil oli taskus kõlisevat. «Saksakambrites» oli valgem ja elu mõnusam. Režiingi oli seal teistsugune: ukсед seisid päev läbi lahti. Kõvade naride asemel olid seal mugavad kušetid, köeti ahje, kus võis endale keeta maitsvat toitu ja soojendada teed, üldse võis seal mõnusasti elada. Säärasesse kongi pääseda oli lihtsurelikul raske. Selleks oli vaja eeskostet väljastpoolt vanglamüüre, et administratsioonile tublisti meelehead valmistataks, või nii palju raha, et «saksakambri» ukсед avaneksid. Sel pinnal, nagu «vanad olijad» rääkisid, tekkis vahel naljakaid olukordi.

Kord püüdnud ühte «saksakambritse», kus oli vaba koht, pääseda kaheks pretendent: üks esseer ja teine anarhist. Nende vahel tekkinud vägikaikavedu. Administratsioonil ei olnud kummagi eelistamisega ruttu. Ta lihtsalt võttis

«lõivu» nii ühelt kui teiselt, niikaua kuni üks neist oma võistleja tunduval määral üle lööb. Esimeses kongis, kus see kõik teada oli, vaadati «saksakambri» kandidaatide vägikaikavedu huviga pealt. Nii räägiti kongis:

«Barõss (esseer) viis täna kantseleisse kolm naela võid.»

Selle peale vastati:

«Tühja need kolm naela võid! Anatol (anarhist) saatis sinna pool puuda mett.»

Võist ja meest nüüd aina räägitigi, see pakkus ainet naljategemiseks ja naeruks. Ukraina laul «Võtaksin banduura» tehti ümber ja lauldi:

Püti mett ma võtaks,
kantseleisse viiks.
Saksa seisusesse
tõstetaks mind siis.

* Võidumeheks jäi Barõss. Mõne aja pärast viis ta oma seitse asja uude kohta, teistest kongidest aga hõiguti:

«Saks läheb! Saks läheb!»

«Barõss, kui palju saksa seisus sulle maksis?»

39

Kahe-kolme nädala jooksul oli Labanovitš vangimaja eluga üldjoontes tuttavaks saanud. Eraldatud kogu maailmast kõrgete müüridega, midapidi ööd kui päevad liikus valve, surutud kitsasse, haisvasse trellidetagusesse, ahelaisse needitud, oli see elu igav ja üksluine. Kehtiv kord põhijoontes ei muutunud. Hommikuti, kindlatel kellaaegadel toimus loendus. Korrapidaja valvur paiskas raginal kongiukse lahti ja käratas:

«Valvel! Loenduseks rivisse!»

Ruumi tuli korrapidajaks olev vanglaüleva abi, vanem-valvur Doždžok, kes esimesel nägemisel oli Labanovitšile paistnud Muravjov-Pooja nägu.

Loenduseks ei rivistunud mitte otsekohe. Esialgu ei pandud korrapidaja käsklust üldsegi tähele. Ainult üksikud kõige suuremad pugejad, kes tahtsid ülemuste ees kannu-seid teenida, asusid keset põrandat nagu soldatid valvel-seisangusse. Kui loendus oli läbi, tehti kongide ukseid järjekorras lahti, vangid lasti koridori, nad läksid pesema ja ennast korda seadma. Öhtul pärast loendust sulgesid valvurid kongid ööks otsaks, kuni järgmise hommikuni.

Kindlal ajal toodi pagari juurest leiba. Leivaküpsetus oli vangimajas endal. Kõigepealt lõigati leib teise vanem-valvuri Aleika juuresolekul valmis «portsudeks». Aleika ise viskas «portsud» kaalule. Kaalukausile kukkudes vajutas leivatükk selle alla, nagu oleks «ports» kaalunud üle nööri, mis oli kaks ja pool naela. Aleika oli osav sulil ja lõikas vangide leiva, herneste, kapsaste ja liha pealt endalegi vahelt.

Vangimajas olid vangidest loodud ka meeskond, kes kandis lalali leiba, keedetud vett ja sooja lõunasööki. Pagareiks, kokkadeks, koridorimeesteks ja põrandapühkijaks olid ainult kriminaalkurjategijad, enamasti lühitähajalised. Iga kriminaalkurjategija pidas suureks rõõmuks ja auks sellisesse meeskonda pääseda. Ainult põrandapühkija amet ei olnud vangide hulgas suuremas lugupidamises. Tegelikult aga oli põrandapühkijal hulga mõnusam luua ja harjaga ringi käia või pesuruumi koristada kui päev läbi kongis istuda. Peale selle puutus põrandapühkija rohkem kokku inimestega, samasuguste vangidega nagu ta ise, võis teha neile mõnesuguseid teeneid ja endagi jaoks midagi hankida.

Kui raske iganes oli vangimaja kord ja kui väikesed loomadena tillukestesse kongidesse topitud vangide vabadused, löid ka siin vahel välja elutahe, tunded ja igatsused.

Kriminaalkurjategijate hulgas oli keegi noor, tammene tugev mees, kes mängis oma kongis täieõiguslikku valitsejat. Ees ootasid teda vintsutused mööda tapivanglaid ja pikad sunnitööaastad. Kuid ial ei paistnud ta näost meele kibeduse varjugi. Vahel tuli talle selline tuju, kus inimene tahab ennast viimse kübemekeseni välja elada. Hing ei suutnud vastu panna, teda haaras marukeeris, mees tegi endale kongis ruumi vabaks ja pistis tantsu vihtuma. Jalad rasketesse ahelatesse needitud, tantsis ta ometi kergesti, liigasti, keeruliste liigutustega. See pakkus talle erilist naudingut ja vaimustust. Ta oskas iseendale niimoodi ahelaid kõlistada ning toone valida, et see kõlin oli talle muusika eest, vastates tema meeleolule. Ja kui ta tantsis, siis olid kõik ta liigutustest vaimustuses. Rütmiline, isegi meloodiline ahelate kõlin ja ragin kostis ka koridori, oli kuulda teistesse kongidesse. Uksesilma juurde ilmusid korrapidajad-valvurid, et vaadata ja imetleda sunnitöölise Ivan Gudzila taltsutamatu möllamist. Võib-olla väljendas ta niimoodi oma protesti vangipõlve ja ebaõiglase ühiskonnakorra vastu, mis oli teinud inimesest kurjategija.

Õhtuti, kui kongid olid ööks otsaks lukku pandud, tegid vangid mitmesuguseid huvitavaid trikke, näiteks tõstsid inimese sõrmeotste peal üles või vinnasid iseennast narile. Selleks pidi üleni nari alla pugema ja kätega nari äärest kinni hoidma. See oli kaunis raske number ja üsna vähesel õnnestus seda läbi teha. Inimese tõstmine sõrmeotstel käis nii. Keegi vangidest, soovitavalt kerekam mees, seati keset põrandat seisma. Tema juurde tulid viis meest: kaks neist panid sõrmed jalataldade alla, kaks küünarnukkide alla ja viies lõua alla. Kui anti käsklus «tõsta!», siis tegid seda kõik korraga, tõstsid mehe päris kõrgele ja kandsid teda mööda ruumi.

Et saada nalja kogenematu uustulnuka kulul, keda vangide keeli kutsuti piimahabemeks, tehti niimoodi. Üks mees heitis kõhuli narile aluskoti peale, teine omakorda selili tema peale. Kõigi otsa pandi kolmas, see, keda taheti pilada. Keskel lamav mees haaras ohvri kätest kinni ja lõi jalad ümber tema jalgade. Siis tuli keegi «kupulaskmise» asjatundja, tõmbas pealmisel mehel kõhu paljaks ja «laskis kuppu»: lõi puulusikaga vastu ülestõmmatud nahka.

Inimesed lõbutsesid nagu oskasid ja said ning olud võimaldasid. Sel aastal, millal Labanovitš vangimajja tuli, iseäranis viimastel kuudel, muutus reaktsioon ägedamaks. Järk-järgult tühistati kõik erioigused, mis vangidel olid esialgu olnud. Vangimaja administratsioon hakkas sisse seadma karmi režiimi, korraldas sageli läbiotsimisi, konfiskeeris mitmesuguseid igapäevaeluks vajalikke asju, nagu samovarid ja noad. Võeti ära ka raamatud, kui nad olid vähegi progressiivse iseloomuga. Vangid jaotati kategooriateks ja paigutati eraldi kongidesse.

Koos grupi teiste kindlusvangistusse mõistetutega pandi omaette kongi ka meie sõbrad. Vange polnud seal palju, seitse-kaheksa meest. Kuid see arv oli muutuv: ühed tulid sisse, teised läksid välja, kui olid oma aja ära istunud. «Kindlusemehed», nagu neid kutsuti, vangimaja ühiskatlal ei olnud ja toote neile välja ei antud. Selle asemel sai igaüks kümme kopikat päevaraha.

Uude kohta kolinud, vaatas Vladzik kongis asjalikult pilgul ringi ja ütles sõpradele:

«Siin, poisid, võib endale isegi tegemist leida: hakkame õppima ja teeme välja minnes küpsuseksamid ära.»

«Tubli, Vladzik, et sa verest välja ei löö ja kaugele ette mõtled,» kiitis teda Sõmon Turgai ja küsis kavalasti muia-

labanovitšilt: «Eks ole, Andrei, Vladzik vaatab ju asjadele kainelt?»

Selle peale rääkis Labanovitš:

«Vladzik on ikka olnud elutark ja praktiline teoinimene ning selleks jäänudki. Ma tahaksin sellega ühenduses rääkida ühe loo. Kord jõudsid teekäijad sügava jõe äärde. Koostekohta ega silda ei olnud. Ujuda nad ei osanud ja veti kartsid. Kaldal olid maas ümmargused palgid. Üks teekäijaist, kõige nutikam, veeretask palgi jökke, võttis siis kamaasid jalast, istus kaksiratsi palgi selga ja sidus ennast jalgupidi selle külge, et vette ei libiseks. Keset jõge aga leeras palk ennast ringi, sõitja lendas, peadpidi vette ja jalad sokkidega olid püsti taeva poole! Teised teekäijad seisisid kaldal, vaatasid pealt ja rääkisid: «Kae, meie Jaškal on ikka nutti: pole veel jõest ülegi, aga kuivatab juba sokke.»»

Vladzik ütles:

«Ei mina peadpidi vette lenda, vanapoiss! Aga eks ole: vaata, päev seljataga ja lahtisaamine ligemal. Varsti, jumal tänatud, on kuugi läinud ja üks kolmekümne kuueendik vangipõlvest ära istunud. Kas on või ei ole?»

«On küll, on küll, Vladzik!» kinnitasid Sõmon ja Andrei.

«Kui on, siis parem mõtleme, kuidas oma elamist vangimajas paremini sisse seada.»

Vladzik pani ette asutada kommuun, et kõik kümnekojalised oleksid ühe mehe käes ja et ühel mehel oleks kõigi teiste nõusolekul õigus seda raha kasutada.

Uue vangikongi kõik elanikud arutasid Vladziku ettepaneku läbi ja otsustasid valida Vladziku majandajaks, kes ajab tootlustusasju — tellib Doždžõku kaudu toote. Jäi veel valida oma kokk. Vangimaja sisekorra järgi oli kindlusevangide «kokal» luba käia vangimaja köögis süüa tegemas. Kokaks määrati Sõmon Turgai: ta oli koridori-vaeste vanem, kuid nõustus meelsasti uue ülesandega, saades niimoodi ka teise ameti.

Nii algas kindlusevangidel, kes kandsid oma karistust Minski vangimajas, uus elu.

Pisut elevust tekkis üksluisesse vangiellu siis, kui kongi tuli uusi vange. Siit käis läbi mitmesuguse elukutse ja sotsiaalse kuuluvusega inimesi: väikeametnikke, kirjutajaid,

raudteelasi ja muid niinimetatud intelligente. Ükskord toodi sisse isegi hobusevaras Rakavi kandist, keegi Kasperõts, noor poolkirjaoskamatu, aga kaval logard. Oma hobusevarga-ametisse minnes võtnud Kasperõts kaasa lendlehti. Kui ta vargusel vahele jäi, antud talle esialgu tubli keretäis, siis aga viidud politseisse. Läbiotsimisel aga selgus, et Kasperõts polegi hobusevaras, vaid «poliitiline». Hobusevaras anti kohtu alla lendlehtede pärast kui poliitiline kurjategija, ja seda ta just oli tahtnudki. Viimane kord sai Kasperõts pikaajalise sunnitöö asemel kümme kuud kindlusevangistust. Oma tegevusprogrammi tutvustas Kasperõts ka kongikaaslastele, naerdes ise lõbusalt oma kavaluse üle.

«Missugusesse poliitilisse parteisse sa kuulud?» küsis Sõmon Turgai tõsise näoga, ise hädavaevu naeru pidades.

«Minu partei on «Aita ennast ise»,» vastas Kasperõts, vaadates Turgaile oma pisikeste seasilmadega otsa.

«Nii et sa oled ühe küljega anarhist-individualist?» torakas Vladzik vahele.

«Äh, mul ükspuha, missugune, kas või ühe küljega,» vastas Kasperõts.

Kommuuni teda ei võetud ja ta ise sinna ei tükkinud, vaid elas oma veeringutest. Pisut ümber vaadanud ja harjumatu olukorraga kohanenud, küsis Kasperõts ükskord Vladzikult:

«Kui palju suudab inimene toorest pekki ära süüa?»

Vladzik jäi umbusklikult Kasperõtsi otsa vaatama, kartes mingit riugast. Seda peeti ju häbiasjaks, kui «vana olija» laseb ennast sisse vedada.

«Kui kõht tühi, siis pole kõrgistamist?» muigas Vladzik kavalalt.

«Mine tea, ehk ei olegi,» vastas Kasperõts ükskõikselt ja kordas küsimust: «Ei, päris tõsiselt: kui palju suudab inimene toorest pekki ära süüa?»

«Oleneb sellest, missugune sööja ning missugune pekk,» vastas Vladzik. «Mina näiteks võiksin tühja kõhuga kinni pista oma kaks naela.»

«Kaks naela!» hüüatas Kasperõts põlglikult. «Mina võin ära süüa seitse naela!»

«Kas sa lõhki ei lähegi?» ei tahtnud Labanovitš uskuda ja ütles Sõmon Turgaile: ««Poliitiline» kavatses nahka panna seitse naela toorest pekki!»

Sõmon kõndis mööda ruumi edasi-tagasi ega pannud juttu tähele. Pärast Labanovitši küsimust ta seisatas.

«Ah, tont teab, missugune kere sel «poliitilisel» on.» Kasperõts ei taganenud oma sõnadest tolligi ja oli valmis kihla vedama.

Vladziku ja Kasperõtsi ümber kogunes terve trobikond mehi. Isegi Aleksander Golubovitš, enamasti tõsine, sõnaker ja endasse sulgunud Piiteri tööline, poliitilistelt tõekspidamistelt enamlane, astus kongikaaslaste juurde.

«Kui ta sööbki, siis oksendab välja,» arvas Golubovitš. Vaidlus läks üha ägedamaks.

«Kuidas oleks, poisid, kui õige riskiks? Noh, Vladzik, kas riskime või?» küsis Turgai sõpradelt ja «majandusülemalt».

Vladzik andis ühisest tagavarast välja kamaka pekki. Sõmon Turgai kaalus kõõgis sellest seitse naela ja andis Kasperõtsile. See võttis riulilt väikese tüki leiba, istus narile ja hakkas sööma. Ta sõi aplalt, kiskus nagu hunt hammastega suuri tükke pekki küljest ja hammustas leiba peale. Pekk ja leib aina kadusid Kasperõtsi hammaste taha. Ta lõualuud liikusid nagu vesikikivid, jahvatades pekki ja leiba, seejärel kugistas ta samuti hundi kombel kõik alla. Silmadki põlesid tal nagu hundil. Iga korraga jäi pekki aina vähemaks ja vähemaks.

«Kõik keerab keresse!» sõnas Vladzik pettunult.

Ja tööpoolest toppis Kasperõts suhu viimase tüki leiba ning pekki, mälus ruttamata läbi, kugistas võidurõõmsa näoga alla ja puhkes isegi naerma.

«Ohoo,» ütles ta, «nüüd võib homseni vastu pidada.»

Turgai naeris valju häälega.

«No on õgard mis õgard!»

Kasperõts aga jalutas mööda vangikambrit ringi, nagu poleks midagi juhtunud.

Kasperõts istus oma üheksa kuud ära ja lasti lahti. Rohkem temast meelde ei jäänudki kui seitse naela toorest pekki, seasilmad ja vesikikividenä jahvatavad lõuapärad.

Lühiajaliste vangide hulka sattus mõnikord mehi, kes armastasid palju rääkida ja igasugu võimatut jama kokku luisata. Et iseennastki tähtsamaks teha, pakkusid nad oma luisakelugusid tõe pähe. Neid kuulati ja isegi õhutati takka, et nad rohkem villast viskaksid. Vangide keeli kutsuti neid «valajateks», väljendist «kuule valama», mis tähendab valetamist.

Üks selliseid «valajaid» oli Zõgmuss Zaikovski, kes hiljuti nende kongi toodi. See oli lihtne mees, aastat kolmkümmend vana, elukutselt tisleer. Uues kongis kodunenud,

istus Zaikovski laua äärde narile, keeras endale mahukas karbis olevast ühistubakast jämeda pläru, hakkas isukalt suitsu tõmbama ja oma seiklustest pajatama.

Üks selline lugu jäi Labanovitšile meelde.

Ükskord võtnud poliitiliselt tumedad talupojad Zõgmussi, nõnda ta rääkis, tsaarikorra vastu kihutustöö tegemise pärast kinni ja pannud ta tühja aita. Zaikovskil polnud mingit lusti seal istuda. Ta hakanud ühest nurgast teise kõndima. Esiotsa olnud pime, siis aga harjunud silmad ära ja üht-teist olnud võimalik seletada. Zõgmuss kobanud läbi kõik põrandalauad. Need olnud paksud ja otstest liistudega kõvasti kinni löödud. Kuskilt käsi ja isegi näpud vahele ei mahtunud. Nii et kavatsus põrand üles kiskuda ja kõik kaevata langes ära. Kuid Zõgmuss olnud kindlalt otsustanud põgeneda. Ta teinud aluse, roninud selle otsa ja hakanud lage uurima. Alus olnud kipa-kas, selle peale ei saanud toetuda, et turjaga mõni laud üles tõsta. Õnneks olnud aidas suur tammepuust toober. Zõgmuss kegranud selle kummuli, roninud põhja peale ja teinud katset: tõmmanud pea kummargile ja vajutanud õlgade ning turjaga lauda ülespoole. Laud andnudki järele, kuid kääksatanud. Zõgmuss ehmatanud päris ära: mis siis, kui kuulda? Kuid igal pool olnud vaikne. Zõgmuss kangutanud laua veel kõrgemale. Ült varisenud liiva ja kõiksugu prahti krae vahele. Ah, tühja temaga! Natukese aja pärast olnud Zaikovski juba pööningul. Kikitanud kõrvu — ei kippu-kõppu. Siis kiskunud ta õlgkatuse sisse augu ning libistanud end sellest läbi maa peale, ja alles seal teda nähtud.

Loo lõpetanud, puhkes Zõgmuss ise esimesena valjusti naerma.

«Ja putkasidki minema?!» küsis Sõmon Turgai suure imestuse ja teeseldud huviga.

«Küll on osav sell!» kiitis Vladzik.

«Sa oled ju rammumees: kangutasid turjaga laelaua lahti?» avaldas imestust Labanovitški.

«No mis sina's õige arvasid!» ütles Zõgmuss toredalt ja lisas veelgi suurema õhinaga: «Aga see pole veel kõik!»

«Mis sa räägid?!» hüüatasid teised nagu ühest suust.

«Kuulake siis edasi. Sain jalad maha, vaatasin ringi, selg küüru ja — tuhknai kanepisse! Vagusid mööda, rehetaguseid kaudu pääsesin külast välja ja tuhatnelja põõsaste vahele! Ja siis tee peale. Näen, ees paistab mets, kuid natuke kaugel. Täie vaardiga joosta ei saa: nähakse ära,

kohe asi selge. Kuid peab ka nuppu olema. Ja mis te arvate? Vaatasin seljataha — kupatab mulle ratsahobusega järele karvane külamees, palja peaga, juuksekahtlud aina lehvivad. Püüab kinni, ei jõua ma metsa! Lidun edasi, hing niidiga kaelas, aga tagaajaja järjest ligemal. Ratsaniku järel aga veel oma viis meest! Leegivad üksteise võidu! Mis teha?»

«Oli Päril traagiline lugu!» ohkas Turgai osavõtlikult. «Räägi, mis siis sai!»

Zõgmuss silus näpuotstega vurre.

«Vaatan — tee ääres tihe pajupõõsas. Mina põõsasse! Ega ole mul aimugi, mis nüüd saab. Mõtlen, et ega mats ometi hobusega põõsasse tüki. Ainsa pilguga märkasin: põõsa alt läheb kraav tee poole. Tee ääres on ta aga laiem, sügavam ja paksult rohtu täis kasvanud! Mina põõsast kraavi! Hakkasin roomama. Roomasin teeni. Karuse peaga talumees jättis hobuse seisma, viskas talle varrused kaela peale ja ise seljast maha! Seisab seal, vehib teistele käega, et kurjategija on siin! Mina aga päris selle karuse peaga mehe nina all. Tema käib luurates ümber põõsa. Hobune krompsutab tee ääres rohtu, just minu käeulatuses. Varrused libisesid kaela pealt maha, äärepealt et minule pähe! Mina — krapsti varrused pihku! Hobune ehmatas, mina aga hopsadi talle selga ja tuhatnelja metsa! Ei näinud nad mind enam!»

«Nojaa, kõva mees oled, Zõgmuss, jumala eest, kõva mees!» ei suutnud Sõmon irooniat varjata ja pilgutas sõpradele silma. See aga oli märgiks, et Zaikovski enesekiitus tuleb paljastada ja naeruks teha.

Paljastamine ja naerukstegemine sündis sama meetodiga, mida kasutasid «valajad» ise: tuli rääkida kõige võimatumaid asju, mis eelmise loo üle trumpaksid.

«Niisuguseid seiklusi juhtub vähestega,» alustas Vladzik teeseldud kadedusega. «Kuid asi pole seiklustes, kõige tähtsam on, kuidas inimene tegutseda oskab. Taiplikkus ja leidlikkus oli see, mille tõttu Zõgmuss pääses... Mina tahaksin samuti ühest juhtumist rääkida. Läksin kunagi sügise poole seenele. Jõudsin metsa. Näen: kasvab vana mänd, männi sees aga on õõnsus. Ronisin männi otsa: mis seal õõnsuses on? Pistsin käe sisse, mingi väike loom kargab mul naks sõrme otsast kinni! Kohe veri väljas. Keerasin koti käele ümber ja uuesti puuõõnde! Sain mingil piskesel loomal kukla tagant kinni ja hakkasin tirima. Tõmbasin välja — kärp! Lõõn teise peadpidi vastu mändi —

tonks! tonks! — ja viskan alla. Pistsin uuesti käe sisse — veel üks kärp! Tegin temaga samuti — tonks vastu tüve ja alla. Ja teate, kuus kärpi tirisin ma puuõõnest välja! Sidusin nad sabapidi kokku, viskasin üle õla ja viisin koju. Nahad müüsin maha, kolm ja pool rubla tükk! Mis sa ütled selle kohta, Zõgmuss?»

Zõgmuss kiskus pikalt mahorkasuutsu ja langetas silmad, kaaludes, mis sellele küsimusele vastata ja kuidas ülepea Vladziku loosse suhtuda. Kuid Labanovitš jõudis Zõgmussist ette.

«Sina oled majandaja ja sinu juhtumised on majanduslikku laadi,» ütles ta Vladzikule. «Minuga juhtus teistsugune lugu, õieti minuga ja minu isaga. Isa oli mul mesinik. Suveks vedas ta viis taru metsa äärde, et mesilastel oleks kergem mett korjata. Ja ükskord pärast lõunat ma kuulen: ringi lojus möirgab, ja veel nii valjusti, et maa väriseb. Vaatan sinnapoole ja näen: isa hoiab päratu suurel elukal sabast kinni ja tirib teist enda poole. Ma saan kohe aru, et karu on tulnud mesipuude kallale maiustama. Isa tirib karu tagasi, tema aga punnitab ettepoole. Ja kuulen, isa hüüab: «Andrei, võta ohjad ja tule joostes!» Mina hüppan vöörusest läbi, kahman ohjad ja ülepeakaela mesilassel. Jõuan sinna — isa tirib karu sabast. Karu ajab päkad vastu ja künnab küüntega maad nagu sahkadega. «Viska ohjad kõhu alt läbi!» hüüab isa. Mina viskan osavasti ohjad karul kõhu alt läbi ja teen silmuse, et maha ei libiseks. «Tõmba!» hüüab isa. Tema tirib karu sabast, mina aga ohjadest. Karu tunneb seda ja kus sööstab järsku edasi! Saba otsast maha! Isa, saba peos, lendab ülekaela, jalad taeva poole. Mina üksinda hoian elukat kinni. Tema aga sööstab veelgi suurema jõuga. Mina kaevun jalgupidi põlvist saadik maa sisse. Ja äkki ohjad raks katki! Ainult jupid jäävad mulle kätte. Mesikäpp pääses lahti ja jooksis metsa. Viis saba asemel paar ohjajuppi kaasa. Isa tõusis maast üles ja vangutas pead: kahju, et karu sai minema lastud. Pärast aga ütles mulle: «Noh, poeg, nüüd vanaott enam mett varastama ei tule.»»

Juzafovits, valgete vurrudega seitsmekümneaastane vanamees, tegelik ökonoom, üheks aastaks kindlusse mõistetud, lamas naril, käed pea all, kuulas ja naeris.

Akna-laua ees istus Ivan Saroka, käbeda olemisega talumees Astrašotski Gorodoki kandist, ei pannud kõike seda möga tähelegi ja lõi kingsepanoaga — selle oli talle laenanud kingsepp Lazar Marduhovitš, poolteiseks aas-

taks kindlusse mõistetud noormees, — leivakoorikuid til-lukesteks tükkideks ning söötis tuvisid. Neid lendas akna-lauale parvede kaupa.

«Oh teid karvaseid kurivaimed küll!» ütles Turgai sõp-rade lugude peale. «Mis jääb minul pärast seda rääkida? Võib-olla oma vanaisast? Minu vanaisa kaalus ühe puuda ja ühe naela... Mis te naerate? Jumala eest, tõega ühe puuda ja ühe naela! Vahel vanaema võttis ta kaenlasse ja tassis teist nagu rabatud kaeravihku. Kuid ennem olnud vanaisa suur ja tugev mees. Kui Andrei isa ei oleks appi kutsunud mitte teda, vaid minu vanaisa, siis ei oleks nad karu minema lasknud. Kuid vanaisaga juhtus õnnetus. Oli teine siimeonipäeval kõhu täis söönud ja läinud kirsipuu vilusse leiba luusse laskma. Tõusnud üles, tundnud, et midagi nagu tükib kõrvast sisse. Ja sellest päevast peale hakanud alla jääma. Jäänud kõhnemaks ja kõhnemaks, kuni polnud rohkem järel kui üks puud ja üks nael. Vana-meis kurtanud, et pea valutavat ja midagi krabistavat seal. Viidi vanaisa haigemajasse. Tohtrid vaatasid teise läbi, kuulasid, siis aga ütlesid: «Tuleb lõikuslauale viia: midagi on peaaigus.» Tehti vanaisale operatsioon: lõigati koljukap-sel, noh, pealuu lahti otsekui arbuusikoor. Nõnda kui vanamehe ajudelt kapslit kergitati — konn volksatas välja! Ei usu või?» Turgai pörutas endale rusikaga vastu rinda ja vandus kõige tõsisema näoga, et kõik on sulatõsi. «Ja mis välja tuli?» seletas ta edasi. «Kui isa puu vilus pikutas, oli talle tillukene konnapoeg kõrva roninud. Kõrvast läks ta edasi peaaigusse, lutsis seda ja kasvas suureks.»

Aleksander Golubovitš, kõndides kongi ühest otsast teise, kuulas varjatud muigega neid uskumatuid lugusid, millest pajatasid Andrei ja Vladzik. Kui aga Sõmon Turgai alustas lugu oma vanaisast, seisatas Golubovitš pealtkuu-lajate juures ja istus nende kõrvale. Pärast ootamatut lahendust, millega Turgai oma loo lõpetas, puhkes Golubovitš kõva häälega naerma. Ja oligi võimatu naeru pidada, nähes, kui tõsise näoga Sõmon oma loba tõe pähe esitas.

«Veel ei ole kadunud imed meie maalt,» ütles Golubo-vitš valjusti naerdes.

«Trumpasid meid kõiki üle, Sõmon-poiss, niihästi Zõg-mussi, Vladziku kui ka minu,» ütles Labanovitš, suutmata samuti naeru pidada.

Sõbrad naersid suure lõbuga. Kõigi teiste naeruga ühines ka Zõgmuss Zaikovski ise, samuti paljud seltsimehed. Pärast seda ei julgenud vangikongi elanikud enam Zõgmuss Zaikovski jälgedesse astuda.

Aleksander Golubovitš hoidus rohkem omaette. Ta võttis harva osa kongikaaslaste naljadest. Vahel lamas ta tundide kaupa naril, raamat käes. Raamatuid ta sõna tõsisel mõttes neelas, ta sai neid palju. Kõigest oli näha, et tal oli sidemeid väljaspool vangimaja.

Kui keegi kaaslastest Golubovitšilt midagi küsis, siis vastas ta lahkesti ja sõbralikult, selgitas, mis arusaamatu oli, naljale aga tegi heasüdamlikku teravmeelset nalja vastu.

Narilt üles tõusnud, asus Golubovitš oma hariliku tegevuse juurde — hakkas sammudega kongi möötma, nähtavasti mõtiskles ta loetu üle. Ta näost paistis mingi rahutu mõte. Pärastpoole Aleksandri ilme selgines, ta muutus lõbusamaks, astus vahel Vladziku, vahel Sõmoni või Andrei juurde — see nelik hoidis kongis kõige enam kokku.

«Noh, mis me teeme, sõber? Kas paneme piibud põlema?», küsis Golubovitš heasüdamlikult naeratades.

Sõbrad istusid tubakakarbi ümber ja tegid suitsu. Nad ei pärinud Golubovitšilt, miks ta vahetevahel nii vaikne ja tõsine on. Golubovitš aga istus jälle nari peale ja kirjutas kaua midagi paksu kladesse, kui oli oma jao kõndinud, suitsetanud ja pisut naljatanud.

Ükskord nägi Andrei, et Aleksander Golubovitš rebis täiskirjutatud lehed kladest välja, pani need raamatukaante vahele ja andis need jalutuskäigul ühe kriminaalvangi kätte.

See mees meeldis Andreile. Golubovitš suhtus temasse samuti suurema tähelepanuga, ehkki ta ei lasknud seda selgesti välja paista, vaid rääkis sagedamini Vladzikuga, nokkides teda sõbralikult.

Vladzik aga pidas valjult kinni tema enda kehtestatud korrast. Igal hommikul võimles ta «Mülleri järgi». Need võimlemisharjutused olid otstarbekohased selle poolest, et neid võis teha ka vangimajas. Süsteem koosnes tervest reast mitmesugustest harjutustest. Asi algas sellega, et võimleja seisis keset põrandat, jalad harkis ja käed puu-

sa. Kõigepealt ta kummardus ette, painutades ennast puusadest, siis sirutas keha tahapoole, seejärel painutas vasakule, paremale. Teine harjutus seisis selles, et tuli käsi puusast võtmata ennast kõigest jõust keerutada ümber iseenda telje kord vasakule, kord paremale poole. Siis pandi tööle käed ja jalad. Võimlemise kulminatsioonipunkt seisis selles, et võimleja heitis kõhuli põrandale ja ajas keha sirgeks, toetudes sõrmedele ja varvastele. Sõrme- ja varbaotste peal tuli end kaksteist korda üles tõsta ja alla lasta. Seda peeti rekordiks. Kui ka see harjutus oli lõpetatud, hingas Vladzik sügavasti läbi nina sisse ja välja. Kogu võimlemiskompleks oli Vladziku ära väsitanud ja ta ütles:

«Nüüd kuluks keedetud vett juua.»

Et hoida tervist, Vladzik keetmata vett ei joonud, keedetud vesi oli tal alati tagavaraks.

Vana Juzafovitš pikutas naril ja vaatas Vladziku enesepiinamist pealt. Vahel ei suutnud ta ennast pidada ja ütles sõbralikult, isalikul toonil:

«Oi-jah, pojuke, kui sul ongi raasike tervist ning jõudu, siis hoia seda, aga niimoodi on su hing varsti väljas.»

Pärast hommikuvõimlemist ja einet istus Vladzik lauaäärde ning võttis kätte ladina keele ja algebra õpiku. Umbes tund aega hoolega töötanud, oli Vladzikul selgeks õpitud mitu ladinakeelset sõna, lauset ja käänet, pärast seda tegi ta vaheaja ja küsis Juzafovitši-taadilt:

«Ütle, vana, mis tähendab: «Dentibus crepit»?»

Taat vangutas eitavalt pead.

«Oh jumal seda teab, pojuke! Võib-olla preester oskaks sulle vastata.»

«See tähendab,» seletas Vladzik professori ilmel, «krigistab hambaid.»

«Seda ma olengi tähele pannud, pojuke, et sa krigistad öösiti hambaid,» vastab Juzafovitši-taat. «Jäta kus seda ja teist see iseenda vaevamine ning tuupimine — on tervisele kasulik.»

Vladzik krigistas tõesti öösel sageli hambaid.

Varsti läks huvi ladina keele vastu üle. Sellest jäid Vladzikule meelde ainult mõned sõnad ja ütlused, mida ta mõnikord kasutas. Kui näiteks oli vaja öelda, et kõik on ilmas kaduv, et kõik läheb mööda või ununeb, siis tarvitati ütlust «Sic transit gloria mundi» — nõnda lõpeb maailma hiilgus.

Sõmon Turgai eeskujul hakkas Vladzik tundma rohkem

huvi matemaatika õppimise vastu. Nendega ühines mõneka ajaks ka Andrei Labanovitš. Mis puutub ladina keelesse, siis juhendusid Sõmon ja Andrei Puškini sõnadest: «Ei ladina lektüürist keegi me päevil õiget maiku saa» — ehkki nad Vladzikult ja otse õpikustki omandasid mõned ladinakeelsed väljendused.

Igal vangikongi elanikul oli oma huviala ja igaüks veetis aega nii, nagu keegi endale kõige otstarbekamaks pidas.

Ivan Saroka tegevuseks ei olnud ainult tervete tundide kaupa trellitatud akna all istuda ja tuvidele jämedat vangileiba peenendada. Sarokat peeti meistriks igal alal: ka kodus oli ta olnud tubli peremees ja isegi agronoom. Kõigest oli ta huvitatud, kõigest tahtis ta oma peaga aru saada. Kui tuvid olid söödetud, nii et nad enam aknalauale ei lennanud, leidis Saroka endale muud tegemist. Ta oli peaasjalikult teistelt vangidelt omandanud oskuse voolida leivasisust kunstipäraseid ja väga vastupidavaid ning tugevaid malevigureid ja ettureid. Katki teha oli neid raske, võib-olla sai neid purustada alles alasi peale pannea ja suure haamriga virutades. Tugevuse saladus seisis selles, et enne voolimist pidi leivasisu läbi mäluma ja erilisel viisil segama, nii et ta muutuks nätskeks ja kleepuvaks. Vigurid ja etturid valmis voolinud ja neile kuju andnud, värvis Ivan Saroka nad üle ja alles seejärel võis toodangut kasutama hakata. Nõudmine malendite järele oli suur. Vangimaja meistrite käest rändasid nad sageli ka välja, linna, kongis aga ei kadunud nad peaaegu kunagi laualt. Kahe maletaja ümber, kes harva vahetusid, seisis alati väike grupp malehuvilisi. Mängiti harilikult nii kaua, et kui öhtul magama heideti, siis seisis malelaud, vigurid ja matistatud kuningas veel hulk aega silma ees.

Ainuke, kes malemängust osa ei võtnud ja sellest ei hoolinud, oli Lazar Marduhhovitš. Ta pidas seda tööinimesele väärituks tegevuseks. Hommikul pärast loendust läks Lazar valve all vangla kingsepatöökotta jalanõusid õmb- lema ja parandama. Ta käis seal vabal tahtel, sest kindlusvangistusse mõistetut ei saanud nii- või teistsugusele tööle sundida. Öhtuse loenduse eel toodi ta kongi tagasi. Tööpäeva lõpetanud, pesi Lazar ennast hoolega puhtaks, tõmbas selga oma parema ülikonna ja sõi leiba ning vorsti. Pärast seda kõndis ta oma pool tundi kongis edasi-tagasi, siis heitis oma asemele naril ja hakkas laulma. Hääli oli tal imepeenike ja lauludki haledad, enamasti vangilaulud.

Ära enam vargil käi,
ema poega palus.
Siberisse saadetakse,
vangirauad jalus.

Lazar laulis sügava kaasaelamisega nagu pärislaulja, lastes oma häält kõlada kõige peenema lüürismiga. Ta laulis eranditult iseendale ja leidis laulmisest suurimat naudingut. See, kuidas teised kongi elanikud tema lauludesse suhtuvad, huvitas Lazari vähe. Juzafovitši-taadile nagu ka paljudele teistele kongi põliselanikele jätsid Lazari laulud äärmiselt rusuva mulje. Kuid milleks rikkuda inimese meeleolu, kui see laulmisega unustab oma vangipõlve?

«Peaks see laul sulle kurku kinni jääma!» porises Juzafovitši-taat tasakesi, aga nii, et Vladzik kuuleks.

Taat armastas Vladzikut ja seltsis temaga rohkem kui teistega. Kui Vladzik vahel haiglane oli, pani taat ööseks talle oma vammuse peale. Järgmisel päeval üles tõustes oli Vladzik terve.

«Tead, taat, sinu vammusel on raviv toime,» ütles Vladzik, andes kehakatte Juzafovitšile tagasi. «Higistasin, ja tööbi on nagu käega pühitud.»

Taadil oli hea meel, et tema ravialune tunneb ennast hästi ja et vammusele kuulub selles oma osa.

Kui taat Lazari laulmise pärast pahandas, ütles Vladzik:

«Jumala tõsi, see pole laulmine, vaid koera ulumine, kui see pole veel harjunud ketis olema. Kuid las laulab. Rõõmusta, reinuvader, varsti pulmad käes, vorstid ootavad.»

Kuid vahel sai ka Vladziku süda täis.

«Mis sa ometi vingud nagu Laatsarus! Süda läheb pahaks kuulates!»

«Mis sa siis kuulad,» vastas Lazar südamerahuga. «Ja mis elu see on? Mille eest ma vaba olles võitlesin? Siin on vangimaja, kulla mees, võin teha, mida ise tahan.»

«Tõmba aga takka, Lazar, tõmba takka!» oli Sõmon Turgai poolteed tõsiselt, poolteed pilkamisi Lazari poolt. «Sinul on sihukesed laulud ja sihuke hääli, et kuuldes võtab südame alt õõnsaks ja silmad lähevad punni.»

Lazarile oli raske vastu vaielda. Ta jäi vähekeseks vait, küllap ainult selleks, et seedida oma solvumist inimliku ülekohtu pärast, ja laulis siis veelgi tundelisemalt:

Oh öö nii pime, pilkane!
Oh öö, sa minu viimane!
Ma andsin kõik ja verrega
sult häbi pesin, kodumaa!

Labanovitš ennast sellesse konflikti ei seganud. Ta istus nari äärel kroonu aluskoti peal ja kirjutas Sõmon Turgaille kirja. Mõne aja eest, elades ühes ja samas kongis, hakkasid nad teineteisele kirju kirjutama, nagu oleks nende vahet olnud sadu versti. Kirjavahetust oli alustanud Labanovitš. Ükskord ta nägi, kuidas suisa palaval suvepäeval sadas lund! Nimelt õitsesid paplid ja nende valge vill lendles õhus. Et sõbrale nalja teha, kirjutas Andrei:

«Mu kallis Sõmon! Oleme seljataha jätnud teisegi talve. Üsna pea lastakse meid jalutama. Ma näitan sulle huvitava nähtust. Suisa suvisel päeval näed sa õhus keerlevaid lumeräitsakaid. Kuhugi seina äärde maha langenud, ei sula nad palava päikesega üles... Kuidas käsi käib, mu sõber? Mille üle sa kõige enam mõtled? Kirjuta mulle, palun. Kaelustan sind tugevasti, suudlen. Minu aadress: 7. kong. Postkast kohver nari all. Igavesti Sinu Andrei.»

Kirja lõpetanud, maalis Andrei talle aadressi peale ja pistis salamati Sõmoni kohvrissi, mis oli samuti nari all.

Veel samal päeval tõmbas Sõmon kohvri nari alt välja, leidis kirja, luges selle läbi, ei lausunud Andreile sõnakestki ja istus maha, et ootamatule sulesõbrale vastata. Nõnda sai kirjavahetus alguse.

«Tuleb korra postkontoris käia.» Nõnda ronis kord üks, kord teine nari alla ja leidis kohvrast kirja.

Ükskord rääkis Sõmon Andreile, kes kirjutas õpetajaile määratud üleskutse: see oli koolmeister nimega Žuk, keda ta hästi tundis. Siis küpses sõpradel plaan kirjutada Žukile kiri, aga nõnda, et keegi peale üleskutse autori selle tähendusest aru ei saaks.

Sõbrad andsid ühele vangla joonistajale teema: joonistagu tavaline must sitikas ja pangu talle sulepea sõrgade vahele. Sitikas kirjutagu sõnu: «Seltsimehed koolmeistrid!» Keskne figuur joonisel oli noor mees, kes kandis riideid nagu suvel külakoolmeistrid. Seljas oli tal päratu suur puust rist. Mees oli risti all kõveras, kohe paistis silma, et tal on raske. Joonistuse alla olid kirjutatud prohvete Jesaja sõnad: «Aga tema on läbi torgatud meie ülestustumiste pärast ja tema vermete läbi on meile tervis tulnud.»

Joonistus meeldis sõpradele. Nad panid selle ümbrikusse ja saatsid kirja Žukile altkäe ära. Kas adressaat selle kätte sai ja kuidas ta joonistusse suhtus, seda sõbrad teada ei saanudki.

Ühtaegu rõõmus ja nukker on see, kui midagi hakkab lõppema.

Nukker on ta siis, kui lõpuga tõmmatakse vahejoon ja loigatakse sind ära kõigest, mis on täitnud su elu, milles oled leidnud elu mõtet, rõõmu ja innustust. Ja ümberpöörduvalt, me oleme rõõmsad, kui läheneme sellisele vahejoonele, millest tahapoole jääb rõõmutu, raske ja piinarikas elujärk ning astume tema teise, helgesse, kutsuvasse, ihaldatud järku.

Säärase lõpu rajal, vabanemise eel seisid nüüd Labanovitš, Turgai, Ljavonik ja Golubovitš. Oli käes kolmas suvi, mil nad vaevlesid vanglas. Ja imelik asi! Kui meie vangid mõttekujutuses heitsid pilgu ligi kolmele juba seljataha jäetud aastale, siis valgusid need aastad kokku üheksainsaks ilmetuks laiguks, milles päevad ja ööd, kuud, kevaded ja talved üsna vähe üksteisest erinesid — täielik üksluisus, otsekui laiuks silme ees elutu kõrb. Ja et üht või teist sündmust või pilti vangimaja elust meelde tulelada, selleks pidi mälu pingutama.

«Kaks kuud ja pool kuud! Kas sa saad sellest aru, Vladzik?» sakutas Sõmon Turgai Ljavonikut õlgadest.

«Saan aru ja tunnen,» vastas Vladzik, vaadates läbi ruudukujuliste raudtrellide aknast välja aedade roheline, kust kostis muretu nooruse, poiste ja tüdrukute õnnelikke laule, lõbusaid hääli ja naeru.

«On vaba laotus, priius seal, kuid mitte meile, mitte eal,» õrritas Andrei Vladzikut.

«Kas sa tahaksid korra seal olla, Vladzik?» küsis Sõmon, näidates aia poole, kust kostsid hääled.

«Arvan, et ega sinagi sellest ära ei ütleks,» vastas Vladzik.

«Ära pelga, Kuratškin, lastakse lahti sindki!» Selline kõnekäänd oli tol ajal vangimajas liikvel.

Vahepeal oli kongis elanikke vähehaaval hõredamaks jäänud. Ivan Saroka ja Marduhovitš olid lahti lastud. Pärast neid pidi järg tulema Juzafovitši-taadi kätte. Mõne aja pärast kutsuti tedagi kantseleisse ja kästi asjad kaasa võtta. Vanamees oli küll seda aega oodanud, kuid sattus siiski suurde ärevusse. Ta kokkupanemata asjad olid nari peal laiali. Valvur tegi kongiukse lahti ja ütles pidulikult:

«Oled vaba, taat!»

Juzafovitsi-taat hakkas veelgi enam pabistama. Ta kahmas narilt kompsu, pani aga selle samas tagasi. Nii kiiresti, kui seitsekümmend aastat lubasid, jurkas ta Turgai ja Labanovitši juurde ning surus tükk aega tugevasti nende kätt.

«Aitäh, aitäh teile teie hea südame eest, selle eest, et te minust vanainimesest hoolisite.»

Vladzikul võttis vanamees jumalagajätul ümbert kinni ja suudles teda südamlukult.

«Andku jumal sulle õnne, pojuke!»

Rohkem ta sõnu suust ei saanud: hõbedana veeresid hallidele vurrudele suured pisarad.

«Ole tugev, vana, sinu vammuses peitub palju ravivat toimet!» naljatas Vladzik.

Ukse vahelt ütles taat kongi elanikele:

«Jääge terveks, lapsukesed! Annaks jumal, et teilegi õnnelikult tuleks vabanemistund!»

Kõik jäid väheke nukraks, kui Juzafovitsi-taat raugakõnnakul tatsas alla vangimaja teise korruse trepist ja kadus raudväravate taha.

«Kong on lagedaks jäänud otsekui mets, kui sealt põline puu maha raiutakse,» lausus Labanovitš nukral toonil.

Et tuju tõsta, ütles Sõmon Turgai:

«Ära sa räägi ühtigi, et «vana puu»! Küll ta ronib veel oma eide manul! Prii mees on meie taat!»

Aleksander Golubovitš, kes oli kõik see aeg vaikinud, ütles nüüd:

«Taat läinud, nüüd minu kord.»

Veel kümme päeva oli tal jäänud viibida seltsimeeste hulgas, kellega teda kolmeaastane vangielu oli lähendanud.

Labanovitšil oli tahtmine kõnelda elu üle, inimese saatuse üle.

«Inimesed on nagu lained jõevees: nad liiguvad ja liiguvad üksteise järel, kuni vaikus neid uinutab,» rääkis ta.

«Kui inimesed on lained jõevees, siis ei tohi nad lasta end inimlikust vaikuselt uinutada,» ütles Golubovitš paljutähendavalt. Ta asetas rõhu sõnale «inimlik» ja võttis Andreil kae alt kinni. Hulk aega kõndisid nad mööda kongi, siis istusid narile, ajades vaikselt juttu, mis köitis neid väga, hiljem aga jätkasid seda järjekordsel jalutuskäigul.

«Selline olukord ei saa aastakümneid kesta,» rääkis Andrei Golubovitšile, kõndides mööda vangla hoovi.

«Revolutsiooniline liikumine on alla surutud, aga mitte seisma pandud — ta elab edasi. Ja kas on võimalik püstitada nii paksu müüri, et inimese mõtted sellest läbi tungida ei suudaks! Revolutsiooniline liikumine on voolav vesi, mis peitub maapõues, rahva südames ja tunnetes. Ta tungib sealt pinnale, rajab endale tee ja uhub minema kõik, mis kammitseb inimese mõõtmatuid jõude.»

«Teisiti see olla ei saagi,» tõendas Golubovitš veendunult takka. «Selleks aga ei tohi «inimlik vaikus laineid jõevees uinutada»... Muide, missuguse poliitilise partei poole sa oma südames kaldud?»

Aleksander puudutas just seda küsimust, mis oli ammugi Andrei meeles mõlkunud. Labanovitš mõtles ja kõngutas pead.

«Ah, kulla sõber!» ütles ta. «Kui meil oleksid niisugused kaalud, millega saaks head ja halba mõõta! Siis pandaks teede äärde postid viitadega: vasakul tõde, paremal vale. Ja nii kerge oleks siis ilmas liikuda, kuid ilmselt oleks see igav ja tüütu.»

«Ah isu käib valmistõdede järele?» küsis Golubovitš. «Ei, kulla mees, tõde tuleb saavutada võitluse teel. Kuid see pole nii lihtne, nagu kujutavad lobasuud anarhistid: ääh-pahh — keiser uppi, ja igaüks on omal käel jõud ning õigus. Või ehk meeldiks see sulle?»

Labanovitš raputas järsult pead.

«Kui ausalt ütelda, siis seisan ma teelahkmel,» ütles ta. «Ei ole otsustanud, kellega ühineda.»

«On aeg sellest üle saada, kallis mees,» ütles Golubovitš. «Loodan, et sa teed õige sammu. Tõsi, praegu on niisugune aeg, kus revolutsiooniline liikumine on vaibunud. Kuid nüüdsama sa ütlesid õigesti, et see liikumine on nagu voolav vesi, mis peitub inimeste südameis. Elu ei püsi paigal ega jää seisma, selline on dialektika.»

«Aga kuidas sa vaatad sotsialistidele-revolutsionääridele? Ma sellepärast küsin, et olen nendega kõige sagedamini kokku puutunud.»

«Ja ons nad sulle meele järgi?»

«Ei, seda ma ei ütleks. Ma ei märka neis seda elulist, sügavat hoovamist, mis ojakese avavette välja viib.»

«See on küll veidike udune, aga põhijoontes õige,» vastas Golubovitš. «Esseerid meeldivad talurahva hulgast tulnud haritlastele. Eks teiegi tahtnud astuda Ülevenemaalisse Opetajate Liitu. See organisatsioon aga on esseeride mõju all. Nad hooplevad oma agraarprogrammiga.

Kuid see pole kellegi programm, vaid ummik, sest tehes silma talurahvale, hindavad esseerid tema võimalusi üle. On vaja proletariaadi ja talurahva jõudude kindlat liitu. Sel juhtumil saavutab revolutsioon võidu. Sotsiaaldemokraadid ongi sellisel seisukohal.»

«Kuid esseeride partei ei ole ju ühtne, täiesti monoliitne organisatsioon,» ütles Labanovitš vahele. «Tema ridades on erisuguseid voole.»

«Seda halvem,» katkestas teda Golubovitš. «See näitab üksnes seda, et esseerid on väikekodanlik partei, kellel ei ole kindlat pinda jalge all.»

Labanovitš muigas.

«See argument ei kõnele ka sotsiaaldemokraatide kasuks, sest nendegi hulgas on kaks voolu. Sa ise ju oled sellest mulle rääkinud.»

«Kui ma ütlesin — sotsiaaldemokraadid, siis ma mõtlesin enamlasti,» ütles Golubovitš.

Aleksander vaikis hetke, siis aga alustas selginud ilmel, sisemise helenälgusega:

«Ainus õige ja paikapidav õpetus revolutsioonist ja ühiskonna arengu seadustest on marksism, marksistlik maailmakäsitlus. Soovitan sulle kõigest südamest selle teadusega tutvuda, temasse põhjalikult süveneda — ta ei saa sulle mitte versta-postiks, vaid majakaks, mis näitab teed. Enamlaste jõud seisab selles, et nad kindlalt käivad marksismi järgi.»

Golubovitš tõstis silmad Andreile.

«Ära pea seda mingiks propagandaks. Ma räägin sinuga kui inimesega, kellesse ma usun. Enamlased ei tee ilusaid sõnu, me ei põlga kõige mustemat tööd revolutsiooni nimel. Rahvas tuleb unest äratada, teda tuleb kasvatada, ühte koondada, ja viia otsustavale, juba viimsele tormijooksule tsarismi vastu. Sina ei tohi sest tormijooksust kõrvale jääda.»

Golubovitš võttis Andreil õlgade ümbert kinni ja vaatas talle ainiti silma.

«Luba mul uskuda, Andrei, et sa jääd ikka ja alati ühte rahvaga. Ma ei kahtle selles, sest sul on temaga ka muidu tugevad sidemed. Ja sellepärast loo tihedad suhted marksistidega, enamlastega. Sellel rajal, ma loodan, me puutume veel kokku. Kui sina ei leia mind, siis otsin mina mooduse, et sulle praegust jutuaajamist meelde tuletada.»

Jalutuskäik oli lõppenud. Valvurid hakkasid vange kon-

gidesse tagasi ajama. Trepist üles minnes jätkas Golubovitš:

«Ma tahaksin ütelda mõne sõna ka meie seltsimeeste Turgai ja Ljaroniku kohta. Turgaisse on mul samuti usku, tema ei kaldu teelt kõrvale. Aga Ljaronik — temale ei ole ma kindel. Esimene katsumus, esimene torm, mis ajutiselt ta elu segi lõi, on viinud ta revolutsioonist ja rahvast eemale; edaspidi hakkab ta otsima rahu ja pisiholeskleja mugavust.»

Kõik, mis Golubovitš rääkis, läks Labanovitšile südamesse. Andreist väheke vanem, oli see mees elus palju näinud, palju asjade üle mõtelnud ja käis kindlalt revolutsioonilise tegevuse teed, oli veendunud enamlane.

Usalduslik jutuaajamine kestis veel terve õhtu ja täitis tublisti poole vanglaööst.

43

Kui aeg oli käes, jättis Golubovitš sõbrad südamlilikult jumalaga ja läks vangimajast välja. Andrei saatis teda natuke maad koridoris.

«Kohtumiseni!» surus Golubovitš veel kord ta kätt.

Kongi tagasi tuli Andrei ebamäärase tundega. Ta oli rõõmus, et sõber lahti sai. Ühtlasi aga oli tal kahju, et sõprus katkes. Ja vangikamber tundus tühjana. Kuid silmatorkamatu, mõtlik ja juurdleja seltsimees ei läinud meelest.

Aeg aga läks omasoodu. Iga päevaga jõudis vabastamistähtaeg lähemale.

«Noh, poisid,» ütles kord Sõmon Turgai Vladzikule ja Andreile, «kahe nädala pärast rändan minagi ära: viiakse tapiga tagasi Navagrudaki vanglasse ja sealt lastakse lahti.»

«On küll kahju sinust lahku minna, kuid me rõõmustame niihästi sinu kui ka iseendi üle,» vastas Labanovitš. Ta tahtis sõbrale veel midagi ütelda, kuid seal avanes kongiuks ja ametlikul ilmel tuli sisse Doždžõk. Ta heitis kavalalt pilgu Andreile.

«Minge kantseleisse: teid tuldi vaatama.»

Peaaegu iga nädal oli keegi lähematest või vanadest tuttavatest Labanovitšit vaatamas käinud. Kaasvangid olid talle sellepärast vahel kadedadki. Kuid täna ei olnud külastamispäev. Kes see küll võis olla?

Labanovitš viidi ruumi, kus harilikult leidsid aset kokkusaamised. Seal oli üsnagi hämar. Pealegi eraldas väljast tulnud inimesi vangidest kahekordne traatvõre. Võrede vahet oli vähemalt arssin. Kokkusaamised toimusid harilikult vangivalvuri juuresolekul.

Labanovitš jäi seisma ühel pool võret. Teisel pool seisis keegi naine. Andrei vaatas uurivalt talle näkku ja kohmetus. Tema vastas seisis Liida, aga mitte enam alaealine kooliplika nagu omal ajal, vaid täies ilus õitsele puhkenud, sihvakas, sale, kevadlillena värske neiu! Andrei ei saanud temalt silmi pöörata ja vaikis nagu keeletu.

Liida naeratas.

«Ei tunnegi mind või?»

«Liida! Liidake!» pahvatas Andrei.

«Kuid teie olete hoopis teist nägu, nii kahvatuks jäänud ja habemegi ette kasvatanud. Oleksite linnas vastu tulnud, poleks ma teid ära tundnud.»

«Kahvatu olen sellepärast, Liidake, et ma istun luku taga ja siin pole värsket õhku. Kuid oma habeme üle pole mul voli.»

«Kas te siis peate habet kasvatama või?» imestas Liida.

«Ei,» naeris Andrei, vaadates valvur Rutovitši poole, keda Doždžök oli käskinud kohtumisel juures olla. Valvur tõmbus eemale.

«Minu habe kuulub kommuunile, kongikaaslastele. Habeme sisse peidan ma läbiotsimiste puhul raha ja tasku-noa, sest neid ei tohi meil käes olla.»

«Habeme sisse? Raha ja noa?!» imestas Liida. Ta tunnistas oma tumedate ovaalsete silmadega veelgi uurivamalt koolmeistrit ja puhkes lõbusalt naerma. Siis aga tõmbus ta nägu nukraks.

«Ja ons teid... samasuguseid õnnetuid kongis palju?»

«Mispärast õnnetuid? Mõnikord on meil isegi väga lõbus. Aega käes laialt, ametis käia pole vaja. Elame minevikumälestustest, räägime oma tulevikust, elust vabaduses, ja see on juba lähedal. Igal pool võib elada, Liidake, isegi vangimajas. Aga kuidas teie käsi käib, Liidake? Mul on väga hea meel, et sa mind meeles pidasid ja vaatama tulid, sest arvasin, et olen teid jäädavalt kaotanud.»

Liida nägu tõmbus pilve. Ülemeelik ja nii võluv naeratus kustus. Liida langetas pea, lõi korra silmad maha. Siis vaatas ta uuesti Andrei otsa.

«Mine tea, ehk see nõnda ongi,» lausus ta tasakesi ja nukralt.

Liida sõnad puudutasid Labanovitši valusalt. Ta aimas nende mõtet ega hakanudki neiuult pärima, mis nad tähendasid. Kuid Liida seletas ise ära:

«Ma lähen mehele.»

Labanovitš sai iseendast ja oma erutusest jagu.

«Nojah, egas midagi, soovin, et saaksite abielus õnnelikuks... Kellele sa siis lähed, Liida?»

Labanovitš ütles talle kord «teie», kord «sina». Liida peigmees oli jaamaülema abi sealsamas jaamas, kus neiu ise telegrafistina töötas. Mõru, võib-olla põhjendamatu solvustunne ahistas südant. Nüüd Andreid enam ei huvitanudki, kes see jaamaülema abi on ja kus nad teenivad. Ja kui tuli Doždžök, käskides lõpetada, siis polnudki Andreil kahju, et see kokkusaamine lõppes. Jumalagajatuks noogutas ta pead. Pika pilguga vaatas Liida Labanovitši otsa. Mehele tundus, et selles pilgus oli palju valu ja kahetsust. Aga võib-olla ainult tundus.

Ta ei saanud peaaegu öö läbi und ja mõtles vanglamadratsil lamades aina Liidast, tema kütkestavast olemisest, viimasest lahkumispilgust, kõigest, mis neiu oli rääkinud sel mõttetul kokkusaamisel. Misjooks ta tuli? Kas tõesti ainult selleks, et äratada südames seda, mis ammugi läbi ja kustunud? Milleks oli vaja uuesti tekitada valu, mis veelgi teravam? Kuid võib-olla ajendasid teda ka teistsugused mõtted ja tunded? Võib-olla oli Andrei tema vastu taktitu? Ja mispärast ei võtnud ta Liidalt aadressi? Kuid mis mõtet sellel oleks olnud? Kogu aeg seisis Liida ta silma ees. Ja kõige sügavamale südamesse oli läinud tema viimane pilk.

«Nojah, olgu pealegi. Kui inimesel ei oleks kibedaid mõtteid ega põhjusi, mis neid mõtteid esile kutsuvad, siis ei oleks ka vajalikku teravust elu ja tema nähtuste tajumisel,» tegi Andrei oma unetutest mõtetest kokkuvõtte.

Rõõmuga ja ühtaegu kahjutundega jättis Andrei jumalaga Sõmon Turgai, kellest vangimajas oli saanud ta parim sõber. Sõmon Turgai läks tagasi Navagrudakisse, kus ta pidi vabastatama.

«Ja ongi meie kolmik lagunenu,» ütles Labanovitš nukralt, kaelustades Sõmoni lahkumisel.

«Pole viga, kui ei jää kolmikut, siis jäävad kaksikud,» vastas Sõmon naljaga. «Kirjuta, ära unusta!»

Andrei ja Vladzik saatsid Sõmoni kuni kongiukseni. Uks

langes kinni ja vangimaja vanadest elanikest oli nüüd järel ainult kaks.

«Kui vähe on meid, vendi! Kui vähe, kullakesed!» tuli Vladzikul keelele juba algkoolis loetud sentens. Ta küsis:

«Hüva, mis sa siis Janka Tukulast arvad? Ta oli ometi nii südamlik ja hea poiss. Aga ühtegi kirja ei saatnud.»

«Minagi olen tema peale mõtelnud. Ja tead, ma tahan Janka üles otsida! Võimatu, et ta nii järsku ära kadus!»

«Mismoodi sa teda mõtled otsida?»

«Minski kubermangu meespeade abil. Nendes on kõik koolid ülal. Kuskilt saan ta jäljed kätte, ilmtingimata leian üles, sõidan sinna ja vaatan, mis mees ta praegu on.»

Mida lähemale lahtilaskmise aeg jõudis, seda kärsitumaks Vladzik ja Andrei muutusid. Kuid see oli rõõmus, meeldiv kärsitus. Muret valmistas nüüd ainult see, kuidas nad uues elus, vabade meestena elama hakkavad.

Viimaks jõudis kätte päev, mida nad olid kolm aastat nii suure igatsusega oodanud. Millegi iseäraliku poolest see päev silma ei paistnud. Viieteistkümnendal septembril tuhande üheksasaja üheteistkümnendal aastal veidi enne lõunat avati vangikongi uks. Sisse tuli Rutovitš, seesama, kes kokkusaamisel Liidaga valvuriks juures oli. Ta hoidis käes paberit, millele oli kirjutatud Andrei ja Vladziku nimi.

«Noh, kraam kokku ja head teed!»

Vangimaja kantseleis sai Labanovitš tagasi asjad, mis talt kolme aasta eest ära võeti: taskunoa, millega ta oli ikka seenel käinud, ja raha. Koos rahaga, mis oli Andrei nimele väljast saabunud, kogunes seda ligi sada rubla. See jaotati seltsimehelikult ära.

Rutovitš viis Vladziku ja Andrei vangimaja väravast välja. Et lõplikult vabaks inimeseks saada, tuli veel salapolitsei osakonnast läbi käia. Taktitundest ja inimlikust mõistmisest, peaasjalikult aga lootusest saada raha poole kvardi jaoks, sammus Rutovitš vabastatutega kõrvuti, aga teisel pool tänavat, sest siis ei saa inimesed aru, et Vladzik ja Andrei on vangimajast tulevad vangid. Viinud sõbrad salapolitseisse, ütles Rutovitš neile head aega ja pöördus, rubla taskus, rõõmsal meelel esimesse teel ettejuhtuvasse kõrtsi. Kuid sõpru peeti salapolitsei osakonnas veel hulk aega kinni. Ametnik, kellest olenes nende äralaskmine, ootas samuti altkäemaksu. Vladzik olekski juba tahtnud rubla anda.

«Katsu sa seda teha, Vladzik! Oleme kolm aastat istunud, jõuame istuda veel kolm tundi.»

Nii nad tegidki. Kaotanud lootuse altkäemaksu saada, kirjutas ametnik nende nimed kurjategijate raamatusse ja andis valju käsu ilmuda maakonna politseiülevaatu juurde. Viimane, sinaka ninaga juba aastates mees, manitses sõpru, kuidas neil tuleb ennast elus ülal pidada: ei tohi unustada isakest tsaari, usku ja isamaad. Moraali lugemisega valmis, noogutas ta pead, andes niimoodi sõpradele mõista, et nad on nüüd vabad mehed ja võivad minna, kuhu tahavad.

Kui nad olid «vabade meestena» tänaval, ütles Vladzik:

«Raske uskudagi, Andrei, et me oleme lahti, et meie järel pole valvet, tunnimehi... Önnitlen, vanapoiss.»

Sõbrad surusid teineteisel kätt.

«Kuskanti nüüd, Vladzik?»

«Kõigepealt sõidan Mikutsitšosse isa-ema juurde, elan pisut seal, vaatan ringi, aga pärast — kuhu jalad viivad. Aga kuspoole sina oma päkad pöörad?»

«Vastu elule ja sellele, mis elus juhtub,» vastas Andrei.

Ta polnud unustanud Sõmon Turgaid ja Golubovitši õpetusi. Need õpetused saidki edaspidi Andrei Labanovitši elu ja tegevuse aluseks uutel rännuteedel.

1948—1954

JAKUB KOLAS JA TEMA TRILOOGIA

Jakub Kolas ja Janka Kupala — neid kaht rahvusliku kultuuri suurmeest mainitakse Valgevenes alatihti, väga sageli koos ja ikka sügava austusega. Nende nimed pole Eestiski täiesti tundmatud, kuigi see tutvus pikka aega tugines vaid kirjandusartikleile, mitte aga loomingule endale. Nii jõudsid mõlema väikesed läbilõikekogumikud eesti kirjandushuvilise lauale alles möödunud kümnendi teisel poolel, Janka Kupalalt «Aga kukulind see kukkus...» 1966, Jakub Kolasilt «Aknaruutude helin» 1968, mõlema tõlkijaks Helvi Jürisson ja Muia Veetamm.

Jakub Kolasit ja Janka Kupalat peetakse uusaegse valgevene kirjanduse ja kirjakeele rajajaks. Muidugi oli valgevene kirjandus olemas enne neidki, valgevene raamatu ajalugu küünib isegi väga kaugesse minevikku (F. Skarõna piibel trükiti Prahas 1517—1519, seega varem kui esimene vene ja esimene eesti raamat), kuid kahtlemata olid just Kupala ja Kolas need, kes tõstsid selle rõhutatud ja alandatud rahva kirjanduse pärast pikaajalist varjusurma uuele, kõrgemale astmele, ergutades sellega rahvusliku teadvuse virgumist. Nende looming on saanud lähteks, millele tugineb valgevene kirjandus isegi meie päevil. Valgevene kirjakeele ajaloos on Jakub Kolasil tähelepandavalt suuri teeneid — ja mitte ainult oma loomingu tõttu, vaid ka võitlusega selle keele õiguste eest. Kirjandusinimesed kõnelevad ikka rohkem nende luulest. Janka Kupala puhul on asi selgem, sest peale värsside on ta muud vähe kirjutanud. Jakub Kolas oli nii oma loomingu kui ka rahvakasvatustliku ja ühiskondliku tegevuse poolest mitmekülgsem: ta pole mitte ainult luuletaja, tema sulest on tulnud ka mahukas hulk head proosat, lastekirjandust, publitsistikat ja isegi kooliraamatuid, õppekirjandust. Nemad kahekesi olid esimesed, kellele omistati Valgevene rahvapoeedi aunimetust, Kupalale 1925., Kolasile 1926.

aastal. See on Valgevenes väga kõrge tiitel (teenelisi kirjanikke seal ei ole), mille vääriliseks on tunnistatud ainult mõned üksikud (Pjatruss Brovka, Arkadz Kuljašov, Maksim Tank, Pimen Pantšanka).

Jakub Kolas, kodanikunimega Kanstatsin Mitskevits, sündis 3. novembril (vkj. 22. oktoobril) 1882 Minski maakonnas Neemeni lähedal. Ta isa oli vürst Radziwili valdustes metsavaht. Isikulist, kes ta kujunemisele noorpõlves erilist mõju avaldasid, mainivad kirjaniku biograafid onu Antossi: just tema juhatas poisile teed raamatute juurde ja äratas huvi rahvaloomingu rikkuste vastu. Küpsemisaastad langesid 1905. aasta revolutsiooni järku, millel oli Jakub Kolasi maailmavaate ja loomingu kujunemises määrav tähtsus. Nooruki haridus piirdus Njasviži õpetajate seminariga, kuid see oli siiski mingil määral süstemaatiline haridus. Külakoolmeister Pinski maakonnas, kesk Polesje soid ja laasi, seejärel Valgevene välintaal, kuhu ta oli ümber paigutatud revolutsioonilise propaganda pärast, vallandamine, põhjuseks osavõtt salajasest koolmeistrite kongressist, lühiajaline töö Vilnos valgevene ajalehe «Naša Niva» toimetuses, kohtu alla langemine ja kolm aastat (1908—1911) Minski vanglas sellesama kongressiga seotud süüdistuse tõttu — sellised on biograafilised etapid, mis raamistavad Jakub Kolasi kui kirjaniku küpsemist. Pärast vabanemist taas koolmeistriamet — Minskis ja Moskva kubermangus, teenistus tsaararmees Rumeenia rindel, ja pärast nõukogude võimu kehtestamist uuesti koolitöö, esialgu õpetajana ja koolide inspektorina, siis Minski valgevene pedagoogilise tehnikumi õppejõuna, lektorina Minski Ülikoolis ja õpetajate kursustel. Hiljem haarasid kirjanduslik tegevus ja ühiskondlikud ülesanded teda juba täielikult, nii oli ta 1929. aastast peale kuni surmani 13. augustil 1956 Valgevene Teaduste Akadeemia asepresident. Praegu on temale kuulunud majas Minskis kirjanduslik muuseum, mille ülesannet nähakse peale Jakub Kolasi enda mälestuse jäädvustamise valgevene kirjanduse esitamises laiemaltki.

Jakub Kolasi esimesed luuletused ilmusid rohkete varjunimede all juba enne 1905. aasta revolutsiooni. Tema esimene raamat polnud siiski luuletuskogu, vaid valgevene lugemik 1909. aastast, s. o. ajast, kus autor ise istus Minski vanglas. Ka esimene luuletuskogu nägi ilmavalgust vangla-aastail, pealkirjaks «Kaebelaulud» («Песни-жалобы», 1910), trükitud Vilnos. Jakub Kolasi loomingu seisukohalt on need kolm aastat üldse väga olulised, sest peale paljude luuletuste kirjutamist alustas ta sel ajal suurt poeemi «Uus maa» («Новая земля») ja vanglas kujunes tal ka ühe keskse teose, poeemi «Pillimees Sõmon» («Сымон-музыка») kavatsus. Mõlemad teosed valmisid ja ilmusid hiljem, esimene 1923., teine 1925. aastal.

1912. ja 1914. aastast on pärit esimesed jutustuste kogud, millega Jakub Kolas kinnistus valgevene kirjandusse kui huvitav ja viljakas prosaist. 1920—1930-ndate aastate luuletuskogudest olgu mainitud «Vastukaja» («Водгук», 1922) ja «Meie päevad» («Наши дни», 1937), proosast «Eluavarustes» («На прасторах жыцця», 1926), «Ärataganeja» («Адшчаненец», 1931) ja «Mädasoo» («Дрытва», 1933). Olulisel kohal tolle aja loomingu seisavad kaks esimest kättesolevast triloogiast, nimelt «Polesje laanekurus» («У палескай глыбы», 1923) ja «Polesje südamaal» («У глыбі Палесся», 1927). Triloogia lõpuleviimine aga lükkus sõjajärgsesse aega. Pärast sõda määrati Jakub Kolasele kaks riiklikku preemiat, esimene 1946. aastal sõjaaegse luule eest ja teine 1949 poeemi «Kaluri majake» («Рыбакова хата», 1939—1947) eest.

Jakub Kolasi luule on kindlalt juurdunud rahva teadvusse ja saanud valgevene kultuuri pärisosaks. Kirjanduslõlased on hindavalt suhtunud tema novelliloomingusse, asetades selle triloogiast isegi ettepoole. Olgu sellega kuidas on, kuid igal juhtumil on just «Teelahkmeil» olnud kirjanikule endale väga lähedane teos. Kas ei kinnita seda kaudselt juba tema pikaajaline töö Andrei Labanovitši arengukäigu jälgimisel? Kirjaniku elusündmustest on lugeja võinud märgata, et mõnigi romaanisündmus on pärit autori enda elust. Vahest on siiski liigne kvalifitseerida triloogiat autobiograafiliseks (valgevene kirjandusteadus sellele igatahes kuigi suurt tähtsust ei omista), kuid kirjaniku enda varasem kujunemislugu on teose loomisel üsna selgesti lähtekohta pakkunud — kõnelemata juba olustiku- ja tüübikujutusest, millest autori isiklikud muljed aastate takka kindlasti läbi kumavad, ja taoti võib-olla üsnagi natuurilähedaselt. Nende asjade üle on kauge maa ja pika ajalise vahe tõttu muidugi raske otsustada, kuid mitmedki välisraamistuse faktid juhivad päris otseselt autori eluloo juurde. Ka tema, nagu eespool mainitud, oli pärast seminari Polesjes rahvakoolmeister, samuti kahes kohas, paigutati ümber, võttis osa õpetajate kongressiks nimetatud salajasest kokkutulekust, vallandati, pidas lühikest aega improviseeritud erakooli, oli Vilnos valgevene ajalehe toimetuses ja mõisteti kolmeks aastaks vangi. Kirjaniku ajalehe toimetuses ja mõisteti kolmeks aastaks vangi. Kirjaniku kolleegidest ja tema romaani tegelastest kõneldes olgu eraldi tähelepanu juhitud Janka Tukulale, kelle nimi on ju väga lähedane Janka Kupala omale — ilmselt ongi autor Kupalat Tukulana kujutanud. Ka muud nimed paistavad läbi: Verhmenist on saanud Verhan, Mikalajevštšonast on saanud Mikutsitšõ jne. Ometigi ei tohi siin väljatoodud paralleelsustest teha eksijäreldust, nagu kujutatakseki «Teelahkmeil» kirjaniku enda elu ja et Andrei Labanovitš ongi Kanstatsin Mitskevits ise. Paistab silma, et triloogia alguses on autobiograafiline aines nõrgem, viimases osas aga laiendab see

oma valdusi tunduvalt. Sest teos on valminud pika aja jooksul, autori lähenemine ainele aga on aastatega muutunud, loomulikult on teatava evolutsiooni läbi teinud ka kunstiline käekiri ja eepilise täiusastme mõistmine. Aga neist asjaoludest tulenev ebaühtlus ei tarvitse teose väärtust vähendada. Panoraamse ajastukujutuseks on «Teelahkmeil» valgevene kirjanduses väga olulisi teoseid, mis annab ühe külakoolmeistri elu kaudu sünteetilise pildi ka valgevene haritlaskonna kujunemisest ja rahva saatusest murrangulisel ajastul. Dokumentaalsed sugemed ja reaalelu-tagapõhi, millele siin tähelepanu juhitud, tohiks aga teosele lisada usaldusväärsust ja aidata kujutatu taga tegelikkust konkreetsemaltki tajuda. Nii lisandub puhtkunstilistele kvaliteetidele tunnetuslik huvi, mille rolli esteetiliste väärtuste tugevdamisel tunnustab ju ka üsna värske dokumentaalkirjanduse teooria.

O. Jõgi

Серия «Вараму» («Сокровищница»). Якуб Колас. НА РОССТАНЯХ. Книга третья. На эстонском языке. Перевод с белорусского О. Йюги. Художник-оформитель Х. Керсна. Таллин, изд-во «Ээсти раамат». ИБ № 1555.
Toimetaja L.-M. Kask. Kunstiline toimetaja M. Torim. Tehniline toimetaja K. Taruste. Korrektorid L. Golberg ja H. Loik. Laduda antud 31. III 1977. Trükkida antud 5. VIII 1977. Trükipaber nr. 2, 84×108/32. Trükipoognaid 10,5. Tingtrükipoognaid 17,64. Arvestuspoognaid 19,05. Trükiarv 50 000. «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimuse nr. 300. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 58. Hind rbl. 1.30.

